

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ИҚТИСОД ВА ИДОРА
КАФЕДРАИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ**

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ И УПРАВЛЕНИЯ
КАФЕДРА УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ**

**МАВОДИ
КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР
МАВЗӢИ «ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ КАСБӢ-ЭЛЕКТРОНӢ ДАР
ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ»
(ДУШАНБЕ, 22-ЮМИ ОКТЯБРИ СОЛИ 2021)**

**МАТЕРИАЛЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ «НЕПРЕРЫВНОЕ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭЛЕКТРОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ»
(ДУШАНБЕ, 22 ОКТЯБРЯ 2021 ГОДА)**

Душанбе – 2021

УДК: 33:651.3 (575.3)

ББК: 31.19(2Т)

М – 12

Маводи конференсияи ҷумхуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Таълимоти бефосилаи касбӣ-электронӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» (22-юми октябри соли 2021) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2021. – 590 с.

Маҷмӯаи мазкур, мақолаҳо, фишурдаҳои маърузаи олимону муҳаққиқони ватанӣ ва инчунин мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро дар бар мегирад, ки дар кори конференсия ширкат варзидаанд.

Матни маърузаҳо бо забон ва таҳрири аслии муаллифгон пешниҳод шудааст.

Шахси масъул:

Ғаниев Т. Б. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Ҳайати таҳририя:

Исайнов Ҳ. Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Восиев Ф. М. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Искандаров Ҳ. Ҳ. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Аҳмадов Р.Р. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Мураттибон:

Абдуллозода Р. А.

Давлатов С. Н.

Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Непрерывное профессионально-электронное обучение в условиях глобализации» (22 октября 2021 года) - Душанбе, Типография ТНУ, 2021. – 590 с.

Данный сборник содержит статьи, тезисы докладов отечественных и специалистов разных отраслей экономики, принявших участие в работе республиканской научно-практической конференции.

Тексты докладов представлены на языке оригинала их авторов (без изменений).

ISBN 978-99975-77-54-2

©ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
©ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПЕШГУФТОР

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба таълимотгирии касбии шаҳрвандон чунин қайд намудаанд, ки «Моро зарур аст, ки боз ҳам зиёдтар заҳмат кашида, ба масъалаи таълиму тарбия афзалияти бештар диҳем, сатҳу сифати таълимиро дар ҳамаи зинаҳо беҳтар кунем, барои таҳсилоти босифат аз тамоми имконот истифода карда, заминаҳои моддиву техникии муассисаҳои таълимиро таҳким бахшем ва самарабахшии фаъолияти онҳоро таъмин намоем.....мо бояд нишондиҳандаҳои таъмини сифатро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик созем, ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо субъектҳои бозори меҳнат густариш бахшем, дараҷаи рушди низомии инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро беҳтар гардонем».

Дар воқеъ таълиму тарбияи захираҳои инсонӣ, ки муҳаррики асосии иқтисодиёти имрӯза доништа мешавад, барои ҳар як шаҳрванд, аҳамияти аввалиндараҷа бояд дошта бошад. Зеро мутахассисе, ки мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат омода карда мешавад, дар оянда ҷойи кори худро пайдо намуда, саҳми худро дар идоракунии иқтисодиёт мегузорад.

Пас, чунин бармеояд, ки ҳар як фарди соҳибақли ҷомеаи навин барои дарёфти мавқею манзалати касбии худ мебоист ҳатман аз таълимоти бефосилаи касбӣ - электронӣ бархӯрдор бигардад. То ин ки марзу сатҳи зиндагии худро ба кулӣ тағйир додаву ҳамчун корманд, роҳбар ва болотар аз ҳама ҳамчун инсонии комили касбӣ худрушдёрбандаро худтасдиқкунӣ дошта бошад.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон низ дар раванди комёб шудан ба ҳадафҳои кишвар ва рақобатпазирии корхонаву ташкилот тавассути тайёркунии кадрҳои баландихтисоси ҷавобгӯ ба талаботҳои муосир саҳмгузор аст. Дастоварду комёбиҳои илмӣ олимони донишгоҳ дар самаранокгардонии фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мавриди истифода қарор доранд. Дар робита ба амалигардонии чунин ҳадафҳо банақша гирифта шуда буд, ки дар пояи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Таълимоти бефосилаи касбӣ-электронӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» баргузор карда шавад.

Итминони комил дорем, ки хулосаҳо ва пешниҳодҳои дар конференсия баррасишуда дар рушди соҳаҳои марбута, хангоми таҳияи барномаҳо ва ҷорабиниҳо ба назар гирифта шуда, дар амал тадбиқ мегарданд.

**Мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Ғаниев Т. Б.**

ГУЗАРИШ БА ШАКЛҲОИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ТЕХНОЛОГИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ СТРАТЕГИИ ТАМАДДУНСОЗИИ АСРИ ХХІ

Ғаниев Т. Б., Ғаниев Н. Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ноотехнологияи асри ХХІ имконоти бузурги идоракунии менеҷменти стратегӣ буда, коркарди иттилоот ва пешниҳоду истифодабарии он барои ҳар як корманд, менеҷер, роҳбару пешвои комили касбӣ дастрасӣ дошта, барои корхонаву ширкат ҳамчун имконоти бузурги рушдбандагиву рақобатпазирӣ мебошад. Инчунин, ин иттилооти электронӣ ҳамчун захираи асосӣ ва ё имконоти асосии иҷрои вазифаҳои идоракунии дар ҳама зинаҳои роҳбарӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, барои кормандони бахши меҳнати фикрӣ, барои таъмини рушдбандагии креативию когнитивии эҷодиву кашфиёти имконоти хеле муҳими калидии тамаддунсозии инновационӣ шуморида мешавад. Инчунин, иттилооту иртиботи электронӣ ҳамчун воситаи асосии таъмини алоқамандии фаъолияти системавии касбиву ҳунари дар ҳати занҷири истеҳсоливу фуруши молу хизматҳо мебошад. Танҳо роҳбари ба ин зинаи рушдбандагӣ расида имконоти баланди шинохти иттилооти инновациониро дошта, метавонад, ки онро дар фаъолияти касбиву ҳунарии худ самаранок истифода бубарад. Мо оиди шинохтани иттилооти томографияи соҳаи ташхис дар мавзӯи пешинаи ҳамин китобамон гуфта гузаштем. Инчунин, илова гуфта метавонем, ки имрӯз агар дар телефонҳои мобилӣ ва ё компютерҳо зиёда аз 40-50 функцияву фаъолият барномаҳо мавҷуд бошад, истифодабарандагони оддӣ танҳо 10% ва ҳатто 2-5% истифодаи функционалиро шинохта, истифода бурда метавонанд.

Аз ин хотир, барои гузаштан ба ин тарзи идоракунии электронӣ аз корманди оддӣ то пешвоёни комили касбии корхона бояд аз донишу малакаи баланди иттилооти электронӣ ва истифодаи самаранок пурраи функционалии он бохабар бошанд. Аз ҷониби дигар, истифодаи пурраи СТТИИЭ ин имконоти навини рушдбандагиву рақобатпазирӣ бозории глобалии сайёра мебошад.

Аз рӯи пешниҳодҳои донишмандони бахши менеҷмент, барои он ки менеҷерону роҳбарони замони муосир аз ин иттилооти зарурии электронӣ истифодаи самаранок бурда тавонанд, онҳо бояд бидонанд, ки ба корманд кадом иттилоотро бидиҳанд. Онҳо пурра онро истифода бурда, малакаи самаранок меҳнати фикрӣ қарданро дошта бошанд. Инчунин, дар кадом шаклу намуди истифодабариву дастрасӣ, боз кадом иттилоот барои ҳуди роҳбар шартӣ зарурӣ буда, аз кӣ ва дар кадом шакл пешниҳод карда шавад.

Яке аз донишмандони бахши менеҷмент Честер Барнард (1886 – 1961) соли 1938 китоберо бо номи «**Функцияи роҳбар. Ҳокимият, ҳавасмандӣ ва арзишҳои ташкилот**» аз ҷоп баровард. Гарчанде

менечмент дар навбати аввал, онро қабул намуд, баъдан аз ин қоидаҳо касе истифода накард, чунки муаллиф дар ин китоби худ оиди муносибатҳои иттилоотии байни одамон диққат надода буд. Иттилооту иртиботи корхонавӣ ва ё ширкатӣ бояд, дар навбати аввал барои иҷроиши функционаливу сохтори ҳар як аъзои даста, барои иҷрои мақсадгузориҳову барномаи бузурги стратегии корхона ва ё ширкат равона карда шавад, на барои манфиати роҳбарону шахсони имконоти ҳокимияти баланддошта.

Бинобар ин, мо бояд дар асри XXI иттилооти технологияи электрониро пурра шиносем ва донем, ки барои кадом коргару дастаи меҳнатӣ кадомаш шартӣ зарурӣ буда, барои менечерону роҳбарони хаттӣ кадомаш ва барои ташкилоти болоӣ кадомашро додан шартӣ асосӣ мебошад. Барои ин ҳар як роҳбар бояд пурра ва дуруст фаҳмад, ки барои ӯ кадом иттилоот зарур аст ва аз кӣ? Ва барои чӣ? Кадом вақт?

Агар роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ андешаи креативию когнитивии рушдбандагии тамаддунсозӣ дошта бошанд, пас онҳоро омӯзиши доимии СТТIIЭ навин ва шинохти иттилоот новобаста аз шаклу намуд ва ба кӣ додани он таҳлилу омӯзиши чуқури касбӣ лозим мебошад.

Чуноне ки мо дар мисоли воқеии худ дар боло овардаем, иттилооти коркарднашудаи ғайрирасмӣ боиси нуқсонҳои зиодиқатро дар фаъолияти роҳбарӣ гашта, намегузорад, ки ақлҳои созанда рушдбандагӣ дошта бошанд ва менечментро ба шароити носолими роҳбарӣ бурда мерасонанд. Аз ин хотир, дар илми омори иқтисодӣ, як усули пешниҳоду коркарди иттилоот мавҷуд мебошад, ки тамоми иттилоот бояд ҳатман коркард ва систематизатсия кунонида шавад. Яъне ҳама гуна иттилоот вобаста аз таъиноту вазифаву муҳимияташ гурӯҳбандӣ карда шуда, бояд дар сатҳҳои гуногуни роҳбарӣ истифода карда шавад. Дар ин нуқта боз диққати асосиро ба он додаем, ки дар замони навин ҳар як корманду роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравиро зарурати дониши баланди креативию когнитивии иттилооти навини СТТIIЭ ба майдон омадааст. Онро худаш бояд пурра ҷустуҷӯ ва пайдо карда, заруриашро барои роҳбарӣ ва ё фаъолияти касбӣ ҷудо намуда, дар сафи пештарини қабули қарори дурусти роҳбарӣ қарор дошта бошад. Махсусан, таъсиррасонии сифативу миқдории иттилооти электрониро имрӯзҳо дар фаъолияти ҳамаҷунбаи менечменти касбиву роҳбарии ширкатҳои ҷаҳониву корпоратсияҳои байналмилалӣ дидаем, ба он боварии комили худ қарор дорем, ки ин равиш ҳамчун унсури захираи асосии рушдбандагии тамаддунсозии асри XXI хизмат карда, имконоти таъминкунандаи чунин тағйирбандиҳои суръатнокӣ баландро барои менечменти асри XXI овардааст.

Яке аз равишҳои навине, ки дар ҷараёни идоракунии иттилоотии электронӣ солҳои охир роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ истифода мебаранд, ин назари эҳтимолият ва дараҷаи таваккалии фаъолияти касбиву ҳунарии замони нав мебошад. Дар ин нуқтаи мавзӯи хеш боз иловадан ба он гуфтани мебошем, ки менечерону роҳбарону пешвоёни

комили зинаҳои гуногуни роҳбарӣ дар фаъолияти ҳамаҷузҳои худ ин иттилооти навини СТТИИЭ – ро ба инобат гирифта, аксар маврид ба таваккалҳои хатарноку экстрим ва дигар равишҳои созандагӣ роҳ дода, имконоти гирифтани ғоидаоварии баландро таваккалкорӣ мекунад. Ин равиши созандагии баланди креативию созандагӣ дар асри XXI боқӣ хоҳад монд ва имконоти баланди бозорёбиву ҳунарии менечменти стратегӣ ҳисоб карда мешавад.

Донишмандони бахши менечменти стратегӣ ин равишро ҳамчун равиши истифодаи иттилооти максималии судоварӣ баҳогузорӣ карда, онро барои пешвоёни комили касбӣ ва созандагии экстриминалӣ мувофиқ ва барои кашфиёту созандагии баланди креативию когнитивӣ хос медонанд. Инчунин, ин равишро барои рушдбандагии фардии ҳар як роҳбару шахсиятҳои нодирӣ замон пешниҳод кардаанд.

Махсусан, дар ҳолатҳои ногувори зиндагонӣ ва ё бемориву ҳодисаҳои нохуш дар ҳаёти ҳар як корманду роҳбар ва ё шахсони оддӣ ин равиши баромадан аз ҳолатҳои бӯхронии зиндагонӣ хеле мувофиқ буда, дар ҳолатҳои экстрималӣ истифодаи онро пешниҳод доранд.

Аз ҷониби дигар, иттилооти аз ҳама муҳим мебошад, ки барои аксари одамони касбиву ҳунарий иттилооти навини рушдбандагӣ, ки дар тавонмандиву ҳунарии онҳо таъсири мусбӣ расонида, имконоти баланди самаранокии фаъолияти касбиву ҳунарии онҳоро боло мебардорад.

Яке аз равиши навине, ки дар ширкати байналмилалии «МАЙКРОСОФТ» дида мешавад, ҳамаҷузҳои навиштани мактуб ба худи президенти генералии ширкат Билл Гейтс ҳамчун имконоти васеи иртиботиву иттилоотии навин мебошад. Ин соҳибкори ҷаҳонӣ ба мазмуни ҳар як мактуб пурра шинос шуда, онҳоро пурра аз нигоҳи назари роҳбарӣ гузаронида, ҳулосаи натиҷавӣ бароварда, ба онҳо ҷавоб мегардонад. Дар натиҷа, инро ҳамчун иттилооту иртиботи расмӣ фаъолияти касбиву ҳунарий шинохта, неруи зеҳнии тамоми кормандони ширкатро ғайбгардонида, тавонистааст, ки чандин сол боз ширкатро ба яке аз ширкатҳои пешвоӣ асри XXI қарор диҳад.

Аз тарафи дигар, ягон системаи дигар нисбат ба системаи иттилоотии электронии касбиву ҳунарий наметавонад, ки барои ташаккули меҳнати зеҳнии касбиву ҳунарии кормандон қулаю мувофиқ буда, чунин дараҷаи баланди таъсиррасонӣ дошта бошад. Нишондиҳандаҳои сифативу дараҷаи баланди креативию когнитивии тамаддунсозии навини касбиву ҳунарий ин нишондиҳандаҳои баҳодихии аслии асри XXI гаштааст. Бо ин иттилооти навини электронӣ менечменти стратегӣ корхона имконоти баланди рушдбандагии босуръати бозорёбиву рақобатпазирӣ дошта, ба самаранокии баланди рушдбандагии СТТИИЭ ноил мегардад.

Солҳои охир аксари ширкатҳои бонуфузи амрикоӣ ва аврупоиву осийӣ пеш аз сармоягузориҳои худ дар ин ва ё он кишвар маблағҳои зиёдеро барои омӯзиши ҳолати бозорёбиҳо дар ин кишварҳо харҷ карда, пайваста кӯшиш намуда истодаанд, ки пештар ва бештар иттилооти

зарурӣ гирифта, нагузоранд, ки дар фаъолияти касбиву ҳунариашон нуқсонро камбудихо пайдо гардад.

Аксари ширкатҳои байналмилалӣ бо мақсади таъмини беҳатарии рушдбандагии худ ва таъмини рақобатпазирӣ дар бозори байналмилалӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки пайваста бо доштани иттилооти навину зарурии касбиву ҳунари аз ҳолати берунаи соҳибкории худ бохабар бошанд. Инчунин, роҳбарону пешвоёни ин ширкатҳо пайваста ба он мекушанд, ки оиди муҳити дохилаву берунаи худ аввалин шуда, иттилооти дурусту пурраи роҳбарӣ дошта бошанд. Тамоми ҳисоботу нишондиҳандаи молиявӣ пулии худро дар асоси маводи пурраву дурусти роҳбарӣ ба роҳ монда, нагузоранд, ки хатоеву нуқсоне дар ин равишҳо мавҷуд бошад.

Яке аз равиши дигари роҳбарони ширкатҳои байналмилалӣ оиди тичорат солҳои охир боз дар он мебошад, ки онҳо ҳафтае ду маротиба худашон аз мағозаҳояшон дидан карда, ҳодисаҳоро ба чашми худ назорат менамоянд ва иттилоотро аз сухани худ истеъмолкунанда шунда, қарори роҳбарии зарурӣ қабул менамоянд.

Махсусан, гузаронидани пурсишномаҳои сотсиологӣ оиди ҳолати маркетингии корхонаву ширкат аз он шаҳодат медиҳад, ки иттилооти воқеии фаъолияти касбиву ҳунарии шуъбаҳову равишҳои алоҳидаи фаъолияти касбиву ҳунарии корхонаву ширкатҳои худро пурра таҳлилу баррасӣ карда, хулосаи махсуси худро бароранд.

Аз нигоҳи дигар, имрӯзҳо гирифтани маълумоти иловагӣ ва пайвастаи касбиву ҳунари ҳамчун зарурати таъмини пурраи иттилоотиву иртиботии электронӣ аз равишҳои зарурии рушдбандагии кормандону менечерони касбӣ дар роҳи рақобатпазириву рушдбандагии ҷаҳонӣ гаштааст. Инчунин, боз як маротибаи дигар таъкиди онро дорем, ки чунин равиши навини таълимоти касбиву ҳунари ҳамчун сарчашмаи олии таъминоти иттилооти касбиву ҳунари буда, вобаста аз суръатнокии баланди иттилооти инноватсионии касбӣ ва тағйирбандагҳои истеҳсолии молу хизматҳо гувоҳи муҳимияти иттилооти навини СТТНЭ мебошад. Дар асри XXI он ҳамчун сарчашмаи асосии мақсадгузориву қабули барномаву қарори роҳбарии тамаддунсозии стратегӣ баромад хоҳад кард. Маҳз, ин равиш имконоти баланди рушдбандагии касбиву ҳунарии он менечерону кормандону роҳбарону пешвоёни касбиву ҳунари дар менечменти стратегии тамаддунсозии асри XXI мебошад. Аз ин хотир, иттилооти навини креативӣ когнитивӣ эҷодиву ҳунарии инноватсионӣ, агар аз як тараф, бо мақсади баландбардории сатҳи дониши касбиву ҳунарии кормандон бошад, аз тарафи дигар, ин талаботи баландбардории ҳосилнокии меҳнати касбиву ҳунари ва дараҷаи даромаднокии фаъолиятҳо буда, ҳамчун унсури асосии тамаддунсозии устувории ноиқтисодиву ноотехнологии навин хизмат мекунад. Ин ду равиши рушдбандагӣ барои тамоми кормандони корхонаву менечерони касбӣ ва роҳбарону пешвоёни комили касбӣ шартӣ зарурӣ мебошад.

Агар мо ба нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнати асри XX назар намоем, он гоҳ мебинем, ки дар муддати 100-солаҳо ин равиш хеле боло рафта, имрӯзҳо нисбат ба пешина ҳосилнокии меҳнати кормандон то 50 – 60 маротиба боло рафтаву самаранок гаштаанд. Аммо дар асри XXI менеҷменти ширкату корхонаҳо интизори равишҳои навини рушдбандагии ҳосилнокии меҳнати фикрӣ – илмиву донишии замони асри XXI буда, пайваста кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, ки дараҷаи донишгунҷоишвию илмгунҷоишии баланди касбиву ҳунариро таъмин сохта, молу хизматрасониҳоеро амалӣ созанд, ки аз нигоҳи арзишҳои нооиктисодиву ноотехнологиву ноотехникӣ хеле баланду судовар бошанд.

Аз тарафи дигар, асри XXI –ро аллақай дар тамоми ҷаҳон асри ақлҳову донишу зеҳнҳои фарҳангсозиву сарватшиносиву созандагии тамаддунсозӣ гуфта, кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, ки дараҷаи илмгунҷоишвию донишгунҷоишии молу хизматҳо ва ба ин васила рақобатпазирии худро дар бозори байналмилалӣ боло бардошта, пешвою тамаддунсози ҷаҳонӣ бигарданд.

Таърихи соҳибкории ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки давлатҳои рушдкардаи аврупоӣ аз солҳои 1950 сар карда, аз ҳисоби рӯйбардории навигарии СТТИИ амрикоӣ фаъолияти худро рушд дода, аксари патенту иҷозатномаву тамғаи молиро аз Амрико оварда, ширкату корхонаҳои худро рушдбанда гардониданд, яъне дар асоси назарияи илмии менеҷменти Тейлор фаъолияти касбиву ҳунариро ба роҳ монда, кормандону мутахассисини худро дар Амрико тайёр кардаанд. Махсусан, мардуми ҷопонӣ бо истифода аз дастовардҳои олимони амрикоӣ ташкили фаъолияти касбиву ҳунариро карда, дар муддати кӯтоҳи таърихӣ пешвои бозори байналмилалӣ гаштаанд.

Аммо, он қоидаву шакли ташкили меҳнате, ки Тейлор пешниҳод карда буд, бисёртар ба қоидаи меҳнати дастӣ тааллуқ дошта, дар замони имрӯза, умуман, ба талаботи ташкили фаъолияти нооиктисодиву ноотехнологиву ноотехникӣ ҷавобгӯӣ намебошад. Масоили имрӯзаи ҷаҳонии рушдбандагии нооиктисодӣ, пеш аз ҳама, баландбардории меҳнати ақлонӣ ва ояндасозии тамаддунсозии асри XXI аз дараҷаву сифату тавонмандии креативию когнитивии эҷоду кашфиёт ва роҳҳои инноватсионии нооиктисодиву ноотехнологиву ноотехникӣ мебошад.

Агар мо ба таърихи баландбардории меҳнати фикрӣ дар ҷаҳон назар кунем, он гоҳ мебинем, ки он то охири солҳои 90 – уми асри гузашта, ҳатто дар дараҷаи солҳои 1900-ум қарор дошта, имрӯзҳо дар давлатҳои сустрӯшдкардаи дунё ин равиш дар ҳамин сатҳ боқӣ мондааст.

Аз рӯи тадқиқоти донишмандони баҳши менеҷменти стратегӣ асосан баландравии ҳосилнокии меҳнати фикрӣ аз рӯи омилҳову нишондиҳандаҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

1. Ҳосилнокии меҳнати фикрӣ аз рӯи дараҷаи иҷроиши мақсадҳову барномаҳо ва қарорҳои роҳбарии менеҷменти ҳар як корхонаву ширкат баҳо дода мешавад.

2. Масъулиятшиносиву ухдадориҳои функционалии ҳар як менечеру роҳбарону пешвоёни комили касбӣ аз рӯи дараҷаи озодии фаъолияти касбию ҳунари ва мустақилияти роҳбарии онҳо муайян карда мешавад.

3. Рушдбандагии креативию когнитивии эҷодиву инновационии роҳбарон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи меҳнати фикрӣ буда, онҳо бояд пайваста меҳнати инноватсиониву эҷодӣ дошта бошанд.

4. Роҳбари фаъолияти фикрронии озоддошта бояд паваста биомӯзад ва дигаронро низ биомӯзонад, нишондиҳандаҳои фаъолияти касбиву ҳунарии ӯро аз рӯи дараҷаи рушдбандагии инноватсиониву эҷодиву кашфиётии фаъолияти касбиашон баҳогузорӣ мекунад.

5. Баҳодиҳии меҳнати касбиро мо набояд ҳамчун хароҷоти ҷорӣ меҳнатӣ, балки ҳамчун сармоҷи рушдбандагии стратегӣ тамаддуносии корхона ва ширкат баҳогузорӣ намоем.

Аз равишҳои дар боло овардаи мо маълум мегардад, ки меҳнати фикрӣ зинаи дигару фарқкунандаву судоварандаи рушдбандагӣ буда, менечменти тамаддунсози стратегӣ молиягузориву сармоҷгузори тамаддунсозиро танҳо дар асоси ин зеҳни созанда метавонад ба даст биорад, чунки баҳодиҳии сифату дараҷа ва сатҳи боздеҳии сармоҷи зеҳнии инсонӣ аз дигар сарватҳову сармоҷҳо куллан хосияти фарқкунандагӣ дошта, боздеҳии он беканор аст. Масалан, барои баҳо додани меҳнати профессор мо наметавонем танҳо бигӯем, ки чанд донишҷӯй дар дарси устод иштирок кард, балки вобаста аз сифату равиши таълимӣ ин устод кадом дастовардҳои илмиву эҷодӣ дорад, чанд китоби дарсиву ҷӣ қадар шогирдони зинаи баланди тадқиқотиву илмӣ тайёр кардааст. Худи ӯ ҷӣ қадар кашфиёту ихтироот ва эҷод дошта, дар кадом семинару конференсҳо иштирок мекунад ва боз кадом рейтингӣ байналмилалиро соҳиб гаштааст. Аз ин хотир, баландбардории самаранокиву ҳосилнокии меҳнати фикрӣ пайваста ба нишондиҳандаҳои сифатии молу хизматҳо равона карда шуда, дуруст баҳо додани арзиши меҳнати фикрӣ ва шинохтану қадрдониву ҳавасмандии ин ганҷинаи тиллоӣ шартӣ муҳими идоракунии менечменти касбии асри XXI мебошад. Оиди ҳунару тавонмандиву натиҷагирии баланди ҳар як менечеру роҳбари пешвои комили касбӣ баҳодиҳии алоҳида дошта бошем.

Барои роҳбарон муҳимтарин талабот он аст, ки корманд бо кадом роҳу равиши нооиктисодиву ноотехнологӣ ва ноотехникӣ фаъолияти касбиву ҳунари дорад ва то ба қучо мумкин аст, ки ин равиши рушдбандাগиро таъмин созем. Агар дар меҳнати ҷисмонӣ қору фаъолиятҳо маълум бошад, пас барои меҳнати фикрӣ ҳамеша ин роҳу равиш номаълум боқӣ монад. Ӯ бояд пайваста дар ҷустуҷӯи роҳу равиши креативию когнитивии инновационии эҷодиву кашфиётӣ қарор дошта бошад. Барои мисол, ҳолати вазнини бемор, муайян кардани беморӣ ва таъини дору, тарзу усули табобатро табиб муайян сохта, амалисозии онро ҳамшираи шафқат таъмин месозад. Аз ин хотир, сихатшавии бемор пурра аз он иборат аст, ки табиб дар муайянкунии ташҳиси бемор хато накарда бошад.

Яке аз хислати баланди рушдбандагиву чаҳонишавии менечменти муосир ин доштани кормандону менечерону роҳбарону пешвоёни комили касбии сатҳи чаҳонии соҳибмаърифат буда, танҳо ин омили бузурги тамаддунсозӣ метавонад, ки рушди устувори ширкату корхонаро дар шароити глобалии бозори чаҳонӣ нигоҳ дорад. Танҳо бефосила тайёр намудани чунин кормандони бузурги байналмилалӣ ва таъмини талаботи омӯзишиву таълимотии онҳо дар тамоми давраҳои зиндагонии инсонӣ имкон медиҳад, ки ширкату корхонаҳо рушдбандагии устувори худро дар асри XXI таъмин созанд. Яке аз хислати фарқкунандаи тайёр намудани кормандони зинаи баланди касбии ИМА низ дар он аст, ки ханӯз аз солҳои 20-уми асри гузашта сар карда, онҳо шакли таълимоти касбии коллеҷҳои ҷамъиятиро амалӣ кардаанд. Ин барои таъмини дониши назариявӣ ва амалии кормандони тамоми зинаҳои касбиву ҳунари ҳамчун пойдевор хизмат кардааст. Барои рушдбандагии тамаддуни индустриалии ин мамлакат саҳмгузори бузурги таърихӣ мебошанд.

Аз ҷониби дигар, дар мамолики дигари рушдфтои дунё Олмон ва Чопон низ системаи махсуси тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси касбӣ тарзу усули хоси худро дошта, барои пешво гаштани ин давлатҳо саҳмгузори асосӣ мебошанд. Бояд қайд кард, ки ин давлатҳои рушдфтои дунё аз аввали солҳои 2000-ум боз ба системаҳои навину болотари тайёр кардани кадрҳои баландихтисос гузашта, дар тайёр кардани одами навини индустриалии тамаддунсози 2-юм пешсафу пешво мебошанд. Ҳатто барои иҷрои қору фаъолияти иловагӣ «хизматгори» ё ин ки кормандони хизматрасонанда низ бояд дониши баланди СТТИИЭ – ро дошта бошанд.

Хулоса, менечменти стратегии корхонаву ширкатҳоро зарур аст, ки дар роҳи амалисозии рушдбандагии баланди нооиктисодиву ноотехнологиву ноотехникӣ пешво ё мондагори таърихӣ бошанд ва тамоми кормандони худрову менечерону пешвоёни худро дар ин роҳи устувори тамаддунсозии асри XXI роҳбаладӣ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Стратегический менеджмент. Пер. с англ. Томпсон. Питерс ва дигарон. - ООО «Диалектика. Санкт – Петербург. - 2020. 800с.
2. Питер Друкер. Менеджмент. Вызовы XXI века. Перевод с англ. М. 2012. – 256с.
3. Генри Минцберг. Менеджмент. Природа и структура организаций. Пер. с англ. М. :Эксмо, 2018. – 512с.
4. Ғаниев Т. Б. Менечмент. Иборат аз 14 қисм. Душанбе. Ирфон. 2003 – 2020.
5. Менеджмент XXI века. перевод с англ. М. : ИНФРА – М, 2002. – 448с.
6. Через 100 лет: Ведущие экономисты мира предсказывают будущее. Пер. с англ. Под ред. И. Паласиоса – Уэрты. М. : Института Гайдара, 2017. – 304с.

7. Стратегический менеджмент. Учебник. Под ред. П. А. Михненко. М. 2017. -304с.

ГУЗАРИШ БА ШАКЛҶОИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ТЕХНОЛОГИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ СТРАТЕГИИ ТАМАДДУНСОЗИИ АСРИ ХХІ

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф шаклҳои навини идоракунии технологияи электронӣ ва гузариш ба ин системаи нави тамаддунсозиро дар роҳбарӣ овардааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ гузариш ба ин системаи нави идоракунии аввалиндараҷа ва хело ҳам муҳим мебошад.

Калимаҳои калидӣ: усулҳои идоракунии захираҳои инсонӣ, идоракунии захираҳои инсонӣ, иқтисодиёт, унсурҳои сармояи инсонӣ, захираҳои инсонӣ, ҳавасмандӣ, иқтидори инсонӣ, иқтисоди созанда.

ПЕРЕХОД К НОВЫМ ФОРМАМ УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ УПРАВЛЕНИИ ЦИВИЛИЗАЦИЕЙ ХХІ ВЕКА

Аннотация: В статье автор знакомит с новыми формами управления электронными технологиями и переходом к этой новой цивилизационной системе. Автором отмечается, что в современном глобализированном мире переход к этой новой системе управления является приоритетным и очень важным.

Ключевые слова: экономика, управление, управление человеческим капиталом, элементы человеческого капитала, человеческие ресурсы, стимулы, человеческий потенциал.

TRANSITION TO NEW FORMS OF ELECTRONIC AND TECHNOLOGICAL MANAGEMENT IN THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE CIVILIZATION OF THE XXI CENTURY

Annotation: In the article, the author introduces new forms of electronic technology management and the transition to this new civilizational system. The author notes that in the modern globalized world, the transition to this new management system is a priority and very important.

Keywords: economics, management, human capital management, elements of human capital, human resources, incentives, human potential.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ганиев Т.Б. – д.и.и., профессори кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 907 70 40 77, **Ганиев Н.Т.** – унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.

Сведение об авторах: Ганиев Т. Б.– д.э.н., профессор кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 907 70 40 77, **Ганиев**

Н.Т.– соискатель кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the authors: **Ganiev T. B.** – d.s.e., professor of human resources management TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17. **Phone:** (+992) 907 70 40 77, **Ganiev N.T.** – applicant of human resources management TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ: ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ ОН ДАР ҶУМҲУРӢ

Исайнов Ҳ. Р., Казокзода У.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дарк намудани алоқаҳои экологӣ ба соҳаи иқтисодию иҷтимоӣ ханӯз дар солҳои 70-80-уми асри гузашта ба ташаккули концепсияи тараққиёти устувор оварда расонд. Ин ҷо метавон семинари байналмилалӣ оид ба муаммоҳои тараққиёт ва ҳифзи муҳити зистро, ки соли 1971 дар ш. Фун (давлати Шветсария) баргузор гардид, мисол овард. Онро ҳамчун қадами аввал барои расидан ба рушди устувори глобалӣ арзёбӣ менамоянд. Маҳз дар ҳамин ҷо аввалин маротиба дар бораи арзи вучуд доштани таҳдиди экологӣ ва муҳимият доштани ин муаммо барои кишварҳои «ҷаҳони сеюм» фикру андешаҳо пешниҳод гардиданд, ки ҳамчун оғози муҳокимаҳои муаммоҳои экологӣ дар арсаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Аз ҷама муҳим, ин семинар барои конференсияи байналмилалӣ оид ба муҳити зисти инсоният (Stockholm Conference on the Human Environment), ки соли 1972 дар Стокгольм баргузор гардид, заминаи мусоид фароҳам овард.

Концепсияи рушди устувор (sustainability) аввалин маротиба соли 1974 дар ҳуҷҷатҳои Шӯрои умумиҷаҳонии мазҳабӣ (динӣ) ҳамчун ҷавоб ба ташкили андешаҳо дар кишварҳои тараққикарда дар хусуси хатари муаммоҳои ҳифзи зист дар шароите, ки қисми зиёди инсоният дар шароити камбизоатӣ, гуруснагӣ ва беморӣ қарор дорад, ба вучуд омад. Дар он қайд карда мешуд, ки «якум, устувори иҷтимоӣ бе тақсимоти баробаре, ки камёб (камчин) мебошад ё ин ки бе имконияти иштироки якҷоя дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ ба даст намеояд». Дуюм, ҷамъияти глобалӣ устувор шуда наметавонад, агар талабот ба озуқа дар ҳар ҳолат аз сатҳи глобалии таъминоти он паст буда дараҷаи ифлосшавӣ аз таъсири партовҳо, яъне аз имконияти ҳазмкунии низоми экологӣ паст бошад. Сеюм, ташкилотҳои нави иҷтимоӣ танҳо дар он ҳолат устувор шуда метавонанд, ки агар ҳудуди истифодаи захираҳои табиӣ барқарорнашаванда аз афзоиши захираҳои аз ҳисоби сармоягузорию технологӣ пеш нагузаранд.

Ҳамин тавр, истилоҳи “рушди устувор” дар ҳуҷҷатҳои барномавии сатҳҳои гуногун дар тӯли зиёда аз 30 сол дар сатҳи байналмилалӣ,

миллӣ, ва минтақавӣ истифода мешавад. Онро дар ибтидои асри 20 омори сиёсатмадор ва географи иқтисодии Русия Николай Петрович Ога-новский дар заминаи омӯзиши таърихӣ қонунҳои таҳаввулоти кишо-варзӣ ва рушди устувори нерӯҳои истеҳсолӣ ба назарияи иқтисодӣ ворид кард. Дар асари 3 ҷилдаи "Қонуни таҳаввулоти аграрӣ" (солҳои 1909-1914) ва китоби "Кишоварзӣ, саноат ва бозор дар асри 20" (соли 1924) ӯ қон-сепсияи аслии раванди ҷаҳонӣ-таърихро бо назардошти ҷанбаҳои сохторӣ-соҳавӣ, иҷтимоию демографӣ, экологӣ ва сиёсӣ-институтсионалӣ пешниҳод мекунад. Ба андешаи Н.П. Огановский, консепсияи рушди устувори қувваҳои истеҳсолкунанда, на танҳо тавозуни сохтории кишо-варзӣ ва саноатро бо назардошти афзоиши иқтисодӣ таъмин кунад, балки барқарор ва афзун намудани афзалиятҳои табиатро, ки инсон истифода мекунад, инъикос намояд.

Ҳамин тариқ, дар ин консепсия омили экологӣ ба категорияи рушди устувори қувваҳои истеҳсолкунанда ворид карда шуд ва аҳамияти ҳифзи захираҳои табиӣ, ки моликияти миллӣ мебошанд, қайд карда шуд. Бояд гуфт, ки консепсияи аслии Н.П. Огановский, ки вай аз таҳлили муқоисавии таърихӣ шароити агротехнологии Ғарб ва Русия бармеояд, даҳсолаҳо пеш аз муҳокимаҳои байналмилалӣ солҳои 1960-1970 дар бораи рушди устувор, ки дар Стратегияи Умумичаҳонӣ Муҳофизат пешниҳод шудааст. Дар соли 1980 бошад аз ҷониби Итти-ҳоди Байналмилалӣ ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ, Кумитаи СММ оид ба муҳити зист ва Фонди ҷаҳонӣ экологӣ таҳия шудааст, дар зами-наи зарурати ба назар гирифтани омилҳои экологӣ дар равандҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ Стратегияи Умумичаҳонӣ ҳифзи муҳити зист кор-кард ва пешниҳод гардидааст. Мақсади Стратегияи Умумичаҳонӣ Муҳофизат аз он иборат аст ки тавассути ҳифзи захираҳои табиӣ ба ноил шудан ба рушди устувор мусоидат кунанд. Стратегия аҳамияти ҳифзи захираҳои ҳаётан муҳимро барои мусоидат намудан ба рушди устуворро шарҳ дода, афзалиятҳо ва талаботи асосӣ ба онҳо алоқамандро муайян мекунад ва роҳҳои самарабахши расидан ба ҳадафҳои гузоштаро пеш-ниҳод менамояд.

Дар ҷорабиниҳои минбаъдаи сатҳи ҷаҳонӣ, аз он ҷумла дар Кон-фронси СММ дар бораи муҳити зист ва тараққиёт, ки он моҳи июни соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро (бо номи конфронси Рио-92) баргузор гардид, ки принсипҳои умумӣ ҳалли масъалаҳои фаъоли модели рушди устувор бо изҳороти фалокате, ки ба тамоми инсоният таҳдид мекунад, ба шарте ки тамоюлҳои мавҷудаи истеъмол, истеҳсолот ва харобшавии муҳити зист таҳия карда шудаанд. Ҷорабинии мазкур, яке аз бузургтарин конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди устувор мебошад, ки якбори дигар садоқат ва ҳамфикрии аксари кишварҳои дунёро бо вучуди шароити ҷуғрофӣ ва анъанаҳои фарҳангии гуногун тасдиқ кард. Дар Саммит тақрибан 50 ҳазор нафар ва зиёда аз 100 сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо ширкат варзиданд. Дар ин ҷорабини сатҳи баланд аз аз он

чумла қайд гардид, ки Консепсияи рушди устувор аз тавозуни фаъолияти инсон дар муҳити зист, иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ сарчашма мегирад. Қузъи иқтисодии консепсияи рушди устувор аз афзоиши иқтидорҳои иқтисодӣ вобаста буда, ба афзоиши ифлосшавӣ ва таназзули муҳити зист, кам шудани захираҳои табиӣ, номутаносибӣ дар биосфера, тағирёбии иқлим ва муносибати инсоният нисбат ба табиат (таъсири “антропогенӣ”) вобаста мебошад.

Конфронс як қатор ҳуҷҷатҳои муҳимро қабул кард, аз он ҷумла: “Эъломия дар бораи муҳити зист ва рушд”, “Изҳорот дар бораи принципҳои ризоияти ҷаҳонӣ оид ба идоракунии ҳифз ва рушди устувори ҳамаи намудҳои ҷангал”, инчунин “Рӯзномаи 21” ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ, дар ҳуҷҷатҳои муҳиме, ки дар ин конфронсияҳо ва чорабиниҳои сатҳи баланд баррасӣ гардиданд, ба ҳама кишварҳо тавсия дода шуд, ки феврал барномаҳои миллии гузариш ба рушди устуворро таҳия кунанд, ки пеш аз ҳама ба ҳалли масъалаҳои зерин равона гардидаанд: якҷоя ва ба таври комплексӣ, на дар алоҳидагӣ аз якдигар, ниёзҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро баррасӣ намоянд; дорои назари мувофиқ барои рушди устуворро дошта бошанд ва онро амалӣ карда тавонад; гурӯҳи ҷонибҳои манфиатдор, форум ё гурӯҳи бисёрсоҳавии ба он баробарро созмон дода тавонанд, то ин, ки ин равандро назорат намоянд; нақшаи амалиётро бо ҳадафҳои мушаххаси дарозмуддат дар бар гирад; таъмини системаи мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ ва системаи нишондиҳандаҳоро барои назорати пешрафт муайян намояд.

Чи тавре ки дар боло қайд кардем, ба таври расмӣ стратегияи гузариш ба рушди устувор баъд аз қабули барномаи «Тартиби рӯз барои асри XXI» дар Конфронси СММ дар бораи муҳити зист ва тараққиёт, ки соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро (бо номи конфренсияи Рио-92) баргузор гардид, қабул карда шуд. Инчунин 25 сентябри соли 2015 дар шаҳри Нью-Йорк ИМА дар Иҷлосияи 70-уми СММ, рушди устувори иқтисодӣ яке аз масъалаҳои марказии иҷлосияи мазкур ба ҳисоб рафта «Мақсадҳои рушди устувор» барои то соли 2030-юм қабул гардид. Он аз 17 мақсади глобалӣ, 169 вазифаи муҳим ва 230 индикатор, ки ба таъмини тавозунии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии унсурҳои рушди устувор равона карда шудааст, иборат мебошад. Ба ақидаи собиқ котиби Генералии СММ Пан Ги Мун «Тартиботи нави рӯз - ин ваъда мебошад, ки пешвоҳо барои одамоне, ки дар кураи Замин умр ба сар мебаранд, додаанд. Тартиби ҳақиқии рӯз - ин нақшаи амал намудан барои одамон ва ҷаҳон мебошад, 17 мақсади рушди устувор инсониятро барои ояндаи нисбатан беҳатар, беҳдошти вазъи иҷтимоӣ ва адолатнок оварда мерасонад».

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад гузариш ба тараққиёти устувор пас аз қабули як қатор қонуну қарорҳо оид ба муҳити зист ва тараққиёт, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати ҳавои атмосферӣ» (таҳти №228 аз 01.02.1996 ва тағйироту иловаҳо аз 12-уми декабри соли 1997, таҳти №498), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар

борои ҳифзи табиат» (таҳти №905, аз 27-уми декабри соли 1993, иловаҳо ва тағйиротҳо таҳти №223, аз 1-уми феввали соли 1996, №30 аз 10-уми майи соли 2002 ва №75 аз 2-юми декабри соли 2002), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами растаниҳо, ки Маҷлиси намояндагон аз 2-юми апрели соли 2004 қабул кардааст, инчунин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Консепсияи истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об» (таҳти №551, аз 1-уми декабри соли 2001), «Дар бораи тасдиқи мавқеи назорати давлатӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (таҳти №21, аз 24-уми январӣ соли 1994), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 1998-2008)» (таҳти №344, аз 4-уми августи соли 1997) ва ғайраҳо муайян гардидааст. Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои якҷанд ташкилотҳои минтақавӣ ва субминтақавӣ мебошад. Аз он ҷумла аъзои Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ (ОЭС), Фонди байналмилалӣ наҷоти баҳри Арал (МФСАР), Комиссияи байнидавлатии ҳамоҳангсозии хоҷагии об (МКВК) ва Комиссияи байнидавлатӣ оид ба рушди устувор (МКУР) ва ғ., ки фаъолияти бисёре аз онҳо ба ҳифзи муҳити зист равона гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ яке аз минтақаҳои босуръат рушдбанда ба ҳисоб мерафт, аз он ҷумла, сохтори иқтисодӣ, илмӣ ва таълимии кавӣ, иқтидори баланди иқтисодӣ, соҳаи кишоварзии интенсивӣ ва аз ҳама асос микдори зиёди захираҳои гидроэнергетикӣ доштанд, ки рушди соҳаҳои хоҷагии халқро таъмин менамуд. Аммо бо сабаби пош хӯрдани ин давлати абарқудрат иқтидорҳои иқтисодӣ-табиӣ он харидорони худро дар бозорҳои миллию минтақавӣ наёфта, босуръат хароб шудан гирифтанд. Дар аввали солҳои 90-уми асри гузашта, кишвар ба бӯҳрони экологии ҷиддӣ дучор омад мушкilotҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи пошхӯрии СССР бавуҷуд омадаанд ва кам гардидани ҷойҳои нави қорӣ қатъ кардани субсидияҳо аз бучети иттифок, тезутунд шудани вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва шаҳрвандӣ, ки ба иқтисодиёти кишвар зиёда аз 200 млрд. рубл зарар овард. Зарари молиявӣ иқтисодӣ яку якбора боиси коҳиш ёфтани истеҳсолот, ноустувории макроиқтисодӣ, осебпазирӣ ва шиддат ёфтани сатҳи камбизоатии аҳоли ва ғайра гардид.

Бояд қайд намуд, ки гузариш ба рушди устувор тақозо менамояд, ки омилҳои экологиро ба қатори нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дохил намоянд, ки ин чараён метавонад ба воситаи индикаторҳои рушди устувор амалӣ гардонида шавад. Индикаторҳои мазкур бояд ба барномаҳои байналмилалӣ ва миллии рушди устувор дохил карда шуда, на танҳо тараққиёти иқтисодӣ, балки сатҳи ҳифзи муҳити зистро арзёбӣ карда тавонанд.

Дилхоҳ низоми индикаторҳои рушди устувор бояд ҳамчун низоми кушодаи тараққикарда мавриди таҳқиқ қарор гирад. Дар ҳолати тағйир ёфтани шароит ва тамоюли тараққиёт, вобаста аз бартарияти ин ё он

муаммо ислоҳ карда мешавад. Дар ҷадвали поёни индикаторҳои баҳои вазъи тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ ва муҳити зист, ки аз тарафи Бонки умумичаҳонӣ пешниҳод гардидааст, оварда шудааст (ҷадв.1).

Ҷадвали 1

Индикаторҳои баҳодиҳии вазъи хоҷагии ҷаҳонӣ ва муҳити зисти аз тарафи Бонки умумичаҳонӣ пешниҳодгардида

Индикаторҳо	Дар ҷаҳон дар маҷмӯъ	Ҷумҳурии Тоҷикистон
Аҳоли, млн нафар	7850,8	9,8
Масоҳат, ҳаз. км кв.	130 331	143,1
ММД	77,8 трлн. долл. ИМА	7,2 млрд. долл. ИМА
Кишоварзӣ		
Заминҳои кишоварзӣ, % масоҳат	38	28,6
Заминҳои обӣ, млн. га	8700	0,768
Чангал		
Масоҳати чангал	38 611 ҳаз. км кв.	421,2 ҳаз. га
Масоҳати чангал бо % аз масоҳати умумии замин	29,7	3,0
Энергия		
ММД ба ҳар як воҳиди энергия истифодашаванда, доллари ИМА бо дарназардошти паритети қоби-лияти харидорӣ, 2000/кг ҳамарзиш (эквивалент)-и нафтӣ	4,6	1,2
Истифодаи қувваи барқ ба ҳар сари аҳоли (ҳамар-зиши нафтӣ), кг	1699	4288
Истифодаи қувваи барқ ба ҳар сари аҳоли, кВт соат	2225	4291
Саҳми қувваи барқ, ки аз ангишт истехсол карда мешавад, бо % аз ҳаҷми умумӣ	39,1	16,4
Партовҳо ва ифлосиҳо		
Партовҳои диоксид ба ҳар сари аҳоли, тонна метрӣ	3,8	9,9
Автомобилҳои сабукрав, ба 1000 одам	105	128

Диққати асосиро метавон ба тағйиротҳои нишондиҳандаҳои табиатғунҷоиш, ки ҳамчун индикаторҳои умумӣ эътироф гардида, гузариш аз намуди техногенӣ рушди иқтисодӣ ба рушди устуворро арзёбӣ менамоянд, равона сохт. Аз ин ҷост, ки ду намуди табиатғунҷоишро аз якдигар ҷудо менамоянд: хароҷоти нисбии захираҳои табиӣ ба ҳар як натиҷа (маҳсулот)-и ниҳойӣ, ки ҳамчун нишондиҳандаи аслии табиатғунҷоиш ба ҳисоб меравад; бузургии нисбии ифлосшавӣ ба ҳар як маҳсулоти ниҳойӣ, яъне нишондиҳандаи шиддатнокии ифлосшавӣ.

намуд: шуғли доимӣ, ки бекории муваққати ро дар сатҳи 3 % дар як сол фаро мегирад; таварруми муътадил, ки дар сатҳи аз 3 % кам дар як сол ба мушоҳида мерасад; каср (дефитсит)-и бучети давлатӣ дар як сол, ки аз 3 % ММД зиёд нест; қарзи давлатӣ дар сатҳи то 60 %-и ММД дар як сол; рушди устувори иқтисодӣ бо дараҷаи аз 3 % кам набудан дар як сол; сиёсати иҷтимоии боандеша (хирадмандона) ба тафрикаи аз ҳад зиёд баланд, ки ба рушди даромадҳои аҳолии мусоидат менамояд, таъсири мусбии худ-ро мерасонад.

Худи чараёни мутаносибии иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба воситаи механизми бозорӣ, ки қувваи асосиро рақобати байнисоҳавӣ ва дохили-соҳавӣ иҷро менамояд, амалӣ мегардад. Аммо бозор истехсолкунандаи нисбатан сустро нобуд карда, на ҳама вақт ба ҷои он пурқувваташро иваз карда метавонад, ки ба нооромии мутаносибӣ оварда мерасонад.

4. Истифодаи самараноки сармои инсонӣ. Сармои инсониро ҳамчун ҷамъи ҷор унсури таркибӣ маънидод намудан мумкин аст. Сармои модарзодӣ ё биологӣ «захираи устуворӣ»-и одам ҳамчун субъекти биологӣ, яъне хусусияти саломатии ҷисмонии одам мебошад. Сармои бадастоварда боигарии инсонро (ба ифодаи арзишӣ) муайян мекунад, ки дар давоми зиндагӣ ба даст омадааст. Сармои зеҳнӣ (интеллектуалӣ)-и инсон аз «сотсиум», яъне дар чараёни тарбия, омӯзиш, маҳорати касбӣ ва ғ. ба даст меояд. Сармои ботинӣ (маънавӣ) ба инсон дар бисёр ҳолатҳо аз ҳисоби меҳнати худӣ кас, яъне дар болои худ кор кардан ба даст оварда мешавад.

Дар баъзе мамлакатҳои Ғарб «арзиши инсон» ё «нархи ҳаёт» ба ҳисоби миёна ба \$ 300 ҳазор баробар аст, ки он фақат қисмати иҷтимоии захираи инсониро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти сармои модарзодӣ ва ботинӣ ин нишондиҳанда на камтар аз 3 маротиба зиёд арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки дар бисёре аз кишварҳои дунё (Малайзия, Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ ва ғ.) сармогузори барои инсон бештари соҳаҳои иқтисодии ин мамлакатҳоро ташкил медиҳад. Дар ИМА бошад, саҳми сармогузори барои инсон бештар аз 15 % ММД-ро ташкил дода, аз сармогузориҳои мустақим дар иқтисодӣ бештар аст.

5. Гузариш ба намуди инноватсионии рушди иқтисодӣ, бахусус, дар замони муосир (яъне асри XXI), яке аз самтҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин хусус дар фаслҳои оянда аз дастовардҳои инноватсионӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ ёдовар хоҳем гардид.

Ба ғайр аз самтҳои зикршуда барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ инчунин ҳалли ҷорабиниҳои зерин дар мадди аввал меистанд, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон ҷудо намуд: баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисодӣ ҷумҳурӣ; гузаштан аз иқтисодӣ ба ашёи хом нигаронидашуда ба истехсолоти ватании ба дастовардҳои илмию техникӣ ва дониш асосёфта; ташаккули муҳити рақобатнок; гузаштан ба технологияи энергия ва ҳифзукунии захираҳо ба хотири паст намудани арзиши аслии маҳсулоти истехсолшуда; муҳофизати муҳити зист ба хотири истехсоли маҳсулоти рақобатпазир ва ба талаботи ҷаҳонӣ

чавобгӯй, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ (захираҳои об, замин, ҳавои атмосферӣ, олами ҳайвоноту наботот) ва ғ. Ҳамин тариқ, дар ҳолати амалӣ сохтани ҳалли чорабиниҳои зикршуда тараққиёти устувори иқтисодӣ метавонад таъмин гардад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров И.С. Амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон /И.С. Ашуров // Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ – омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конфренсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ (12 – 13 майи соли 2017) - Қўрғонтеппа – 2017. – С.21-34.

2. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. Душанбе – 2019. – С. 24-25.

3. Давлатов С.Н. Идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун омили рушд ва инкишофдиҳандаи иқтисодиёти муосир. Маводҳои мизи гирди умумидонишгоҳии илмию-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами менечмент дар шароити муосир». - Душанбе 2019. – С. – 204-207.

4. Медведев А. В. Современные подходы к формированию кадрового потенциала для устойчивого развития сельских территорий. /А.В. Медведев//Вестник Российской Академии Естественных наук. Серия экономическая, 2010/2. - С.52-54.

5. Мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузoron 14.10.2017 [маводи электронӣ]. URL: [http:// www.president.tj/ru/node/16392](http://www.president.tj/ru/node/16392) (вақти гирифташуда: 18.10.2017).

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе. 2016. С. 87.

7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 26.12.2019 [манбаи электронӣ]. URL: [http:// www.president.tj](http://www.president.tj).

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ: ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ ОН ДАР ҶУМӢУРӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи илмӣ рушди устувори иқтисодӣ: вазъи ҳозира ва дурнамои он дар ҷумҳурӣ оварда шудааст. Мафҳум, моҳият ва заминаҳои асосии рушди устувор дар иқтисо-диёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Диққати асосӣ ба вазъи ҳозира, таҳлили нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ ва дурнамои он равона карда шудааст. Муаммоҳои асосии ба заминаҳои ташаккулёбӣ ва самтҳои рушди устувор таъсиррасон, муайян гардидаанд. Самтҳои асосии амалигардонии рушди устувор дар ҷумҳурӣ коркард ва пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушд, рушди устувори иқтисодӣ, назарияи рушди устувори иқтисодӣ, вазъи ҳозира, дурнамо, иқтисодиёт, экология, муаммоҳо ва самтҳои асосии рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация: В научной статье освещены вопросы устойчивого экономического развития: современное состояние и его перспективы в республике. Определены понятие, сущность и основы устойчивого развития в экономике Республики Таджикистан. Основное внимание уделяется современное состояние, основные показатели и перспективы устойчивого экономического развития. Определены основные проблемы влияющие на основы формирования и направления устойчивого развития. Разработаны и предложены основные направления устойчивого развития экономики в Республике Таджикистан

Ключевые слова: устойчивость, устойчивое экономическое развитие, теория экономического развития, современное состояние, перспективы, экономика, экология, проблемы и основные направления обеспечения экономического развития в Республике Таджикистан.

SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: CURRENT SITUATION AND ITS PROSPECTS IN THE REPUBLIC

Annotation: The scientific article presents the sustainable economic development: the current situation and its prospects in the country. The concept, essence and basic bases of sustainable development in the Republic of Tajikistan are studied. The main focus is on the current situation, analysis of economic development indicators and prospects. The main problems affecting the basis of formation and directions of sustainable development have been identified. The main directions of sustainable development in the country have been developed and proposed.

Key words: development, sustainable economic development, theory of sustainable economic development, current situation, prospects, economy, ecology, problems and main directions of sustainable development in the Republic of Tajikistan.

Маълумотҳо дар бораи муаллифони: **Исайнов Х. Р.**, -д.и.и., профессори кафедраи иқтисоди миллӣ ва беҳатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17, **Казокзода У.Х.**-магистранти кафедраи иқтисоди миллӣ ва беҳатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ДМТ. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17, Тел: (+992) 111-18-17-16

Сведения об авторах: **Исайнов Х. Р.** – д.э.н., профессор кафедры национальной экономики и экономической безопасности ТНУ, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Казокзода У.Х.** – магистр кафедры национальной экономики и экономической безопасности ТНУ, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17, Тел: (+992) 111-18-17-16

Information about the author: **Isainov Kh. R.** – d.s.e., professor of national economy and economic security TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17. **Kazokzoda U. Kh** - master's student of national economy and economic security TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17, **Phone:** (+992) 111-18-17-16

САМТҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕНЕҶМЕНТИ ИҶТИМОӢ

Бобосодиқова Г. Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди муносибатҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи ташаккули робитаҳои байналхалқӣ сурат гирифта, вобастагӣ ва мутобиқсозии сатҳи ҷаҳониро талаб мекунад. Имрӯзҳо зухуротҳои фарогирии идоракунии бахши иҷтимоии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон зина ба зина дигар давлатҳоро фаро мегиранд. Дар баробари ин, рушди иҷтимоии давлат бидуни ҳамгирии ягонаи макроиқтисодӣ ва иҷтимоӣ, инчунин мустақилона ташаккул ва татбиқ намудани сиёсати иҷтимоӣ амал карда наметавонад. Маълум аст, ки ҳадафи асосии мавҷудияти ҳама сохторҳои давлати танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Аз нигоҳи дигар пайдоиши ҳар гуна талаботҳои иҷтимоӣ раванди татбиқи идоракунии бахши иҷтимоиро мураккаб месозад.

Дар шароити кунунӣ баъзан сохторҳои давлатӣ, ки қаблан хизматрасониҳои иҷтимоии ройгон мпешниҳод менамуданд, акнун ба пешниҳоди хизматрасониҳои пулаки шуруъ карданд. Ба монанди хизматрасониҳои тибии пулакӣ, маориф ва ғ. Дар чунин шароит даврҳои роҳу усулҳои такмил ва ташаккули менеҷменти иҷтимоӣ бо мутобиқат ба талаботи иҷтимоӣ ва стандарҳои байналхалқӣ шартҳои муҳим доништа мешавад. Зери мафҳуми хизматрасониҳои иҷтимоӣ намудҳои гуногуни фаҳмиш пешниҳод шудааст, ки онҳоро дар қорӣ олимони ватанию хоричӣ бисёр во хурдан мумкин аст [1,3,4]. Дар маҷмӯъ хизматрасониҳои иҷтимоиро чунин тавсиф намудан мумкин аст: «...хизматрасонии иҷтимоӣ - маҷмӯи хизматҳои иҷтимоии марбут ба фаъолияти ҳадамоти иҷтимоӣ дар бобати дастгирии иҷтимоӣ, расонидани хизматҳои иҷтимоӣ-маишӣ, иҷтимоӣ-тиббӣ, равонишиносию педагогӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, хизматҳои дигар ва кӯмаки моддӣ, мутобиқшавӣ ва офияти иҷтимоии шаҳрвандон, ки дар ҳолати душворӣ зиндагӣ қарор доранд»[5].

Ҳамин тариқ қабл аз дарёфти самтҳои мақамалгардонии менеҷменти иҷтимоӣ зарурат ба ошқор намудани объект, субъект, мақсад, вазифа, қонуният ва дигар унсурҳои таркибии низоми иҷтимоӣ муҳим донията мешавад. Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар "Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ" бисёре аз ин унсурҳо матраҳ гардидаанд:

Ҳадамоти иҷтимоӣ - ташкилотҳо, новобаста аз шакли моликият, соҳибқорони инфиродӣ, ки хизматҳои иҷтимоӣ мерасонанд;

Хизматҳои иҷтимоӣ - намудҳои қору фаъолияти, ки ба сонё гардонидани талаботи шаҳрвандон ва ба манфиати онҳо бо масади расонидани кӯмак дар ҳолати душвори зиндагӣ ва пешгирии онҳо равона гардидаанд;

Қорманди ҳадамоти иҷтимоӣ - шаҳрванде, ки бо масомоти идораи хизматрасонии иҷтимоӣ ва ё ташкилоти иҷтимоии ба аҳолӣ

хизматрасонанда муносибати меҳнатӣ дорад ва ӯҳдадории асосии меҳнатиаш хизматрасонии иҷтимоӣ ба аҳоли мебошад;

Истифодабарандагони хизматҳои иҷтимоӣ - шаҳрванд ва ё гурӯҳи шаҳрвандоне, ки дар ҳолати душвори зиндагӣ қарор доранд ва бинобар ҳамин ба онҳо хизматҳои иҷтимоӣ расонида мешаванд;

Ҳолати душвори зиндагӣ - ҳолате, ки фаъолияти мӯътадили зиндагии шаҳрвандро ба таври воқеӣ вайрон мекунад ва ё ҳолате, ки у мустақилона аз он баромада наметавонад, аз ҷумла:

-маъҷубӣ;

-пиронсолӣ;

-беморӣ;

-оқибати садамаи истехсолӣ ва бемории касбӣ;

-аз даст додани саробон, танҳои, ятимӣ, беназоратӣ;

-набудани ҷойи муайяни истиқомат;

-вобастагии бардавоми рӯхӣ, оқибати зӯрварӣ ва ё ҳолатҳое, ки ҳаётро зери хатар мегуздоранд;

-ҳолати дигари душвори зиндагӣ.

Дар давлатҳои капиталисти ташкил ва татбиқи менеҷменти иҷимоӣ ханӯз дар асрҳои XIX бо номи «технологияи кори иҷтимоӣ» пайдо шуд. Сабаби асосии паҳншавӣ ва рушди кори иҷтимоӣ, ин пайдошавии мафҳум ва қонунҳои «неқӯаҳволии давлат» дар солҳои 40-60-ум гашт. Ин нигоҳҳо ва қонунҳоро муайян карда, дар низоми ҳуқуқи ҳама шаҳрвандон ба маълумот, ҳуқуқ ба хизматрасонии тиббӣ, таъминоти нафақавӣ, кӯмак ҳангоми маъҷубӣ, кӯмакпулиҳо ҳангоми бекорӣ ва ғайраҳо мутахид сохтанд. Махсусан ҳамон вақт аниқ шуд, ки ҳатто қонунҳои беҳтарин Дар бораи ҳуқуқ ва кӯмак натиҷаҳои дилхоҳ дода наметавонанд, бидуни амали намудани онҳо дар ҳаёт дар сатҳи фарди, яъне бидуни рафтори фардӣ ба ҳар як инсон, ки моҳияти кори иҷтимоиро ташкил медиҳад.

Дар асрҳои XIX ва XX дар бисёр давлатҳои аврупоӣ (Британияи Кабир, Олмон, Нидерландия, Шветсия, Фаронса), инчунин ИМА ва Канада кори иҷтимоӣ ҳамчун шакли фаъолияти қабӣ ба вучуд омад, ки дар баробари ташкилотҳои хайриявӣ тарақи намуд.

Кори иҷтимоӣ – ин санъати ҳамкорӣ бо дигар одамон, ки проблемаҳои муракаби рӯхро аз сар гузаронидаанд ё дар ҳолати мушкили ҳаётӣ қарор доранд, мебошад [7].

Проблемаи идоракунии кори иҷтимоӣ дар давраи дигаргунии харобиоварӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҷамъият актуалӣ ба ҳисоб меравад. Идоракунии ҳодисаҳои иҷтимоӣ дониши муносибат байни фардҳои гуногун ва гурӯҳҳои иҷтимоиро дар фаъолияти иҷтимоии онҳо талаб мекунад. Бидуни ин фаъолият, таъмин намудани ҳалли проблемаҳои иҷтимоии ҷамъият номумкин аст.

Ҳамин тариқ, минбаъд бо пайдоиши мушкилот ва қонуниятҳои нави кори иҷтимоӣ зарурат ба танзим ва ба низом даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ дар шароити сохторҳои гуногун, хусусан

корпоратсияҳои калон ба вучуд омад, ки ин сабаби ташкили менеҷменти иҷтимоӣ шуд.

Менеҷменти иҷтимоӣ – яке аз намудҳои менеҷмент мебошад, ки коркарди мақсадхоро, тасвияти (формулировка) проблемаҳо, тартибдиҳии нақшаҳо ва ноилшавии мақсадҳои интихобшударо бо истифодаи намудҳои муайяни фаъолият, усулҳои дар ҳудуди чараёни муайяни доираи иҷтимоиро дар назар дорад [5,6].

Менеҷмент фаъолиятҳои истеҳсолӣ, соҳаи фарҳанг, санъат, адабиёт, илм, маориф, тандурустӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Масъалаи мувофиқати проблемаҳои иқтисодӣ, техникӣ, иҷтимоӣ, рӯҳӣ, сиёсӣ ба вучуд меояд:

- вазифаи менеҷменти иҷтимоӣ;
- проблемаҳои инфиродӣ, оилавӣ, ташкилотӣ;
- проблемаҳои иҷтимоӣ – экологӣ;
- проблемаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ;
- робитаҳои иҷтимоӣ;
- шахсият;
- фардият;
- сифати иҷтимоии одам;
- мавқеи иҷтимоӣ.

Муракабии ҳодисаҳои иҷтимоӣ ҳамчун объекти менеҷмент дар он зоҳир мегардад, ки элементҳои асосии онро инсон ташкил медиҳад, ки дорои ҳаҷми бузурги интихоби рафтор мебошад.

Айни замон аз нигоҳи мо чунин самтҳои муҳими менеҷменти иҷтимоӣ ба ташаккул ва тақвим илдиҳи ниёз доранд:

1. Омодасозии менеҷнерони иҷтимоӣ. Бо таваҷҷуҳ ба мушкилотҳои бахши иҷтимоӣ имрӯз вақти он расидааст, ки менеҷнерони касбӣ дар бахши қори иҷтимоӣ омода карда шавад. Омодасозии чунин кадрҳо бо талаботи бозори меҳнати байналхалқӣ ва тақозои технологияҳои иттилоотӣ иртиботии муосир мувофиқан омода карда шавад.

2. Сохтори идоракунии иҷтимоӣ дар шароити давлат, корхона ва дигар сохторҳои иҷтимоӣ аниқ карда шуда, роҳи усулҳои татбиқи функцияҳои менеҷменти иҷтимоӣ бояд муайян карда шавад.

3. Ҷаҳадҳои функционалӣ бо таваҷҷуҳ ба адолати иҷтимоӣ татбиқ карда шаванд. Яъне функцияҳои умумии менеҷменти бахши иҷтимоӣ, новобаста аз сатҳи субъекти идоракунии дар асоси функцияҳои идоракунии таъмин карда шаванд.

4. Идоракунии электронии бахши иҷтимоӣ татбиқ ва ташкил карда шавад.

Албата дар доираи як мақола тамоми масъалаҳои бахши менеҷменти иҷтимоӣ ҳалу ҷавоб карда намешаванд, аммо ба кадрҳои имкон ташкил ва ташаккули сармҳои муҳими менеҷменти иҷтимоӣ ҷиҳати қаноатмандии талаботи иҷтимоӣ ва беҳтар гардидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Дар баробари ин бо ин роҳ мо дар

амалигардонии сиёсати иҷтимоии давлат метавонем саҳми арзандаи хешро гузорем.

АДАБИЁТ

1. Бобосадыкова Г.Б., Сарабекова И.З. ретроспективный анализ экономического и социального развития регионов центрального Таджикистана// Наука и инновация. 2014. №1. С. 190-195.

2. Бобосадыкова Г.Б., Сарабекова И.З. Проблемы маркетингового подхода в отраслях непроеизводственной сферы РТ// Наука и инновация. 2014. №1. С. 167-169.

3. Дремина М.А., Копнов В.А. Социальные аспекты менеджмента качества: монография – Екатеринбург: Урал. гос. лесотехн. ун-т, 2010. – 148 с.

4. Зайцев Д.В., Карпова Г.Г., Лобачева Г.В. и др. Социальный менеджмент. Учебное пособие / Д.В. Зайцев, Г.Г. Карпова, Г.В. Лобачева и др.; под ред. П. Романова, Е. Ярской-Смирновой. – Саратов: Саратовский государственный технический университет, Центр социальной политики и гендерных исследований, 2008. – 276 с.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008 № 359 "Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ"

6. Локонова Ю.М. Профессиональное развитие кадров системы социальной защиты населения РФ: Автореф. дис. ...канд. социолог. наук. М., 2005. С. 15–21

7. Сарбашова Ф. Проблемы социальной сферы в депрессивном регионе. // Экономист. 2006. №9. – с. 81-83

САМТҶОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕНЕҶМЕНТИ ИҶТИМОӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур зарурати ташкили менеҷменти иҷтимоӣ бо назардошти тағйиротҳои ҷаҳонӣ дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ тавсия дода шудааст. Инчунин хизматрасониҳои иҷтимоӣ чун бахши муҳими талаботи ҷамъият аз нигоҳи олимони ватанию хориҷӣ шарҳ дода шудааст. Муаллиф сохтори таркибии менеҷменти иҷтимоиро таҳлил намуда, дар мувофиқа ба шароити имрӯзаи ҷумҳурии самтҳои асосии тақмилдиҳии менеҷменти иҷтимоиро тавсия намудааст.

Калидвожаҳо. Менеҷмент, менеҷменти иҷтимоӣ, менеҷери бахши иҷтимоӣ, кори иҷтимоӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, объекти менеҷменти иҷтимоӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация: В данной статье рекомендуется организовать социальное управление в свете глобальных изменений в сфере социальных отношений. Социальные услуги также описываются как важная часть потребностей общества с точки зрения отечественных и

зарубежных ученых. Автор анализирует структуру социального управления и в соответствии с текущими условиями страны рекомендует основные направления совершенствования социального менеджмента.

Ключевые слова. Менеджмент, социальный менеджмент, менеджер социального сектора, социальная работа, социальные услуги, объект социального менеджмента.

MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING SOCIAL MANAGEMENT

Annotation: This article recommends organizing social management in the light of global changes in the field of social relations. Social services are also described as an important part of the needs of society from the point of view of domestic and foreign scientists. The author analyzes the structure of social management and, in accordance with the current conditions of the country, recommends the main directions for improving social management.

Keywords. management, social management, social sector manager, social work, social services, social management object.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобосодиқова Г. Б. - номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 951-43-59-79.

Сведения об автора: Бобосодиқова Г. Б. - кандидат экономических наук профессор кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 951-43-59-79.

Information about the author: Bobosodikova G. B. Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 951-43-59-79.

ИМКОНИЯТҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ САНОАТИ САБУКИ ВАТАНӢ

**Низомова Т.Д., Давлатова Р.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Воқеан рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабук ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ аз омилҳои сершуморе вобастагӣ дорад. Бинобар ин, баландбардории сатҳи он захира ва имкониятҳои зиёдеро талаб мекунад. Соҳаи саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодӣ миқдори миллии доништа мешавад, аз ин ру, шароити имкониятҳои баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти он бояд таъмин карда шаванд. Таҳқиқи илмӣ масъалае яке аз роҳҳои муҳими ошкоркунии имкониятҳои мазкур ва истифодаи босамари онҳо доништа мешавад.

Ҳиссаи саноати сабук дар ҳаҷми истеҳсолоти саноати ҷумҳурӣ 5,5 % ва дар сохтори молии гардиши моли чакана ба ҳисоби миёна 14,7 %-ро ташкил дода, нишондиҳандаҳои мазкур дар солҳои охир тамоюли коҳишбӣ доранд. Рақамҳои зикршуда талаботи доираи маҳдуди истеъмолкунандагонро ба маҳсулоти соҳа нишон медиҳанд. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта зарурати дарёфт ва истифодаи захираю имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ ба миён меояд.

Натиҷаи омӯзишҳо нишон дод, ки ба сифати захира ва имкониятҳои мазкур метавон диверсификатсияи истеҳсолот, устуворгардонии базаи ашёи хоми истеҳсолӣ, ҷорӣ намудани инноватсия, ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна, навкунии техника ва технологияи корхонаҳои соҳа, баландбардории сифати маҳсулот, ҳимояи маҳсулоти корхонаҳои саноати сабук дар бозорҳои дохилӣ ва рушди инфрасохтори бозориро ном бурд.

Яке аз имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук ин диверсификатсияи истеҳсолот мебошад, ки барои васеъ намудани номгуӣи молу маҳсулот мусоидат менамояд. Диверсификатсияи имконият медиҳад, ки маҳсулоти корхонаҳои саноти сабуки ватанӣ аз молу маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ (молу маҳсулоти воридотӣ) афзалиятҳои фарқкунанда дошта бошад. Дар шароити бо молу маҳсулоти корхонаҳои саноти сабуки хориҷӣ (молу маҳсулоти воридотӣ) пур карда шудани бозорҳои дохилӣ, имконияти маҳдуд намудани мавқеи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватанӣ аз эҳтимол дур нест. Аммо диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук имконият намедиҳад, то корхонаҳои ватанӣ мавқеи рақобатпазирро аз рӯи номгуӣи сершумори маҳсулоти истеҳсолкардашуда аз даст диҳанд.

Аз нигоҳи мо барои ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноти сабук иҷрои корҳои зерин муҳим мебошад:

а) воридоти технологияҳои замонавӣ, ки истеҳсоли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст;

б) ҳавасмандкунии фаъолияти мутақобилаи илми соҳавӣ ва истеҳсолот;

в) мувофиқати сиёсати саноатӣ бо сиёсати рушди бозори соҳавии молу маҳсулот;

г) аз ҷониби мақомоти масъули давлатӣ ташкил ва баргузори конференсияҳо, симпозиумҳо бо иштироки мутахассисони илмӣ – амалии соҳавӣ ва бо мақсади мубодилаи иттилооти илмӣ-техникӣ;

ғ) ташкил ва баргузори намоишҳои намудҳои нисбатан нави молу маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ ва хориҷӣ аз ҷониби корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ;

д) дар сохтори корхонаҳои саноати сабук таъсис додани шӯбаи иттилоотӣ, ки имконияти таъмин намудани корхонаро бо маълумоти зарурӣ оиди вазъияти бозори соҳавии дохилӣ ва хориҷӣ дошта бошад;

Татбиқи нуқтаҳои зикршуда имконият медиҳад, то номгӯи маҳсулоти истеҳсолшаванда зиёд гардида, бозори фуруши маҳсулот васеъ карда шавад ва бо истеҳсоли маҳсулоти наву рақобатпазир имконияти баромадан ба бозори беруни пайдо гардад.

Нигоҳдорӣ ва рушди базаи ашёи хоми истеҳсоли бояд мақсади аввалиндараҷаи корхонаҳои саноати сабук маҳсуб ёбад. Дар сурати ба пуррагӣ истифода намудани иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ эҳтимолияти норасоии ашёи хоми аз сарчашмаҳои дохилӣ бадастовардашаванда дар назар аст. Саноати чарму пойафзол як қисмати саноати сабук доништа мешавад. Рақамҳои омории соҳа нишон медиҳанд, ки содироти пусти хом, чарм, муина, муинаи хом ва маснуоти аз онҳо тайёркардашуда нисбат ба воридоти он кам мебошад. Ҳолати мазкур ташвишовар буда, содироти ашёи хомро бе коркарди пурраи саноатӣ дар назар дорад, новобаста аз он ки тибқи маълумоти омори расмӣ ҷумҳурӣ дар мамлакат содироти пойафзол дида намешавад.

Новобаста аз он ки базаи ашёи хоми саноати насочӣ ва дузандагӣ нисбат ба дигар соҳаҳои саноат то андозае устувор аст, аммо корхонаҳоро зарур аст, ки истифодаи самараноки онро таъмин намоянд. Дар баробари он ки нишондиҳандаҳо оиди базаи ашёи хоми соҳа мусбӣ арзёбӣ карда мешаванд, дар шароити саноатикунони босуръати кишвар боз ҳам зиёд намудани ҳаҷми он аз манфиат холӣ нест. Дар ҳоле, ки бо истифодаи имкониятҳои доилӣ эҳтимолияти устувор намудани базаи ашёи хоми саноати сабук, аз ҷумла истеҳсолоти насочӣ, дузандагӣ ва чарму пойафзол ҷой дорад, баробар будани коэффитсиенти воридоти насочӣ ва маснуоти насочӣ аз 0,2 то 0,7, коэффитсиенти воридоти пусти хом, чарм, муина, муинаи хом ва маснуот аз онҳо аз 0,2 то 0,9 то андозае аз ноустувории базаи ашёи хоми соҳа гувоҳӣ медиҳад.

Аз нигоҳи мо бояд вобастагии молистеҳсолкунандагони маҳалӣ аз ашёи хоми воридотӣ кам карда шуда, бо истифодаи имкониятҳои мавҷуда базаи ашёи хоми баландсифатро устувор намудан зарур аст, то истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир ба роҳ монда шавад.

Рафти ҷаҳонишавии бозорҳо, андозакунӣ нави рақобатпазирӣ, яъне вобаста ба вақт мусобиқа намудани корхонаю ташкилотҳо,

ихтисори босуръати даври ҳаётии маҳсулот корхонаҳои саноати сабукро водор менамояд, ки роҳи нави таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкардаи худро пайдо намоянд. Хусусиятҳои рушди муосири хоҷагии ҷаҳонӣ корхонаҳои саноатиро водор менамояд, ки рушди бемайлони фаъолияти инноватсионии худро таъмин намоянд. Инноватсия бо роҳи таъмини прогресси саноатӣ, афзоиши даромади субъектҳои иқтисодӣ рушди микро ва макро иқтисодиётро таъмин менамояд. Роҷеъ ба масъалаи мазкур д.и.и., профессор Низомова Т.Д. қайд менамоянд, ки инноватсия дар сатҳи микроиқтисодӣ самаранокии истеҳсолотро таъмин намуда, сифат ва рақобатпазирии маҳсулотро баланд мебардорад [1, с.352]. Бинобар ин, ҷорӣ намудани инноватсия дар корхонаҳои саноати сабук барои истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир мусоидат менамояд.

Ҷорӣ намудани инноватсия дар фаъолияти корхонаҳои саноати саук иҷрои як қатор амалҳоро талаб менамояд, аз ҷумла:

- бунёди инфрасохтори рушди фаъолияти инноватсионӣ;
- таъминоти ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ;
- ташкили сиёсати андозӣ ва гумрукӣ, ки бо хавасмандии рушди инноватсионӣ (имтиёзҳои андозӣ, боҷи гумрукӣ ва ғ.) асос ёфтааст;
- мусоидат намудан ба бунёди муҳити созгори инноватсионӣ;
- барқарор намудани ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ дар дохил ва хориҷи кишвар;
- мусоидат ба ташкили паркҳои технологӣ;
- бунёд ва фаъолгардонии марказҳои ба фаъолияти лизингӣ машғулбуда;
- мусоидат баҳри бунёди корхонаҳои венчурӣ;
- ташкили намоиши намудҳои нави техникаю технологияҳо ва маҳсулоти ватанию хориҷӣ;
- устуворгардонии фаъолияти патенту иҷозатномавӣ, сармоягузорӣ ва иттилоотии корхонаи саноати сабук;
- дастгирии молиявии корхонаҳо, аз ҷумла сармоягузори мустақим ва қарзҳои имтиёзнок.

Иҷрои амалҳои болозикр дар корхонаҳои саноати сабук имконият медиҳад, то содирот ва воридоти технология ба амал ояд, шумораи кормандони дар таҳқиқотҳои илмӣ ва коркарди техникаю технологияҳои нав зиёд шуда, шумораи корхонаҳои саноатии дар низоми инноватсионӣ фаъолияткунанда афзоиш ёбад. Дар натиҷа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, воридивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда зиёд шуда, боиси воридоти селай асбӯрӣ ва рушди соҳаи саноат мегардад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна самараро зиёд ба бор меорад. Чунки дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна дар маркази сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Масалан Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз доштанд, ки «Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳо ва роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо зарур аст, ки ҳамкориро бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолий, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ тақвият бахшанд» [2]. Ҳиссаи соҳибкории хурду миёна дар афзоиши ММД, таъмини шуғли пурмахсул, сохтори молии гардиши моли чакана ва дар маҷмуъ рушди иқтисоди миллӣ назаррас арзёбӣ мегардад. Тақмили фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар соҳаи саноати сабук имконият медиҳад, ки бозори истеъмолии дохилӣ бо суръати баланд пур карда шуда, рушди илмию техникаи истеҳсолот ва баландшавии сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда дар бозорҳои дохилию хориҷӣ таъмин карда шавад.

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳият ва имконияти бизнеси хурду миёнаро ҳануз ҷома ба пуррагӣ дарк накардааст, инчунин сиёсати иқтисодии миллӣ низ амалан ин имкониятро ба таври лозимӣ талаб накардааст. Бо иллати мушкилоти ташкилӣ ва дигар монеаҳо бисёре аз корхонаҳои хурду миёна воқеан фаъолият намеkunанд ва ё истеҳсолоти ноустувор доранд.

Рушд ва дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи соҳаи саноати сабукро дар самтҳои зерин муҳим мешуморем:

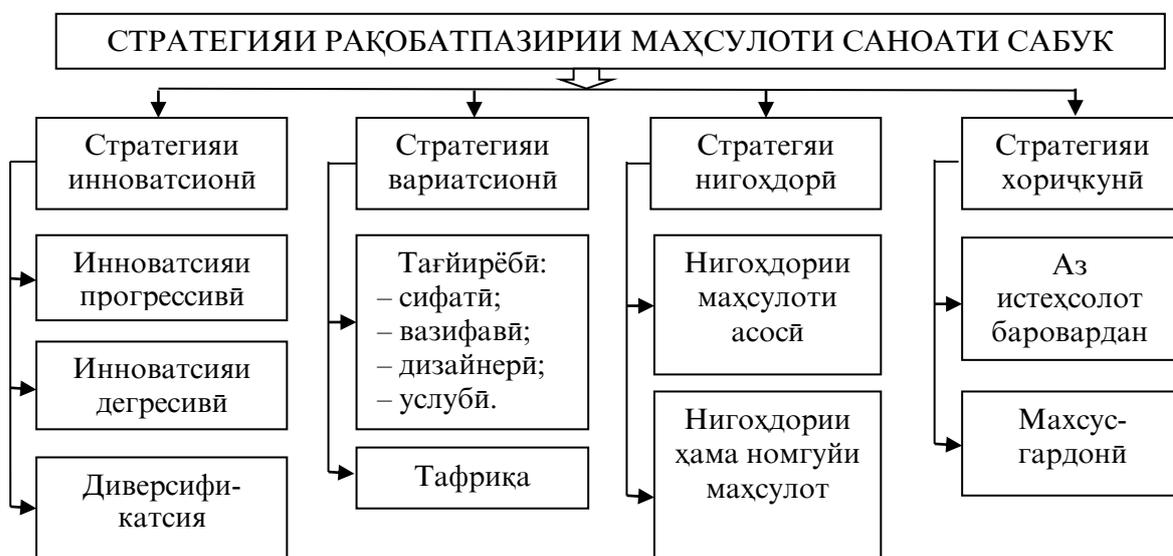
- навкунии заминаҳои қонунгузорӣ оиди танзими корхонаҳои саноатии хурду миёна;
- ҷорӣ намудани низоми андозбандии ба рушди корхонаҳои саноатии хурду миёна нигаронидашуда;
- ташкили хизматрасониҳои бонкӣ, ки барои қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои хурду миёнаи саноати сабук махсус гардонида шудааст;
- барномаҳои давлатии омодакунӣ ва азнавомодакунии мутахассисон ва кормандони корхонаҳои мазкур, аз ҷумла таҳсилоти фосилавӣ;
- бунёди шароити имтиёзнок баҳри гирифтани объектҳо ба иҷора.

Дар натиҷаи ҷорӣ намудани амалҳои мазкур шумораи корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи саноати сабук афзоиш меёбад ва самаранокии

фаъолияти онҳо таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир истеҳсол карда мешавад. Дар натиҷа муҳити мусоиди хоҷагидорӣ ба вучуд омада, фаъолнокии корӣ афзоиш меёбад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир саноати сабук зиёд мегардад ва истеҳсолкунандагони ватанӣ молу маҳсулоти худро ба бозорҳои берунӣ низ содир менамоянд.

Зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатӣ, афзоиши маҳсулот, устувор гардидани рақобат миёни онҳо ва дар натиҷа рушди экстенсивии соҳаро таъмин менамояд. Аз нигоҳи профессор Раҳимов А.М. маҳсулоти саноати ватанӣ то ба ҳол ба сатҳи рақобатпазирии устувор нарасидааст ва дар ишғоли ҳиссаи бозор низ суръати пастро соҳиб аст [4, с.65]. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта яке аз роҳҳои баландбардории самаранокии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонад рақобатпазирии соҳаро таъмин созад, иқтисодӣ дар зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатӣ мебинад. Дар ҳақиқат зиёд гардидани корхонаҳои саноатӣ барои ба вучуд овардани муҳити рақобатӣ, аз байн бурдани монеаҳои воридшавӣ ба бозор ва дар натиҷа баланд бардоштани сифати маҳсулот, ки метавонад дар бозорҳои дохилию хориҷӣ рақобатпазир бошад, мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар сатҳи нокифояи самаранок истифодабарии захираҳои истеҳсоли барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва баландбардории рақобатпазирии он монеа эҷод менамояд.

Бо нарзардошти захира ва имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ коркарди стратегияи босамари таъмини рақобатпазирии маҳсулот, ки дар шароитҳои гуногуни муносибатҳои иқтисодӣ барои нигоҳдории мақеи рақобатпазирӣ мусоидат менамояд, зарур мебошад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Стратегияи рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабук.

Стратегияе, ки дар расми 1. оварда шудааст, имконият медиҳад, ки рақобатпазирии маҳсулот бо роҳи ҷорикунии инноватсияи прогрессивию дегрессивӣ, ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук, тағйироти сифат ва шакли маҳсулот, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти асосӣ ва ё ҳама номгуйи маҳсулоти истеҳсолшаванда, маҳдуд кардани истеҳсоли баъзе аз номгуйи маҳсулот, ки дар бозор рақобатпазир нестанд, инчунин маҳсусгардонии маҳсулоти истеҳсолшаванда таъмин карда шавад.

Аз натиҷаи омӯзишу таҳлили имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ баровардани хулосаю пешниҳодҳои зеринро муҳим мешуморем:

1. Ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук, таъминоти нури кадрӣ, ҷорӣ намудани инноватсия, ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои саноати сабук дар намуди корхонаҳои хурду миёна, рушди инфрасохтори бозории соҳа имкониятҳои мебошанд, ки рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро таъмин менамояд.

2. Зарурати афзоиши сармоягузориҳо ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои соҳа бо мақсади татбиқи сиёсати истеҳсолоти воридавазкунанда дар заминаи истеҳсоли маҳсулоти дорои хусусиятҳои инноватсионидошта.

3. Истифодаи стратегияи рақобатпазирӣ, ки имконияти таъмини рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабукро дар ҳама шароит таъмин карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Низамова Т.Д. Инновационные аспекты развития промышленности Республики Таджикистан. В книге: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Материалы II международной научно-практической конференции. 2016. С. 352-354.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 26.12.2019.– ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 12.11.2021 с.).

3. Панферов В.П. Роль управления знаниями в управлении

человеческим капиталом инновационно-ориентированного предприятия // Экономика и эффективность организации производства. – 2019. – № 29. – С. 14–17.

4.Рахимов А.М. Некоторые вопросы повышения эффективности промышленности республики таджикистан. В сборнике: Управление социально-экономическими системами: теория, методология, практика. Сборник статей II Международной научно-практической конференции. 2017. С.64-65.

ИМКОНИЯТҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ САНОАТИ САБУКИ ВАТАНӢ

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои асосии рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук дар шароити имрӯза баррасӣ гардидааст. Равандҳои муосири рушди соҳаи саноат ва дар таркиби он ташакулёбии саноати сабук ошкор ва таҳқиқ гардида, мавқеи соҳаи саноат дар сохтори ММД нишон дода шудааст. Асоснок карда шудааст, ки ҳиссаи саноати сабук дар ҳаҷми истеҳсолоти саноати ҷумҳурӣ 5,5 % ва дар сохтори молии гардиши моли чакана ба ҳисоби миёна 14,7 %-ро ташкил дода, нишондиҳандаҳои мазкур дар солҳои охир тамоюли коҳишёбӣ доранд. Муайян карда шудааст, ки яке аз роҳи асосии баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноати сабук ин диверсификатсия истеҳсолот мебошад, ки натавонанд суръати рушди соҳаро таъмин менамояд, балки барои васеъ намудани номгуӣи молу маҳсулот мусоидат менамояд. Асоснок карда шудааст, ки диверсификатсия имконият медиҳад, ки маҳсулоти корхонаҳои саноати сабуки ватанӣ аз молу маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ афзалиятҳои фарқкунанда дошта бошад.

Пешниҳод карда шудааст, ки татбиқи рақобатпазирии маҳсулот бо роҳи ҷорикунии инноватсияи прогрессивию дегрессивӣ, баҳусус ба роҳ мондани диверсификатсияи истеҳсолоти саноати сабук, тағйироти сифат ва шакли маҳсулот, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти асосӣ имконпазир аст.

Калидвожаҳо: корхона, саноат, сабук, рақобат, истеҳсолот, сифат, маҳсулот, диверсификатсия, иқтисодиёт, афзалият, мол, нишондиҳанда.

ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются основные вопросы конкурентоспособности легкой промышленности в современных

условиях. Исследуется современные тенденции развития легкой промышленности, выявлена роль легкой промышленности в структуре ВВП. Обоснована, что доля легкая промышленность в производстве промышленности страны составляет 5,5% и в структуре товарообороте в средней составляет 14,7 %, что данные показатели имеют положительной тенденции. Определена, что основным путем повышения конкурентоспособности предприятий легкой промышленности является диверсификация производства, обеспечивающей не только темпы роста развития, а способствует расширению наименований производства товаров. Обосновывается, что диверсификация производства позволяет перспективами различия отечественных товаров от зарубежного производства. Предлагается возможность внедрение конкурентоспособности товаров и продукции путем прогрессивной и дегрессивной инновации, особенно использования диверсификация производства легкой промышленности, изменение виды товаров, внедрение производства основных видов продукции.

Ключевые слова: предприятие, промышленность, легкий, конкуренция, производства, качества продукции, диверсификация, экономика, преимущество, товар, показатель.

OPPORTUNITIES FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF DOMESTIC LIGHT INDUSTRY

Annotation: The article examines the main issues of the competitiveness of light industry in modern conditions. The article examines modern trends in the development of light industry, reveals the role of light industry in the structure of GDP. It has been substantiated that the share of light industry in the country's industrial production is 5.5% and in the structure of trade turnover in the average is 14.7%, that these indicators have a positive trend. It has been determined that the main way to increase the competitiveness of light industry enterprises is the diversification of production, which ensures not only the growth rate of development, but contributes to the expansion of the names of production of goods. It is substantiated that the diversification of production allows the prospects for the difference between domestic goods and foreign production. It offers the possibility of introducing the competitiveness of goods and products through progressive and degressive innovation, especially using the diversification of light industry production, changing the types of goods, introducing the production of basic types of products.

Key words: enterprise, industry, light, competition, production, product quality, diversification, economy, advantage, product, indicator.

Маълумот дар бораи муаллифон: Низомова Тухфамо Давлатовна – д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға:734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17., Тел.: (+992) 934-23-82-20 , **Давлатова Розиямо Қамбаровна** – унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға:734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 907-07-78-21

Сведение об авторах: **Низомова Тухфамо Давлатовна** – д.э.н., профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес:734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Тел.:(+992) 934-23-82-20, **Давлатова Розиямо Камбаровна** – соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Тел.: (+992) 907-07-78-21

Information about the authors: Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, tel .: (+992) 934-23-82-20, **Davlatova Roziyamo Kambarovna** - post-graduate student of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, tel .:(+992) 907-07-78-21

РАВИШҶОИ НАЗАРИЯВИИ БАМЕЪЕРГИРӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР КОРХОНАҲО

**Васиев Ф. М., Лолаев А. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат роҳи асосии пешравию иқтисодии кишварҳои рушдёфта мебошад. Дар шароити имрӯза самти стратегии таъмини пешравию иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ташкили механизми баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар тамоми корхонаву ташкилотҳо мебошад.

Дар ҳамон давра, дар корхонаҳои истехсолии ИМА коркарди миёнаи як воҳиди маҳсулотро барои як коргари истехсолкунанда муайян мекарданд. Баъд аз он мувофиқи ҳосилнокии меҳнати ҳар як коргар музди меҳнат ҳисоб карда мешавад. Охири солҳои 1950-ум дар корхонаҳои истехсолӣ ҳосилнокии меҳнати натавонанда ҳар як коргарро дар алоҳидагӣ, балки ҳосилнокии меҳнати ҳамаи коргарони ба истехсолот ҷалбшударо дар якҷоягӣ ҳисоб менамуданд. Дар муддати хело кӯтоҳ (як - ду сол) ҳамин намуди ҳисобҳо дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт истифода мешуданд.

Дар нимаи дуюми асри ХХ «ҳосилнокии меҳнат» қариб, ки дар тамоми ҷаҳон ҳамчун нишондиҳандаи асосӣ таҳлил ва дурнамои истехсолот мешавад. Аммо усулҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои

ҳосилнокии меҳнат ба ду қисм чудо шуданд. Дар давлатҳое, ки «назарияи меҳнати киммати мол»-и марксистӣ истифода гашта, ки мувофиқи он танҳо меҳнати зинда сарчашмаи арзиши мол ҳисобида мешуд. Нишондиҳандаи «ҳосилнокии меҳнат» ягона нишондиҳандаи самаранокии истеҳсолот буд. Дар давлатҳои иқтисодиёти бозоридошта низ ба нишондиҳандаи «ҳосилнокии меҳнат» то ҳол дар сатҳи корхонаҳо ва сатҳи давлат аҳамияти калон дода мешавад. Инчунин дар ин давлатҳо «ҳосилнокии меҳнат» ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот баҳогузорӣ шудааст.

Дар Тоҷикистон ҳамчун яке аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ то аввали солҳои 90-уми асри гузашта дар корхонаву ташкилотҳо ба нишондиҳандаи «ҳосилнокии меҳнат» аҳамияти калон дода мешуд, аммо пас аз пош хӯрдани ҳокимияти шӯравӣ то имрӯз аксари корхонаҳо ҳамин нишондиҳандаро ба назар намегиранд. Ин ҳолат ба рушди истеҳсолот, иқтисодиёт ва умуман рушди ҷомеа таъсири манфӣ расонид. Имрӯзҳо дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта (ИМА, Ҷопон, Олмон, Италия, Фаронса, Британияи Кабир ва дигар давлатҳо) мафҳуми ҳосилнокӣ ҳамчун нишондиҳандаи муҳими самаранокии фаъолияти корхонаҳо хело васеъ истифода мешавад. Дарҷ намудан лозим аст, ки ҳамин мафҳум нисбат ба мафҳуми ҳосилнокии меҳнат хеле васеътар мебошад.

Иқтисодчии америкой Д. Скотт Синни дар асари илмиаш «Управление производительностью: планирование, измерение, контроль и повышение» менависад: «Ҳосилнокӣ – ин муносибати байни маҳсулоти истеҳсолшуда ва харочотҳои истеҳсолӣ, ки барои ҳамин маҳсулот сарф шудаанд, мебошад. Системаи харочотҳо вобастаанд аз чунин нишондиҳандаҳо: меҳнат (захираҳои инсонӣ), сармоя (пули нақд, технология, таҷҳизот ва ҳамаи активҳои, ки ғоида меоваранд), энергия (қувваи барқ, сӯзишворӣ, гармӣ ва ғ.), масолеҳи истифодашаванда ва иттилоот. Ҳамин захираҳо ба маҳсулот (мол ё хизматрасонӣ) мубаддал мегарданд. Ҳосилнокӣ – ин муқоисаи шумораи маҳсулотест, ки дар як вақти муайян истеҳсол намудааст, нисбат ба шумораи захираҳои истифодашуда барои бунёд ё истеҳсоли ҳамин маҳсулот дар давоми вақти муайян».

Бо мақсади баҳогузориҳои ҳосилнокӣ, натиҷаҳои истеҳсолотро бо харочотҳо муқоиса кардан лозим аст: ба харочотҳо натавонанд меҳнат тааллуқ дорад, ҳамчунин масолеҳ, таҷҳизот, технология, замин, энергия ва ғ. Нишондиҳандаҳои болоравии ҳосилнокӣ дар корхонаҳо инҳоянд:

➤ зиёд намудани шумораи маҳсулот, ки дар як вақти муайян истеҳсол мешавад ва сифати он тағйир намеёбад;

➤ баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда бо шартҳои тағйир наёфтани шумораи маҳсулот, ки дар як вақти муайян истеҳсол мешавад;

➤ кам кардани харочоти меҳнат (сарфи вақти корӣ ва қувваи корӣ) барои истеҳсоли як воҳиди маҳсулот;

➤ кам кардани ҳиссаи харочоти меҳнат (вақт ва қувваи корӣ) дар арзиши аслии маҳсулот;

➤ ихтисори вақт барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот;

➤ баланд бардоштани ҳаҷм ва меъёри фоида.

Чӣ тавре ки мебинем, ҳар яки ин нишондиҳандаҳо дар алоҳидагӣ ва дар якҷоягӣ барои иқтисоди корхонаҳо ва баланд бардоштани сатҳи ҳосилнокӣ аҳамияти калон доранд. Хусусан дар асри XXI дар шароити имрӯзаи глобализатсияи иқтисодиёт, вақте ки дар бозори мол, хизматрасониҳо ва меҳнат рақобат байни истеҳсолкунандагон тезтунд шуда истодааст, ҳосилнокӣ аҳамияти бузург дорад.

Самти асосии таъмини рақобатнокии молу маҳсулоти истеҳсоли Тоҷикистон дар бозори минтақа ва ҷаҳон, ин баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар тамоми корхонаву ташкилотҳои ҷумҳурӣ мебошад.

Баланд бардоштани ҳосилнокӣ корхонаҳо ва тамоми истеҳсолоти ҷамъиятро рушди устувор кафолат медиҳад, ки ҳамаи ин боиси болоравии сатҳи зисти аҳоли мегардад.

Имрӯз дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиёфта дар баробари нишондиҳандаи «ҳосилнокӣ», ҳамчунин нишондиҳандаи «ҳосилнокии меҳнат» васеъ истифода мешавад. Дар корхонаҳои истеҳсолии ҳамин давлатҳо ҳосилнокии меҳнат дар якҷанд сатҳи дида баромада мешавад.

Сарчашмаи муҳими баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи иқтисодиёти давлат инҳоянд:

➤ рушди илму техника;

➤ такмилдиҳии техникӣ–технологӣ ва ташкили ҷараёни истеҳсолот;

➤ ихтирои масолеҳ ва энергияи сифатан наву арзон.

Дар шароити муосир барои муайян намудани ҳосилнокии меҳнат, ки мувофиқи назарияи омилҳои истеҳсолот (Ж.Б.Сей) ҳисоб карда мешавад, бояд сохтори элементҳои арзиши бозории молро дида бароем.

Сохтори элементҳои арзиши бозори мол ҳашт элементро дарбар мегирад:

1. Нархи ашё, масолеҳ, масолеҳи нимтайёр, қисмҳои эҳтиётӣ, ки харидорӣ мешаванд;

2. Нархи энергияи истифодашаванда дар истеҳсолот;

3. Амортизатсия аз нархи таҷҳизоти истеҳсолӣ, бино, иншоот;

4. Музди меҳнати ҳайати кормандон;

5. Аз музди меҳнат пардохти фондҳои иҷтимоӣ;

6. Фоида аз истифодаи сармоя;

7. Рентаи замин;

8. Фоида аз фаъолияти соҳибкорӣ.

Харочотҳои 4 ва 8 арзиши изофашудаи нархи маҳсулотро ташкил медиҳад.

Чи тавре ки таҷрибаи имрӯзаи давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушд ёфта нишон медиҳад, ҳисобу китоб ва муайян намудани ҳосилнокии меҳнат барои муқоисаи нишондиҳандаҳои истеҳсолии корхона алоҳида, байни якдигар ва ҳамчунин дар сатҳи соҳа, иқтисоди миллӣ ва дар сатҳи байналмилалӣ бо дигар корхонаҳо барои муқоиса ва стратегияи таъмини сатҳи устувори рақобатнокии корхонаҳо (истеҳсолкунандагон)-и ватанӣ дар бозорҳои минтақа ва ҷаҳон аҳамияти бузург дорад.

Аҳамияти калони ҳосилнокии меҳнат барои корхонаҳо ва тамоми ҷомеа, омӯзиши ҳамаи омилҳо ва захираҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнатро боз ҳам арзишманд месозад.

Яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ин бамеъёргии меҳнат мебошад.

Бамеъёргии меҳнат, ин чараҳои муайян намудани меъёри меҳнат, яъне меъёрҳои асоснокшудаи сарфи вақти корӣ барои иҷрои корҳои муайян мебошад. Меъёрҳои меҳнат барои таъмини фаъолияти самараноки корхона, ташкилот ва идора лозиманд.

Танҳо дар асоси меъёри меҳнат меҳнатфунҷоиши маҳсулоти истеҳсолшавандаро (корҳои иҷрошаванда ва пешниҳодшавандаро) муайян намудан мумкин аст. Ҳамчунин, меъёрҳои меҳнат имконият медиҳанд, ки харочотҳои ояндаро дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолӣ ва муқоиса кардани ҳамин харочотҳо бо тағйирёбии нарх, талабот ва таклифот дар бозор ҳисобу китоб намоем ва даромади корхонаро дар моҳҳои оянда ба нақша гирем. Ҳамаи ин барои сарфакорона истифодабарии захираҳои меҳнатӣ аҳамияти калон дорад. Махсусан дар шароити муносибатҳои бозорӣ, ки рақобатнокӣ байни истеҳсолкунандагон баланд аст, бо тақвият ба меъёрҳои меҳнат стратегияи оқилонаи идоракунии истеҳсолот ва рафтори дурусти соҳибкорро дар бозори рақобатнокӣ мол ва хизматрасониҳо муайян кардан мумкин аст.

Чараҳои бамеъёргии меҳнат вобастааст аз як қатор вазифаҳо, масалан:

➤ муайян намудани маводҳои меъёрӣ вобаста ба меҳнат, ки ҳамаи онҳо имконият медиҳанд то тамоми ҳайати кормандони корхона дар чараҳои бамеъёргии меҳнат фаро гирифта шаванд;

➤ коркарди меъёрҳои меҳнат барои ҳамаи категорияҳои ҳайати кормандон, ки фаъолияти меҳнатиашон то ҳол ба ҳогузорӣ нашудааст;

➤ санҷиши сатҳи самаранокии меъёрҳои меҳнатие, ки то ҳамин вақт муайян шуда буданд;

➤ муайян намудан ва иваз кардани меъёрҳои кӯхнашуда;

➤ таҳлили мунтазами вазъи меъёрҳои муайяншуда дар корхона;

➤ такмилдиҳии системаи бамеъёргии меҳнат дар истеҳсолоти муосири аз ҷиҳати технологӣ рушд ёфта.

Хусусан 10-15 соли охир дар тамоми ҷаҳон технологияҳои компютерӣ ва системаҳои иттилоотӣ бо суръати баланд рушд ёфта истодаанд. Истифодабарии ҳамин технологияҳо барои коркард ва

истифодаи методҳои нави омӯзиши вақти корӣ имконият медиҳанд. Методҳои нави ҳисобу китоби маводҳои меъёрии меҳнатӣ, ҳамчунин барои коркарди методҳои нави бамеъёргии меҳнат дар корхонаҳо ва ташкилотҳо шароит фароҳам меоранд.

Ҳамаи вазифаҳои дар боло овардашуда бо роҳи банақшагирӣ, коркард ва истифодабарии меъёрҳои меҳнатӣ дар корхона ҳам мавриди истифода қарор дода мешавад.

АДАБИЁТИ

1. Асалиев, А. М. Экономика труда: Учебное пособие / А.М. Асалиев, Г.Г. Вукович, Л.И. Сланченко. — М.: НИЦ ИНФРА-М, 2019. — 171 с.

2. Базарова, Т.Ю. Управление персоналом: Учебник 4-е издание. — М.: ЮНИТИ, 2018. - 365с.

3. Бурганов, Р.Ф. — Научная организация труда: история и современность Экономический анализ: теория и практика — 2017г. №44 Бухалков, М.И. Организация и нормирование труда: Учебник для вузов / М.И. Бухалков. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: НИЦ ИНФРА-М, 2018. — 380 с.

4. Ғаниев Т.Б. Менечмент. Асосҳои методологӣ. Қисми 1. Душанбе 2005. 500 с.

5. Генкин, Б.М. Экономика и социология труда: Учебник / Б.М. Генкин. - М.: Норма, 2017. - 328 с.

6. Кибанов, А.Я. Экономика и социология труда: Учебник / А.Я. Кибанов, И.А. Баткаева, Л.В. Ивановская. - М.: Инфра-М, 2018. - 160 с.

7. Рофе А.И. Экономика труда: учебник для вузов. М.: КНОРУС, 2015.

РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАМЕЪЁРГИРӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР КОРХОНАҲО

Аннотатсия: Дар мақола аз тарафи муаллиф равишҳои назариявии бамеъёргирӣ ва таъсири он барои баланд бардоштани ҳосинокии меҳнат дар ташкилотҳо баррасӣ мешавад. Муаллиф қайд менамояд, ки баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат роҳи асосии пешравии иқтисодии кишварҳои рушдёфта мебошад. Дар шароити имрӯза самти стратегии таъмини пешравии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ташкили механизми баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар тамоми корхонаву ташкилотҳо мебошад.

Калидвожаҳо: ҳосилнокии меҳнат, вақти корӣ, бамеъёргии меҳнат, самаранокии меҳнат, корхона, истехсолот, коргари кироя, таъмини рақобатнокии корхона, нархи маҳсулот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ НОРМИРОВАНИЯ И ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация: В статье автором исследуются теоретические основы нормирования и её влияния для повышения производительности труда в организациях. Автором отмечается, что повышение производительности труда является главным направлением экономического развития передовых стран мира. В современных условиях, стратегическим направлением устойчивого развития экономики Таджикистана является организация механизма повышения производительности труда во всех организациях и предприятиях.

Ключевые слова: производительность труда, рабочее время, нормирование труда, эффективность труда, предприятие, производство, наемный работник, обеспечение конкурентоспособности предприятия, цена продукции.

THEORETICAL FRAMEWORK FOR RATING AND INCREASING LABOR PRODUCTIVITY IN ORGANIZATIONS

Annotation: In the article, the author examines the theoretical foundations of rationing and its influence to increase labor productivity in organizations. The author notes that increasing labor productivity is the main direction of the economic development of the advanced countries of the world. In modern conditions, the strategic direction of sustainable development of the economy of Tajikistan is the organization of a mechanism for increasing labor productivity in all organizations and enterprises.

Key words: labor productivity, working hours, labor rationing, labor efficiency, enterprise, production, employee, ensuring the competitiveness of the enterprise, product price.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Восиев Ф. М.** – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 905 40 40 14, **Email:** faridun.75@bk.ru, **Лолаев А.А.** – магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.

Сведения об авторах: **Восиев Ф. М.** – к.э.н., дотцент кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 905 40 40 14, **E-mail:** faridun.75@bk.ru, **Лолаев А.А.** - магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17.,

Information about the authors: **Vosiev F.M.**- c.s.e. dotsent of human resources management TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave, **Phone:** (+992) 905 40 40 15. **E-mail:** faridun.75@bk.ru, **lolaev A.A.** master's student in specialty labor economics TNU Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Искандаров Ҳ.Ҳ., Пиров А., Бобокалонова Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воқеан сиёсати бозори меҳнат инъикоскунандаи рушди иқтисодии давлат буда, барои таъмини он ба мақсад мувофиқ аст, ки шароитҳои зарурии омода карда шаванд, ки вазифаҳои асосии фаъолияти иқтисодии давлатро ташаккул медиҳанд.

Маҳз ҳалли мушкилоти бозори меҳнат ва шуғли аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ аҳамияти ҳаётии онҳоро баланд бардошта, дар шароити ҷумҳурии мо шуғли аҳолии деҳотро метавон, нишондиҳандаи муҳимми сатҳи тараққиёти давлат маҳсуб меёбад.

Чунин ҳолат тадқиқотбарии саривақтиро дар самти ошкор намудани сабабҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро, ки ба таъмини мунтазами аҳолии деҳотро бо ҷойҳои корӣ фароҳам меовард, тақозо мекунад. Вазъи ба вуқӯъ омадаи муосири иҷтимоӣ ва иқтисодии аҳолии деҳот муаммоҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳоли, ҳамчунин равандҳои ташаккулёбии онҳоро дар иқтисоди бозорӣ муайян мекунад.

Бозори меҳнат ва шуғли аҳоли мавқеи махсусро дар иқтисодиёти давраи гузариш ишғол менамоянд, ки қисмати зиёди падидаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографие, ки дар иқтисодиёти муосир ба вучуд меоянд, ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёт ва бо ин васила нақши муҳимро дар низоми тақрористеҳсолоти ҷамъиятӣ ишғол менамоянд [1,17с.].

Бозори меҳнат ҳамчун унсурҳои низоми мубодила баромад мекунад. Мувофиқан дар шароити феълӣ, бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи инкишоф ва тақмилибӣ қарор дорад, ки он дар заминаи амали намудани харид ва фурӯши қувваи корӣ ва муносибатҳои шуғл, ки махсусиятҳои модели иқтисоди миллиро ба инобат мегирад. Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ, зарур аст ки таҳлили комплекси сохтори соҳавии шуғли аҳоли, андозагирии миқёси бекорӣ ниҳонӣ, суръати афзоиши шуғл дар бахши ғайрирасмии иқтисодиёт, фаъолнокии пасти қувваи корӣ дар низоми миллии бозори меҳнат, ки таҳавулоти назаррасро таи даҳсолаи охир гузаронида, дар ин замина тақозои гузаронидани тадқиқотҳои махсуси соҳавиро ба миён меоварад.

Муаммоҳои марбут ба муносибатҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат ва шуғл дар тадқиқотҳои зиёде аз олимони рус бахшида шудааст. Бо вучуди ин, муаммоҳои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти амалисозии концепсияи шуғли маҳсулноқ то ҳол дар сатҳи зарурӣ тадқиқ нагардида ба шумор мераванд. Сарфи назар аз ин, ба таври зарурӣ тамоюли воридшавии ҷараёнҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ ошкор нагардида, ба

таври системавӣ иқтидори шуғли аҳолии ҳудудҳои деҳоти ҷумҳурӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта, арзёбии комплекси шаклҳои мавҷудаи ташкили меҳнат баҳо дода нашуда, бахшҳои бартаридоштаи пешниҳоди қувваи корӣ бо дарназардошти рушди шаклҳои шуғли ғайрихоҷагии қишлоқ ва ғ. диққати зарурӣ дода нашудааст. Маҳз омилҳои мазкур аҳамияти илмӣ-амалии тадқиқоти мазкурро дар ҳалли вазифаҳои стратегии хос ба ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дарозмуддат муаяйн намуд.

Инкишоф ва тараққиёти иқтисодиёти дилхоҳ давлат ва ҳуди ҷамъият дар маҷмӯъ бо сатҳи муаяйни сохтор ва шумораи аҳоли, инчунин бо захираҳои меҳнати кишвари мазкур вобаста аст. Аҳоли дар навбати аввал, ин сарчашмаи мустақими захираҳо барои бозори меҳнат, ки пешбарандаи муносибатҳои муқарраргардидаи иқтисодӣ, дар ҳолати дуввум бошад, қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаи он ба сифати омилҳои субъективӣ ва шахсии истеҳсолот баромад мекунад.

Меҳнат раванди дарки фаъолияти оқилонаи одамон аст, ки бо кӯмаки он шакливазкунии объектҳо ва захираҳои табиӣ, инчунин мутобиқшавии он барои каноатмандгардонии эҳтиёҷоти аҳоли сурат мегирад.

Шуғли аҳоли- ҳамчун падидаи муносибатҳои иқтисодӣ на танҳо моҳияти иқтисодии дар низоми муносибатҳои муосири иқтисодӣ дошта, балки вобаста аз характер ва сатҳи таъмини кормандон бо ҷойҳои корӣ, он ҳамчун категорияест, ки низоми комплексӣ дошта, фарогирандаи маҷмӯи рафтори инсониро дар ҷанбаи иҷтимоӣ, ки ба талаботҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бударо дар назар доранд[8,20с.]. Бинобар ин шуғли аҳоли сатҳи ҷалби аҳолиро ба меҳнат тавсиф ва вазъияти онро дар давраи таҳлилшаванда муаяйн мекунад.

Мафҳуми шуғли аҳоли дар навбати худ мафҳуми «қувваи кори»-ро ташаккул медиҳад. Қувваи корӣ ин маҷмуи имкониятҳои ҷисмонӣ ва равонӣ, сарчашмаи табиӣ меҳнат, ки дилхоҳ индивид дар худ дошта, метавонанд дар ҷараёни истеҳсолот истифода гарданд, дар назар дорад. Дар навбати худ тадқиқи мафҳуми қувваи корӣ дар маҷмӯъ бо аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта, зарурати истифодаи истилоҳи дигари иқтисодӣ, ба мисли «захираҳои меҳнати»- ро истифода мекунанд.

Захираҳои меҳнатӣ- ин маҷмӯи муайяни аҳолие, ки тавассути имкониятҳои зеҳнии худ, қобилияти бо шуғл таъмин намудани худро дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва бахши хизматрасонӣ доранд.

Ҳамин тариқ, захираҳои меҳнатӣ ин қувваи корӣ ки дорои қобилияти машғул шудан бо намудҳои муайяни фаъолият дар истеҳсолот ва соҳаҳои ғайриистеҳсолии иқтисодиёт доранд, фаҳмида мешавад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми захираҳои меҳнатӣ бешак бо аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта тавсиф дода мешавад, ки дар он ҷо гуфта мешавад, ки «аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта- аҳолие мебошад, ки шумораи он нисбат ба шумораи аҳолии дар синну соли меҳнатӣ ба миқдори аҳолии пурра аз даст додаи қобилияти корӣ (инҳо- маъҷубони муҳорибаҳо, бемороне, ки муддатҳои тӯлони дар дармонгоҳҳо бистарианд ва маъҷубоне, ки аз хурдӣ) ва ба шумораи нафарони фаъолияти меҳнатӣ надошта, ки дар таъминоти нафақаи имтиёзнок» қарор доранд, камтар аст. Ё ин ки, «аҳолии қобили меҳнатӣ дошта- ин маҷмӯи шахсоне, ки дар синну соли меҳнатӣ буда, ки бо имкониятҳои равонию ҷисмонии худ қобилияти дар ҷараёни меҳнатӣ иштирок карданро доранд».

«Сармояи инсон дар иқтисодиёти транзитивӣ» чунин таърифро ифода мекунад: «захираҳои меҳнатӣ- ин як қисми аҳолии синнуи қобилияти меҳнатӣ дошта, ки дорои қобилияти зарурии ҷисмонӣ ва зехнӣ, дараҷаи муайяни дониш ва таҳассус ва ҳамзамон шуғл дошта, дар хоҷагии халқ ва ҳамчунин аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштае, ки бо сабабҳои гуногун бекор мондаанд» [7,249с.].

Фаҳмиши зерини бозори меҳнат метавонад васеътар бошад (дар муқоиса ба таҷрибаи анъанавӣ) дар раванди ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаи он дар низоми муосири муносибатҳои бозорӣ.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки арза дар бозори меҳнат муайянкунадаи чунин ҳолатҳо аст:

а) шаҳравандони бекоре, ки дар ҷустуҷӯи ҷойи корианд;

б) кормандоне, ки хоҳиши иваз намудани ҷойҳои корӣ доранд ё ин ки хоҳиши ҷустуҷӯи кори нав «дучоя корӣ» дошта, дар ҳолатҳои аз ҷойи кори аввала маҳрум шудан;

в) нафароне, ки хоҳиши пайдо намудани ҷойи кориро, ҳамчун шуғли дуюм дар қатори ҷойи корӣ дошта ва ё дар фосилаи идомаи раванди таҳсил.

Тақозо бошад ба қувваи корӣ аз маҷмӯи омилҳои зерин бармеояд:

а) ҷойҳои холии мавҷуда дар бозори меҳнат;

б) шумораи кормандоне, ки корфармоёни худро қаноатманд насохта, бо ин васила ба ҷойи онҳо нафарони навро ҷустуҷӯ менамоянд.

Бешубҳа, дар ҳамаи давру замонҳо заминаи устувори инкишофи дилхоҳ давлат ин шиддати ҳадди аққали иҷтимоии он, ки ба таври мустақим бо вазъи бозори меҳнат алоқаманд аст, вобаста аст.

Дар адабиёти иқтисодӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ, бозори меҳнат ҳамчун яке аз категорияҳои муҳими муносибатҳои истеҳсолии бозорӣ шинохта ва мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Бозори меҳнат бо характери иҷтимоӣ ва иқтисодии худ аз дигар категорияҳои иқтисодӣ гузашт кардан наметавонад. Лозим ба қайд аст, ки ҳамчун фарзанди иқтисоди бозорӣ- бозори меҳнат гуногунҷанба ва фарогиранда мебошад. Дар воқеият ба бозори меҳнат ва шуғл талаботҳои яктарафа мавҷуд нест, зеро ки талаботҳои мазкур гуногунҷанбаанд, масалан, чойи қор, характери қори татбиқшаванда ва дигар намудҳои фаъолият аз ҳам фарқ мекунанд. Бо як сухан, шароитҳои меҳнат якхела нестанд ва барои дарки дурусти маҷмӯи муносибатҳои меҳнатӣ дар шароити зудтағйирёбандаи табиати иқтисодӣ, имконияти муайян намудани тавсифи бозори меҳнатро бо истифода аз усулҳои гуногуни таҳлили иқтисодӣ имконпазир аст. Дар баробари ҳатто дар муносибатҳои муосири бозорӣ бо истифодаи таҳлили иқтисодӣ арзёбии комплекси муносибатҳои бозорӣ номумкин аст. Меҳнат ҳамчун фаъолият майл ба ҷанбаи психофизикӣ дошта, аз тафаккури мантиқӣ-абстрактӣ пайдо гардида, ба иҷрои мушаххаси фаъолият мегузарад.

Ҳамин тариқ, таҳлили ақидаҳои ҷойдошта перомунӣ бозори меҳнат ба ҳулосае меорад, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ (яъне, ки муносибатҳои озоду мутақобилаи инсонро ҳамчун қорфармо ё қорманд) ва меъёрҳои иҷтимоӣ, ки тақрористеҳсол, истифода ва мубодилаи меҳнатро таъмин месозад, дар назар дошт.

Бо тарзи дигар гуем, идораи бозори меҳнат ба андешаи мо, маҷмӯи сохторҳои комплексие мебошад, ки робитаи зич бо муносибатҳои меҳнатӣ дошта, бо ин восита таъмини аҳолиро бо ҷойҳои қорӣ бо дарназардошти шароитҳои муайян фаро мегирад. Ҷанбаи муҳими таърифи муаллифонаи мо ин аст, ки ба бозори меҳнат на танҳо бахши мубодилаи меҳнат, балки истифодаи меҳнат ва бахши тақрористеҳсоли иқтисодии меҳнатиро низ метавон дохил намуд.

Ба андешаи мо, бозори меҳнатро метавон ҳамчун падидаи системавию мураккаб, ки ифодакунандаи маҷмӯи муносибаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва равонӣ, ки миёни қорфармо (шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеӣ) ва соҳибони қувваи қорӣ (қормандони қироя) бо сабаби шароити қироякунӣ ва истифодаи мубодилаи қувваи қорӣ ва инчунин бо шароитҳои иҷтимоӣву иқтисодии бозори меҳнат вобаста ба вуқӯъ меояд, маънидод намуд.

Шароитҳои иҷтимоӣву иқтисодӣ- ин сатҳест, ки зарурияти ташаккулёбии воситаҳои муайянро ва ё сохторро барои амалнамоӣ, солимнамоӣ ва батанзимдарории равандҳои бавуқӯъоянда дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар назар дорад. Дар кишварҳои собиқ сотсиалистӣ, вазъияти мазкур ҳамчун падидаи бозорӣ, пас аз барҳамхурии иқтисодиёти марказии нақшавӣ оғоз гардида, мутаносибан

ба муаммоҳои шуғл ва бозори меҳнат ҳамчун категорияи сохти капиталистӣ, зарур буд, ки шароитҳои иҷтимоиву иқтисодии амалнамоии он бунёд карда шавад.

Ба андешаи мо, ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии амалнамудани бозор дохил мешаванд:

1. Ягонагии стандартҳо, шароитҳои илмиву ассоснокгардидаи амалнамоии бозорҳо, дар асоси интихоби озоди намуди фаъолияти мушаххаси иқтисодӣ.

2. Ҳузур доштани фазои мукаммали иқтисодӣ ва ҳаракати озоду тағйирдиҳии маҳалли зист аз ҷониби шахрвандон.

3. Ташкили низоми босамар фаъолиятбарандаи низоми биржаи меҳнат.

4. Мавҷуд набудани маҳдудияти музди маош ва инчунин мавҷудияти бозори манзил ва ҷойҳои корӣ.

5. Бешубҳа, танҳо бо шароитҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷиҳати ассосноккунии илмӣ категорияи бозори меҳнат маҳдуд нагардида, балки зарур аст, ки ҷанбаҳои дигари сиёсиву иқтисодӣ ва бунёдии он, ба мисли сегменти бозори меҳнатро мавриди тадқиқ низ бояд қарор дод.

Сегментҳои ибтидоии бозори меҳнат, субъектоне маҳсуб меёбанд, ки бори нахуст ба ҳаёти меҳнатӣ дохил гардида, мутаносибан дорои ихтисоси махсуси касбӣ ва омодагии заруриро соҳибанд. Ҳамин тариқ, меҳнат ё ин ки фаъолияти меҳнатӣ манбаи муҳимм баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии зиндагонии мардум ба ҳисооб меравад. Бунёди муносибатҳои комилан ҷадиди меҳнатӣ зуд-зуд дар деҳоти кишвар эҳсос мегардад. Дар айни замон дар деҳоти кишвар муаммоҳои анъанавии иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ба монанди меҳнати ҷисмонии вазнин, маҳдудияти фаъолияти меҳнатӣ, мавсими будани фаъолияти меҳнатӣ, сатҳи пасти даромад ва музди маош, инфрастохтори сустараққикардаи иҷтимоиву истеҳсолӣ ва ғ. шиддат мегиранд. Омилҳои мазкур сабабгори пайдошавии муаммоҳои нав гардиданд, ки он ба тамоюли шиддат гирифтани муҳоҷират аз деҳот ба шаҳр ва кишварҳои дагири хориҷи дуру наздик сабаб гардид. Ба андешаи мо ҳолати сегменти идоракунии бозори меҳнати аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ тамоюли зеринро касб намудааст.

Ба сегменти нави бозори меҳнат, субъектоне дохил мешаванд, ки аз курсҳои бозомӯзии таҳассусӣ гузашта, дорои касб ва таҳассуси муаяйнанад ё ин ки нафароне, ки пас аз хатми макотиби олӣ ба бозори меҳнат ворид шуданд.

Пас омӯзиши сохтор ва хусусиятҳои асосҳои ибтидоӣ ва сегментии меҳнатӣ тибқи нақшаи овардашуда, мумкин аст ки бо ҳам вобастагии ин сохторҳоро дар ҷараёни идоракунии бозори меҳнат дар деҳоти ҷумҳурӣ

ошкор намуд. Дар ҳақиқати ҳол бошад, сохтори муаллифоани пешкашгардидаи бозори меҳнат дар деҳоти ҷумҳурӣ зерқисми иқтисодӣ-иҷтимоии бозори меҳнати миллӣ ба шумор меравад, зеро ки тавассути бо ҳамвобастагӣ бо мақомотҳои дигари давлатӣ он метавонад муаммоҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро дар деҳот ва ҳуди ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ ба танзим дарорад. Дар сохтори мазкур аз ҷониби муаллиф ҳам шакли меҳнат, ки аксар маврид дар деҳоти бо дарназрдошти ҷудокунии характери ноустувор ва меҳнати ноустувор ҷудо карда шудааст. Пас саволе ба миён меояд чаро маҳз меҳнати ноустувор? Ин пеш аз ҳама бо пайдоиши шаклҳои нави моликият дар деҳот, рушди соҳибқориҳои хурду миёна, бо ташаққул ёфтани хоҷагиҳои деҳқонии алоҳида, бо дигаргуншавии характери ҳар як сокини деҳот, ки дар шароити бозор зуд тағйир меёбад. Ҳамчунин меҳнати ноустуворо, метавон начандон дарозумр ҳисобид, зеро ки давомнокии он аз сатҳи тараққиёти хоҷагӣ ва аз иҷрои қору пешниҳоди хизматрасоние, ки бо мавсим вобаста аст, маънидод кард. Аз ин рӯ, мавриди тазаккур аст, меҳнати ноустувор ба ҷумлаи фаъолияти меҳнати характери мавсимии деҳот (яъне аз баҳор то тирамоҳ), вобаста аз мавсими иҷроӣ, иқлим, ҳаҷм ва муддати давомнокии меҳнат, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рафти кишт ва ҷамъоварии ҳосил, ки ба қувваи қориҳои иловагӣ бо давомнокии 12 соати қорӣ дар як шабонарӯз ниёздоранд, дохил мешавад.

Дар ҳақиқат, дар айни замон, вақто ки дар деҳоти кишвар ба таври қам ё ин ки техникаи хоҷагии қишлоқ бо сабабҳои хӯрдашавӣ ё ин ки аз сабаби мавҷуд набудани истифода мегардад, пас меҳнати ноустувор ҳамчун шакли нави меҳнат истифода мегардад.

Бозори меҳнати беруна, ки ба ҳаракати ҳудудии қувваи қорӣ самт гирифтааст, ба пурра намудани қойҳои ҳолӣ аз ҳисоби қорандон замина мегирад.

Ҳамин тариқ, сохтори бозори меҳнат маҷмуи маҷмӯи фаъолиятро дар дохили қорхона фаро гирифта, ба ҳаракати қувваи қорӣ дар ҳуди қорхона, бодарназрдошти омодакунии, бозомӯзӣ ва бунёди сохтори муайяно аз рӯи таҳассусу қасби муайяно дар дохили қорхона фаро мегирад. Қойгиркунии қувваҳои қорӣ дар қорхонаҳо, ки сохтори иерархӣ доранд, аз рӯи шакли амудӣ ва уфуқӣ муайян карда мешаванд. Дар сатҳи қорхона нафароне, ки аз рӯи шакли амудӣ вазифа ишғол мекунанд, қойи қориҳои муътадил ва ба сифати сардорони шуъбаҳои гуногун фаъолият мекунанд. Аз рӯи шакли уфуқӣ бошад, тамоюли қойгиркунии қувваҳои қорӣ нисбатан бо усулҳои соддатар, ки барои ҳалли мушкилоти қойгиркунии қувваи қорӣ истифода мегардад.

Субъектони бозори меҳнатро қувваҳои корӣ, корхонаҳо, хоҷагиҳои хонаводагӣ, давлат ва иттифокҳои касба ташкил медиҳанд. Субъектони мазкури бозори меҳнатро метавон ба се гуруҳ ҷудо намуд:

1. Субъектони тақозо ё ин ки истеъмол: якумин, чун корхонаҳои расман ба қайдгирифташуда ва субъектони хоҷагидорӣ шаклҳои моликияташон гуногун (давлатӣ, маҳаллӣ ва хусусӣ) ва андозаҳояшон гуногун (азим, миёна, хурд): дуввумин, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ ғайрирасмӣ, ки тавассути усулҳои миқдорӣ нисбатан баҳодихӣ онҳо мушкиласт.

Дар бозори меҳнат тақозо ҳамчунин функцияҳои бо ҳам наздикро, ки ҷанбаҳои миқдорӣ онро тавсиф медиҳад, яъне ин сатҳи талаботи қувваи корӣ дар корхонаҳо ва таъмин бо ҷойҳои корӣ вобаста ба пешниҳоди ҷойҳои нави корӣ.

2. Субъектони арза- ин шумораи умумии аҳолии фаъолияти меҳнатӣ дошта, ки аз рӯи критерияҳои зерин муайян карда мешавад:

- а) мувофиқати гуногунии синну солӣ ва қобилияти саломатии пурра;
- б) аз сатҳи маълумотнокӣ, мутобиқ ба стандартҳои миёна, махсус ва олий;
- в) ба таври даврӣ гузаштан аз тайёрии таҳассусӣ ва бозомӯзӣ;
- г) мавҷуд будани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда оид ба маълумоти олии касбӣ.

Тибқи критерияҳои мазкур метавон қайд намуд, ки бозори беруна пуррагардонӣ, хизматрасонӣ ва истифода намудани меҳнати муҳочиронро дар бар мегирад.

Дар марҳилаи аввали раванди муҳочират, талабот ба сармутаҳассисҳо чандон ба аназар намерасид, зеро ки кишварҳои хориҷии қўабулкунандаи қувваи корӣ муҳочирони меҳнатиро новосбата аз таҳассус ва касбият дар ҷойҳои корӣ начандон омодагии касбӣ ва донишҳои соҳавиро талабкунанда, истифода мебарданд. Маҳз чунин гурӯҳбандии қувваи корӣ дар ҳоли минбаъда муҳочиронро ба қисматҳои алоҳида ҷудо намояд ва муҳочирати байнисоҳавӣ оварда мерасонад. Раванди мазкур талаботро ба қувваи корӣ ва кормандони алоҳида ба вучуд меорад. Инчунин дар рафти ташаккулёбии раванди зикргардида ва захираҳои меҳнатӣ, хоҷагии қишлоқ ҳамчун яке аз соҳаҳои асосии иқтисодӣ ҷумҳуриамон аз дигар соҳаҳои мавҷуда фарқ мекунад, аз ин хотир ин хусусиятро низ бояд ба инобат гирифт. Аз хусусиятҳои он дар айни замон яке аз асосҳои ин гуногунрангии соҳа, ки таҳассуснокӣ ва миқёси истеҳсолотро дар бахшҳои дигари хоҷагии қишлоқ муйян мекунад. Охири бошад, дар ташаккули гуногуншаклии талабот ба кормандон, бахусус дар махсусияти сохтори касбии он вобаста аст.

Бешубха, кормандони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои хонаводагӣ бояд дорои қобилиятҳои «универсиалӣ» дошта бошанд, зеро ки дар ин хоҷагиҳо тақсимоли меҳнати амиқ вучуд дорад.

Такмилдиҳии тавсифи таҳассусӣ-касбии қувваи корӣ барои рафъи яке сабабҳои асосии бекорӣ- мувофиқат накардани тавсифоти сифатии ҷойҳои ҳолӣ ва бекорон мусоидат кунад. Барои ин фаъолияти сохторҳои ҳадамоти шуғл дар баҳши омодакунии касбӣ ва бозомӯзиши кадрӣ аз шумораи шаҳрвандони деҳоти ҷумҳурӣ, бояд ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва такмилдиҳии ҳаياتи таҳассусӣ-касбии иқтисодии меҳнатии кишвар сафарбар карда шавад. Дар ин ҷо бояд тазакур дод, ки камбизоатӣ дар шароити муосир метавонад ба таври манфӣ ба раванди истифодаи оқилонаи иқтисодии иқтисодии ҳудудҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонад.

Вазъияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст, ки дар солҳои наздик таъсиси ҷойҳои нави кориро то 300 ҳаз. нафар дар миқёси ҷумҳурӣ ва субъектони баҳши аграрӣ пешбинӣ менамоянд. Раванди бунёди сохторҳои бозорӣ характери пешравиро касб намудааст, ки шумораи зиёди кормандони сифатан ба талаботи имрӯза ҷавобгӯро талаб мекунад. Ҳолати мазкур имкон намедихад, ки ба таври реалӣ дурнамои талаботро ба қувваи корӣ, аз ҷумла дар сатҳи касбӣ-таҳассусӣ пешгӯи намуд, аз ин рӯ дар хоҷагии қишлоқ айни замон зарур аст, ки кӯмакро ба нафарони мушаххас, ки дар ҷараёни ивази таҳассус ва ҷойи кор ё ҳолатҳои аз даст додани саломатӣ бекор мондаанд, равона сохт.

Дар чунин шароит фаъолияти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аксар маврид муайянкунандаи амалисозии сиёсати шуғл ва истифодаи имкониятҳои низоми омодакунии, бозомӯзиш ва самтгирии касбӣ ба шумор меравад, ки ба Ҳукумати ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки ба таври воқеӣ ба миқёси захиракунии қувваи корӣ ва коҳиши бекорӣ мусоидат намояд. Давлат бозори меҳнатро тавассути фишангҳои давлатии сиёсати иқтисодӣ (сатҳи андозбандии даромадҳои меҳнатӣ, музди маоши минималӣ, сиёсати шуғл, таъсиси марказҳои давлатии шуғли аҳоли ва ғ.) ба танзим медарорад.

Унсурҳои муҳимми татбиқи бозсозиҳо дар мамлакат, ин ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ, ки ба талаботҳои вазъи бозорӣ, баҳуссус дар деҳоти кишвар ҷавобгӯ бошанд, арзёбӣ мегарданд.

Дар маҷмӯъ, татбиқи самтҳои асосии асоснокгардида ва таҳиягардидаи концепсияи шуғли маҳсулноки аҳолии маҳалли деҳот, ки такмили механизми танзими давлатии бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро пешбинӣ менамояд ба таъмини рушди иқтисодӣ ва баландбардории

сатҳи ҳаёти аҳоли дар давраҳои пешбинишаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

2. Искандаров Х.Х. Эффективность системы подготовки кадров и развития потенциала трудовых ресурсов/Х.Х. Искандаров, Р.Ф. Неъматов//Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: Сино, 2007. -№1(33). -С.219-225.

3. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шаҳрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.

4. Давлатов С.Н. Идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун омили рушд ва инкишофдиҳандаи иқтисодиёти муосир. Маводҳои мизи гирди умумидонишгоҳии илмию-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами менечмент дар шароити муосир». - Душанбе 2019. – С. – 204-207.

5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2019. - 480с.

6. Устаев Р.М. Развитие инновационного потенциала человеческого капитала в региональной экономике//Автореф. дисс. ... канд. экон. наук./ Устаев Рустам Мерзеферович. – Ставрополь, 2016. – 22с.

7. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Человеческий капитал и кадровое обеспечение в сельском хозяйстве/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление/Материалы ежегод. межд. науч. прак. конф. (г. Воронеж). - Воронеж, 2016. - С. 246-251.

8. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Анализ системы подготовки кадров аграрного профиля в Республике Таджикистан/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/4. -Ч.2. - С.13-20.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Аннотатсия: Мувофиқи ақидаи муаллифон нақши калидиро дар бозори меҳнат, маҷмӯи компонентҳои бозорӣ, ки маҳз зери таъсиррасонии онҳо раванди бавуқӯъомадаи бозори мазкур дар ҷумҳурӣ ба танзим дароварда мешавад. Тадқиқи категорияҳои гуногунҷанбаи бозори меҳнат, шуғл ва бекорӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҷараёнҳои иқтисодӣ ба он хотир мубрам ва рӯзмара ҳисобида мешавад, ки ба хотири ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии таъмини шаҳрвандон бо ҷойҳои корӣ ва илова бар ин бе таъмини шуғли аҳоли, ҳадафрас шудан ба натиҷаҳои назаррас дар деҳот ва соҳаҳои алоҳидаи он дар маҷмӯъ ногузир аст. Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки воқеан сиёсати бозори меҳнат инъикоскунандаи рушди иқтисодии давлат буда, барои таъмини он ба мақсад мувофиқ аст, ки шароитҳои зарурии омода карда шаванд, ки вазифаҳои асосии ҷаъолияти иқтисодии давлатро ташаққул медиҳанд.

Калимавожаҳо: меҳнат, шуғл, бозори меҳнат, иқтисодиёт, истеҳсолот, сиёсати бозори меҳнат, муносибатҳои меҳнатӣ.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ И РЫНКА ТРУДА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: По мнению авторов, ключевую роль на рынке труда играет совокупность рыночных составляющих, под влиянием которых регулируется текущий процесс этого рынка в стране. Изучение различных категорий рынка труда, занятости и безработицы как социального явления и экономических процессов считается актуальным для поиска альтернативных способов обеспечения граждан рабочими местами и, кроме того, без обеспечения значительной занятости сельские районы и их отдельные сектора в целом неизбежны. Авторы предполагают, что политика на рынке труда фактически является отражением экономического развития государства, и для обеспечения целесообразности создания необходимых условий, формирующих основные задачи экономической деятельности государства.

Ключевые слова: труд, занятость, рынок труда, экономика, производство, политика рынка труда, трудовые отношения.

STATE REGULATION OF EMPLOYMENT AND LABOR MARKET IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

Annotation: According to the authors, the key role in the labor market is played by the aggregate of market components, under the influence of which the current process of this market in the country is regulated. The study of various categories of the labor market, employment and unemployment as a

social phenomenon and economic processes is considered relevant for finding alternative ways of providing citizens with jobs and, in addition, without providing significant employment, rural areas and their individual sectors as a whole are inevitable. The authors suggest that the labor market policy is in fact a reflection of the economic development of the state, and to ensure the feasibility of creating the necessary conditions that form the main tasks of the economic activity of the state.

Key words: labor, employment, labor market, economy, production, labor market policy, labor relations.

production, employee, ensuring the competitiveness of the enterprise, product price.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Искандаров Х.Х** – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05, Email: hofiz.iskandarov@mail.ru
Пиров А. – магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. **Бобокалонова Л.** - магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.

Сведения об авторах: **Искандаров Х.Х.** – к.э.н., дотцент кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05, Email: hofiz.iskandarov@mail.ru, **Пиров А.** - магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17., **Бобокалонова Л.** - магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17.

Information about the authors: **Iskandarov Kh. Kh.** - c.s.e. dotsent of human resources management TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave, **Phone:** (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru., **Pirov A.** - master's student in specialty labor economics TNU Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17., **Bobokalonova L.** - master's student in specialty labor economics TNU Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

ТЕХНОЛОГИЯИ НАВИ ИТТИЛООТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Мирзоев Н.Х., Каримов Ҷ.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз чомае дар даврае умр ба сар мебарад, ки дар он селоби иттилоотӣ рӯз аз рӯз ба хусусиятҳои ба худ хос меафзояд. Ин афзоиши иттилоотӣ ба технология, иқтисодиёт ва ҳам ба иҷтимоиёт тааллуқ доранд. Аз ҳама зиёд болоравии ҳаҷми иттилоот ба соҳаҳои иқтисоди миллии мамлакат рост меояд. Дар соҳаи саноат афзоиши ҳаҷми иттилоот ва рушди ҳаҷми истеҳсолот, мураккабшавии рафти тайёр кардани маҳсулот, истифодаи молу ашё, таҷҳизоти технологӣ, бо васеъшавии алоқаҳои дохилӣ ва берунӣ объектҳои истеҳсолӣ вобаста мебошанд. Муносибатҳои бозорӣ талаботҳои сари вақт бо иттилооти дақиқ таъмин намудани системаи идоракунии самаранокии хизматрасониҳои

маркетингӣ, фаъолияти молиявӣю бонкӣ, идоракунии истеҳсолот ва ғайраҳоро зиёд менамояд. Дар шароити имрӯзаи рушди истифодаи технологияи нави коркарди иттилоот ва идоракунӣ ба кулӣ ҳаёти ҷомеъаро тағйир медиҳад.

Дар шароити имрӯза иттилоот хусусияти нав ба нав мегирад ва аз тарафи дигар иттилоот ва мубаддалшавии он ба молу маҳсулот ҳамчун моли махсус хариду фурӯш карда мешавад ва он аз саноати иттилоотӣ ба информатикаи иттилоотӣ табдил меёбанд. Иттилоот ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеъаро аз истеҳсоли маводӣ то соҳаи иҷтимоиро дар бар мегирад ва хизматрасонии сифатан нави рафти фаъолияти инсонӣ бо истифодаи технологияи иттилоотӣ, ташкили шабакаҳои иттилоотӣ вобаста мебошанд [1.32].

Барои ҳамин ҳам ҷомеъа дар мақоми давлатӣ бояд як қатор муаммоҳоро ҳал намояд, аз ҷумла:

- -ташкил ва истифодаи системаи оммавии хизматрасонии иттилоотӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои фаъолияти омма;
- -ташкил ва рушди унсурҳои асосии инфрасохтори иттилоотикунонӣ;
- -таъмини саводноққунонии компютерӣ омма ва рушди маданияти иттилоотӣ он.

Кӯшиши рушди бозорҳои молӣ ва молиявӣ Чумхурии Тоҷикистон яке аз омилҳои пешбарандаи раванди иттилоотикунонии ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошанд. Ҳоло аз тарафи шахсонӣ алоҳида ва ҷомеа баҳодихӣи нақши иттилоот дар хизматрасониҳои истеҳсолию хоҷагидорӣ, фаъолияти идоракунӣ ва категорияҳои гуногуни истифодабарандагон ба кулӣ тағйир ёфтааст. Ҷомеаи мо ҷомеаи кушода мебошад, бинобар ҳамин талабот ба иттилооти дақиқ ва боэътимоднок барои истифодабарандагон дар шакли маълумотҳо меафзоянд. Иттилоот ҳамаи ҷабҳаҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ- иқтисодӣ ва истеҳсолот, ки менечери аз ҳама оӣ, механизми асосии идоракунӣ мебошад, дар ҳолати дуруст ба роҳ мондани он система самаравӣ хуби иқтисодӣ медиҳад. Дар натиҷаи фаъолияти қонунбарорӣ ва танзими давлатӣ талабот ба иттилооти ҳисоботӣю оморӣ дар дараҷаҳои микро ва макроиқтисодӣ, ки ба миён меоянд, баланд шудааст. Иттилооти истеҳсолот ва тиҷорат асоси пурра ва саривақтии ҷамъоварии маълумотҳо гардидаанд, ки ин асоси рушди давлат гардидааст. Барои сохторҳои микроиқтисодӣ ба даст овардани иттилооти муҳим яке аз роҳҳои баланд бардоштани фаъолияти он мебошад. Чунки дар ҳолати аёнии иттилоот ҷудо кардани қисми муҳими он нақши муҳим дорад. Қабули қарорҳои зарурӣ дар ҳамаи дараҷаҳои идоракунӣ зарур аст. Агар иттилооти пешниҳодшуда дақиқ ва муҳим набошад, он гоҳ қарорҳои қабулкардашуда бефоида ва нолозим шуда мемонанд.

Талаботи баланди иттилоотӣ барои мақсадҳои идоракунӣ ва рушди беканори раванди иттилоотӣ дар навбати аввал унсурҳои асосии

инфрасохтори ба миён мегузорад. Инфрасохтори иттилоотӣ чунин масъалаҳои муҳими рӯзмарро дар бар мегирад: таъмини кадрҳо; таъминоти иттилоотӣ; воситаҳои алоқа (коммуникатсия); таъмини методологӣ; таъмини барномавӣ; таъмини технологӣ; таъмини фаъолиятҳои дигар ва ғайра[2.69].

Бо мақсади таъмини дараҷаи лозимӣ бо компютер, таъмини бозор бо таъминоти иттилоот, компютерҳои фардии истеҳсоли хориҷи пур карда, бо нархи дастрас ва талаботи таъмини техникӣ ва технологӣ ҷавобдиҳанда, омода карда мешаванд.

Болоравии ҳаҷми иттилооти илмӣ-техникӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар хелҳои он, системаи идоракунии ва технологияи иттилооти истифодашавандаро самаранок ташкил карда, мақсад барои ҳалли масъалаҳои рӯзмарра истифода бурдан мебошад. Дар қатори ҳамаи масъалаҳои дар боло овардашуда, масъалаҳои ташкил ва саривақт истифодабарии системаҳои нави технологияи коркарди иттилоотӣ ба миён меояд, ки бе ҳалли ин масъалаҳо технологияи нави иттилоотӣ мазмуни худро гум мекунад. Таносубан ба ҳамаи ин талабот, барои сохтани системаҳои автоматикадашудаи хусусиятҳои гуногун дошта, дар соҳаи илму техника, соҳаи иқтисодӣ ва дигар соҳаҳо зиёд мешаванд. Ғункунии шумораи чунин созандагӣҳо ба сифати онҳо ва ҷудокунии бозори маҳсулоти иттилоотӣ ба таъминоти меоянд. Яке аз самтҳои асосии рушди раванди иттилоотикунӣ (омма) ҷомеа ва корхона соҳибкорон пеш аз ҳама аз ташкили компютеркунӣ ҷои қор, ба як системаи муайян дохил кардан ва ба шабакаи Интернет пайваст кардани онҳо мебошанд. Ташкили чунин системаҳои ҳозиразамони иттилоотӣ дар асоси истифодаи воситаҳои техникӣ ва коммуникатсия ба ҷо оварда мешаванд. Хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ барои ирсоли маълумотҳо дар шароити ҳозира дар асоси шабакаҳои алоҳида ва бузургкардашуда ба ҷо оварда мешаванд.

Дар шароити имрӯза роҳбар ва идоракунандагон дар ҷои қорӣ худ дар сонияҳои башумор маълумотҳои лозими барои таҳлили ҳолати истеҳсолот, бозор ва ғайраҳо ба даст меорад. Чунин аз нав коркардҳои технологӣ барои ташкили меҳнати идоракунии аз сабаби ба қуллӣ тағйир додани сифати технологияи коркард ба ҷо оварда мешаванд. Ҳуҷҷатикунӣ селоби иттилоот, истифодаи усулҳои нави коркарди маълумотҳо, ташкили базаи маълумотҳо ва дигар маълумотҳои нави технологӣ дар шароити ҳозира шаклҳои нави амалиномаиро мегиранд.

Ҳолати бозор, шароити нав барои болоравии доимии пардохтпазирии таклифҳо маҳсулоти барномавӣ таъминоти ба таъмин меорад. Яке аз талаботи аввалини корхона ва ё фирма, ташкилот, бонк, идораи амалиёти истеҳсоли ҷағидорӣ, коркарди маълумотҳои муҳосиба, ташкили сохтани ҳисобот, омода кардан ва ба як система дохил кардани иттилооти маркетингӣ мебошад, ки ин ҳама дар асоси таклифоти дар воситаҳои таъминоти барномавӣ ва системаҳои

ҳозиразамони автоматикунонидашудаи иттилоотӣ ва технологияи нави иттилоотӣ ташкил карда мешаванд.

Гузариш аз раванди иттилоотӣ ба технологияи муосир рушди худи соҳаи иттилоотиро тезонид ва сохтану амаликунонии барномаҳои технологиро ба яке аз намудҳои тиҷорат табдил дод. Ба ин пеш аз ҳама бозори дохилии техникаи компютерӣ асос гузоштааст[3.122].

Дар солҳои охир муайян намудани омилҳои самаранокии иқтисодии иттилоот нисбат ба солҳои пешинаи технологияи иттилоотӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Агар дар солҳои пеш диққати асосӣ ба муайян намудани хароҷотҳо барои коркарди мошинии иттилоот равона карда шуда бошанд, ҳоло бошад диққати асосӣ барои таъчилан қабул намудани қарорҳои идоракунӣ равона карда шудаанд.

Чунки дар ҳолати қабули қарорҳои идоракунӣ маълумотҳои ҳақиқӣ фавран ба дастоварда дар асоси истифодаи амсилаҳои риёзию иқтисодӣ таҳлилҳои дақиқ барои ҳолатҳои молиявӣ истехсолии соҳибкорӣ гузаронида мешаванд. Чунин масъалагузориҳо дар таҷрибаи кории соҳибкорӣ ва хоҷагидорӣ самтҳои илмию тадқиқотии кадрҳои баландихтисос ва қабули қарорҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шударо тақозо менамоянд.

Тарбияи кадрҳои идоракунӣ нави муосир усулҳои иқтисодию риёзӣ ва донишҳои мукамалро аз худ карда қарорҳои қабулкардаи ҳудро барои ҳалли масъалаҳо дар шароити амалинамоии технологияи нави иттилоотӣ истифода мебаранд. Яке аз роҳҳои асосии ин масъала саводнокунии компютери аҳоли буда, пурра таъмин намудани ҳамаи корхонаҳо ва ташкилотҳо бо технологияи муосир ба фоидаи кор мебошад. Яке аз мақсадҳои асосии чунин омӯзиши компютерӣ пеш аз ҳама ба коргарон ҳаматарафа омӯзонидани мошинҳои электронии ҳисоббарории фардӣ мебошад.

Дар ҳалли масъалаи азхудкунии оммавии компютерӣ, рушди шабакаҳои тайёр ва азнавтэйёркунии кадрҳо бо истифодаи мутахассисони ҷумҳурӣ ва мутахассисони соҳаи информатикаву таъминоти иттилоотӣ ва мутахассисони марказҳои таълимии байналхалқӣ ёрӣ мерасонанд.

Дар шароити имрӯза муаммоҳои масъалаҳои иттилооткунонии ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеаию иқтисодӣ ба ҳамагон маълум аст. Талабот ба сохтан ва самаранок истифодабарии дар ҳақиқат вучуддоштаи барномаҳои компютерӣ, компютер ва технологияҳои нави коркарди иттилоотӣ рӯз аз рӯз меафзояд.

Фаъолияти кормандони соҳаи идоракунӣ (муҳосибон, мутахассисони системаи бонкию қарзӣ, ба нақшагирон, иқтисодчиён ва ғайраҳо) дар шароити имрӯза барои истифодабарии рушди технологияи муосир равона карда шудаанд. Ташкил ва амалигардонии вазифаҳои идоракунӣ дар шароити имрӯза талаб менамояд, ки технологияи идоракунӣ ва воситаҳои техникийи коркарди иттилоот, ки дар байни онҳо

чоӣ асосиро компютерҳои фардӣ ишғол менамоянд, ба кулли тағйир дода мешаванд. Ҳамаи онҳо аз системаи автоматикунонии коркарди иттилоот ба воситаҳои ғункунии таҷрибаи кормандони идоракунӣ, таҳлил, баҳодихӣ қабули қарорҳои нисбатан самараноки иқтисодиро кор карда мебароянд.

Тамоили пурзӯрнамоии муттамарказонидаи идоракунӣ коркарди тақсими иттилоот, истифодаи воситаҳои техникӣ ва тақмили ташкили чоӣ кори истифодабарандаҳоро дар бар мегиранд.

Автоматикунони чоӣ кор ҳамчун маҷмуи захираҳои иттилоотӣ-барномавӣ-техникӣ фаҳмида мешаванд, ки истифодабарандаи ниҳоиро бо коркарди маълумотҳо, автоматикунонии вазифаи идоракунӣ ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ таъмин менамояд.

Сохтани автоматонии чоӣ кор талаб менамояд, ки амалиётҳои асосӣ оид ба ғункунӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот ба дӯши таъминоти иттилоот гузошта мешаванд, аммо иқтисодчиён як қисми амалиётҳои меҳнатталаб ва амалиётҳои эҷодии дар вақти қабули қарорҳои идоракуниро дастӣ иҷро мекунанд. Техникаи фардиро истифодабарандагон барои назорати фаъолияти истехсолию хоҷагидорӣ чорӣ менамоянд. Тағйир додани хусусияти андозаи масъалаҳои алоҳида дар рафти ҳалли масъала ва воридкунии маълумотҳои ибтидоӣ дар автоматикунонии технологияи иттилоотӣ барои ҳалли масъалаҳои чорӣ, таҳлилӣ ва вазифаҳои идоракунӣ равона карда мешаванд.

Автоматонии чоӣ кор ҳамчун восита барои самараноку рушди фаъолияти идоракунӣ сохташуда ва таъмини иҷрои баъзе гурӯҳи вазифаҳо равона карда мешаванд. Аз ҳама вазифаи оддии автоматонии чоӣ кор ин хизматрасонии иттилоотию феҳрастӣ мебошад. Ҳол он ки иҷрои ин вазифа аслан ба автоматонии чоӣ кор тааллуқ дошта, хусусан амалигардонии он ба категорияҳои истифодабарандагон вобаста мебошанд.

Автоматонии чоӣ кор дорои хусусиятҳои муайянкунии муамоҳои касбӣ буда, барои мутахассисони иҷрокунандаи масъалаҳои муайян ташкил карда мешавад. Автоматонии чоӣ кор воситаи асосии муоширати инсон бо системаҳои ҳисоббарор мебошад ва дар он нақши худмухтори чоӣ кор, терминалҳои интеллектуалии компютерҳо ва стансияҳои кории дар шабакаҳои локалӣ воқеъ мебошанд. Автоматонии чоӣ кор архитектураи кушода дошта, ба кадом масъалае, ки набошад зуд мутобиқ мешавад.

Дар шароити амалигардонии раванди идоракунӣ мақсади дар амал тадбиқ кардани автоматонии чоӣ кор пурзӯркунии яклухтии вазифаҳои идоракунӣ буда, ҳар як чоӣ кории нисбатан зиёд ва ё ками «сунъӣ»-и чоӣ кор, бояд дар тартиби бисёрвазифагӣ ба роҳ монда шаванд.

Автоматонии чоӣ кор дар як вақт амалиётҳоро муттамарказонида иҷро менамояд. Аслан ҷиҳати иттилоотӣ-иқтисодӣ дар чойҳои кории иҷрокунандагони кор дар ҳайати базаи маълумотҳои тақсимкарда иҷро

карда мешаванд. Дар ин ҳолат инҳо ба воситаи системаи таҷҳизотӣ ва хатти алоқа ба компютерҳои ҳозиразамон базаи маълумотҳои истифодабарандагони дигар ва бо ҳамин таъмини истифодаи якҷояи компютерҳои ҳозиразамон дар раванди коркарди коллективонаро ба ҷо меоранд.

Автоматонии ҷои кор дар асоси компютерҳои ҳозиразамон ташкил карда мешаванд ва аз ҳама шакли оддӣ ва паҳнгардидаи он шакли автоматикунонии ҷои кор барои кормандони қисми ташкилию идоракунӣ таъин карда мешаванд. Чунин автоматонии ҷои кор ҳамчун система дида баромада шуда, дар тартиби интерактивӣ бо корманди дақиқ (ба истифодабаранда) бо ҳамаи намудҳои таъминоти монополӣ барои давомотии кор пешниҳод карда мешаванд. Ба ин омодагии лоиҳасозии ҳамон компоненти автоматонии ҷои кор ҷавобгӯ мебошад, ки таъмини иттилооти дохилӣ мувофиқи қоида фонди иттилооти дар барандаҳои магнитии автоматонии ҷои кори дақиқ сохташударо дар ихтиёри истифодабарандаи автоматонии ҷои кор медиҳанд. Истифодабаранда ҳамаи вазифаҳои ӯҳдадориро оид ба аз нав кор карда баромадани иттилоотро худааш иҷро менамояд.

Сохтани автоматонии ҷои кор дар асоси компютерҳои фардӣ иҷрои чунин амалҳоро таъмин менамояд:

- ба шакли оддӣ, маъқул ва дӯстона нисбати муносибатҳо бо истифодабарандаро таъмин менамоянд;
- мутобиқшавии оддӣ барои вазифаи истифодабаранда;
- ҷобачокунии дурусти таҷҳизот ва талаботи на он қадар зиёди ба шарту шароити истифодабар вобаста;
- самаранокии баланд ва давраи ҳаётӣ будан;
- ташкили нисбатан оддии хизматрасонии техникӣ.

Истифодабарии самараноки кори автоматонии ҷои кор ва фаъолияти он дар ҷорҷӯбаи шабакаи ҳисоббарор ба сифати стансияи корӣ вобаста мебошад.

Агар захираҳои иттилоотию ҳисоббарорӣ дар байни якҷанд истифодабарандагон тақсим карда шуда бошанд, чунин вариант ба мақсад наздик ҳисобида мешавад.

Аз ҳама шакли мураккаби системаҳои автоматонии ҷои кор бо истифодаи мошинаҳои электронии ҳисоббарори фардӣ ба сифати терминали интеллектуалӣ ва дастрасии дур ба захираҳои мошинаҳои электронии ҳисоббарори марказӣ ва ё шабакаҳои беруна мебошанд. Дар ин ҳолат якҷанд мошинаҳои электронии ҳисоббарори фардӣ бо хатти алоқа ба мошинаҳои электронии ҳисоббарори асосӣ пайваст карда мешаванд ва ҳар як мошинаҳои электронии ҳисоббарори фардӣ ҷудоғона кор мекунад ҳамчун воситаи терминалӣ хизмат менамояд.

Шакли нисбатан мураккаби системаҳои автоматонии ҷои кор метавонад ба воситаи таҷҳизоти махсус на танҳо ба захираҳои мошинаҳои электронии ҳисоббарори фардӣ шабака, балки дар

хизматрасониҳои иттилоотии гуногун ва системаҳои хизматрасонии таъиноти умумӣ (хизматрасонии навигариро, системаи миллии ҷустуҷӯи иттилоотӣ, базаи маълумотҳо ва донишҳо, системаи китобхонавӣ) истифода бурда мешаванд.

Имконияти сохтани автоматонии ҷои кор аз тавсифи техникую истифодабарии мошинаҳои электронии ҳисоббарори фардӣ вобаста мебошад, ки дар асоси он автоматонии ҷои кор сохта мешавад. Вобаста ба ин дар марҳилаи лоиҳакашии автоматонии ҷои кор ба таври дақиқ ва фаҳмо талаботҳо ба иқтидори воситаҳои техникӣ коркард дорад ва додани иттилоот, модулҳои комплексӣ, интерфейси шабака, ҷиҳатҳои эргономикии восита ба таври возеҳ муайян карда мешаванд.

Якҷоякунии автоматонии ҷои кор, интиҳоби таҷҳизот ва воситаҳои алоқа барои корҳои иқтисодӣ ва идоракунии хусусияти дақиқдошта, аз тарафи мутахассисон, гузорандагони мақсад ва иҷрои ҳаҷми корҳо гузошта мешаванд.

Аз тарафи дигар, ҳамаи конфигуратсияи автоматонии ҷои кор бояд ба талаботҳои умумӣ нисбати таъминоти ташкилию иттилоотӣ, техникӣ ва барномавӣ ҷавобгӯ бошанд.

Таъминоти иттилоотии автоматонии ҷои кор барои истифодабарандаи маълум оид ба масъалаҳои дақиқ муайян карда мешаванд[1.88].

Коркарди ҳуҷҷатҳо бояд чунин пешбинӣ карда шаванд, мураббаҳои иттилоот, ки имконияти амаликунонии зарурияти сохторҳои иттилоотии гуногунро таҷассум менамояд, дигаргунидарории маълумотҳо дар массивҳоро ба ҷо оварда тавонад.

Таъминоти техникийи автоматонии ҷои кор бояд кафолати боэътимодии баланди воситаҳои техникӣ, тартиби кори қулай барои кори истифодабарандаро (алоҳида, тақсимои базаи маълумотҳо, дараҷаи болоии таъминоти иттилоотӣ ва техникӣ) дода тавонад. Аз сабаби он ки автоматонии ҷои кор истифодабарандаи воситаҳои фардӣ мебошад, вай бояд хусусияти баланди эргономикиро таъмин намояд. Истифодабаранда аз тарафи муҳити барномасозӣ бояд ҳамеша хоҳиши корӣ ва дар ҳамаи тартиби истифодабарии фаъл ва ғайрифаъл дастгирӣ ёбад. Бартарии истифодабаранда дар вақти кор бо техника аз эҳтимол дур нест. Бинобар ин, дар ҳолати боҳамалоқамандӣ дуруст истифода бурдани кори инсон аз ҳисоби такмилдиҳии воситаҳои барномавӣ ба ҷо оварда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Ҳ. «Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2016

2. Барномаи давлатии «Рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳои 2014-2017». № 428 аз 3.07.2014,. Душанбе – 2014.44с

3. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Технологии иттилоотӣ. - Душанбе, Бахт LTD, 2016. - 256с.

4. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шаҳрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.

ТЕХНОЛОГИЯИ НАВИ ИТТИЛООТӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИҚТИСОДӢ МИЛЛӢ

Аннотатсия: Ҷомеаи имрӯза дар даврае умр ба сар мебарад, ки дар он селоби иттилоотӣ рӯз аз рӯз ба хусусиятҳои ба худ хос меафзояд. Ин афзоиши иттилоотӣ ба технология, иқтисодиёт ва ҳам ба иҷтимоӣ тааллуқ доранд. Аз ҳама зиёд болоравии ҳаҷми иттилоот ба соҳаҳои иқтисоди миллии мамлакат рост меояд. Дар соҳаи саноат афзоиши ҳаҷми иттилоот ва рушди ҳаҷми истеҳсолот, мураккабшавии рафти тайёр кардани маҳсулот, истифодаи молу ашё, таҷҳизоти технологӣ, бо васеъшавии алоқаҳои дохилӣ ва берунӣ объектҳои истеҳсолӣ вобаста мебошанд.

Калидвожаҳо: барнома, бонк, иттилоотикунонӣ, захираҳои иттилоотӣ, идоракунии захираҳои иттилоотӣ, муҳити иттилоотии корхона.

НОВЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЕЕ РОЛЬ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация: Современное общество живет в таком веке, что в его деятельности поток информации увеличивается день за днем в соответствии с его особенностями. Это увеличение зависит от технологии, экономики и социальной деятельности. Увеличение объема информации зависит от отраслей национальной информации. В промышленности увеличение объема информации зависит от развитие объема производства, изготовление продукции, использование товаров, средств технологии и внутренних и внешних связей с объектами производства.

Ключевые слова: программа, банк, информатизация, информационные ресурсы, управление информационными ресурсами, информационная среда предприятия.

NEW INFORMATION TECHNOLOGIES AND ITS ROLE IN THE NATIONAL ECONOMY

Abstract: Modern society lives in such a century that the flow of information increases day by day in accordance with its features. This increase depends on technology, economy and social activities. The increase in the volume of information depends on national information industries. In industry, the increase in information depends on the development of production, production, use of goods, technology and internal and external relations with production facilities.

Key words: program, Bank, Informatization, information resources, management of information resources, information environment of the enterprise.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Неъматулло Ҳақимович- дотсенти кафедраи системаҳои итилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудақӣ 17. тел: (+992) 918-35-35-14, Каримов Чамолиддин Сафаралиевич- унвончуи кафедраи кибернетика ва иқтисодӣ рақамии ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудақӣ 17. тел: (+992) 918-53-81-35

Сведения об авторах: Мирзоев Н. Х. – доцент кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-35-35-14, Каримов Дж. С. - соискатель кафедры кибернетика и цифровой экономики ТНУ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудақӣ 17. Телефон: (+992) 918-53-81-35,

Information about the author: Mirzoev N. H. Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-35-35-14, Karimov J.S. - Applicant for the Department of Cybernetics and Digital Economy TNU, Tel: (+992) 918-53-81-35,

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ИТТИЛООТӢ ДАР КОРХОНАҲО

Мухсинов Д.С., Наимзода Н.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъият аз маводӣ истехсоли то соҳаи иҷтимоиро дар бар мегирад ва хизматрасонии сифатан нави рафти фаъолияти инсонӣ бо истифодаи техникаи ҳисоббарори муосир, системаи телекоммуникатсия ва ташкили шабакаҳои иттилоотӣ вобаста мебошанд.

Дар замони муосир иттилоот хусусияти нав ба нав мегирад ва аз тарафи дигар саноати технологияи иттилоотӣ ва мубаддалшавии он ба молу маҳсулот ҳамчун моли махсус хариду фурӯш карда мешавад ва он аз индустрияи информатика ба технологияҳои иттилоотӣ табдил меёбанд.

Ҷамъияти башар дар даврае умр ба сар мебарад, ки дар он селоби иттилоотӣ рӯз аз рӯз ба хусусиятҳои ба худ хос меафзоянд. Ин афзоиши иттилоотӣ ба иқтисодиёт ва ҳам ба иҷтимоиёт тааллуқ доранд. Аз ҳама зиёд болоравии ҳаҷми иттилоот ба соҳаи саноат ва соҳаи молиявӣ бонкӣ рост меояд. Дар соҳаи саноат афзоиши ҳаҷми иттилоот ва рушди ҳаҷми истехсолот, мураккабшавии рафти ҳуди тайёр кардани маҳсулот, истифодаи молу ашё, таҷҳизоти технологӣ, бо васеъшавии алоқаҳои дохилӣ ва берунӣ объектҳои истехсолӣ вобаста мебошанд.

Муносибатҳои бозорӣ талаботҳои сари вақт бо иттилооти дақиқ таъмин намудани системаи идоракунӣ, идоракунӣ истехсолот, самаранокии хизматрасониҳои маркетингӣ, фаъолияти молиявӣ бонкӣ

ва сармоягузорӣ нақши онҳоро дар идоракуни умуман меафзоёнад. Дар шароити имрӯзаи рушди истифодаи технологияи нави коркарди иттилоотӣ ва идоракуни ба кулӣ ҳаёти ҷамъиятро тағйир медиҳад.

Кӯшиши рушди бозорҳои молӣ ва молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои пешбарандаи ҷараёни иттилоотикунони ҷамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошанд. Ҳоло аз тарафи шахсони алоҳида ва ҷамъият баҳодихии нақши иттилоот дар хизматрасониҳои истеҳсолию хоҷагидорӣ, фаъолияти идоракуни ва категорияҳои гуногуни истифодабарандагон ба кулӣ тағйир ёфтааст. Ҷамъияти мо ҷамъияти кушода мебошад, бинобар ҳамин талабот ба иттилооти дақиқ ва боэътимоднок барои истифодабарандагон дар шакли маълумотҳо меафзоёнд. Иттилоот ҷамаи ҷабҳаҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ- иқтисодӣ ва истеҳсолот, ки менечери аз ҷама оӣ, механизми асосии идоракуни мебошад, дар ҳолати дуруст ба роҳ мондани он система самаравӣ хуби иқтисодӣ медиҳад. Дар натиҷаи фаъолияти қонунбарорӣ ва танзими давлатӣ талабот ба иттилооти ҳисоботию оморӣ дар дараҷаҳои микро ва макроиқтисодӣ, ки ба миён меоянд, баланд шудааст. Барои сохторҳои микроиқтисодӣ ба даст овардани иттилооти муҳим яке аз роҳҳои баланд бардоштани фаъолияти он мебошад. Чунки дар ҳолати аёнии иттилоот ҷудо кардани қисми муҳими он нақши муҳим дорад. Қабули қарорҳои зарурӣ дар ҷамаи дараҷаҳои идоракуни зарур аст. Агар иттилооти пешниҳодшуда дақиқ ва муҳим набошад, он гоҳ қарорҳои қабулкардашуда бефоида ва нолозим шуда мегарданд.

Талаботи баланди иттилоотӣ барои мақсадҳои идоракуни ва рушди беканори ҷараёни иттилоотӣ дар навбати аввал унсурҳои асосии инфрасохториро ба миён мегузорад. Инфрасохтори иттилоотӣ чунин масъалаҳои муҳими рӯзмарро дар бар мегирад: таъмини кадрҳо, техникаи ҳисоббарорӣ, воситаҳои алоқа, таъмини методологӣ, таъмини барномавӣ, таъминоти технологӣ, таъмини фаъолиятҳои дигар.

Бо мақсади таъмини дараҷаи лозимӣ бо компютер, таъмини бозор бо техникаи ҳисоббарор, компютерҳои фардии истеҳсоли хориҷи пур карда, бо нархи дастрас ва талаботи таъмини техникӣ ва технологӣ ҷавобдиҳанда, омода карда мешаванд.

Болоравии ҳаҷми иттилооти илмӣ-техникӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва дигар хелҳои он, системаи идоракуни ва технологияи иттилооти истифодашавандаро самаранок ташкил карда, мақсад барои ҳалли масъалаҳои рӯзмарра истифода бурдан мебошад. Дар қатори ҷамаи масъалаҳои дар боло овардашуда, масъалаҳои ташкил ва саривақт истифодабарии системаҳои нави технологияи коркарди иттилоотӣ ба миён меояд, ки бе ҳалли ин масъалаҳо технологияи нави иттилоотӣ мазмуни худро гум мекунад. Таносубан ба ҷамаи ин талабот, барои сохтани системаҳои автоматикардашудаи хусусиятҳои гуногун дошта, дар соҳаи илму техника, соҳаи иқтисодӣ ва дигар соҳаҳо зиёд мешаванд.

Ҷункунии шумораи чунин созандагӣҳо ба сифати онҳо ва ҷудокунии бозори маҳсулоти иттилоотӣ ба миён меоянд. Яке аз самтҳои

асосии рушди чараёни иттилоотикунонии чамъият ва корхонаю соҳибкорон пеш аз ҳама аз ташкили компютеркунонии ҷои кор, ба як системаи муайян дохил кардан ба шабакаи Интернет пайваст кардани онҳо мебошанд. Ташкили чунин системаҳои ҳозиразамони иттилоотӣ дар асоси истифодаи воситаҳои техникӣ ва коммуникатсия ба ҷо оварда мешаванд. Хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ барои ирсоли маълумотҳо дар шароити ҳозира дар асоси шабакаҳои алоҳида ва бузургкардашуда ба ҷо оварда мешаванд.

Дар шароити имрӯза роҳбар ва идоракунандагон дар ҷои кории худ дар сонияҳои башумор маълумотҳои лозимиро барои таҳлили ҳолати истеҳсолот, бозор ва ғайраҳо ба даст меоранд. Чунин аз нав коркардҳои технологӣ барои ташкили меҳнати идоракунӣ аз сабаби ба кулӣ тағйир додани сифати технологияи коркард ба ҷо оварда мешаванд. Ҳуҷҷатикунони селоби иттилоот, истифодаи усулҳои нави коркарди маълумотҳо, ташкили базаи маълумотҳо ва дигар маълумотҳои нави технологӣ дар шароити ҳозира шаклҳои нави амалинамоиро мегиранд.

Ҳолати бозор, шароити нав барои болоравии доимии пардохтпазирии таклифҳо маҳсулоти барномавӣю техниро ба миён меоранд. Яке аз талаботи аввалини корхона ва ё фирма, ташкилот, бонк, идораи амалиёти истеҳсолию хоҷагидорӣ, коркарди маълумотҳои муҳосиба, ташкили сохтани ҳисобот, омода кардан ва ба як система дохил кардани иттилооти маркетингӣ мебошад, ки ин ҳама дар асоси таклифоти дар воситаҳои техникую барномавӣ ва системаҳои ҳозиразамони автоматикунонидашудаи иттилоотӣ ва технологияи нави иттилоотӣ ташкил карда мешаванд.

Дар солҳои охир муайян намудани омилҳои самаранокии иқтисодии иттилоот нисбат ба солҳои пешинаи технологияи иттилоотӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Агар дар солҳои фармонфармой диққати асосӣ ба муайян намудани хароҷотҳо барои коркарди мошинии иттилоот равона карда шуда бошанд, ҳоло бошад диққати асосӣ барои таъҷилан қабул намудани қарорҳои идоракунӣ равона карда шудаанд.

Чунки дар ҳолати қабули қарорҳои идоракунӣ маълумотҳои реалии фавран ба дастоварда дар асоси истифодаи амсилаҳои риёзӣю иқтисодӣ таҳлилҳои дақиқ барои ҳолатҳои молиявӣю истеҳсолии соҳибкорӣ гузаронида мешаванд. Чунин масъалагузориҳо дар таҷрибаи кории соҳибкорӣ ва хоҷагидорӣ самтҳои илмӣю тадқиқоти кадрҳои баландихтисос ва қабули қарорҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шударо тақозо менамоянд.

Тарбияи кадрҳои идоракунӣ типӣ нав усулҳои иқтисодӣю риёзӣ ва донишҳои мукамалро аз худ карда қарорҳои қабулкардаи ҳудро барои ҳалли масъалаҳо дар шароити амалинамоии технологияи нави иттилоотӣ истифода мебаранд. Яке аз роҳҳои асосии ин масъала саводноккунии компютери аҳоли буда, иваз намудани нақши таълимӣю мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба фоидаи кор мебошад. Ба ғайр аз ин, дар марказҳои ноҳияю шаҳрҳои курсҳои кӯтоҳмӯҳлати омӯзиши

компютерӣ ташкил карда, мардумро омӯзондан ҳатмист. Чунки ҳалли ин масъалаҳо аз дониستاني донишҳои хуби компютерӣ вобаста мебошанд.

Яке аз мақсадҳои асосии омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ пеш аз ҳама ба истифодабарандагон ҳаматарафа омӯзонидани компютерҳои фарди мебошад. Дар ҳолати минбаъд, яъне дар ҷои кориашон, масъалагузориҳо ва ҳалли онҳо аз рӯи ихтисосашон ба воситаи компютерҳо иҷро карда мешаванд. Ин албатта ба мутахассисони оянда, фикрронии нав, яъне фикрронии бо истифодаи компютер ва технологияҳои нави иттилоотиро меомӯзонад.

Дар ҳалли масъалаи азхудкунии оммавии компютерӣ, рушди шабакаҳои иттилоотӣ ва азнавтайёркунии кадрҳо бо истифодаи мутахассисони ҷумҳурӣ ва мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва мутахассисони марказҳои таълимии байналхалқӣ ёри мерасонанд.

Дар шароити имрӯза муаммоҳои масъалаҳои технологияҳои иттилоотикунони ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятию иқтисодӣ ба ҳамагон маълум аст. Талабот ба сохтан ва самаранок истифодабарии дар ҳақиқат вучуддоштаи барномаҳои компютерӣ, компютер ва технологияҳои нави коркарди иттилоотӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Ҳоло дар ҷумҳурии мо компютерҳо пурра вучуд доранд ва ин компютерҳо ботартибонаанд ва ба мақсади муайян истифода бурда мешаванд.

Дар давраи иттилоотикунонии ҷамъият, ташкил ва истеҳсоли иттилоот барои пурра истифодаи онҳо дар рафти қабули қарорҳои идоракунӣ ҷои муҳимро ишғол менамояд.

Дар ҳолати омӯхтани иттилоот қонуниятҳои ба вучуд омадани он, аз нав коркарди он ва истифодаи он дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Иттилоот ҳамчун маҳсули истеҳсолот ва истифодабарии он пеш аз ҳама аз мазмуни мавод ба миён омада ва он аз якдигар фарқ карда мешаванд. Иттилоот гуногуншакл мебошад ва он бо намудҳои фаъолияти хизматрасонии инсон, ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо мешаванд:

Илмӣ, истеҳсолӣ, техникӣ, идоракунӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ғайраҳо.

Ҳар як намуди иттилооти дар боло қайд кардашуда, технологияи коркарди худро дорад, ба ғайр аз ин, онҳо мазмуни гуногун, шакли пешниҳод, тасвир, дар ин ва ё он баранда (ҳуччат) сабт карда мешаванд. Онҳо дақиқ, боэътимод, ба шакли фаврӣ ҳодисаю воқеаҳо ро пурра тасвир менамоянд.

Дар мақолаи мазкур минбаъд маводи муҳокимаи иттилооти идоракунӣ ва иқтисодӣ, ки аҳамияти муҳим дорад, муаммоҳои зерини онро дида мебароем: боэътимод ва пурра будани он, арзишнок ва актуали будани он, фаҳмо, равшан ва возеҳ будани он.

Иттилоот ҳамон вақт боэътимод мебошад, ки агар ҳодисаю воқеаҳои амалишударо дуруст тасвир намояд. Иттилооти боэътимод ба нодуруст фаҳмондани ҳодисаю воқеаҳо, қабули қарорҳои бардурӯғ оварда мерасонанд. Иттилооти пурра, бутун барои қабули қарор ва

донистан ҳидоят менамояд. Иттилооти нопурра барои қабули қарорҳои дурӯғ, беасос ва хатогиҳо оварда мерасонад.

Арзиши иттилоот вобаста ба он мебошад, ки инсон онро барои кадом мақсад истифода мебарад ва вобаста ба мақсад арзиши иттилоот муайян карда мешавад. Агар арзиши иттилоот ва актуалии он бо калимаҳои нодуруст ва ё бардурӯғ ифода гардад, он гоҳ ин иттилоот нолозим шуда менамояд. Иттилоот бояд дар ҳама маврид фаҳмо ва равшан ба забони гӯяндаи он дода шавад.

Маҷмӯи бузурги системаи иттилоотии инсонӣ яке аз унсурҳои муҳими инфрасохтори ҷамъият ба ҳисоб рафта, аз захираҳои асосии фаъолияти инсонӣ бармеояд. Иттилоот алоқамандкунандаи зинаҳои гуногуни фаъолияти интеллектуалӣ ва маводии коллективии одамон дар байни идоракунандагон ва истеҳсолот мебошанд. Фарқи захираи иттилоот аз дигар захираҳо, аз он ҷумла захираҳои табиӣ дар он мебошад, ки захираҳои табиӣ рӯз аз рӯз кам мешаванд, аммо захираҳои иттилоотӣ баръакс, рӯз аз рӯз ҷамъ шуда, меафзоянд.

Иттилооти хизматрасонандаи рафти истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маводҳои маишӣ, таъмини қабули қарорҳои ташкилию иқтисодии хоҷагии халқ ва зинаҳои алоҳидаи онҳо, иттилооти идоракуниро ташкил медиҳанд. Вай аз мазмуни маълумотҳои гуногуни иқтисодӣ, технологӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, демографӣ ва ғайраҳо иборат мебошанд. Рафти фаъолияти иттилооти идоракунӣ чӣ гуна бошад, иттилоот ҳамчун яке аз намуди захираҳои муҳим дар як қатор бо захираҳои барқӣ, маводӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ меистад. Дар технологияи коркарди ибтидоии маълумотҳо оид ба истеҳсолот ва амалиётҳои хоҷагидорӣ барои одамон, барориши маҳсулот, амалиётҳои харида гирифтани ва фурӯши молу маҳсулот, ки онҳо нақши предмети меҳнатро иҷро менамоянд асос ёфтааст. Аммо иттилооти натиҷавии ба дастоварда маҳсули меҳнате ба ҳисоб меравад ва он барои таҳлил ва қабули қарорҳои идоракунӣ истифода бурда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Барановская Т.П. Информационные системы и технологии в экономике. -Москва 2008. -350 с.
2. Бобосодиқова Г.Б., Сарабекова И.З. Маркетинг ва тадқиқотбарии маркетинг. Душанбе, 2001.
3. Ғаниев Т.Б. «Менечмент –Таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ». Китоби XI. Душанбе-2017
4. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунӣ рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.
5. Қодиров Д.Б, Мухсинов Д.С. «Информация- фактор экономического роста» Душанбе 2014.
6. Косарева В.П. Экономическая информатика. – М.: Финансы и статистика, 2006.- 656 с.

7. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. Роль современной информационной технологии на рынке труда. Направления формирования профессиональной занятости и лидерство в современном менеджменте. //Материалы республиканской научно-практической конференции.- Душанбе, ТНУ.- 2012. -С. 84-89.

8. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. Совершенствование методов количественной оценки информационных ресурсов фирмы. Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе 2016. - № 2\8(215). -С.132-136.

9. Норов Х.Г., Шамсов И.С. «Менеҷменти иттилоотӣ». Душанбе-2014

10. Рахимов З.А., Рахимов Ф.С, Молияи корхона ва технологияи нави иттилоотӣ. Душанбе 2012.

11. Титаренко Г.А. Информационные технологии управления. - Москва 2003. -250 с.

12. Трофимова В.В. Информационные технологии. -Москва 2014. - 624 с.

13. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х., Мухсинов Д.С. «Системаҳои иттилоотии иқтисодӣ» (васоити таълимӣ). Душанбе-2016

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ИТТИЛООТӢ ДАР КОРХОНАҲО

Аннотатсия: Дар мақола хусусияти асосии тараққиёти ҷамъияти ҳозираи инсонӣ дар иттилоотикунони он дарҷ мегардад, ки мақсади асосии он аз ҷорикунии воситаҳои техникаи ҳисоббарор ва телекоммуникатсионӣ дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ба ҳисоб меравад. Дар раванди фаъолияти истеҳсоли иттилоот ва захираҳои иттилоотӣ ҳамчун нишондиҳандаи алоҳидаи иқтисодӣ дида баромада мешавад, ки яке аз элементҳои муҳимтарини менеҷменти ҳозиразамон ба ҳисоб меравад. Мақсади ниҳоии ҳамаи фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли ва тичоратӣ пешниҳоди маҳсулоте мебошад, ки ба талаботҳои бозори мақсаднок мувофиқ бошад. Чунин натиҷаро системаи комплекси идоракунии сифат ва рақобатнокии корхона таъмин месозад. Бинобар ин, ҷамъоварварӣ ва интиҳоби ахбороти зарурӣ, коркард, ва амалисозии маълумотҳо барои истеҳсоли маҳсулоти босифат ва коркарди стратегияи рақобатпазирии маҳсулоти бозоргир заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: иттилоотикунонӣ, захираҳои иттилоотӣ, идоракунии захираҳои иттилоотӣ, муҳити иттилоотии корхона.

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности человеческого развития человеческого общества в ее информации, а ее основная цель - рассмотрение внедрения вычислительных и телекоммуникационных технологий во всех областях человеческой деятельности. В процессе производственной деятельности информационные ресурсы

рассматриваются, как отдельный экономический индекс и один из важнейших элементов современного менеджмента. Конечная цель деятельности производственных и коммерческих предприятий в предоставлении продукции отвечающий требованиям целевого рынка. Такого результата можно достичь при помощи создания комплексной системы управления качества продукции и конкурентоспособности предприятия. Поэтому сбор и выборка необходимой информации, разработка и их использование служит основной предпосылкой повышения качества и разработки стратегии конкурентоспособности продукции.

Ключевые слова: Информатизация, информационные ресурсы, управление информационными ресурсами, информационная среда предприятия.

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF NEW INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

Annotation: In the article features of human development of human society in its information are considered and its main goal is to consider the introduction of computing and telecommunication technologies in all areas of human activity. In the process of production activity, information resources are considered as a separate economic index and one of the most important elements of modern management. The ultimate goal of the activities of industrial and commercial enterprises is to provide products that meet the requirements of the target market. This result can be achieved by creating an integrated management system for product quality and enterprise competitiveness. Therefore, the collection and selection of necessary information, the development and their use is the main prerequisite for improving the quality and developing a strategy for the competitiveness of products.

Keywords: Informatization, informational resources, management of information resources, information environment of the enterprise.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мухсинов Д. С. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. Тел.: +992) 907-65-06-65, Email: d_mukhsinov@mail.ru,

Наимзода Н. Қ.-унвончуи кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. Тел.: (+992) 988-87-87-10

Сведения об авторах: Мухсинов Давлатали Саидвалиевич- к.э.н., доцент заведующие кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 907-65-06-65 Email: d_mukhsinov@mail.ru

Наимзода Н. Қ.- соискатель кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 988-87-87-10

Information about the authors: Mukhsinov D. S.-c. e s, Associate Professor, Head at the Department of Management and Marketing, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: (+992) 907-65-06-65 Email: d_mukhsinov@mail.ru

УСУЛҲОИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Давлатов С. Н., Ибрагимов И. И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илм ва таҷрибаи идоракунии ҷорӣ кардани фаҳмиши нав, яъне «захираҳои инсонӣ» зарурияти асосноккунии илмии онро пайдо месозад, ки алоқамандии он бо мафҳумҳои анъанавӣ ва коркарди асосҳои назариявӣ- методологии концепсияи замонавии идоракунии захираҳои инсонӣ муайян карда шаванд.

Дар шароити имрӯза ҷорӣ намудани категорияи нави захираҳои инсонӣ шоҳиди он аст, ки моҳият, таҷриба, қобилияти соҳибқорӣ коргарон, самаранокии иқтисодии ташкилотро таъмин месозад ва бартарияти онро дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмин месозад.

Усули нави омӯзиши назариявии системаи муосири захираҳои инсонӣ ин таҳлили ҳаматарафа ва воқеии чараёни мураккаби маълумот, хислатҳои сифатӣ ва миқдории ҳар як шахс мебошад. Нишондиҳандаҳои миқдорӣ ин талаботи зарурии коргарон мебошад, ки барои ба мақсад расидан ва фаъолияти корхона истифода бурда мешавад. Дар замони ҳозира бештар моҳияти нишондиҳандагони сифатии коргарон, махсусан, рафтори иқтисодии онҳо, иҷрои вазифаи касбӣ ва иҷтимоии онҳо дар коллектив афзуда истодааст.

Тавсифи сифатии захираҳои инсониро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

- рӯҳию физиологӣ – қобилияти коргар, ки аз ҳолати саломатии он, коричрокунии, боқувватӣ, системаи асаб ва ғайра иборат аст;
- квалификатсионӣ – ҳаҷм, дараҷа ва донишҳои бисёртарафаи умумӣ ва махсуси кордонӣ ва қобилияти меҳнатии коргарон;
- шахсӣ – дараҷаи пухта расидан, нишонагирии арзишнок, талабот ва интиҳоб дар соҳаи меҳнат» [1, с.41].

Ин тавсифномаи сифатии захираҳои инсониро дар асоси гурӯҳбандии сохторӣ ва дигар нишондиҳандаҳо муттаносибан меомӯзанд. Дар шакли анъанавӣ ҷадвалҳои касбӣ – таҳассусӣ, иҷтимоиву демографӣ ва сохторӣ тартиб дода мешавад. Таҳлили маълумотҳои сохтории чараёни демографӣ ва тағйиротҳои иҷтимоӣ, ки дар ташкилотҳои алоҳида ва умуман дар ҷамъият мегузаранд, усулҳои нави банақшагирии истифода ва инкишофи захираҳои инсонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ дараҷаи «захираҳои инсонӣ» ҳамчун тавсифи интегралӣ нақш ва ҷои одамон дар системаи иҷтимоӣ – иқтисодӣ мебошад. Захираҳои инсонӣ ҳамчун қулли қобилиятҳои меҳнатӣ, зеҳнӣ, эҷодӣ, соҳибқорӣ ва маънавии коргарон мебошанд, ки аз дуруст

истифодабарии онҳо самаранокӣ ва тобоварии ташкилотҳо ба рақобат дар шароити иқтисоди муосир вобаста аст.

Барои баланд бардоштани самаранокии ташкили фаъолияти истеҳсолии навин, мо бояд фарҳанги навини идоракунии истеҳсолоти муосирро дошта бошем. Дигаргунсозиҳои сохториву вазифадории муосир бо назардошти рушди нерӯи инсонӣ, нишонаи он аст, ки мо бояд роҳҳои системавии таъминкунандаи афзоюндагии бевоситаи рушди нерӯи зеҳнии инсониро дошта бошем. Тарзу усули қабули иҷроиши қарори роҳбарии таъминкунандаи мотиватсияи баланди истеҳсоливу созандагии эҷодиву кашфиётии кормандонро амалӣ карда тавонем. Барои он ки ин гуфтаҳо дар амал ҷори карда шаванд, мо бояд ба захираҳои инсонӣ маблағгузорӣ намоем, ки он дар илм номи сармояи инсониро гирифтааст.

Сармояи инсонӣ дар ҷаҳони муосир ҳамчун захираи дарозмуддати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, фоидаи он дар тӯли замон (ба монанди дониш ва таҷрибаи ҷамъоваришуда) истифода мешавад. Муайян карда шудааст, ки сармоягузориҳо дар илм яъне дар соҳаи маориф 30% ё бештар аз ин даромади миллиро зиёд менамояд. Сармоягузорӣ ҳамчун як механизми асосӣ дар соҳаи маориф, ки яке аз соҳаҳои иқтисодии миллий ва ҳамчун як шахс, ки ташкилкунандаи ҷамъият ба ҳисоб меравад, фоидаовартар аст аз дигар намуди сармоягузориҳои асосӣ. Ҳамаи ин ба афзоиши ҳамаҷонибаи сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ дар рушди соҳаҳои, ки сифатҳои нави захираҳои инсонӣ (махсусан иқтидори ақлонӣ, фаъолияти эҷодӣ) ва хароҷоти инфиродии шахсро дар гирифтани таҳсилот, баландбардории савияи дониши касбӣ, беҳбудии саломатӣ ва ғайра равона карда шудааст [3, с.56].

Мувофиқи ақидаи баъзе таҳлилгарони хориҷию ватанӣ дар зери мафҳуми захираҳои инсонӣ мафҳумҳои иқтидори инсонӣ, маълумотнокӣ, саломатӣ, кувва, қобилиятҳои модарзодӣ, донишҳои касбӣ-тахасусӣ, иқтидори соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ ва дигар мафҳумҳое, ки ин захираи асосии истеҳсолотро пурра менамоянд, фаҳмида мешаванд, ки дар шакли расм мо онҳоро чунин тасвир намудем [2, с.47]. . Нигаред ба расми 1.

метавонем, ки унсурҳои асосии он мувофиқ ба меъерҳои ҷаҳони буда, барои истеҳсоли беҳтарин молу маҳсулотҳои ниёзи мардум ҷавобгӯ бошанд. Ё бо тарзи дигар, ки олимони рус Хрипунова М.Л. ва Соболева

Е.Н., мефармойд: «Зери мафхуми сармояи инсонӣ- андухти донишҳои касбӣ ва навоарӣ, истеъдодҳои модарзодӣ (табии), иқтидори соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ, қувва ва саломатии инсонҳо фаҳмида шуда, дар чараёни фаъолияти меҳнатӣ истифода бурда мешаванд» [7, с.23].

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки механизми асосие, ки барои рушд ва инкишофдиҳии ин унсурҳои муҳими сармояи инсонӣ, ба хусус маълумотнокӣ, саломатӣ ва ҳавасмандӣ истифода карда мешавад, ин сармоягузорӣ ба ин унсурҳо ҳисобида мешавад.

Болоравии нақши сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти навин чорабиниҳои ҳамаҷонибаи давлат ва ҳар як фарди ҷамъиятро нисбати омодамоии мутахассисон дигар намуда, дар ҳама соҳа талаботи махсуси худро дорад. Ташаққулдиҳӣ ва инкишофи сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти навин аз усулҳо ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир сарчашма мегирад, ки он дарбаргирандаи институтҳои ташаққулдиҳӣ ва инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ, сарчашмаҳои асосии маблағгузори захираҳои инсонӣ доираҳои асосии фаъолияти захираҳои инсонӣ, чараёнҳои ташкилу таъминамоии иқтидори кадрӣ ва талаботи асосии захираҳои инсонӣ дар шароити муосир вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Ташкили менечменти захираҳои башарӣ/китоби дарсӣ. – Душанбе «Ирфон». – 2011. –С. 41.

2. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзадии Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с

3. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.

4. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния: Монография/Д.Б. Кадыров. -Воронеж: Изд-во ВГУ, 2004. -С.135.

5. Корчагин Ю.А. Человеческий капитал – интенсивный социально-экономический фактор развития личности, экономики, общества и государственности. материалы научного семинара «человеческий капитал как междисциплинарная область исследований»./ Корчагин Ю.А. – Режим доступа: <https://www.hse.ru /data/ 2011/04/29/ 1210692190/ doklad. doc>.

6. Хрипунова М.Л., Соболева Е.Н. Формирование человеческого капитала предприятия//Энергия молодых - экономике России. Режим доступа: www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2012/C23/V1/096.

УСУЛҲОИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия: Дар мақола усулҳои навини идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити муосир барраси шудааст. Масоили муҳиме, ки дар мақола мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ин усули нави омӯзиши назариявии системаи муосири захираҳои инсонӣ, таҳлили ҳаматарафа ва воқеии чараёни мураккаби маълумот, хислатҳои сифатӣ ва миқдории ҳар як фард мебошад. Ҳамчунин дар мақола оиди унсурҳои асосии сармои инсонӣ ва омилҳои рушди он ба таври муфассал гуфта шудааст.

Калидвожаҳо: усулҳои идоракунии захираҳои инсонӣ, идоракунии захираҳои инсонӣ, иқтисодиёт, унсурҳои сармои инсонӣ, захираҳои инсонӣ, ҳавасмандӣ, иқтидори инсонӣ, иқтисоди созанда.

НОВЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ РЕСУРСАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация: В статье рассматриваются новые методы управления человеческим капиталом в условиях глобализации. Основным вопросом, обсуждаемым в статье, является изучение нового теоретического метода современных систем управления персоналом, комплексный и объективный анализ сложного процесса обработки данных, качественные и количественные характеристики каждого человека. В статье также подробно рассмотрены ключевые элементы человеческого капитала и основные его факторы развития.

Ключевые слова: экономика, управление, управление человеческим капиталом, элементы человеческого капитала, человеческие ресурсы, стимулы, человеческий потенциал.

NEW CONTROL METHODS HUMAN RESOURCES IN MODERN CONDITIONS

Annotation: This article discusses the basic mechanisms of human capital management in the context of globalization. The main issue discussed in this article is a new method for the theoretical study of modern personnel management systems, a comprehensive and objective analysis of the complex data processing process, and qualitative and quantitative characteristics of each person. The article also describes in detail the key elements of human capital and its main development factors.

Keywords: economics, management, human capital management, elements of human capital, human resources, incentives, human potential.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов С. Н. – муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 934-41-03-13. **E-mail:** sorbon_07@mail.ru, **Ибрагимов И.И.**- магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.,

Сведение об авторах: Давлатов С. Н. – старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 934-41-03-13. **E-mail:** sorbon_07@mail.ru, Ибрагимов И.И. – магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the authors: Davlatov S.N. – senior lecturer of human resources management, Tajik national University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. **Phone:** (+992) 934-41-03-13. **E-mail:** sorbon_07@mail.ru, Ibragimov I.I. – master's student of human resources management TNU. Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

РАВИШИ МАРКЕТИНГӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ МАМЛАКАТ

Дустов Б.Т., Чалилов Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити устуворшавии иқтисодиёти бозорӣ ва ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо, васеъшавию рушди робитаҳои хориҷӣ, маркетинг ба яке аз воситаи муҳими идоракунии мубаддал гардидааст. Муҳимияти маркетинг боз бо он муайян мешавад, ки дар шароити ҳозира дар ҷумҳурӣ корхонаю ташкилотҳои гуногун бо намудҳои моликиятш гуногун, дар соҳаҳои гуногуни ҷаҳонӣ ва хизматрасонӣ ба вучуд омада истодаанд.

Тарзу усулҳои пештараи маркетинг ва тадқиқотбарии он моҳиятан ва куллан аз маркетинги ҳозиразамон фарқ мекунад, чунки вазифаи асосии маркетинги пештара бештар аз омӯзиши талабот ва ба маҳсулоти истеҳсолшуда иборат буд. Моҳияти маркетинги муосир, ҳамчун зарурияти объективӣ баромад карда, барои омӯзишу баҳисобгирии талаботи аҳоли бояд равона карда шавад. [1,20]

Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисодиёти бозоргонии озод ва саноатикунонии босуръати мамлакат мубориза барои истеъмолкунанда дар бозорҳои дохилӣ ва берун офариниш ва истеҳсоли маҳсулотҳои ҳақиқатан рақобатнокро талаб мекунад. Аз ҳамин сабаб, мушкилоти ҷустуҷӯи сатҳҳои самараноки рақобатнокии молҳо ва хароҷотҳои он ба вучуд меоянд. Дар натиҷа нақши идоракунии дар асоси таъсири мақсаднок ба рақобатнокии маҳсулот меафзояд. Элементи зарурии хоҷагидорӣ бозоргонӣ ин системаи идоракунии рақобатнокии маҳсулот дар корхона ва берун аз он ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин сабаб, расидан ба сатҳи баланди рақобатнокии маҳсулот такмили системаи идоракунии истеҳсолотро талаб менамояд.

Дар баробари инкишоф ёфтани иқтисодиёти бозоргонӣ дар Тоҷикистон ва дар натиҷа шиддат ёфтани рақобатнокӣ ё номӯътадили бозорҳои фуруш нақши маркетинг дар маҷмӯъ меафзояд. Муҳимияти бештарро дар ин радиф масъалаҳои истифодабарии воситаҳои маркетингӣ мебозад, ки ҳал намудани онҳо дар корхонаҳои ҳозиразамон

ба ўҳдадорихои функционалии роҳбарияти болоии корхона вобаста карда мешавад.

Ҳар як истеҳсолкунанда дар минтақаҳо новобаста аз шакли моликият бояд тағйиротҳои бозорро дарк намуда, ҳамаи қувваро барои тоб оварда тавоништан ба рақобати озод ба воситаи баровардани маҳсулоти мувофиқ сафарбар намояд, ки маҳсулот бо нархи рақобатноки худ бояд ба мӯҳлати пешниҳодот, таъмини хизматрасонӣ ва ҳадамот ҷавоб диҳад. Ғайр аз ин маҳсулоти истеҳсолшуда эътибори муайян пайдо намуда, бо ёрии воситаҳои гуногуни рекламавӣ тамғаи савдоии худро нигоҳ дошта тавонад. Ба таври дигар карда гуем, истеҳсолкунандаи ҳар як соҳаи хоҷагӣ аз рӯи баҳисобгирии тағйиротҳои талаботи истеҳсолкунандагон пешакӣ муайян намояд, ки чӣ бояд истеҳсол намояд ва чӣ гуна маҳсулотро ба даст орад. Барои муайян намудани он истеҳсолкунанда бояд талаботу эҳтиёҷоти харидорон ва дархости бозорро омӯзад. Ҳамаи ин омӯзиши аниқ ва ҳаматарафаро талаб мекунад, ки ин бевосита ба масъалаи тайёр намудани кадрҳои баландхаттисоси соҳаи маркетинг ва тадқиқотбарии маркетингӣ вобастагӣ дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти истеҳсоли, тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ дар шароити муносибатҳои бозории ҳозиразамон ривочу раванқ ёфта истодааст. Афзоиши воридоти молҳои саноатӣ, техникаю технологияи нав, зиёдшавии номгуӣ онҳо, тараққиёбии дараҷаи фикрию ақлонии ҷомеа ва рушди пешрафти илмию техникӣ зарурияти омӯзиш ва истифодаи равиши маркетингро талаб менамояд.

Маркетинг инчунин системаи ташкил ва идоракунии тамоми паҳлуҳои фаъолияти амалии корхона мебошад, яъне аз ишоратҳои аввалин дар лоиҳа ва технологияҳои истеҳсоли маҳсулоти нав то расонидани он ба харидор ва хизматрасонӣ баъдифурӯшии он. Бо шарофати воситаҳои маркетинг корхона талаботҳои харидоронро ошкор намуда, қобилияти харидории онҳоро ба талаботи мушаххаси ба мол ё хизматрасонӣ ташаққул медиҳад ва бо ин восита робитаи устувори харидор ва фурӯшанда ба вуҷуд меорад. [1,35]

Идоракунии маркетинг – ҳамчун мафҳуми пурмазмун бо маҷмӯи таҳлилу банақшагирии фаъолияти ширкат, дар амал ҷорӣ намудани ҷорабиниҳои маркетингӣ ва ташкили назорат аз болои онҳо, бастании созишномаҳои манфиатнок бо харидорон ифода меёбад ва дар ин асос ширкат ба мақсади худ мерасад. Барои идоракунии фаъолияти маркетингии ширкат мутахассисони баландхаттисоси соҳаи бозор-маркетологҳо заруранд. Идоракунии маркетингии муосир, пеш аз ҳама омӯзиши банду басти бозор, баланд бардоштани ҳаҷми фурӯши мол, васеъ намудани мавқеи худ дар бозор ва ғайрҳоро дар бар мегирад. [2,76]

Барои таъмини рақобатнокии вазъияти корхона дар бозор зарурати истифодабарии амалҳои зиёду воситаҳои гуногуни маркетингро ба миён меорад. Вазифаҳои муҳимтарини идоракунии маркетинг дар корхона ин банақшагирии маркетингӣ, ташкил ва назорати фаъолияти маркетингӣ ба ҳисоб меравад. Банақшагирии фаъолияти корхонаро ба

ду давраи асосӣ ҷудо сохтан мумкин мебошад: коркарди стратегияи фаъолияти корхона ва муайян намудани тактикаи амалисозии стратегияи коркардшуда. Банақшагирии стратегии маркетинг яке аз таркибҳои асосии нақшаи умумии стратегии корхона ба ҳисоб меравад.

Дар идоракунии маркетингии муосир истифодабарии системаи банақшагирии стратегӣ бо тартибдорории масъалаҳои стратегӣ, таҳлили мавқеи корхона дар муборизаи рақибона ва интихоби стратегияҳои бештар мувофиқ аз аҳамият ҳолӣ нест. Ҳангоми банақшагирии оперативӣ мақсадҳои наздики корхона ба барномаҳои ҷорӣ фаъолият мувофиқ карда, ба нақшаи даромадҳои имконпазир тақдир меёбанд, ки ба ҳар сохтори корхона расонида мешавад.

Идоракунии рақобатнокии маҳсулот дар марҳилаи аввал омӯзиши ҳаматарафаи муҳити маркетингиро бо тамоми алоқаҳои истеҳсолӣ ва бозор, омилҳои дохилӣ ва берунаи фаъолияти инкишофи корхонаро дар бар мегирад. Пас аз таҳлили вазъият дар бозорҳои минтақавӣ баҳодиҳии мавқеи рақобатпазирии моли муайян дар бозори мақсаднок гузаронида мешавад.

Ҳадафи ниҳии ҳамаи фаъолияти маркетингии корхона ин барориши маҳсулоте мебошад, ки ба талаботҳои бозори мақсадноки минтақа мувофиқ бошад. Чунин натиҷаро системаи комплексии идоракунии маркетингӣ ва рақобатнокии корхона таъмин месозад. Барои ҳамин коркард, ҷоринамоя ва амалисозии он заминаи истеҳсоли маҳсулоти босифати корхона ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, таъмини истифодаи дурусти равиши маркетингӣ дар шароити саноатикунонӣ - ин пеш аз ҳама фалсафаи идоракунии тамоми системаи корхона дар шароити бозор буда, ба ҳалли вазифаҳои зерин нигаронида шудааст:

1. Аниқ дарк намудани эҳтиёҷоти истеъмолкунандагони потенциалӣ ва тамоюлҳои тағйирёбии он;
2. Омӯзиши рафтор ва имкониятҳои рақибон дар бозорҳои минтақавӣ мамлакат;
3. Қобилияти пешгӯӣ намудани вазъияти бозор ва тамоюлҳои инкишофи он;
4. Аҳамияти таъсири омилҳои беруна ва тамоюлҳои тағйирёбии он;
5. Истеҳсол намудани моле, ки истеъмолкунандаи ниҳой онро хуб пазируфта тавонад;
6. Амалисозии нақшаҳои маркетингӣ дар асоси диверсификатсияи истеҳсолот.

АДАБИЁТ

1. Баҳши лексияҳо аз фанни «Асосҳои маркетинг» (васоити таълимӣ), Душанбе, 2009 - 100 саҳ.
2. Бобосодиқова Г.Б., Дустов Б.Т. Баҳши лексияҳо аз фанни «Асосҳои менеҷмент». «Ирфон» Душанбе 2006.
3. Бойматов А. Маркетинг: назария ва амалияи замони муосир. Хучанд 2009.

4. Е. Н. Егорова, Е. Ю. Логинова. Коммерческая деятельность. Издательство: Эскимо, 2008 г.; 160 стр.

5. Ёров М.Р., Каримов М.И. Асосҳои реклама (Воситаи таълимӣ) – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 136с.

6. Котлер Ф., Армстронг Г., Вонг В., Сондерс Д. Основы маркетинга 4-е евро. Издание.: Пер. с англ.-М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. -1200с.

7. Котлер Филипп. Основы маркетинга. Краткий курс. : Пер. с англ. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2007.

РАВИШИ МАРКЕТИНГӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ МАМЛАКАТ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур мушкилотҳои асосии ташаккули равиши маркетингӣ дар корхонаҳои ҷумҳурӣ, омилҳои монешаванда ва мусоидаткунандаи дар савдои байниминтақавӣ ва самаранок истифодабарии воситаҳои маркетингӣ дар шароити саноатикунони аз назар гузаронида мешавад.

Калидвожаҳо: равиши маркетингӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, эҳтиёҷоти истемолкунанда, истехсолкунандаи ватанӣ, савдои байниминтақавӣ, маҳсулоти нав.

МАРКЕТИНГОВЫЙ ПОДХОД И ЕГО ПРИМИНЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

Аннотация: В статье рассматриваются основные проблемы формирования маркетингового подхода на предприятиях республики, факторы препятствующие и способствующие межрегиональной торговле и эффективное применение маркетинговых инструментов в условиях индустриализации.

Ключевые слова: маркетинговый подход, рыночная экономика, нужда потребителя, отечественный производитель, межрегиональная торговля, новая продукция.

MARKETING APPROACH AND ITS APPLICATION IN THE CONDITIONS OF THE COUNTRY'S INDUSTRIALIZATION

Annotation: The article examines the main problems of marketing policy formation at the enterprises of the republic, the factors that impede and promote interregional trade and the effective application of marketing tools in interregional trade.

Keywords: marketing, market economy, consumer's need, manufacturer, Interregional trade, new products.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дустов Б. Т.–ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-70-69-59, **E-mail:** dustov@mail.ru

Чалилов Б. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Сведения об авторах: **Дустов Б. Т.** – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17., **Телефон:** (+992) 918-70-69-59 **E-mail:** dustov@mail.ru

Джалилов Б. - ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.,

Information about the authors: **Dustov B. T.** assistant, Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Phone:** (+992) 918-70-69-59, **E-mail:** dustov@mail.ru

Jalilov B. - assistant, Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АЛОҚАМАНДИИ ДОНИШ ВА СИФАТ

**Саидахмадов З. Ҳ., Каримов М.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар мавриди пайгирии нақши дониш дар рушди муносибатҳои иқтисодисодию иҷтимоии ҳаёти ҷамъият ҳулосаҳои гуногун вучуд доранд. Аммо умумияти асоси ин аст, ки ягон муаллиф ва субъектҳои татбиқкунандаи фаъолияти идоракунӣ дар тури таърих бе тавсия ва истифодаи сатҳи олии иттилоот ва дониш анҷоми амалро самаранок тавсия накардаанд. Яъне аз замони қадим то ин ҳоли ҳақиқат ташаккули дониш ва кор бо иттилоот, чун унсурҳои муҳими тақвияти сифат ва самаранокии фаъолият интихоб ва истифода бурда мешавад. Ҳамин тариқ замони муосир ба ташаккул ва истифодаи дониш бо нигоҳи илмию иқтисодӣ назар карданро шӯруъ кард. Ин нуқтаи назар дар шароите ба вучуд омад, ки бозори иттилоот ва дониш бо тадриҷ руш карда мураккаб гардид. Дониш чун объекти хариду фурӯш арзиши воқеӣ падо намуда, тавлидкунандагон ва татбиқкунандагон он мавқеи дигари ҷамъиятӣ пайдо намуданд. Бурди рақобати бозорӣ на аз мол ва хизматрасониҳои зиёд, балки аз донишҳои наву самарабахши таъминкунандаи сифат вобастаги дорад.

Дар шароити муосир бо мақсади таҳлил, ташкил, ташаккулдиҳӣ ва баҳогузорию назорати иттилоот ва дониш олимони мафҳумҳои гуногунро истифода намудаанд, ба монанди: захираҳои зеҳнӣ, сармоиҳои зеҳнӣ, моликияти зеҳнӣ, сармоиҳои дониш, захираҳои иттилоотӣ ва ғ. Натиҷаи таҳлил ва омӯзиши мақсадноки мафҳумҳои номбурда боиси дар забони лексия пайдо гардидани як қатор мафҳумҳо гардид (иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти дар дониш асосёфта, иқтисодиёти дониш, ташкил ва идоракунии дониш, менеҷменти дониш ва ғ.), ки низоми умумии ташаккул ва идоракунии онҳоро ташкил медиҳад. Айни замон мавҷудияти таҳқиқотҳо бо номгузориҳои зерин танҳо як мақсад дошта

метавонанд баланд бардоштани сифат, чи дар молу хизматрасонӣ ва чи дар раванди иҷрои фаъолият.

Бояд қайд намуд, ки байни сифат ва дониш алоқаи ҷудонопазир вучуд доштанро муаллифони зиёде [5,7] тасдиқ намудаанд, ҳол онки мушоҳидаҳои амалӣ ин вобастагиро қайҳо боз тасдиқ намуда буданд. Дар мавриди ташкили иҷроиши амалии менеҷменти сифат ва менеҷменти дониш мутахассисон ба мушкилотҳои монанд таваҷҷӯҳ намудаанд [1,3,4,5,7]. Мутахассисони касбӣ сифатро метавонанд барои бунёди механизми идоракунии дониш бо мақсади баландбардории рақобатпазирии он истифода намоян. Аз дигар нуқтаи назар, дониш ҷиҳати муаяннамоеи имкониятҳои таъмини сифат дар ҳамаи бахшҳои фаъолият истифода мешавад.

Дар асоси ин фикрҳо хулоса намудан мумкин аст, ки калиди муваффақияти самти таъмини рақобатпазирӣ дар дилхоҳ сохтори хоҷагидорӣ, ин дарки алоқамандии дониш бо сифат ва баръакс ба ҳисоб меравад.

Воситаи муҳими таъмини алоқа байни дониш ва сифат барои истифодабарии идоракунии дониш дар сатҳу сифати нисбатан одди ва аҳамиятнок барои кормандони ширкат, ҳисобида мешавад. Дар чунин шароит фаҳмиши он, ки ширкат дар кадом шароит ва ба кадом самт ҳаракат мекунад осон мегардад.

Робитаи роҳбарият байни кормандон дарки вазъияти самти тарақиётро дар тамоми ҷанбаҳои фаъолият осон мегардонад гар чанде, ки ба ҳама маълумаст, ки ҳадафи асосӣ ба бетар гардонидани вазъи ширкат равона шудааст. Дар чунин шароит роҳбаронро дигар маҷбур намесозад, ки барои офаридани ягон навоариҳо бояд аз қоидаҳои амалкунандаи анъанавӣ даст кашанд. Агар ба моҳияти масъала назар афканем навоварие, ки дар асоси дониш ба вучуд оварда мешавад дар алоқаманди бо такмилдиҳӣ ва беҳтарсозии қоидаҳои кӯҳна ба амал бароварда мешавад, ки ин алақай заминаи ошно дорад.

Мутахассис дар соҳаи сифат метавонад ташаббуси худро дар соҳаи менеҷменти сифат барои бунёди самаранокии фишанги паҳннамоеи дониш истифода барад. Дар маҷмӯи идоракунии сифат ва идоракунии дониш чунин масъалаҳои таркибӣ дар назар дошта мешавад:

- мавқеъгирӣ ба истеъмолкунандагон;
- ҷалби фаъол ба фаъолият аз рӯи сифати қарорҳои роҳбарон;
- баландабардории муҳимият ва аҳамияти ҷалби кормандон дар таъмини сифат;
- таҳлили маълумот ва иттилоот барои қабули қарорҳои таъминкунандаи сифати баланд (дар кор, мол ва хизматрасонӣ);
- иртиботи мақсаднок равонашуда ҷиҳати ташаккули боварии истеъмолкунанда роҷеъ ба сифат ва маҳорату кордонии кормандони ширкат.
- паҳннамоеи дониш, малака, натиҷаи фаъолият ва равияҳои самарабахши кор дар муҳити ташкилот ва берун аз он;

– қабули хатогиҳо дар роҳи расидан ба сифати асосӣ ва омӯзишу ислоҳи ғаврии онҳо;

– худбаҳогузори ҳамчун механизми идоракунии мунтазами беҳтаргардонии сифат.

Самараноки алоқамандии сифат ва дониш дар бисёри мавридҳо аз менечменти сифат, ки ташкили қор дар он асос ётааст вобастааст.

Дар навбати аввал ширкат системаи самараноки идоракунии сифатро дар асоси истифодаи стандарти ИСО 9000 насли навро ташкил намуданаш лозим меояд, ки мавҷудияти пайдарпайии равандҳоро барои таъмини истеъмолкунандагони худ маҳсулоти босифат кафолат медиҳад.

Дар даври дуум дар ширкат низоми тиҷорати синфи ҷаҳонӣ, ки ба талабот ва тақозои замони муосир мутобиқат дошта бошад. Мисол аз рӯи мутобиқати ба маҳакҳои қабулнамудаи бо номи М. Болдрич. Ҳисоби тиҷорати синфи ҷаҳонӣ минбаъд ҳамчун кафолати таъмини молу хизматрасонии бо сифат пеш бурда мешавад, ки доираи васеи самтҳои ғаволияти ширкатро дар бар мегирад. Банақшагирии стратегӣ, шинохти истеъмолкунандагон, некуаҳволии қормандон, муносибати шарикона бо таъминкунандагон ин ҳама аз ҷумлаи баъзе равандҳои иловагӣ ба ҳисоб мераванд, ки бояд дар ширкат синфи ҷаҳонии сифат ташкил ва ҷорӣ карда шавад.

Дар сатҳи сеюм муҳимияти андухт ва ташаккули дониш ва воситаҳоро муҳим дарк намуда, ҷиҳати соҳиб шудани бартариятҳои рақобатпазирӣ онҳоро мавриди истифода қарор медиҳад. То чи андоза, ки ширкат таҷрибаи пешқамо мавриди истифода қарор диҳад ҳамон қадар он дар ҷорҷубаи муносибатҳои нави иқтисодии бо дониш бунёдфта самаранок амал мекунад.

Дар ҳар сурат ин ягона роҳ ва усуле нест, ки ширкат метавонад истифода наояд. Дилхоҳ низоми менечменти сифат ё системаи тиҷорати синфи ҷаҳонӣ дар сурате метавонад амал кунад, ки агар он тамоми ҷанбаҳои тамоюли рушди усулҳои муосири баландбардории самаранокиро аз ҳисоби равандҳои инноватсионӣ ҷиҳати таъмини сифати олӣ ба ҳисоб гирад.

АДАБИЁТ

1. Артамонова О.С. Знания как фактор развития системы менеджмента качества в условиях цифровой экономики // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2019. Т. 12, № 6. С. 49–59.

2. Бакулина Н.С., Печура О.С. Исследование взаимосвязи системы сертификации и подбора персонала в организации // Вестник современных исследований. – 2018. – № 4.1 (19). – С. 228–229.

3. Ғаниев Т.Б., Искандаров О.А. Эсанов А.Д. Ҳавасмандгардонии қормандон ва таъсири он ба системаҳои идоракунандаи захираҳои меҳнатӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2020. № 10-1. С. 105-111.

4. Глазкова И.Ю., Цамалаидзе Д.Ф. Концептуальные основы формирования экономики знаний // Вестник Северо - Кавказского федерального университета. 2013. № 5 (38). С. 236–240.

5. Давлатов С.Н. Нақши чомаеи шаҳрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумхуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.

6. Дремина М.А., Копнов В.А. Социальные аспекты менеджмента качества: монография – Екатеринбург: Урал. гос. лесотехн. ун-т, 2010. – 148 с.

7. Заручникова Н.О., Глухов В.В. Система управления интеллектуальным капиталом научно-производственных организаций и кластеров в условиях цифровой трансформации экономики // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2019. Т. 12, № 6. С. 60–74.

8. Крайнова О.С., Сатаева Д.М. Формирование кадрового потенциала: подход на основе принципов системы менеджмента качества и требований профессиональных стандартов// Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 1. Экономика и управление • № 3 (26) 2018. С. 77-85.

9. Ходиев Д.А. Образовательная политика и развитие человеческого капитала: региональные аспекты//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/11 (220). С. 14-22.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АЛОҚАМАНДИИ ДОНИШ ВА СИФАТ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур чанбаҳои илмию назариявӣ моҳият ва нақши дониш дар ташаккули сифат омӯхта таҳлил шудааст. Ҳамзамон робитаи алоқаманд байни дониш ва сифат асоснок шудааст. Дар баробари ин муаллифон қайд мекунанд, ки воситаи асосии расидан ба ташаккули сифат, ин истифодаи самараноки дониш ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: дониш, сифат, стандарт, менечменти дониш, менечменти сифат.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ ЗНАНИЙ И КАЧЕСТВА

Аннотация: В статье анализируются научно-теоретические аспекты сущности и роли знаний в формировании качества. В то же время устанавливается связь между знаниями и качеством. При этом авторы подчеркивают, что основным инструментом достижения качества является эффективное использование знаний.

Ключевые слова. знания, качество, стандарт, менеджмент знания, менеджмент качества.

THEORETICAL ASPECTS OF RELATIONSHIP OF KNOWLEDGE AND QUALITY

Abstract: The article analyzes the scientific and theoretical aspects of the essence and role of knowledge in the formation of quality. At the same time, a link is established between knowledge and quality. At the same time, the authors emphasize that the main tool for achieving quality is the effective use of knowledge.

Keywords. knowledge, quality, standard, knowledge management, quality management.

Маълумот дар бораи муаллифони: Саидахмадов Зухуршо Ҳақимович – доктор PhD, кафедраи менеҷмент ва маркетинг Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон 918167062.

Каримов Махмадхуҷа Исроилхуҷаевич – ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: karimi.1985@mail.ru. Телефон: 2232303, 989110021

Сведения об авторах: Саидахмадов Зухуршо Ҳақимович – доктор PhD, кафедра менеҷмента и маркетинга, Таджикский национальный университет, адрес: 734025, Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон 918167062.

Каримов Махмадхуҷа Исроилхуҷаев – ассистент кафедры менеҷмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: karimi.1985@mail.ru Телефон: 2232303, 989110021.

Information about authors: Saidakhmadov Zuhursho Hakimovich - kandidat nauk, kafedra menedzhmenta i marketinga, Tadzhijskiy natsional'nyy universitet, adres: 734025, Dushanbe, prospekt Rudaki, 17. Telefon 918167062.

Karimov Mahmadyja Isroilhyjaev - assistant of the Department of Management and Marketing of the Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki E-mail karimi.1985@mail.ru. Telefon: 2232303, 989110021.

ОМИЛҶО, САБАБҶО ВА ОҚИБАТҶОИ МУҶОЦИРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҚУВВАИ КОРИ

Саъдуллозода Н.С., Ҳомидзода Х.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд қайд кард, ки солҳои охир мафҳуми «муҷоцирати байналмилалии қувваи кори ва муҷоцирати байналхалқии меҳнатӣ» аз ҷониби муаллифони ҳамчун мафҳумҳои ҳамаро баррасӣ карда мешаванд. Инчунин, дар муайян намудани муҷоцирати байналмилалӣ баъзан мафҳуми меҳнати кироя илова карда мешавад. Масалан, Ливенсев Н.Н [3, 28с] муҷоцирати байналмилалиро ҳамчун ҳаракати ашхоси меҳнати кироя тавассути сарҳад барои ҷустуҷӯи кор муайян намудааст. То ба имрӯз мафҳумҳои гуногуни «муҷоцирати байналмилалии меҳнатӣ» вучуд доранд. Ба таъриф ва тавсифи баъзе аз коршиносон тавачҷуҳ менамоем.

А.П. Киреев муҷоцирати қувваи кориро ҳамчун «кӯчиши аҳолии қобили меҳнат аз як мамлакат ба дигар ба муҳлати зиёда аз як сол» шарҳ

медихад. Ба ин раванд сабаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар хусусиятҳо таъсир мерасонанд [3, 35с]. А.С. Булатов муҳоҷирати байналмилалӣ меҳнато ҳамчун ҳаракати аҳолии тавассути сарҳадҳои давлатӣ бо мақсади ташкили муносибатҳои меҳнатӣ бо корфармо, ки дар дигар кишвар қарор дорад, шарҳ медиҳад [5, 110с]. А.И. Евдокимов муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи кориро ҳамчун кӯчиши аҳолии қобили меҳнат аз як мамлакат ба мамлақати дигар бо мақсади соҳиб шудани кор ба муҳлати зиёда аз як сол, муайян намудааст. Муаллиф асосан ба сабабҳои иқтисодии муҳоҷират ишора мекунад, гарчанде ки ӯ ба сабабҳои сиёсӣ, этникӣ, фарҳангӣ, оилавӣ ва дигар сабабҳо низ аҳамият медиҳад [2, 150с]. Т. Драгунова қайд мекунад, ки шарҳи мафҳуми муҳоҷират ҳамчун ҳаракати аҳолии маъноӣ васеъ дошта, муҳоҷиратро ҳамчун кӯчиши гурӯҳи одамоне, ки бо нишондиҳандаҳои муайяни микдорию сифатӣ муайян карда мешаванд, бояд нишон дод [1, 18с].

Қайд кардан зарур аст, ки дар баъзе тавсифҳо ва мафҳумҳо омодагии психологӣ муҳоҷири эҳтимоӣ ба интиқол баррасӣ мешавад, ки дар дигар мафҳумҳо танҳо сабаб ва омилҳои интиқол дида мешаванд. Ба ақидаи мо шарҳи васеи муҳоҷирати байналмилалӣ меҳнат имконияти пурра фаҳмиши ин падидаи мушкили иқтисодиро медиҳад.

Аз нигоҳи мо, муҳоҷирати байналмилалӣро ҳамчун раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ бояд намуд, ки он бо як қатор омилҳо муқаррар шудааст ва дар дигаргунҳои иқтисодӣ, байниэтникӣ ва ҷуғрофӣ, дар рушди ҷамъият ва умуман ҷомеа нақши назаррасро бозид, ба пешрафти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии мардум таъсир мерасонад.

Дар солҳои охир аҳамияти таҳлили муҳоҷират ба омӯзиши андӯштани сармояи инсонӣ ҳамчун омилҳои эндогенӣ дар рушди иқтисодии кишвар таъсир меорад. Бо дарназардошти он ки нерӯҳои захирашудаи инсонӣ шартҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ мебошад, дар доираи ин гурӯҳи амсилаҳо муҳоҷирати байналмилалӣ яке аз шарҳҳои фарқияти суръати рушди иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад.

Дар давраҳои муайян, омилҳои сиёсӣ, низомӣ, мазҳабӣ, миллӣ, фарҳангӣ, оилавӣ ва дигар омилҳо низ метавонанд ҳамчун қувваҳои ҳаракатдиҳандаи байналмилалӣ қувваи корӣ амал кунанд. Сабабҳои муҳоҷирати байналхалқӣ меҳнати ҳамчун маҷмӯи мушаххаси ин омилҳо фаҳмида шуда метавонанд. Вобаста ба ин мо омилҳо, сабабҳо ва оқибатҳои муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи кориро дар расм овардаем:

Ба муҳоҷирати байналмилалӣ меҳнат, ки қисми таркибии муҳоҷирати байналмилалӣ аҳолии мебошад, як қатор омилҳои дорой хусусияти иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ таъсир мерасонанд. Илова бар ин,

муҳочирати байналмилалии меҳнат дар кишвари қабулқунанда оқибатҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ дорад, ки он бо як қатор омилҳо вобаста аст. (ҷадв. 1)

Ҷадвали 1.

Оқибатҳои муҳочирати байналмилалӣ

Таъсиррасони аз муҳочират	Эзоҳ (шарҳ)
ҷуғрофӣ	шумораи зиёди муҳочирон вазъияти демографиро дар кишвари қабулқунанда тағйир медиҳанд.
иқтисодӣ	муҳочирон ба бозори меҳнат таъсир мерасонанд, ки бо тағйирёбии музди миёнаи меҳнат, зиёдшавии ҷойҳои корӣ ва ғайра алоқаманд аст.
байниэтноӣ	меҳнаткашон – муҳочирон анъанаҳои фарҳангии худро доранд, ки бо ташкили гурӯҳҳои муайян кӯшиш мекунанд то онро нигоҳ доранд ва ин дар навбати худ боиси норозигии аҳолии маҳал мегардад.

Муҳочирати байналмилалии меҳнат на танҳо ба бозорҳои меҳнати миллӣ, балки ба бозори ҷаҳонӣ низ таъсир мерасонад. Он як падидаи ғуногунҷабҳа аст, ки ба яке аз унсурҳои муҳими муносибатҳои иқтисодӣ табдил ёфтааст. Мушкилоти омӯзиш ва таҳлили муҳочирати байналмилалии меҳнат дар иштироки шахсони алоҳида аст, ки рафтори онҳо танҳо асоси иқтисодӣ надорад. Хусусиятиҳои психологӣ, вазъи оилавӣ, шароитҳои иҷтимоӣ, ки дар он шахс қарор дорад, ба қабули қарори муҳочират намудан таъсир мерасонанд. Бо вучуди ин, ба назари мо, сабабҳои иқтисодии муҳочират бояд омилҳои асосии раванди муҳочирати меҳнатӣ ҳисобида шаванд.

Бо мақсади васеътар таҳлил намудани равандҳои муҳочират ва сабабҳои муҳочират, мо бояд ба омилҳо ва тағйиротҳое, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ рӯй медиҳанд ва зери таъсири онҳо муҳочирати байналмилалӣ ташаккул ёфтааст, назар афканем.

Омилҳои таъсирасон ба ҳаракати қувваи корӣ: сиёсӣ, низомӣ, мазҳабӣ, миллӣ, фарҳангӣ, оилавӣ ва дигар омилҳои ба инҳо монанд.

Расми 1. Омилҳо, сабабҳо ва оқибатҳои муҳочирати байналмилалии қувваи корӣ

В.Л. Иноземсев қайд мекунад, ки муҳочирати аҳоли дар тамоми таърихи инсоният ду намуди равандҳои муҳочиратро чудо менамояд [1, 20с]:

1. Муҳочирати аҳоли дар натиҷаи инкишофи системаҳои иҷтимоӣ;

2. Муҳочирати аҳоли дар натиҷаи таҳаввулоти қабилаҳои кӯчманҷӣ ва халқиятҳо, ки системаҳои иҷтимоии онҳо ба таври кофӣ инкишоф наёфта буд.

Аҳамияти аввали муҳочират дар тӯли садсолаҳо мавқеи худро нигоҳ дошта, аҳамияти дуюмдараҷаи он бошад бо инкишофи тамаддун ва такмили системаҳои иҷтимоӣ дигаргун шудааст. Дар тадқиқотҳои худ В.Л. Иноземсев нақши бузурги кишварҳои Аврупоро дар рушди равандҳои ҷаҳонии муҳочират қайд намуда, инчунин аҳамияти аввалиндараҷаи эҳтиёҷоти моддии инсонро дар муҳочират қайд менамояд [2, 151с].

Имрӯз ба раванди муҳочират омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҷуғрофӣ, таърихӣ, экологӣ ва дигар омилҳо таъсир расонанида истодаанд. Раванди ҷаҳонишавӣ ба тақвияти раванди муҳочират таъсири назаррас дошта, бо рушди он монеаҳои воридшавӣ ба кишварҳои коҳиш ёфта, ҳаракати мунтазами одамон, ки мехоҳанд кори беҳтари дорои шароити мусоидро пайдо намоянд ва аз мушкилоте, ки дар ватани худ доштанд, озод бошанд ё дар мамлакати дорои сатҳи баланди зиндагӣ умр ба сар баранд, ба танзим дароварда мешавад. Бо рушди глобализатсия таъсири он ба ҳаёти иқтисодии ҷомеа афзоиш ёфт. Имрӯз, ҷаҳонишавӣ ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳам дар сатҳи миллӣ, ки соҳаҳо ва равандҳои гуногунро фаро мегирад, зоҳир мешавад. Бо тавсеаи кушодани иқтисоди миллӣ, глобализатсия ҳамзамон ҳаракати қувваи кориро фаъол менамояд ва боиси афзоиши муҳочират мегардад. Равандҳои муҳочират ва глобализатсия ба ҳам пайваست буда, ба якдигар таъсир мерасонанд. Баландбардории қобилияти меҳнати қувваи корӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ тамоюли объективист, ки шаклҳо, зухурот ва самти худро дар тӯли 100 - 150 соли охир хеле тағйир додааст. Гарчанде ки дар раванди муҳочирати ҷаҳонӣ аксарияти кишварҳои муосир иштирок мекунанд, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико яке аз марказҳои асосӣ боқӣ мемонад [8, 83с].

Ҳаракати муҳочират, хусусан муҳочирати зехнӣ, қисми ҷудонопазири ҷаҳонишавии муосир мебошад. Ин масъалаҳоро омӯхта, олимони чунин фикру ақидаҳоро пешниҳод менамоянд: пеш аз ҳама муҳочират шиддатнок мегардад; ҷараёни одамони муҳочир зиёд буда, вале нисбат ба ҷараёни сармояҳо, мол ва технологияҳо камфаъоланд. Сохтори бозори меҳнат низ нақши муҳимро мебозад. Махсусан, бо вучуди нисбатан хурд будани ҳаракати кадрҳои илмию техникӣ, муҳочирати зехнӣ ҳангоми оқилона ва дуруст истифода бурдани он барои рушди ҷаҳонӣ нақши калидӣ дорад, бинобар ин давлатҳо бояд сиёсати муҳочиратро бо дарназардошти манфиатҳои шаҳрвандӣ ташаккул диҳанд [6, 225с].

Бояд қайд кард, ки афзоиши динамикии хиссаи донишҷӯён ва аспирантҳо, ки дар кишварҳои забонҳои англоолмонию фаронсавӣ таҳсил мекунанд, аҳамияти калон доранд, зеро ҳаракати онҳо барои кушодани сарҳадҳо байни кишварҳои Аврупо саҳм мегузорад. Бештари онҳо пас аз таҳсил ба ватан барнагашта, дар марказҳои асосии тадқиқоти байналмилалӣ кор мекунанд. Дар адабиёти соҳа яке аз нуқтаҳои умумӣ ин аст, ки омили муҳими таъсиррасон барои муҳоҷирон дар кишвари худ камбизоатӣ аст ва ин дар навбати худ боиси пайдоиши муҳоҷират гардидаст.

Бо вучуди ин, сабабҳои аслии вучуд доранд ва онҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки на фақат гурӯҳҳои камбизоати аҳолии муҳоҷират мекунанд. Муҳоҷират мутаносибан ба хароҷоти муайян алоқаманд аст, аз ҷумла хароҷот барои ҷустуҷӯи иттилоот ва кӯчидан ба кишвари нав, ҷустуҷӯи манзил ва дигар хароҷоти марбут ба муҳоҷират вобаста буда, ҳамин тариқ, дар аксар ҳолатҳо муҳоҷират мутаносибан хавф дорад ва доштани дониши муайян, забонҳои хориҷӣ, малака ва иштирок дар шабакаҳои иҷтимоиро талаб менамояд. Аз ин рӯ, баъзе муаллифон нуқтаи назари муқобил дошта, чунин мешуморанд, ки муҳоҷират бе сатҳи муайяни инкишофи иҷтимоиву иқтисодӣ номумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Аксютин Ю. М. Влияние процессов трансформации идентичностей жителей регионов постсоветской России на оценку характера межэтнических отношений // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2013. № 11 (37). Ч. 2. С. 17-19.
2. Евдокимов А. И. Нарративы восприятия миграции в региональном социуме (на примере центрально-азиатской миграции в республиках Южной Сибири)//Международный научно-исследовательский журнал. 2016. № 11 (53). Ч. 1. С. 149-152.
3. Давлатов С.Н. Муҳоҷират яке аз роҳҳои маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ//Маводи конфренсияи IV-уми байналми-лалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои рушди босуботи иқтисодию иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ: ҷанбаҳои миллӣ ва минтақавӣ» (ш.Душанбе, 27-28 ноябри соли 2018). –Душанбе, 2018. – С.96-98.
4. Лебединцева Л.А. К вопросу об оценке результатов интеллектуального труда в науке / Л.А. Лебединцева // Проблемы современной экономики. - № 1 (41). - 2012. - с. 365-369
5. Лебединцева Л.А. Понятие и сущность интеллектуального труда в современных экономико-социологических исследованиях / Л.А. Лебединцева // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). - 2012. - № 1. - с. 108-111.
6. Мирова экономика и международные экономические отношения. Под ред. проф. А.С. Булатова М.: КноРус. – 2018. –С. 135

7. Мищенко А.С. Международная миграция ученых как фактор изменения этоса российской науки / А.С. Мищенко // Социология науки и технологий. - 2011. - №2. - с. 82-88.

8. Рошин Ю.В., Волох В.А., Куценко Т.И. Управление международной трудовой миграцией / Ю.В. Рошин, В.А. Волох, Т.И. Куценко. - Вып. 1. - М.: Авангард. - 2006. – С.6.

9. анализе миграционных процессов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://soc-work.ru/article/102> (дата обращения: 16.10.2018).

ОМИЛҲО, САБАБҲО ВА ОҚИБАТҲОИ МУҲОЧИРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҚУВВАИ ҚОРӢ

Аннотатсия: Дар мақола омилҳо, сабабҳо ва оқибатҳои муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи қорӣ муҳоқима карда мешаванд. Қайд карда мешавад, ки хусусияти ҳоси марҳалаи имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ин муҳоҷирати байналхалқии қувваи қорӣ мебошад, ки дар даҳсолаҳои охир хеле босуръат рушд меёбад. Муаллиф қайд мекунад, ки муҳоҷирати байналхалқӣ ҳамчун раванди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар дигаргуниҳои иқтисодӣ, этникӣ ва демографӣ нақши назаррас дошта, дар рушди ҷамеаҳо ва дар маҷмӯъ ба ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии одамон пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, ҷараёни муҳоҷират, зинаҳои муҳоҷират, ҷаҳонишавӣ, муҳоҷирати байналхалқӣ, оқибатҳо.

ФАКТОРЫ, ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация: В статье рассматриваются основные направления социально-экономической трудовой международной миграции в условиях глобализации. Отмечается, что характерной чертой современного этапа развития международных экономических отношений является международная миграция рабочей силы, которая развивается очень стремительно в последние десятилетия. Автор отмечает, что международная миграция как социально-экономический процесс играет значительную роль в экономических, межэтнических и демографических изменениях, более того в развитии сообществ и общества в целом и имеет проекцию в общественно-политическую и культурную жизнь людей.

Ключевые факторы: миграция, миграционные потоки, этапы миграции, глобализация, международная миграции, последствия.

FACTORS, CAUSES AND CONSEQUENCES OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION

Abstract: The article examines the main directions of socio-economic labor international migration in the context of globalization. It is noted that a characteristic feature of the current stage of development of international economic relations is international labor migration, which has been developing very rapidly in recent decades. The author notes that international migration as a socio-economic process plays a significant role in economic,

interethnic and demographic changes, moreover, in the development of communities and society as a whole and has a projection into the socio-political and cultural life of people.

Key factors: migration, migration flows, stages of migration, globalization, international migration, consequences.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саъдуллозода Насруллои Саъдулло – доктори (PhD) -и кафедраи молия ва суғуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудаки 17. E-mail: nasrullo_1991@mail.ru. Телефон: (+992) 985-16-91-91, **Ҳомидзода Хисрав Рачабали** – магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдаки 17.

Сведения об авторах: Саъдуллозода Насруллои Саъдулло –доктор (PhD) кафедры финан и страхования Таджикский национальный университет. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: nasrullo_1991@mail.ru. Телефон: (+992) 985-16-91-91., **Ҳомидзода Хисрав Раджабали** магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17.,

Information about the authors: **Sadullozoda N.S** - Doctor (PhD) of the Department of Finance and Insurance Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: nasrullo_1991@mail.ru. Phone: (+992) 985-16-91-91, **Homidzoda Kh R.** - master's student in specialty labor economics TNU Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

ПАЁМАДҲОИ ИСТИФОДАИ ҒАЙРИОҚИЛОНАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОТӢ ДАР РУШДИ ҲАЁТИ ИҶТИМОИИ ҶАВОНОН

Файзуллоев Б.С., Курбонов А.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосири рушди ҷомеа барои ташакули соҳаҳои гуногуни иҷтимоии давлат яке аз масъалаҳои мубрам, ин ташакули вазъи иҷтимоии ҷавонон ва кӯмак ба онҳо барои мутобиқ шудан ба шароити мухталифи иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Моҳияти ин масъала дар он ифода меёбад, ки дар ҷаҳон рушди технологияҳои иттилоотию иртиботи дар назар буда, миқёси он ба раванди иҷтимоӣёти ҷавонон рӯз аз рӯз таъсири беандозаи худро расонида истодааст. Имрӯзҳо ба ҷамъияти ҷаҳонӣ тамоми намудҳои хизматрасониҳои иттилоотию иртиботи муҳаё гаштааст. Ҷаҳони муосирро бе мавҷудияти техника ва технологияҳои иттилоотию иртиботи тасавур кардан ғайри имкон аст.

Дар асоси маълумотҳои бадаст омадаи натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки қисми зиёди истифодабарандагони технологияи иттилоотию иртиботи аз ҷумла интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ин ҷавонон баҳисоб рафта то андозае назар ба калонсолон ғайри имкон арзёби мегарданд. Ин

категорияи чомае хеле кунҷкобу зирак буда мецоханд аз ҳама рӯйдодҳои ҷаҳони бохабар бошанд. Лек инро бояд қайд намуд, ки ин категорияи чомае аз ҳама категорияи осебпазир баҳисоб рафта ҳангоми нашоштани таҷрибаи зиндаги, ноустувори дар ҳаёти шахсӣ, норасоии сатҳи дониш ва ноустувории вазъи руҳонӣ, ҳаргуна омилҳо аз ҷумла интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳадди имкон таъсири худро бевосита мерасонад.

Аз рӯи наичаҳои тадқиқотҳои сотсиологӣ, муттаҳасисон истифодаи интернетро ҳамчун воситаи таълимию тарбиявӣ, дар ҷои дуюм, пас аз оила ҳисобида назар ба омузишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таълимӣ бартарии онро шаҳодат медиҳанд [5, с.23].

Истифодаи воситаҳои иттилоотию иртиботи аз ҷумла интернетро назар ба ҷиҳатҳои тарбиявию манфиатпарвари ва баланд бардоштани сатҳи маълумотноки, қисмати зиёди ҷавонон бо мақсадҳои ғайриахлоқи истифода бурда, нигаронии худро ба тамаъ ва беэҳтиётӣ, беэҳтиромӣ арзишҳои маънави ва дигар падидаҳои номатлуб ҷалб менамоянд. Дар ин ҷо бе шубҳа ибрози ақида намудан мумкин аст, ки ин таъсиротҳо ба рӯшди ақлонии ҷавонон муҳим арзёби мегардад.

Пӯшида нест, ки интернет барои ҷавонони имрӯза яке аз воситаҳои кулаи маиши вақтхушкунанда ва ҳамчун воситаи дастрас ба олами иттилоот гардидааст. Мувофиқи маълумотҳои тадқиқотӣ дар Ҷумҳурии хусусан дар шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои ҚТ ҷавонони аз 14-15 сола саркарда, саҳифаҳои интернетӣ шахсии худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ доранд, ки дар он онҳо дар бораи фикр, таассурот ва эҳсосоти худ нисбати ҳаёт озодона ибрози ақида менамоянд [3, с.5].

Набудани маҳдудият саҳифаҳои интернетӣ ба иваз шудани тарзи рафтору кирдори онҳо ва ба ҷиҳатҳои ахлоқи таъсири манфи хоҳад расонд.

Вобаста ба дарки вазъият, масъалаи муҳокимашавандаро дар майдони тадқиқ мавриди омӯзиш қарор дода якҷанд ҷиҳатҳои манфии таъсирбахши интернетиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем:

- аввалан паҳн шудани сомонаҳои аҳамияти беҳаёна(порнография) дошта.

Дар шабакаи интернет сомонаҳои дидан мумкин аст, ки ба беҳаёгӣ (порнография), тарфгари (пиратехники), худкушӣ ва аз қабилӣ инҳо бахшида шудааст. Ҳатто дар сомонаҳои аҳамияти хайрхоҳона дошта дар равзанаи рекламави суратҳои беҳаёнаро низ дидан мумкин аст. Ҳамаи ин сомонаҳо бевосита вазъи психологи ва саломатии насли наврасро таҳдид ва коста мегардонад. Мутаассифона, насли наврас ин таҳдидҳое, ки аз ҷониби сомонаҳои ҷаҳони таъсири беандозаи худро мерасонанд дуруст дарк наменамоянд.

- дуом, ба даст овардани маълумоти нодуруст ё бардурӯғ.

Аксар вақт маълумотҳои дар сомонаҳои интернетӣ овардашуда аз сарчашмаҳои носаҳеҳ меоянд ва барои ҷавонон муайян кардани маълумотҳои дурустро аз нодуруст мушкил гашта базе ҳоллатҳо ба ингуна маълумотҳо бовари намуда худро ба ҳаргуна амалҳои номатлуб мубтало мегардонанд.

-сеюм аъзо шудан ва ҷалб намудани диқати худ ба ҳаргуна бозиҳои аҳамияти қимор дошта.

Аксариат наврасон аз чунин бозиҳои аҳамияти ғайриахлоқӣ дошта вобаста мегарданд, ки дар худ вақти зиёдро талаб намуда онҳоро аз шуғл ва истироҳат боздошта ба саломатии ҷисмони ва равонии онҳо таъсир мерасонад.

Шабакаи интернет ба ҳаёти мо то андозае ворид гаштааст, ки баъзе ҷавонон ҳаёти хешро бе интернет тасаввур карда наметавонанд ва ҳатто иникоскунандаи муоширати зинда меҳисобанд.

Барои мисол аксаран ҷавонон пагоҳи ҳангоми аз хоб хестан бисёр вақт аз рӯи одат ба шабакаҳои иҷтимоӣ дохил шуда почтаи электронии худро тафтиш намуда ба бозиҳои гуногун машғул мешаванд.

Имрӯзҳо барои насли наврас соҳаи варзишӣ, мактабҳои мусиқӣ, касбомӯзи ва дигар доираҳои гуногуни фаъолият, чун интернет шавқовар ва мавриди диқат нестанд. Мувофиқи маълумотҳои тадқиқотҳои сотсиологӣ дар ҷаҳон муошират тариқи сомонаҳои интернетӣ назар ба муоширати зинда дар солҳои 2019-2020 нисбат ба солҳои 2014-2015, 2-3 маротиба зиёд гардидааст [3, с.5]

Ин нишондиҳандаҳо далели он аст, ки истифодабарандагони сомонаҳои иҷтимоӣ интернетӣ аз қабилӣ однокласник, вайбер, твитер, ватсап, майлагент ва ғайраҳо рӯз аз рӯз майли инкишофёби дорад.

Манбаи дигари таъсир ба насли наврас, ин телевизион ва филмҳои муосирӣ истеҳсоли хоричӣ мебошад, ки ҳангоми тамошои чунин филмҳо бевосита ба қобилияти ақлони ва психологияи насли наврас таъсири худро мерасонад.

Ба таври дуруст тарбият донани насли оянда, вобаста ба мақсад мо бояд сифатҳои хуби истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро ба ин категорияи ҷомеа фаҳмонда диҳем. Зеро Интернет дар баробари доштани хислатҳои манфӣ хислатҳои мусбӣ низ дорад, барои мисол интернет, метавонад ба ҷаҳонбинии ҷавонон мусоидат намояд. Андешидани чунин тадбирҳо албатта зарур аст, аммо бе иштирок ва саҳми волидайн натиҷаҳои назарасро соҳибшудан мушкил мебошад.

Дар интернет сомонаҳои шиносои барои наврасони аз 6 то 18 сол хеле зиёданд. Ба фикри шахсии ман зиёд шудани чунин сомонаҳо

нодурус аст. Албатта, ҷавонон ниёз доранд ва мехоҳанд ҳамқадами замон шуда барои муошират дӯстони зиёд пайдо намоянд, аммо муоширати зинда бартарии зиёд дошта назар ба воситаи интернет фоидаовар буда метавонад.

Дар асоси тадқиқ ва таҳлили вазият мо як қатор тадбирҳоеро барои маҳдуд кардани таъсирҳои манфии интернет ба наврасону ҷавонон пешниҳод менамоем:

Баланд бардоштани масъулияти падару модарон:

– маҳдуд намудани вақти тамошои телевизион ва истифодаи интернет

– ташаккули муносибатҳои боварии фарзанд ва волидайн ва бохабар шудан аз онҳо, ки фарзанд чигуна вақти худро мегузаронад ва ба ҷи корҳо машғул мешавад.

– назорат бурдан лозим аст, ки вақтҳои холигириро ба варзиш ва касбҳои иловагии сарф намоянд.

– аз хурди ба онҳо фаҳмондани принципҳои одобию ахлоқӣ ва панду насиҳатҳои манфиятпарвар.

Дар хотима, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бартараф намудани ҷиҳатҳои манфии интернет масъулияти на танҳо сохторҳои махсус мебошанд, ҳамчунин масъулияти бааланди падару модаронро низ талаб менамояд.

Дар ин асос аз ҳар як падару модар талаб карда мешавад, ки барои ҳифзи фарзандаш аз таҳдидҳои технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ки ба саломати ва ташаккули ҷиҳатҳои ақлонӣ ва ахлоқии онҳо таъсири манфи мерасонад фавран чораҳои зарури андешанд.

АДАБИЁТ

1. Володина Ю. Молодежь как аудитория СМИ // Курьер печати. – 2018.
2. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.
3. Джишкарини Т.Д. Влияние СМИ на формирование личности подростков как педагогическая проблема / Джишкарини Т.Д.
4. Захираи электронӣ URL: <http://khovar.tj> с.5.
5. Кокарев И.С. // Проблемы педагогического процесса. – 2018.
6. Малых Т. Наши дети во всемирной паутине Интернета // Воспитание школьников. – М-2018. - №2. С.23.
7. Электронный ресурс]. URL: <http://rae.ru/forum2019/284/2509>.

ПАЁМАДҲОИ ИСТИФОДАИ ҒАЙРИОҚИЛОНАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ ҲАЁТИ ИҶТИМОИИ ҶАВОНОН

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ҷиҳатҳои ғайриоқилона истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва таъсири онро ба рушди ҳаёти иҷтимоии ҷавонон дар бар гирифта дар асоси таҳлили масъалаи гузошташуда якҷакн пешниҳодҳо бо мақсади мусоидат тавсия шудаанд, ки ҳамчун танзимгари ҳаёти иҷтимоии ҷавонон метавонад баромад намояд.

Калидвожа: технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, интернет, ҷавонон, шабакаҳои иҷтимоӣ, шароитҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқи ҷавонон.

ПОСЛЕДСТВИЯ НЕЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье рассматривается нерациональное использование информационных и коммуникационных технологий и их влияние на развитие социальной жизни молодежи и на основе анализа вопроса внесен ряд предложений, которая может выступать в качестве регулятора социальной жизни молодежи.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, интернет, молодежь, социальные сети, социальные условия, правовая защита молодежи.

CONSEQUENCES OF INEFFECTIVE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL LIFE OF YOUTH

Annotation: The article examines the irrational use of information and communication technologies and their impact on the development of the social life of young people, and based on the analysis of the issue, a number of proposals are made that can act as a regulator of the social life of young people.

Keywords: information and communication technologies, internet, youth, social networks, social conditions, legal protection of youth

Маълумот дар бораи муаллифон: **Файзуллоев Бахриддин Сайфуллоевич** - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: baha_tj@mail.ru
Қурбонov Аъзамҷон Ҷалилович – ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Azamjon_5004@mail.ru

Сведения об авторах: **Файзуллоев Бахриддин Сайфуллоевич** – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга, Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: baha_tj@mail.ru

Курбонов Аъзамджон Джалилович – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Azamjon_5004@mail.ru

Information about authors: **Fayzulloev Bahriddin Sayfulloevich** - Assistant, Department of Management and Marketing, Tadjhikskiy natsional'nyu universitet, adres: 734025, Dushanbe, prospekt Rudaki, 17. E-mail: baha_tj@mail.ru

Qurbonov Azamjon Jalilovich - assistant of the Department of Management and Marketing of the Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki E-mail: baha_tj@mail.ru

ОМУЗИШИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ ДАР САМТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ВА ТАДБИҚИ ОНҲО ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Хочазода Д.Қ., Наимов Д.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон

Дар шароити бемайлон рушдкунандаи муносибатҳои бозорӣ яке аз ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини рушди устувори иқтисодӣ тавассути истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар соҳаҳо ба ҳисоб меравад, ки комплекси агросаноатии кишвар дар ин росто мавқеи калидӣ дорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар санаи 26.12.2019 иброз дошта буданд, ки “...Моро зарур аст, маданияти баланди заминдориро риоя намуда, чиҳати истифодаи самаранокӯ сарфакоронаи он, чорӣ намудани технологияҳои каммасраф дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои обтадбирҳои доимӣ андешем...” [5, с.2]. Инчунин ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои давлатӣ, соҳавӣ, минтақавӣ роҷеъ ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ тадбиқ шуда истодаанд, ки аз мубрамияти масъалаи мазкур шаҳодат медиҳанд.

Иброз доштан ба маврид аст, ки дар замони имрӯза тамоюлҳои иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки барои рушди босуботи иқтисодӣ, ташаккули иқтисодиёт дар асоси дониш, яъне иқтисодиёти инноватсионӣ нақши калидӣ дорад. Махсусан соҳаи комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтидори бузургӣ табиӣ ва муҳимтарин бахшҳои иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Аммо дар ин соҳа ҳанӯз муаммоҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ ба назар мерасад, ки омӯзиш, коркард ва тадбиқи таҷрибаи кишварҳои рушдёфта дар самти зикршуда бисрҳам бо маврид мебошад.

Барои арзёбии дараҷаи рушди инноватсионии мамлакатаҳо, аз соли 2007 инҷониб индекси глобалии инноватсионӣ (The Global Innovation Index) истифода бурда мешавад, ки аз 80 нишондиҳандаҳои гуногун иборат мебошад. Дар соли 2020 аз рӯи индекси мазкур Швейтсария бо

нишондиҳандаи 66,08 бал дар ҷойи аввал, Шветсия (62.47 ҷойи 2), ИМА (60.56 ҷойи 3), Бритониёи Кабир (59.78 ҷойи 4), Ҳолланд (58.76 ҷойи 5) ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин радабанди бо нишондиҳандаи 22.23 бал мақоми 109-ро ишғол менамояд, ки аз нокифоя истифода шудани инноватсияҳо дар соҳаи комплекси агросаноатӣ дарак медиҳад (ниг.Чадвали1) [9, с.11].

Чадвали 1

**Рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи индекси инноватсия 2020
(The Global Innovation Index 2020)**

Рей тинг	Кишварҳо	Индекс
1	Швейтсария	66.08
2	Шветсия	62.47
3	Иолоти Мутаҳидаи Амрико	60.56
4	Британияи Кабир	59.78
5	Ҳолланд	58.76
6	Дания	57.53
7	Филандия	57.03
8	Сингапур	56.61
9	Олмон	56.55
10	Корея	56.11
47	Россия	35.63
48	Ҳиндустон	35.59
93	Узбекистан	24.54
109	Тоҷикистан	22.23
131	Яман	13.56

Манбаъ: Таҳияи муаллиф аз рӯи ҳиссоти солони The Global Innovation Index 2020 Манбаи электронӣ: 01.10.2021

Вобаста ба нишондиҳандаҳои дар индекси мазкур мавриди ҳисоб қарор мегиранд, миёни мамлакатҳои пешрафтаи саноатӣ, метавон се шакли асосии моделҳои илмӣ рушди инноватсиониро ҷудо намуд:

1. Мамлакатҳое, ки ба рушди соҳаи илм, татбиқи лоиҳаҳои калони инноватсионӣ, ки тамоми марҳилаҳои илмӣ – истеҳсолиро дар бар мегиранд, ба мисли (ИМА, Англия, Фаронса);

2. Мамлакатҳое, ки ба паҳншавии навоариҳо, эҷоди муҳити мусоиди инноватсионӣ нигаронида шудаанд, ба мисли (Олмон, Шветсия, Швейтсария);

3. Мамлакатҳое, ки ҳавасманднамоии инноватсияҳоро тавассути рушди инфрасохтори инноватсионӣ, таъмини дастовардҳои ҷавобгӯ ба равандҳои пешрафти илмӣ-техникӣ ва ҳамоҳангсозии онҳоро амалӣ менамоянд, ба мисли (Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ) [4, с.195].

Таҷрибаи ҷаҳони нишон медиҳад, ки дар замони муосир механизмҳои зиёде мавҷуд аст, ки бо ёрии онҳо давлат метавонад рушди фаъолияти инноватсиониро таъмин намояд. Дар ин росто барои рушди

бемайлони соҳаи мазкур омилҳои зерин ба монанди хароҷоти илмӣ-таҳқиқотӣ, шумораи кормандони баландхтисос, қобилияти истифодаи техника ва технологияҳо; ҳолати инфрасохтори комплекси агросаноатӣ, мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ, молиявӣ ва зехнӣ нақши муҳим доранд [107-112].

Миёни омилҳои зикршуда, хароҷоти илмӣ- таҳқиқотӣ ва шумораи кормандони баландхтисос нақши марказӣ доранд, зеро ин омилҳо барои ташаккули дигар самтҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ заминагузор мебошанд. Аз ин рӯ, давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ба рушди соҳаи илм ва кашфиотҳои илмӣ диққати махсус зоҳир намуда, малбағҳои зиёдро барои таёр кардани мутахассисони баландхтисос ва кашфиотҳои илмӣ сарф менамоянд. Айни замон дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо якҷанд донишгоҳҳои машҳуртарини ҷаҳони ба мисли: Донишгоҳи Вагенинген ва маркази илмии Ҳолланд (Wageningen University and Research Centre), Донишгоҳи илмҳои кишоварзии Шветсия (Swedish University of Agricultural Sciences), Донишгоҳи кишоварзии Фаронса – Agro ParisTech, ETH Zurich дар Шветсария ва дигар донишгоҳҳо фаъолият доранд, ки маҳз барои тайор намудани мутахассисони баландхтисос дар соҳаи комплекси аграрӣ машғуланд [6, с.2].

Дар баробари ин дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои рушди соҳаи илм дар комплекси агросаноатӣ, таваҷҷуҳи хоса ба ширкатҳои машваратӣ бо мақсади паҳн намудани дониш дар байни истеҳсолкунандагони кишоварзӣ сафарбар гардидааст. Барои рушди захираҳои зехнӣ дар миёни кормандонии соҳаи кишоварзӣ ханӯз соли 1920 шакли нави хизматрасонӣ бо номи «Хизмати машваратӣ дар соҳаи кишоварзӣ» бо мақсади паҳн намудани дониш ва таҷрибаи кишоварзӣ миёни субъектҳои ҳочагӣ амал мекард. Ин шакли хизматрасонӣ, ба рушди комплекси агросаноатӣ ва дигар соҳаҳо дар Ҳолланд мусоидат намуд, ки дар Аврупо бо номи "Моделҳои кишоварзии Ҳолланд" маъруф аст. Қайт кардан бамаврид аст, ки дар Ҳолланд аз солҳои 1960 иҷониб сиёсати ҳукумат барои баланд бардоштани самаранокии низоми эҷод ва тадқиқи навоариҳо нигаронида шудааст [2, с.409-413].

Инчунин, қобили қайд аст, ки кластерҳои инноватсионӣ дар ташаккули системаи инноватсионии комплекси агросаноатии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо нақши муҳим доранд. Дар байни онҳо машҳуртаринашон инҳо мебошанд:

VEGEPOLYS, Франция (Земли Луары) – кластери мазкур дар соҳаи растанипарварӣ фаъолият мекунад. Ҳадафи таъсис додани ин кластер ҳамохангии тиҷорати хусусӣ, озмоишгоҳҳо ва ташкилотҳои таълимӣ барои парвариши зироатҳои инноватсионӣ мебошад, ки барои истеҳсоли растаниҳо бо хароҷоти камтар ва муносибати эҳтиромона нисбат ба муҳити зист ва саломатии инсон равона карда шудааст;

Кластери хӯроквории Австрия Поён, Ҷумҳурии Австрия - ҳадафи кластер ин муттаҳид кардани салоҳиятҳои мавҷудаи маҳаллӣ дар соҳаи истеҳсоли хӯрокворӣ, технология ва пешбурди бозор мебошад.

Метрокластери хӯрокворӣ дар чанубу шарқи Нидерланд ва Кластери "Agriport A7". Метрокластери хӯрокворӣ дар чанубу шарқи Нидерланд ин барои рушди масулотҳои хӯрокворӣ аз ҷумла масулоти ширӣ таъсис ёфтааст [7, с.304].

Боиси қайд аст, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби Фонди Илмии Амрико, Шӯрои илмии Амрико, Маркази миллӣ таҳқиқотии саноатӣ, Академияи Миллии Илмҳо ва ғайра анҷом дода мешавад. Ин вобастааст ба он, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) дорои заминаи хуби меъёрҳои ҳуқуқи барои рушди раванди инноватсиониро ҳоса дар комплекси агросаноатӣ муҳаё сохтааст.

Маблағгузорӣ барои барномаҳои таҳқиқотӣ ва машваратӣ аз ду манбаъ иборат аст: аз буҷаи федералӣ ва ҳукуматҳо. ИМА дар самти маблағгузорӣ барои корҳои илмӣ- таҳқиқотӣ дар комплекси агросаноатӣ дар ҷаҳон мавқеи авалиндарачаро иштиро менамояд. Дар як сол тақрибан 1 миллиард доллар дар ИМА барои рушди илм дар соҳаи кишоварзӣ аз буҷаи федералӣ (камтар аз нисф) ва аз буҷети давлатӣ (боқимонда) ҷудо карда мешавад, ки тақрибан 24% -и ҳаҷми онҳо барои таҳқиқот дар соҳаи растанипарварӣ, 12% дар соҳаи чорводорӣ, 4,5 % ба таҳқиқотҳои маҳсулоти хӯрокворӣ, 12,5% ба соҳаи таҳқиқоти илмӣ биотехнологии равона карда мешавад [2, с.15].

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши таҷрибаҳои рушди инноватсионии комплекси агросаноатии мамлакатҳои хориҷӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои ташаккул ва рушди фаъолияти инноватсионӣ дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати такмил ва дастгирии самтҳои зерин:

- баланд бардоштани сатҳи нерӯи зеҳнӣ ва омода кардани кадрҳои баланддараҷа дар бахши кишоварзӣ;
- бароҳ мондаи дастгирии молиявии муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотии дар бахши кишоварзӣ фаъолияткунанда аз ҷониби давлат;
- таъсиси кластерҳои инноватсионии махсусгардонидашуа;
- таъсиси хидматҳои машваратӣ дар бахши кишоварзии ҷумҳурӣ бо мақсади паҳн намудани донишҳои нави зеҳнӣ дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Батырхан Ж. Зарубежный опыт инновационного развития агропромышленного комплекса/Батырхан Ж.//Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2014 №4 (64). 15с.

2. Е.П. Макарова. Управление развитием постинтенсивного инновационного сельского хозяйства в нидерландах / Е.П. Макарова // Журнал: Экономика агропромышленного комплекса №14, 2013, С. 409-413

3. Навруз Носири «Рушди системаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар КАС-и минтақа (дар маводи вилояти Хатлон)» дисс. барои дарёфти дараҷаи илмий н. и. и. 08.00.05., Кӯлоб – 2019, 184 сах.

4. Н. М. Цыцарова. Инновационный менеджмент / Н. М. Цыцарова // учебное пособие – Ульяновск: УлГТУ, 2009. – 195с.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12. 2019. Манбаи электронӣ: www.president.tj. Санаи мурочиат: 03.10.2021, 14:09.

6. Топ-40 ведущих аграрных вузов мира Манбаи электронӣ: <https://www.agbz.ru/news/opublikovan-reyting-top-40-vedushchikh-agrarnykh-vuzov-mira/> Санаи мурочиат: 03.10.2021.

7. Фасихов И.С., Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Фасихов И.С. // Воситаи таълимӣ. – ДМИТ, 2015. – 304 сах.

8. Хочазода Д.Қ., Наимов Д.М., Асосҳои назариявии фаъолияти инноватсионӣ дар комплекс агросаноатӣ / Хочазода Д.Қ., Наимов Д.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон соҳаи илмҳои иқтисодӣ- Душанбе, 2021 № 1 (25).- С.107-112.

9. The Global Innovation Index 2020 Манбаи электронӣ: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf Санаи мурочиат: 01.10.2021.

ОМУЗИШИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР САМТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ВА ТАДБИҚИ ОНҲО ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Аннотатсия: Фаъолияти инноватсионӣ дар комплекс агросаноатӣ барои истехсоли молу маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати экологӣ тозаву бо сифат мавқеи марказӣ дорад. Барои муайян намудани мавқеи фаъолияти инноватсионӣ дар комплекс агросаноатӣ дар мақолаи мазкур диққати махсус ба таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти рушди инноватсионии комплекс агросаноатӣ, омилҳои рушди фаъолияти инноватсионии комплекс агросаноатӣ ва ҳамзамон хулосаву пешниҳодҳои илмӣ роҷеъ ба фаъолияти инноватсионӣ дар комплекс агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, комплекс агросаноатӣ, кишоварзӣ, раванди инноватсионӣ дар комплекс агросаноатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, намудҳои инноватсия дар комплекс агросаноатӣ.

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЛАСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА И ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация: Инновационная деятельность в агропромышленном комплексе занимает центральное место в производстве экологически чистой и качественной сельскохозяйственной продукции. Для

определения позиции инновационной деятельности в агропромышленном комплексе в данной статье делается акцент на опыт зарубежных стран в развитии инновационного агропромышленного комплекса, факторах развития инновационного агропромышленного комплекса, а также на научные выводы и рекомендации по инновационному агропромышленному комплексу в Таджикистане.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, инновационный процесс в агропромышленном комплексе, сельскохозяйственная продукция, виды инноваций в агропромышленном комплексе.

STUDY OF EXPERIENCES OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FIELD OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COMPLEX AND THEIR APPLICATION IN THE NATIONAL ECONOMY

Abstract: Innovative activity in the agro-industrial complex is central to the production of environmentally friendly and high-quality agricultural products. To determine the position of innovation in the agro-industrial complex, this article focuses on the experience of foreign countries in the development of an innovative agro-industrial complex, factors in the development of an innovative agro-industrial complex, as well as scientific conclusions and recommendations on the innovative agro-industrial complex in Tajikistan.

Key words: innovation, innovation activity, agro-industrial complex, agriculture, innovation process in the agro-industrial complex, agricultural products, types of innovations in the agro-industrial complex.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хочазода Даврончон Курбоналӣ – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон. Суроға: ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. Нахимова 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон : (+992) 918-41-81-11

Наимов Далер Мадалиевич - докторанти (PhD) -и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: ҚТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Телефон: (+992) 987-81-87-11

Сведения об авторах: Ходжазода Давронджон Курбонали – к.э.н., доцент заведующие кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон : (+992) 918-41-81-11

Наимов Далер Мадалиевич - доктор PhD Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Телефон: (+992) 987-81-87-11

Information about authors: Khojazoda D. K - c. e s, associate Professor, Head at the Department of Management University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov str., Dushanbe, 734067, Tajikistan, E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Telefon: (+992) 918-41-81-11

Naimov D. M. - kandidat nauk, University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov str., Dushanbe, 734067, Tajikistan, E-mail: daler.naimov.96@mail.ru. Telefon: (+992) 987-81-87-11

ТАЪСИРИ НИЗОМИ МОЛИЯВИЮ БОНКӢ БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОХИБКОРӢ

Чулиев М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон

Дар даврони соҳибистиклолӣ низоми молияи ҷумҳурӣ, аз ҷумла заминаи қонунгузори он дар доираи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ташаккул ёфта, низоми нави молия дорои принципҳои шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокӣ мавриди амал қарор гирифт.

Инчунин, дар системаи ҳазинадории молияи кишвар низоми электронии қорбарӣ қорӣ гардид, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, шаффофияти низоми пардохт ва хизматрасониҳои сатҳи баландро ба мичозон таъмин менамояд. Самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият дар асоси талаботи барномаҳои қабулгардидаи давлат ба таҳкими баҳши иқтисодию молиявӣ, баланд бардоштани некуаҳволии мардум ва рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нигаронида шуда буд [7, с.145].

Бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» барои инкишофи бозори хизматрасонии маблағгузори хурд дар ҷумҳурӣ ва рушди соҳибкорӣ замина пайдо шуд.

Агар дар соли 1995 ҳаҷми маблағгузори қарзӣ ба иқтисодиёт 9,1 млн. сомониро ташкил дода бошад, танҳо дар соли 2015 ҳаҷми қарзҳои додашуда ба иқтисодиёт ба 12,5 млрд. сомонӣ расидааст, ки 42 фоизи онро қарзҳои хурд ташкил медиҳанд.

Қорӣ шудан ва қори босамари низоми электронии пардохт, қорҳои пластикӣ, банкоматҳо дар фаъолияти бонкҳои ҷумҳурӣ низ яке дастовардҳои низоми бонкдорӣ дар даврони истиқлолият мебошад.

Ба муомилот баровардани пули миллӣ, ташкили бозори дохилии асъор ва низоми ҳисоббаробариҳои байналхалқӣ, узвият ба созмонҳои бонуфузи молиявии ҷаҳонӣ, муҳайё кардани асосҳои ҳуқуқӣ ва қафолатҳои давлатии мубодилашаванда будани пули миллӣ аз дастовардҳои назарраси сиёсати пулию қарзӣ дар 29 соли истиқлолият ба ҳисоб меравад. Дар татбиқ ва ҳалли ин масъалаҳои муҳими низоми молиявии кишвар саҳми асосӣ ва бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандии бевосита дорад. Имрӯзҳо мамлақати мо ба шарофати суботи устувори сиёсиву ҷамъиятӣ, иқтисодию молиявӣ ва заминаҳои мусоиди ҳуқуқии ҷалби сармоя, беш аз пеш диққати давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, ширкатҳо ва доираҳои сармоягузори бонуфузи дунёро ба худ ҷалб намудааст.

Бунёди низоми молиявӣ дар фазои мураккаби иқтисодиёти кишвар солҳои 1991-2000 дар шароити низоъҳои сиёсӣ ва номуйяниҳо дар низоми иқтисодӣ оғоз гардид.

Дар ин давра, ба ғайр аз мушкилиҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ мавҷуд набудани робитаҳои иқтисодӣ молиявӣ бо кишварҳои хориҷӣ, дастрасӣ надоштан ба раванҷҳои муосири иқтисодӣ, мавҷуд набудани конунгузорӣ ва зиёда аз ин, пули ягонаи миллии ҳамчун воситаи пардохту муфлис шудани буҷети давлатӣ ба рушди устувори низоми молиявӣ монеа эҷод менамуд.

Дар давоми солҳои 1991 то 1995 дар муомилот рубли русӣ мавриди истифода қарор дошт, ки ба бенизоми муносибатҳои пулию қарзӣ, норасоии захираҳои молиявӣ, касри буҷет, беқурбшавии пул ва гипертаваррум оварда расонид, ки андешидани тадбирҳои таъхирнопазир ва гузаронидани ислоҳоти молиявиро тақозо дошт.

Дар пешрафти муносибатҳои молиявӣ якҷанд унсур мавқеи назаррасдоранд, аз қабилӣ вазъи муътадили сиёсӣ, шумораи соҳибқорони фаъолияткунанда, ҷалби сармояи хориҷӣ, пайвастшавӣ ба раванҷҳои ҷаҳонишавӣ, шумораи бонкҳои тижоратӣ, ки ба ташкили буҷети давлатию рушди устувори иқтисодиёт замина мегузоранд.

Бояд қайд кард, ки дар ин давра, яъне солҳои 1991-2000 вобаста ба дигаргуншавии вазъи сиёсӣ иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ теъдоди бонкҳои тижоратӣ аз 1 бонки давлатӣ дар соли 1991 то ба 16 адад дар соли 2000 расид, ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ бошад, аз 0,3 млрд. сомонӣ дар соли 2000 то ба 1,4 млрд. сомонӣ дар соли 2005 баробар гардид.

Ҷалби сармояи хориҷӣ ба ҷумҳурӣ дар соли 1997- 3,3 млн. долларро ташкил меод ва дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 18 корхонаи муштарақ фаъолият мекарданд, ки барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт замина шуда наметавонист.

Пас аз давраи бозсозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушди муносибатҳои молиявиро ба роҳ монда, бо вусъатёбии робитаҳои тижоратии иқтисодӣ хориҷӣ барои нигоҳдории устувори низоми молиявӣ як қатор корҳои назаррас ба анҷом расонида шуд, аз қабилӣ 20 октябри соли 2000 ба муомилот баровардани воҳиди нави пули миллии - сомонӣ ҳамчун рамзи инъикоскунандаи воқеии истиқлолияти давлатӣ. Ҷорӣ намудани нишонаҳои пули миллии на танҳо дар таъмини рушди босуботи минбаъдаи иқтисодиёт ва низоми молиявӣ, балки дар таҳкими давлат низ нақши барҷаста гузошт.

Ҳангоми густариш ёфтани муносибатҳо дар сатҳи байналмилалӣ муносибатҳои молиявӣ дар мадди аввал рушд меёбанд, аммо дар мавриди пайдоиши бухрони молиявӣ иқтисодӣ дар тамоми мамлакатҳо яқини шуда, низоми молиявӣ хисорот мебинад, чунки рушди муносибатҳои молиявӣ ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳонишавӣ алоқамандии зич дорад [7, с.89].

Марҳилаҳои рушди иқтисодиёти миллиро дар маҷмӯъ ба се давра чудо мекунам:

Давраи аввал солҳои 1991-1997 давраи таназзули иқтисодиёт;

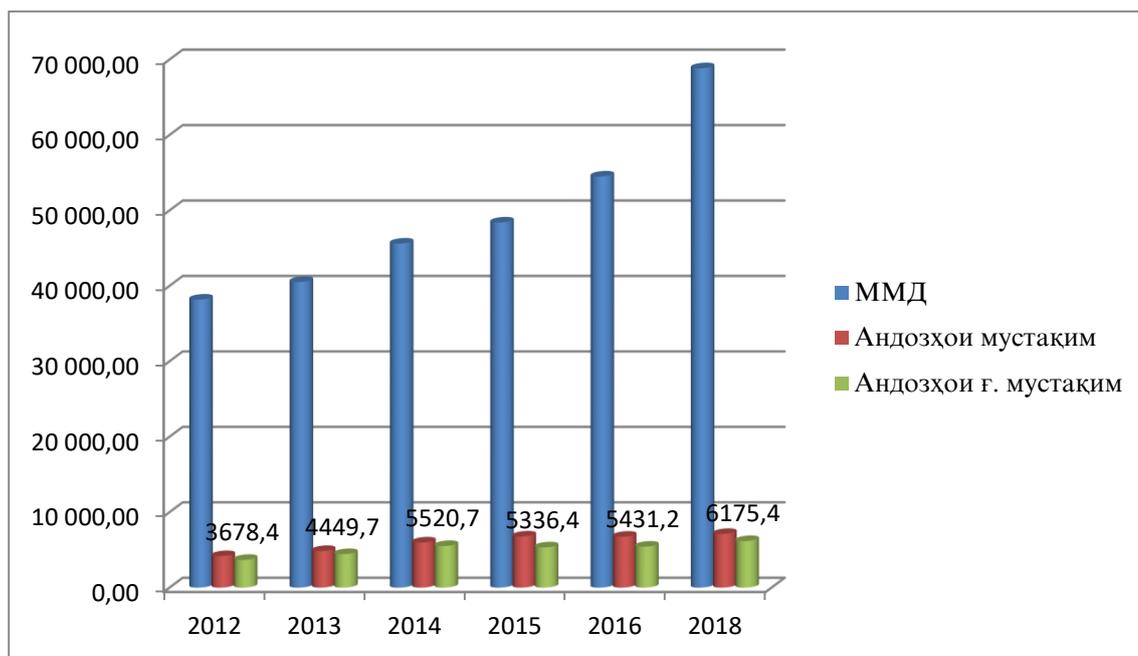
Давраи дуюм солҳои 1998-2005 давраи барқарорсозии низоми иқтисодӣ;

Давраи сеюм сар карда, аз соли 2005 то инҷониб, давраи рушди муътадили иқтисодӣ.

Рушди муносибатҳои молиявӣ аз соли 1995 баъд аз ворид намудани пули миллӣ - сомонӣ ба муомилот шуруъ шуд, ки дар натиҷа соли 1997 дар заминаи таъсиси якҷанд корхонаю густариши муносибатҳои молиявӣ дар сатҳи минтақаю ҷаҳон рушди мусбӣи маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ дар сатҳи 1,7 фоиз таъмин гардид [8, с.186].

Мушкилоти асосии низоми молиявӣ дар солҳои аввали рушди иқтисодиёт ин набудани заминаи қонунгузорӣ, дар сатҳи паст қарор доштани муносибатҳои дучонибаю бисёрҷониба бо кишварҳои пешрафта, шумораи ками соҳибкорон, бархӯрдор набудан аз раванди ҷаҳонишавӣ, вобастагии калон доштани мамлакат аз омилҳои беруна ва дар маҷмӯъ рақобатпазир набудани иқтисодиёти кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ба шумор мерафт. Бо назардошти андешидани чораҳои таъхирнопазир ва густариши бомароми низоми молиявии кишвар ва дар сатҳи зарурӣ ба меъёр даровардани суботи молиявии кишвар ҳама нишондиҳандаҳои муҳими молиявӣ тамоили зиёдшавиро касб намуд. Дар замони соҳибистиклолӣ афзоиши ҳаҷми бучети давлатӣ 600 млн. доллари ИМА-и соли 2003 ба 23 миллиард сомонӣ дар соли 2019 баробар гардида, сатҳи камбизоатӣ аз 72% соли 2003 то ба 29,5% дар соли 2018 баробар гардид, ки ин аз устувории низоми молиявии кишвар шаҳодат медиҳад. Дар ҳамин замина ҳиссаи пасандозҳо бошад, аз 539 млн. сомони соли 2005 дар соли 2019 зиёда аз 9 миллиард сомониро ташкил дода, қарзҳои низоми бонкӣ бошад, зиёда аз 5 миллиард сомониро ташкил дод [1, с.12]. Дар маҷмӯъ рушди иҷтимоию иқтисодии давлатҳои ҷаҳон аз рушди низоми молиявӣ вобастагии зиёд дошта, ҳар як давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки аз равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ васеъ истифода бурда, рушди иқтисодиётро таъмин намояд [1, с.31]. Дар доираи фаъолияти самараноки соҳаҳои гуногун ҷараёни инкишофи даромади бучети давлатӣ инъикосгари рушди соҳаҳои мухталифи ҷумҳурӣ мебошад, ки дар диаграммаи №1 ба таври назаррас инъикос ёфтааст.

Диаграммаи №2. Динамикаи даромадҳои ҷорӣи бучети давлатӣ дар солҳои 2012-2018

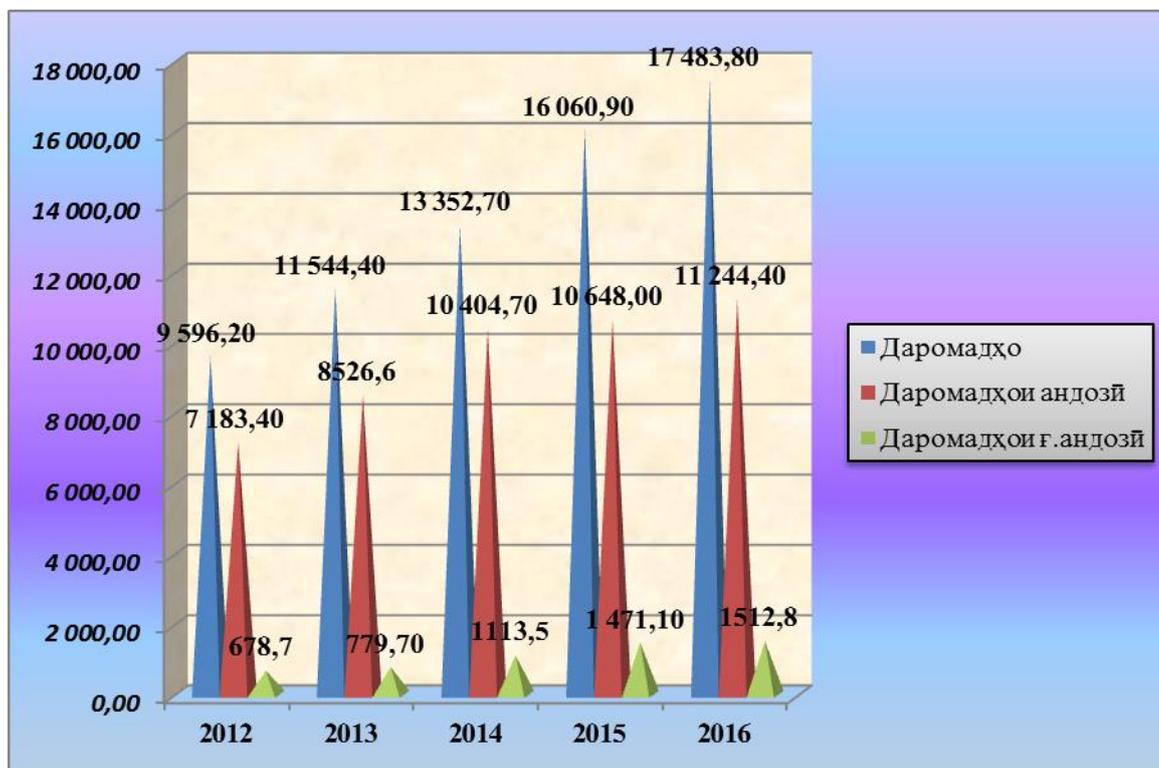

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ».

Дар асоси маълумоти таҳқиқшуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти афзоиши ММД ҳоло ҳам нишондиҳандаҳои молиявии вобастабуда назаррас нестанд. Аз ин лиҳоз, зарурати такмили механизмҳои рушди сарчашмаҳои молиявиро аз ҳисоби манбаъҳои иловагӣ таъмин намудан мувофиқи мақсад аст.

Дар натиҷаи роҳандозии сиёсати дастгирии соҳибкорӣ саҳми баҳши хусусӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон сол ба сол афзуда, соли гузашта 67 фоизро ташкил дода, даромади андозии буҷети давлат низ тамоили зиёдшавӣ дорад, ки дар диаграммаи №2 ба таври назаррас инъикос гардидааст.

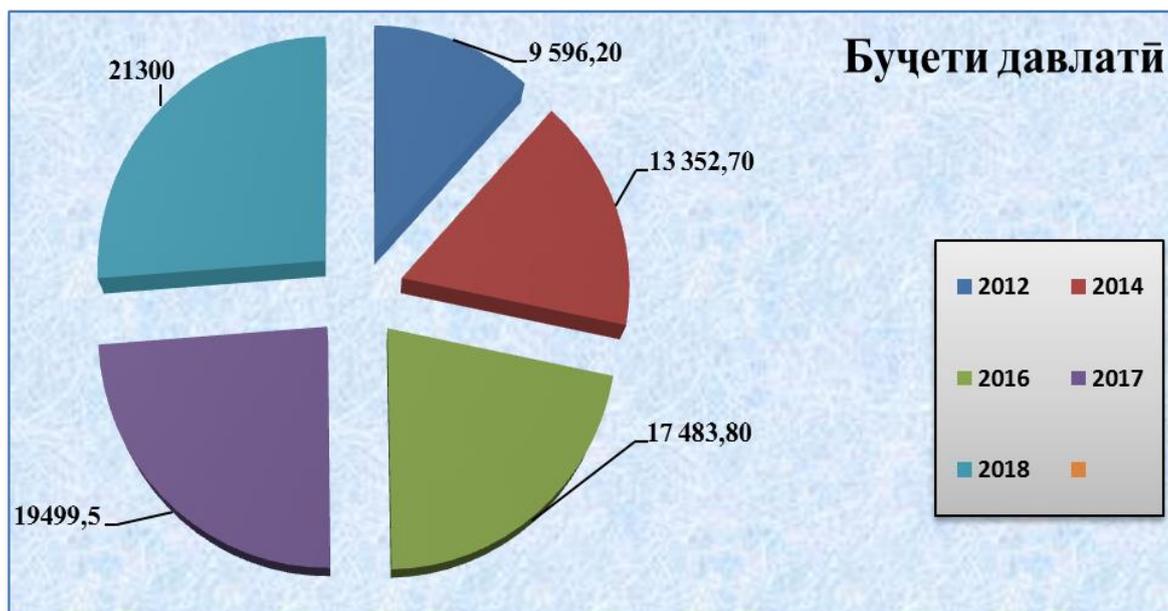
Диаграммаи №2. Даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ба буҷети давлатӣ (млн. сомонӣ дар давра)

Сарчашма: Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ: маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2016. – 489с.

Аз рӯи маълумоти дар диаграммаи 2 овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳиссаи даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ дар маҷмӯи умумии даромадҳо назаррас мебошад, лекин ин барои рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ дар сатҳи буҷети давлатӣ ва роҳҳои ғайригардонидани он моро қаноатманд карда наметавонад. Аз ин лиҳоз, зарурати тақмили механизмҳои имтиёзнокӣ молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шартӣ зарурӣ мебошад. Новобаста аз тағйир ёфтани баъзе сарчашмаҳои даромади буҷети давлатӣ ҳиссаи рушди он сол аз сол натиҷаи назаррас дошта, ҳар сол зиёда аз 2 миллиард сомонӣ афзоиш меёбад, ки дар диаграммаи № 3 пурра нишон дода шудааст.

Диаграммаи №3. Буҷети давлатӣ (млн. сомонӣ дар давра) солҳои 2012-2018

Сарчашма: Бюллетени омери бонкӣ. - 2019 (291)-С.13

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур бармеояд, ки даромади бучети давлатӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои молиявӣ тамоили зиёдшавӣ дошта, он дар муқоиса ба соли 2012, ки 9596,20 млн. сомони ро ташкил меод, дар соли 2019 ба 23774,68 млн. сомонӣ расидааст, ки қариб 1,5 баробар афзоиш ёфтааст. Ғайр аз ин, суръати рушди ММД дар сатҳи иқтисодӣ мамлакат тамоили зиёдшавӣ дошта, ба устувори пули милли дар тамоми ҳолатҳо мусоидат менамояд. Афзоиши ММД дар соли 1991 13,4 млн. доллар ва дар тӯли 29 сол ба 77,4 млрд. сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Бо дарназардошти андешидани чораҳои зарурӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ ва барои устувори қурби пули милли сатҳи таваррум аз меъри 7430%-и соли 1993, ки дар он давра рубли русӣ дар муомилот васеъ истифода мешуд, сатҳи таваррум бошиддат ба ҳисоби миёна дар як моҳ ба андозаи 619, 16% дар як моҳ афзоиш меёфт. Афзоиши чунин шакли таваррум аз ворид шудани пулҳои аз муомилот беруншудаи давлатҳои ҳамсуд мебошад. Хушбахтона, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2000 № 415 дар ҳусуси аз таърихи 30 октябри соли 2000 баъди ба муомилот баровардани воҳиди нави пули миллии кишвар «сомонӣ» меъри таваррум аз 60,6%-и соли 2000 дар соли 2016 ба меъри 6%-и солони коҳиш дода шуд. Дар муқоиса имрӯз сатҳи таваррум нисбат ба соли 1993 445,8 маротиба коҳиш дода шуд, ки ин нишондод аз устуворгардонии пули милли дар бозори молу хизматрасонӣ шаҳодат медиҳад. Иштирокчиёни муносибатҳои молиявиро зарур аст, ки меъёрҳои қонунгузори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун масъалаи асосӣ дар фаъолияти худ қарор диҳанд [5, с.97].

Дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки баъди ба меъёр даровардани як қатор чорабиниҳои дахлдори соҳавӣ ва афзоиш додани низоми молиявии

кишвар бо роҳи ноил шудан ба 4 ҳадафи стратегии давлат мо метавонем низоми молиявии кишварро устувортар гардонем.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омери бонкӣ.- декабри 2018 (281). - С.81
2. Давлатов Х.М. Рушди низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бухрони иқтисодиёти ҷаҳон/ Х.М.Давлатов, Э.Одинаев//Паёми молия ва иқтисод. – 2019. -№1 (17). - С.28-36
3. Дустов С. Масоили асосии қонунгузории назорати молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/С.Дустов//Маҷмӯаи фишурдаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон ва устодони ДДМИТ (27-28 апрели 2019). – Душанбе: ДДМИТ, 2019. С. 124-132.
4. Тоҷикистон: 25-соли Истиклолияти давлатӣ: маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2016. – 489с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 7 майи соли 2020, №1691. С. 14.
6. Оймаҳмадов Г.Н. Молия: китоби дарсӣ/ Г.Н.Оймаҳмадов. – Душанбе: Нодир. – 2005. – 370с.
7. Раҳимов З.А. Молия, муомилоти пул ва қарз: васоити таълимӣ/З.А.Раҳимов, Ш.Ҷ.Ҷӯраев. – Душанбе, 2006. - 286с.
8. Юсуфова Б.Ф. Сиёсати молиявии Тоҷикистон ва зарурати батанзимдарории он/ Б.Ф.Юсуфова //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. - № 11. – С.90-98.

ТАЪСИРИ НИЗОМИ МОЛИЯВИЮ БОНКӢ БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳимтарини низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва марҳилаҳои рушди он, инчунин дастоварду мушкилоте, ки дар замони соҳибистиклолӣ ҷиҳати рушди ҳаматарафаи соҳа роҳандозӣ шудааст, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақола низоми молияи ҷумҳурӣ дар даврони соҳибистиклолӣ, аз ҷумла заминаи қонунгузории он дар доираи талаботи стандартҳои байналмилалӣ, низоми нави молияи давлатӣ, ки дорои принципҳои шаффофият, ҳисоботдихӣ ва самаранокӣ аст, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Инчунин, оид ба ҷорӣ гардидани низоми электронии корбарӣ дар системаи ҳазинадории молияи кишвар, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, шаффофияти низоми пардохт ва хизматрасониҳои сатҳи баландро ба миқозон таъмин менамояд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақола усули таҳлилию муқоисавӣ васеъ истифода бурда шудааст, ки муҳтавои илмии мақоларо пурра мегардонад.

Калидвожаҳо: ҳадафи стратегӣ, меъёри таваррум, устуворӣ, суръати рушд, сарчашмаҳои бучети давлатӣ, бухрони молиявӣ, сиёсати пулию қарзӣ, сатҳи таваррум, низоми молиявӣ.

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ И БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются наиболее важные вопросы финансовой системы Республики Таджикистан и этапы ее развития, а также достижения и проблемы, которые были сделаны в годы независимости для всестороннего развития отрасли. В статье автор провел исследование финансовой системы страны в период независимости, включая ее правовую базу в соответствии с требованиями международных стандартов, новую финансовую систему с принципами прозрачности, подотчетности и эффективности. В статье также рассмотрено внедрение электронной операционной системы в казначейской системе страны, которая отвечает международным стандартам и обеспечивает прозрачность платежной системы и высококачественные услуги для клиентов. В статье используется широкий спектр аналитических и сравнительных методов, дополняющих научное содержание статьи.

Ключевые слова: стратегическая цель, уровень инфляции, устойчивость, темпы роста, источники государственного бюджета, финансовый кризис, денежно-кредитная политика, уровень инфляции, финансовая система.

THE IMPACT OF THE FINANCIAL AND BANKING SYSTEM ON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP

Annotation: This article discusses the most important issues of the financial system of the Republic of Tajikistan and the stages of its development, as well as achievements and problems that were made in the era of entrepreneurship for the comprehensive development of the industry. In the article, the doctor conducted his research of the country's financial system during its independence, including its legal base in accordance with the requirements of international standards, a new financial system with the principles of transparency, accountability and effectiveness. The introduction of an electronic operating system in the country's treasury system, which meets international standards and ensures transparency of the payment system and high-quality services for customers, was considered. In addition, the doctoral article is widely used in analytical and comparative aspects that make the scientific content of the article interesting.

Keywords: strategic goal, inflation rate, sustainability, growth rate, sources of the state budget, financial crisis, monetary policy, inflation rate, financial system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чулиев Музаффар Ҳалимович – ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон. Суроға: ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. Наҳимова 64/14. E-mail: muzaffar2694@mail.ru Телефон (+992) 985-01-22-20.

Сведения об авторе: Джулиев Музаффар Халимович – ассистент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического

университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, E-mail: muzaffar2694@mail.ru Телефон (+992) 985-01-22-20

Information about authors: Juliev M. H. - assistant of the Department of Economics, analiz University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov str., Dushanbe, 734067, Tajikistan, E-mail: muzaffar2694@mail.ru Telefon: (+992) 985-01-22-20

БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАҲЛИЛИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИНОВАТСИОНИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назаров М. С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бо мақсади ҳифзи амнияти озукавории кишвар ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти худӣ майдони кишти асосӣ ва такрорӣ зироатҳои кишоварзӣ дар масоҳати дахҳо ҳазор гектар афзоиш дода шуд. Бо вучуди таъсири манфии омилҳои зикршуда, дар натиҷаи амалӣ гардидани тадбирҳои таъхирнопазир аз ҷониби Ҳукумати кишвар устувории нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ таъмин гардида, дар самти беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии аҳоли тамоюлҳои мусбат нигоҳ дошта шуданд.

Иқтисодиёти кишвар дар соли 2020-ум 4,5 фоиз афзоиш ёфта, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 миллиард сомонӣ баробар гардид. Дар ин давра 9,7 фоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ 8,8 фоиз ва гардиши савдои хоричӣ 0,8 фоиз, аз ҷумла содирот дар ҳаҷми 19,8 фоиз, заминаи рушди иқтисоди кишварро ба вучуд овард.

Хусусан, истеҳсоли маҳсулоти озука нисбат ба соли 2019-ум 28,3 фоиз афзоиш ёфт, ки ба беҳтар таъмин гардидани бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ мусоидат намуд. Тибқи таҳлилҳои рушди миёнаи солони истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми солҳои 1997 – 2020 - ум 7,3 фоизро ташкил дода, ҳаҷми он дар ин давра 5 баробар афзоиш ёфтааст.

Имтиёзҳо барои рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ ва моҳипарварӣ пешниҳодшуда ба рушди соҳаҳои зикршуда такони ҷиддӣ бахшиданд. Масалан, соли 2020 шумораи корхонаҳои паррандапарварӣ ба 181 расида, нисбат ба соли 2017-ум 2,7 баробар зиёд гардидааст. Дар соли 2020 истеҳсоли гӯшти паранда нисбат ба соли 2017-ум 4,5 баробар афзудааст ва истеҳсоли тухм қариб як миллиард доноро ташкил дода, 5,5 баробар зиёд шудааст.

Шумораи хоҷагиҳои моҳипарварӣ соли 2020-ум нисбат ба соли 2017-ум 35 фоиз зиёд шуда, истеҳсоли моҳӣ дар давраи муқоисашаванда 2,3 баробар афзудааст.

Воридоти гӯшт ба кишвар аз 10700 тонна дар соли 2014 то 180 тонна дар соли 2020 коҳиш ёфтааст, яъне қариб 60 баробар кам шудааст. Ҳаҷми

воридоти гӯшти паранда бошад дар соли 2020 нисбат ба соли 2017 зиёда аз 3 баробар коҳиш ёфтааст.

Соли 2020 нисбат ба соли 1991 истехсоли ғалладонагиҳо қариб 5 баробар, картошка 7,7, сабзавоту зироатҳои полизӣ 4 ва мева 3 баробар зиёд шудааст. Дар давраи соҳибистиклолӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла бунёду азнавсозии инфрасохтори обрасонӣ, азхудкунии заминҳои нав, бехтар гардондани ҳолати мелиоративии заминҳо, таъминоти соҳаи кишоварзӣ бо техникаи зарурӣ, тухмиҳои аълосифат ва дастрасии субъектҳои хоҷагидор ба маблағгузорӣ 22 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ дар ҳаҷми беш аз 5,4 миллиард сомонӣ татбиқ шудааст. Ҳоло дар кишвар боз 7 лоиҳаи дигар ба маблағи 2,4 миллиард сомонӣ амалӣ гардида истодааст.

Дар доираи татбиқи барномаҳои соҳавӣ майдони боғу тоқзори кишвар ба беш аз 200 ҳазор гектар расонда шудааст, ки нисбат ба соли 1991–ум 2,2 баробар зиёд мебошад. Яъне, дар замони соҳибистиклолӣ дар кишвар зиёда аз 112 ҳазор гектар боғу тоқзори нав бунёд гардидааст, ки ҳоло дар ҳифзи амнияти озуқаворӣ мамлакат, бо ҷойи корӣ таъмин намудани аҳоли, рушди содирот ва бо ашӯи хом таъмин кардани саноати хӯрокворӣ нақши назаррас бозидани истодааст. Бо ин мақсад, минбаъд афзоиш додани истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ бисёр муҳим буда, истифодаи самараноки обу заминҳои қорам, технологияҳои инноватсионӣ ва агротехникаи пешрафта, аз ҷумла бунёди боғҳои интенсивӣ, бояд таъмин карда шавад. Вобаста ба ин, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳар як кишоварз ва ҳар як оиларо зарур аст, ки истифодаи самараноки замин, пеш аз ҳама, заминҳои наздиҳавлигиву президентӣ, захира қардану истифодаи тухмиҳои аълосифат ва бо ҳамин роҳ гирифтани то се ҳосилро, махсусан дар соли 2021 таъмин намоянд.

Бо мақсади дастгирии давлатии кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонии бозори истеъмолӣ пешниҳод менамоем, ки тамоми кишоварзони мамлакат барои як сол, яъне соли 2021 аз пардохти андозаи яғонаи замин озод қарда шаванд.

Бо мақсади таъмин намудани пешрафти соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва бучети давлат дар давраи соҳибистиклолӣ беш аз 12 миллиард сомонӣ равона қарда шудааст.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумат ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ се баробар зиёд гардид, яъне аз 7,4 миллиард сомонии соли 2000 ба 21,3 миллиард сомонӣ дар соли 2018 расонида шуда, содироти маҳсулоти соҳа мунтазам афзоиш ёфта истодааст.

Чун, ки бахши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад.

[1, с.13-14].

Дар аксарияти кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ низ мушкилоти таъмини озуқаворӣ дида мешавад. Дар баробари ин мо бояд дурнаморо ба инобат гирифта маҳсулоти озуқавориро аз хориҷи кишвар неву балки истеҳсолоти ватанро ба монанди давлатҳои тараққикарда хусусан ИМА ва Франция – бештар аз 100%, Олмон – 93%, Италия – 78%, Япония 50%, Руссия -49,3% ба роҳ монем.

Бехатарии озуқаворӣ ин чунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеъ намудани талабот ба озуқаро дар сатҳи мӯътадили ҳаётгузаронии аҳоли қафолат медиҳад.

Яъне, дар ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истеҳсоли ватани он баҳри ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолоти аҳоли бо бештар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам таъмини бехатарии озуқаворӣ асоси рушди инсонӣ ва нерӯи он баромад мекунад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯш, инчунин ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ хусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тарози (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. [2,с170]

Дар тарози (баланси) озуқаворӣ ҳар қадам маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад.

Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмоли ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд. Масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар нанамуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли меъёрҳои тавсиявӣ муқаррар карда шудааст, ки мо онро дар ҷадвали 1 муфассал шарҳ додаем.

Бо озуқаворӣ таъмин будани аҳоли яке аз роҳҳои асосии муайян кардани вазъи бехатарии озуқаворӣ мебошад. Дар умум вазъи бехатарии озуқавории мамлакатро ду нишондиҳанда муайян мекунад:

1. Ҳаҷми умумии захираҳои ғалладонагӣ (миқдори зарурии захираи солона то ҳосили оянда);

2. Истеҳсоли молҳои дигари озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба сари аҳоли.

Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018

№	Номгӯи маҳсулот	Грамм дар як шабонарӯз	Килограмм дар як моҳ	Килограмм дар як сол
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиғиҳо	404,7	12,1	147,7
2	Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
3	Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
4	Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
5	Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
6	Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
7	Қанд	54,8	1,6	20,0
8	Сабзавот ва полезӣҳо	455,0	13,7	166,1
9	Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
10	Картошка	252,0	7,6	92,0
11	Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451

Новобаста ба афзоиши босуръати шумораи аҳоли (9,3 млн. нафар) истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба сари аҳоли дар даврони истиқлолият рӯ ба беҳбудӣ овардааст, ки мо дар чадвали №2 бо пуррагӣ шарҳ додаем.

Чуноне, ки аз чадвали мазкур ба мо маълум гашт истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолии кишвар ба истиснои тухм дар бештари маврид нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 1991 дар соли 2019 рушд ёфтааст. Яъне ғалладона аз 54,3 ба 150,4 кг., картошка аз 32,3 ба 105,7 кг., сабзавот аз 112,1 ба 232,0 кг., зироати полезӣ аз 31,2 ба 74,5 кг., мевачот аз 31,6 ба 50,4 кг., ангур аз 21,6 ба 26,3 кг., гӯшт аз 13,4 ба 29,0 кг., шир аз 104,9 ба 10645 кг. ва тухм бошад мутаасифона каме пасттар гаштааст яъне аз 81,1 ба 77,1 дона. [3,с.21-34].

Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти кишоварзӣ (таносуби фоизи бо меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол)

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳоли, кг.

	1991	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ғалладона	54,3	159,6	164,8	166,1	163,8	143,5	150,4
Картошка	32,3	103,4	105,0	103,9	88,6	106,9	105,7
Сабзавот	112,1	187,6	197,2	202,2	210,4	234,8	232,0
Полизӣ	31,2	66,1	70,1	68,7	71,4	71,1	74,5
Мевагиҳо	31,6	41,3	35,4	42,1	45,8	49,6	50,4
Ангур	21,6	22,9	24,1	24,8	25,8	26,7	26,3
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	13,4	12,0	13,2	27,0	28,2	29,0	29,0
Шир	104,9	103,5	105,2	106,2	107,5	108,9	106,4
Тухм, дона	81,1	42,4	42,3	39,0	38,6	49,9	77,1

Сарчашма: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2020, С.15.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар моҳҳои январ - декабри солҳои 2018 - 2019 - ум мутобиқан 2,3 ва 2,8 фоизро ташкил кардааст.

Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, мутобиқан, 19,6 ва 20,5 фоизро ташкил дод. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, рағани растанӣ маҳсулот аз орд (макарон, угро, макарони қўҷқорак, нон, кулчаҳои қандин (пирожниҳо ва печениҳо), маҳсулоти ширӣ, тухм ва ғайраҳо.

Воридоти молҳои озуқаворӣ дар моҳҳои январ - декабри соли 2019 нисбат ба моҳҳои январ - декабри соли 2018- ум 13,9 фоиз зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти тухм 17,2 фоиз, орд 81,8 фоиз, рағани растанӣ 24,2 фоиз, гандум 7,0 фоиз, макарон, угро, макарони қўҷқорак 29,8 фоиз, чой 13,7 фоиз, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 39,3 фоиз, шарбату меваю сабзавот 40,8 фоиз, шир ва маҳсулоти ширӣ 1,2 фоиз. Зимнан, дар ин давра воридоти мевачот ва бехмеваҳо 4,2 фоиз, картошка 88,5 фоиз, сабзавот 72,0 фоиз ва сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 33,3 фоиз кам шудааст.

Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, ки қанду шакар, рағани растанӣ, сабзавот, мевачот, картошка, маҳсулот аз орд (макарон, угро, макарони қўҷқорак, нон, кулчаҳои қандин) маҳсулоти ширӣ, тухм, чой ва ғайраҳо.

Молҳои озуқаворӣ 145,2 ҳазор тонна дар соли 2018 ва дар соли 2019 бошад 131,8 ҳазор тонна содирот карда шудааст. Масалан: қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 0,05, шир ва маҳсулоти ширӣ 0,02, чой 0,1

картошка 0,03, сабзавот 84,5, мевачот ва бехмеваҳо бошад 18,5 ҳазор тонна. Воридоти молҳои озуқаворӣ бошад 1.623,7 ҳазор тонна дар соли 2018 ва дар соли 2019 бошад 1.849,6 ҳазор тонна молҳои зерин: гандум 1.018,9 ҳазор тонна дар соли 2018 ва 1.090,2 ҳазор тонна дар соли 2019, орд 47,2, 85,8, қанду шакар 116,7, 162,6, макарон, угро, макарони қучқорак ва ғайра 13,4, 17,4, рағани растанӣ 80,9, 100,5, шир ва маҳсулоти ширӣ 8,2, 8,3, тухм 34,4, 40,3 млн. донна, чой 5,1, 5,8 ҳазор тонна, картошка нисбатан кам 32,2, 3,7 ҳазор тонна, сабзавот низ нисбатан камтар яъне 39,5, 10,7 ҳазор тонна.

Гарчанде, ки таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ нисбати солҳои 1997-1998 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2019 хеле пеш рафтааст вале, ҳоло ҳам ҳиссаи баъзан маҳсулотҳои озуқаворӣи воридотӣ аз меъёр зиёд ба назар мерасад.

Воридоти молҳои озуқаворӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 13,9 фоиз зиёд шудааст, аз он ҷумла воридоти гандум 7%, орд 81,8%, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 39,3%, макарон, угро, макарони қучқорак ва ғайра 29,8%, рағани растанӣ 24,2%, тухм 17,2%, чой 13,7%. Зимнан дар ин давра воридоти картошка 88,5%, сабзавот 72% кам шудааст. [4,саҳ,24-25].

АДАБИЁТИ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 26.12.2019 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj>.

2. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2019. – 170 С.

3. Ашуров И.С. Амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон /И.С. Ашуров // Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ – омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конфренсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ (12 – 13 майи соли 2017) - Қўрғонтеппа – 2017. – С.21-34.

4. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. Душанбе – 2019. – С. 24-25.

5. Мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузoron 14.10.2017 [маводи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/16392> (вақти гирифташуда: 18.10.2017).

6. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти ҚТ. – Душанбе, 2019 с.

7. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. - М.: ИНФРА-М.- 2006.- 178 с.

8. Ефимова О.В. Финансовый анализ. – М.: Бухгалтерский учет, 2006. – 352 с.

9. Массарыгина В.Ф. Экспресс-анализ финансового состояния предприятия-должника // Экономический анализ: теория и практика. - 2012. - № 31. - С.60-65.

10. Пўлотов М.М. Вазъи молиявии корхона: мафҳумҳо, нишондиҳандаҳо ва роҳҳои беҳтар гардонидани онҳо - 10 - 4. Алексеев К.С.Методика анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия // Справочник экономиста. - 2012. - № 1. - С.14-25.

БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАҲЛИЛИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИНОВАТСИОНИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муалиф дар масъалаи амнияти озуқавори ва афзунсозии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзи дар корхонаҳои агросаноати бо воситаи таъмини маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромадааст. Ба ақидаи муалиф бо мақсади рушди иқтисодиёти кишвар ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ, бо ҷойи кори таъмин намудани шахсони бе шуғл ба кори доимӣ таъмин намудани онҳо. Дар ин мақола муалиф вобаста ба таъсис додани хоҷагиҳои ёрирасони хонагӣ (заминҳои наздиҳавлиги) бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини ҷои кори таҳлил намудааст. Ақидаи муалиф барои таъсис додани корхонаҳои истеҳсоли аз ҷумла корхонаи истеҳсоли коркарди орд, корхонаи истеҳсоли равған аз навҳои гуногуни растани аз ҷумла пахта, зағир, кунҷит, офтобпараст ва дигар растаниҳо. Дар ин мақола муалиф барои сохтани ҳавзҳои моҳипарвари ва таъмини аҳоли бо ин намуд маҳсулоти гуштӣ. Ба ақидаи муалиф бо мақсади таъсис додани боғу тоқзор, таъмини аҳоли бо меваҳои тару тозаи ватанӣ, таъмини ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоати. Дар мақолаи мазкур муалиф барои таъсис додани фермаҳо мамлакат таъмини аҳоли бо маҳсулоти гушти чорво таҳлил намудааст. Муалиф дар мақолаи мазкур бо мақсади рушд додани соҳаи парандапарвари ва зиёд намудани гушт ва тухми паранда дар бозорҳои дохили мамлакат дида баромадааст.

Калидвожаҳо: Инфрасохтор, мелиоративӣ, иноватсионӣ, технология, интензивӣ, система, баланс, агротехника, стратегия.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: В данной статье автор рассматривает вопросы обеспечения продовольственной безопасности и увеличения производства сельхозпродукции на агропромышленных предприятиях за счет поставок сельхозпродукции в Республику Таджикистан. По мнению автора, для развития экономики страны и повышения уровня жизни необходимо обеспечить безработных постоянной работой. В данной статье автор анализирует создание подсобных хозяйств (приусадебных участков) с целью повышения уровня жизни населения и создания

рабочих мест. Масла из различных видов растений, включая хлопковое, льняное, кунжутное, подсолнечное, и другие растения. Создание садов и виноградников, обеспечение населения свежими домашними фруктами, создание новых рабочих мест и сокращение бедности. В данной статье автор анализирует обеспеченность населения мясными продуктами для создания фермерских хозяйств в стране. В этой статье автор обсуждает цели развития птицеводства и увеличения производства мяса птицы и яиц на внутреннем рынке.

Ключевые слова: инфраструктура, мелиорация, инновации, технология, интенсивность, система, баланс, агротехника, стратегия.

FOOD SAFETY AND ANALYSIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

Annotation: In this article, the author discusses the issue of food security and increasing the production of agricultural products in agro-industrial enterprises through the supply of agricultural products in the Republic of Tajikistan. According to the author, in order to develop the country's economy and improve living standards, it is necessary to provide unemployed people with permanent jobs. In this article, the author analyzes the creation of subsidiary farms (household plots) in order to increase the standard of living of the population and create jobs. oils from various plant species, including cotton, linseed, sesame, sunflower., and other plants. creation of orchards and vineyards, provision of fresh domestic fruit, creation of new jobs and reduction of poverty. In this article, the author analyzes the availability of meat products for the creation of farms in the country. In this article, the author discusses the goals of developing poultry farming and increasing the production of poultry meat and eggs in the domestic market.

Key words: infrastructure, reclamation, innovation, technology, intensity, system, balance, agricultural technology, strategy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров М. С. – ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. Сафаров С.16 Тел: (+992) 986-07-97-97.

Сведения об авторе: Назаров М. С. - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Куляб, ул. Сафаров С.16 Тел: (+992) 986-07-97-97.

Information about the authors: Nazarov M.S. - Assistant of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. Safarov S. 16 Tel: (+992) 986-07-97-97.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Норов Х. Г.
Таджикский национальный университет

Водные ресурсы является важнейшим элементом природного капитала, от количества, качества и экономическая ценность которых во многом зависит условия функционирования важнейших отраслей национальной экономики, основы существования настоящих и будущих поколений. Перспективы устойчивого развития страны и усиление экспортных возможностей базовых отраслей национальной экономики тесно связаны с механизмами рационального использования и сохранения имеющихся водных ресурсов.

За последние 100 лет общее водопотребление увеличилось в мире более чем в 8 раз. По данным ООН глобальное потребление воды оценивается в 4,6 тыс. куб. километров в год, из них 70% приходится на сельское хозяйство, 20% на промышленность и 10% на бытовое потребление. При этом спрос на водные ресурсы ежегодно растет на 1% из-за таких факторов, как общемировой рост населения, развитие экономики и изменения структуры потребления. Сложившаяся тяжелая ситуация с состоянием водных ресурсов во многом связана с общей деградацией экосистем, которые тесно связаны с водой.

В дальнейшем прогнозируется рост давления на водные ресурсы и усиление дефицита воды в будущем. При этом, в связи с возрастающим спросом на воду и сильным существующим антропогенным давлением на водные ресурсы, а также существенным влиянием состояния водных ресурсов на здоровье населения, данным проблемам уделяется все больше внимания. Сегодня около 3,6 млрд человек по всему миру страдают в той или иной степени от нехватки воды, а к 2050 году их численность возрастет до 4,8–5,7 млрд человек из-за изменения климата, увеличения спроса на этот ресурс и загрязнения водоемов. Важную роль играют экосистемные услуги водных ресурсов. Обеспечивающие услуги, наряду с чистой водой, дают продовольствие и сырье; регулирующие услуги позволяют поддерживать климатическую стабильность, очищать стоки; культурные услуги дают возможности для рекреации и туризма, эстетического наслаждения. [1,36].

В соответствии Водного кодекса Республики Таджикистан водные объекты состоят из поверхностных (реки, ручьи, каналы, озера, пруды, обводненные карьеры, водохранилища, селехранилища, болота, родники, ледники, снежники) и подземных (бассейны подземных вод и водоносные горизонты).

Располагаемые водные ресурсы Таджикистана характеризуется следующими данными:

- «Водные ресурсы в ледниках составляют порядка 845 км³ и общая их площадь - 11,146 тыс. км² или 8% территории страны;

- В речной системе Таджикистана (имеется 947 рек) водный сток составляет 64 км³ в год, в том числе 1,1 км³/в год в бассейне реки Сырдарья и 62,9 км³/в год в бассейне реки Амударья (Рисунок.1.).
- В озёрах Таджикистана (имеются 1300 природных озёр) общий объём водных ресурсов составляет 46,3 км³, из которых 20 км³ являются пресными. В водохранилищах (11 единиц) сосредоточены, общим полезным объёмом 7,5 км³.
- Возобновляемые подземные водные ресурсы составляют 18,7 км³/в год, из которых используется 2,8 км³/в год.
- Объём возвратных вод составляет порядка 3.5 – 4.0 км³/в год из которых 3,0 км³ составляют дренажные возвратные воды с орошаемых земель, 0,50 км³ бытовые и промышленные стоки».

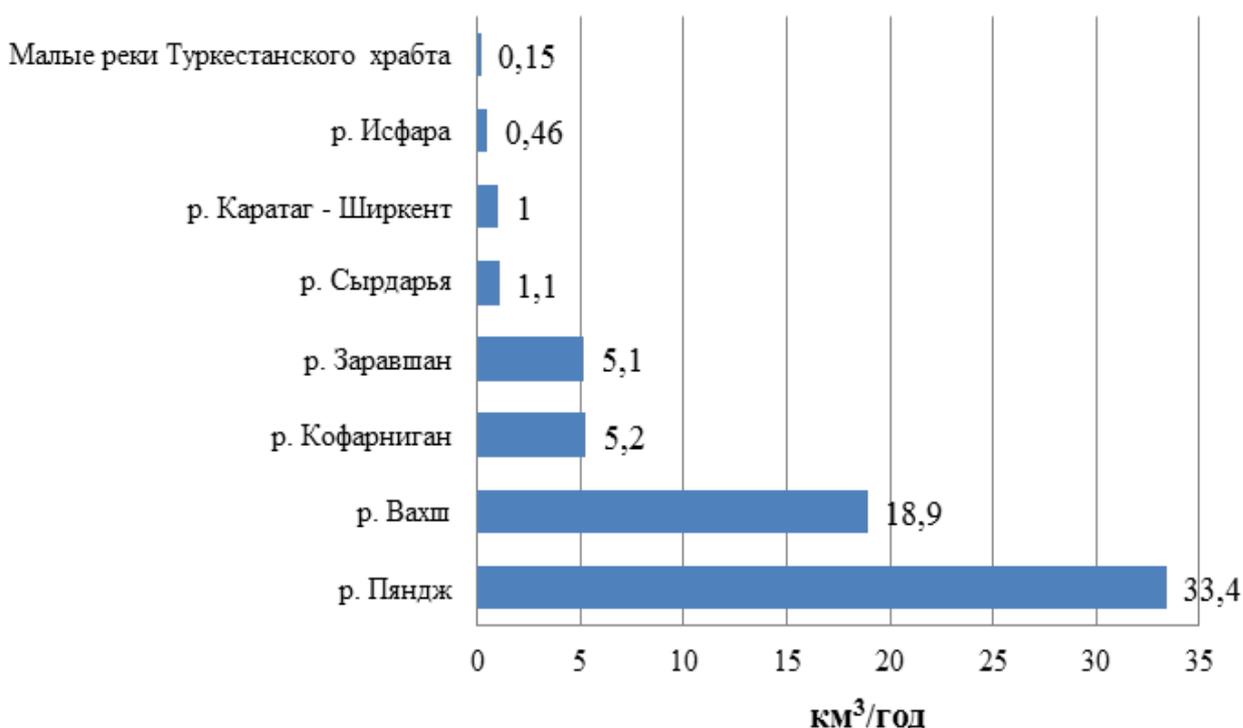

Рис. 1. Среднегодовой объём стока по бассейнам основных рек Таджикистана.

По части использования водных ресурсов в стране, можно отметить, что согласно данным 2-ТП-водхоз («Материалы обобщения государственного учёта использования воды по Республике Таджикистан») Важнейшими водопотребителями являются орошаемое земледелие, хозяйственно-питьевое водоснабжение и санитария, промышленность, рыбное хозяйство, рекреация и окружающая среда. Основным водопользователем в Таджикистане выступает гидроэнергетика. Эти важнейшие участники водохозяйственного комплекса и определяют стратегию национального развития Таджикистана [2,26].

При этом сельское хозяйство все еще остается наиболее водоемкой отраслью национальной экономики. Трудности осуществления быстрых структурных изменений в сельском хозяйстве, прежде всего, в орошаемом

земледелии, усиливают негативное влияние отрасли на состояние окружающей среды и здоровье населения. При этом, здесь уровень использования земельно-водных ресурсов и охраны агроэкосистем выступают в качестве основных условий сельскохозяйственного производства и жизнеобеспечения людей. Более того, на фоне углубления аграрного и социально-экономического кризиса водно-экологические проблемы в системе приоритетов государственных органов власти и управления отошли на второй план. Вместе с тем, устойчивость развития сельскохозяйственного производства во многом зависит от уровня использования водных ресурсов и состояния агроэкосистем. [3,86].

Следует отметить что рост интенсивности использования водных ресурсов, усиление тенденции их загрязнения и снижения потребительских свойств, а также состояние водных объектов оказывают существенное влияние на результативность функционирования многоотраслевого водохозяйственного комплекса, значительно ограничивают масштабы развития водоемких отраслей экономики, ухудшают условия жизнедеятельности населения и его здоровье. Более того, расширяющиеся масштабы нерационального водопользования с учетом современного и перспективного развития на фоне ограниченности водных ресурсов порождают целый ряд экологических проблем. [4,50].

Проблема оптимизация схем водопользования и предотвращения загрязнения водных ресурсов тесно связана с решением задачи поиска и обоснования наиболее эффективных методов достижения рационального использования и охраны водных ресурсов, ориентированных не только на рост эффективности развития водоемких отраслей, но и минимизации отрицательных последствий функционирования национальной экономики и ее отдельных секторов. [5,26].

С учетом этого на фоне проводимых в настоящее время преобразований в аграрном секторе и сложившейся экологической ситуации возникает острая необходимость в разработке принципиально нового подхода к формированию системы управления водохозяйственной деятельностью и государственного регулирования использования, воспроизводства и охраны водных объектов в целях достижения параметров устойчивого водопользования. [6,62].

Управление водными ресурсами является важнейшей составляющей национальной водной (водохозяйственной) политики, а в условиях перехода к модели устойчивого водопользования формирование адекватной системы управления становится принципиально важной задачей.

В условиях нашей республики главным потребителем воды является сельское хозяйство, прежде всего, орошаемое земледелие, которое обеспечивает почти 90% валовой продукции сельского хозяйства и на долю которой приходится также около 90% от общего объема забираемой воды. И именно здесь нужно искать и реализовать варианты более эффективного использования оросительной воды. Очевидно, что без изменения стратегии

развития сельского хозяйства, оптимизации структуры орошаемого земледелия и улучшения функционирования водохозяйственного комплекса страны добиться реального прогресса в решении проблем повышения эффективности водопользования в целом практически невозможно. В условиях рынка рационализации водопользования требует сочетания целей развития и тесного взаимодействия сельского и водного хозяйства как единое целое. [7,148].

В условиях обострения водно-экологических проблем стратегическое значение в плане роста водообеспеченности территории, так и в плане перспектив развития водоемких отраслей экономики страны приобретают вопросы сохранения и улучшения водного баланса. Последнее тесно связано с необходимостью применения стратегического подхода к использованию водных ресурсов, как ограниченного и уязвимого ресурса, и соединения интересов различных водопользователей в национальной водохозяйственной политике, реализация региональных и бассейновых программ рационализации (оптимизации) водопользования, которые имеют важнейшее значение для перехода страны на модель устойчивого развития, обеспечивающую сбалансированное решение социально-экономических задач и проблем сохранения окружающей среды. [8,10].

Стратегические цели национальной водной политики связаны с рациональным использованием водных ресурсов для обеспечения жизнедеятельности населения при сбалансированном решении водохозяйственных проблем, охраны водных ресурсов и управлением водохозяйственной деятельностью в интересах настоящего и будущего поколений. [9,26].

Более детально стратегические цели могут быть определены так:

- создание условий для рационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве, для надежного обеспечения питьевых и хозяйственно-бытовых потребностей населения при сохранении баланса социально-экономических и экологических интересов;

- восстановление и поддержание в экологически безопасном состоянии водоисточников (рек, озер, водохранилищ, подземных горизонтов) и качественных параметров водных ресурсов;

- обеспечение надежной защиты населения и хозяйственных объектов от вредного воздействия водной стихии.

Водохозяйственная политика в период перехода к устойчивому водопользованию объединяет широкий комплекс аспектов водохозяйственной деятельности с точки зрения баланса эколого-экономических и социальных интересов Республики Таджикистан и строится на соблюдении ряд основополагающих принципов, среди которых наиболее важными являться следующие:

- в Республики Таджикистан законодательно закреплена государственная собственность на водные объекты государственного водного фонда;

- управление водным фондом государства – функция государственной системы, обеспечивающей сбалансированность социально-экономических и экологических сфер водопользования;

- ущерб водным объектам должен компенсироваться и, по возможности, устраняться в источнике путем прекращения деятельности, его вызывающей;

- принцип платности водопользования устанавливает отнесение расходов на восстановление и охрану водных объектов, платежи за все виды водопользования и затраты на устранение ущерба на счет водопользователей;

- учет экологического состояния водных объектов путем гибкого управления с использованием адекватных нормативов в водохозяйственной деятельности;

- международное сотрудничество в стратегии управления водными ресурсами жизненно важно для улучшения состояния водных объектов.

Анализ уровня и эффективности использования водных ресурсов в сельском хозяйстве показал, что, несмотря на спад производства, как в сельском хозяйстве, так и в промышленности общий объем забора воды из источников в последние два десятилетия практически не сократился, сохраняясь на уровне примерно 14 км³, или около 26% от объема среднегодового стока. Безвозвратное потребление и потери воды при транспортировке от водоисточников до потребителей составляет 16-20% от общего объема забираемой воды. А потери и непроизводительные расходы воды межхозяйственных и внутрихозяйственных оросительных системах достигают 3 км³, или более 30% от общего количества забираемой отраслями сельского хозяйства воды. Как показывает анализ использования водных ресурсов по отраслевому признаку, главная причина дефицита воды кроется не только в возрастающих масштабах и объемах промышленного и сельскохозяйственного производства. Серьезное влияние оказывает и экстенсивный характер использования водных ресурсов, обусловленный применением устаревших технологий водопотребления. Современные достижения науки и техники, как показывает зарубежный и отечественный опыт, позволяют резко сократить расход (и потери) воды, в том числе и на орошение, и обеспечить тем самым рост производства продукции сельского хозяйства без увеличения общего объема потребления оросительной воды. Так современные экономичные способы полива в пределах республики распространены на площади, составляющие не более 10% от общей площади орошаемого массива (чуть более 70 тыс. га), что, безусловно, не отвечает перспективным задачам эффективного развития сельского хозяйства.

Анализируя причины ухудшения водопользования (земельно-водных ресурсов) и низкого уровня эффективности их использования, можно сказать что они в основном сводятся к наличию слабой законодательной базы регулирования использования водно-земельных ресурсов, государственной

поддержки водохозяйственного комплекса страны, отсутствие действенных экономических рычагов и стимулов повышения эффективности водопользования, а также несовершенство сложившейся системы управления водохозяйственным комплексом и др. [10,8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобылев С.Н. Экономика устойчивого развития: учебник. — Москва: КНОРУС, 2021. — 672 с.
2. Водный кодекс Республики Таджикистан. Одобрен Постановлением ММ МО РТ от 19 марта 2020 года, №756. Утвержден Президентом РТ Эмомали Рахмон, г.Душанбе, от 2 апреля 2020 года, №1688.
3. Использование водных ресурсов. https://www.mewr.tj/page_id=576.
4. Программа реформы водного сектора Таджикистана на период 2016-2025 годы. Душанбе, 2015, 55с.
5. <http://www.bluepeace-centralasia.ch> > iblock > 8_Daler Abdurazokzoda_Statement Tajikistan_RUS. /Далер Абдуразокзода //Реформа водного сектора Республики Таджикистан: Вода как движущая сила устойчивого восстановления: экономические, институциональные и стратегические аспекты управления водными ресурсами в Центральной Азии. 25 февраля 2021г.
6. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. /Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2001 года, № 551. — Душанбе. -65с.
7. Пулатов Я.Э, Кимсанов Д. А. Рациональное использование водных ресурсов – основа устойчивого развития // Сборник научных статей, международной конференции «Воздействующая роль международного десятилетия «Вода для устойчивого развития, 2018-2028» и их влияние на обеспечение эффективности использования, охраны водных и земельных ресурсов в Республике Таджикистан» Душанбе, 2020. -С.146-152.
8. Одинаев Х.А., Норов Х.Г. Развития механизмов управления водопользованием в сельском хозяйстве//Вестник ТНУ. Серия экономических наук.- Душанбе: «Сино», 2010.- №6(62). – с. 3-11.
9. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве.- М.: МАКС Пресс, 2004.-240 с.
10. Чоршанбиев С.Р. Инновационные кластеры как форма развития энергетической инфраструктуры региона: зарубежная практика. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2-5 (141). С. 6-10.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация: Задача рационального использования водных ресурсов тесно связаны с проблемами эффективности функционирования водоемких

отраслей национальной экономики. В статье дана краткая характеристика водных ресурсов страны и региона. Обоснована необходимость учета интересов горных республик при распределении и оценка основных направлений использования водных ресурсов в базовых отраслях национальной и региональной экономики. Перераспределение водных ресурсов связана с необходимостью учета роста численности населения и решения продовольственной безопасности. Выделены стратегические цели водопользования и основные принципы управления водохозяйственной деятельности с учетом приоритета эколого-экономических интересов. По мнению автора, к основной цели управления водохозяйственной политикой можно отнести создание оптимальных условий объективных, концептуально-обусловленных факторов касательно достижения, а также и поддержке устойчивого водопользования, которые способствуют решению насущных проблем водообеспечения в виде социальных и эколого-экономических задач. В политике водохозяйственной деятельности одним из основных государственных механизмов является процесс управления водохозяйственной деятельностью, а при переходе к устойчивому водопользованию весьма важной задачей является управление процессом формирования эффективной системы.

Ключевые слова: устойчивое водопользование, платность водопользования, экономическое стимулирование, водные ресурсы, финансирование водохозяйственного комплекса, административные методы управления, экономический механизм управления водопользованием.

ТАКМИЛИ ИСТИФОДАБАРИИ БОСАМАРИ ЗАХИРАҶОИ ОБӢ ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ

Аннотатсия: Масъалаи оқилона истифодабарии захираҳои обӣ ба муаммои амалкунии самараноки соҳаи обталаби иқтисодиёти милли алоқамандии зич дорад. Дар мақола ҳолат ва миқёси истифодабарии об чи дар сатҳи милли ва чи дар сатҳи минтақавӣ таҳлил шудаанд, масоили оқилона гардонидани таксимоти минтақавии об ва самаранокии истифодаи захираҳои мавҷудаи об арзёби шудаанд. Дикати асоси ба ҳадафҳои стратегияи истифодабарии об ва принсипҳои асосии идоракунии фаъолияти хочагии об бо дарназардошти самтҳои афзалиятноки масоили экологӣ-иқтисодӣ асоснок шудааст. Инчунин, муаллиф бар ин назар аст, ки мақсади идоракунии сиёсати хочагии об муносибгардонии амалҳои боандеша, аз ҷиҳати назария асоснокшуда оид ба ноилшавӣ ва дастгирии истифодаи устувори об мебошад, ки ба ҳалли муаммоҳои таъмини об дар раванди аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ-иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар сиёсати хочагии об механизми асосии давлатӣ бояд идоракунии фаъолияти хочагии об

бошад, вале дар шароити гузариш ба истифодаи устувори об ташкили низоми самараноки идоракунии он вазифаи муҳим мегардад.

Калидвожаҳо: истифодабарии боустувори об, истифодаи пулакии об, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, захираҳои обӣ, маблағгузори ба иншоотҳои хочагии об, инчунин механизмҳои иқтисодии идоракунии истифодабарандагони об дар соҳаи кишоварзӣ акс ёфтааст.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF WATER USE IN AGRICULTURE

Annotation: Problem of rational use of water resources are closely connected with problems of efficiency of functioning of water capacious branches of national economy. In article the short characteristic of water resources of the country and region is given. Necessity of the account of interests of mountain republics is proved at distribution and an estimation of the basic directions of use of water resources in key economic branches of national and regional economy. Redistribution of water resources it is connected with necessity of the account of growth of population and the decision of food safety. Strategic targets of water use and main principles of management of water economic activities taking into account a priority of ecologic-economic interests are allocated. The main goal of water management policy can be attributed to the creation of an optimization condition for objective, conceptually determined factors regarding the achievement and support of sustainable water use, which contribute to solving urgent water supply problems in the form of social and environmental-economic problems. In the water management policy, one of the main state mechanisms is the process of water management, and during the transition to sustainable water use, a very important task is to manage the process of forming an effective system.

Keywords: steady water use, payment of water use, provision of economic incentives, water resources, financing of a water economic complex, administrative management methods, the economic mechanism of management of water use.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Норов Хуршед Гиёсиддинович** н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **E-mail:** khurshed_tnu@mail.ru, Телефон: (+992) 888-447-443

Сведения об авторе: **Норов Хуршед Гиёсиддинович** - к.э.н., доцент кафедры информационных системы в экономике Таджикский национальный университет, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, **E-mail:** khurshed_tnu@mail.ru, Телефон: (+992)) 888-447-443

Information about the author: Norov Khurshed Giyosiddinovich – Ph.D., Associate Professor, Department of Information Systems in Economics, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Phone: (+992)) 888-447-443

ТЕОРИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ В АПК

Исмоилова П.

Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан

Исследователи считают, что в ходе многовековой эволюции, осуществлявшейся последовательно в ходе развития и отмирания различных цивилизаций, управление как экономическая категория прошло шесть обособленных этапов, которые получили название «управленческих революций». При этом под управлением люди всегда понимали любую регулирующе-организовывающую деятельность коллективов людей в политической (установление порядка, правил, законов), экономической (производство и распределение благ), оборонительной (защита от природных катаклизмов или от врагов) и некоторых других сферах. Поэтому термин «управление» стали понимать как функцию биологических, социальных, технических и организационных систем, обеспечивающую и сохранение структуры этих систем, и необходимый режим их жизнедеятельности. Таким образом, под управлением автор данного исследования предлагает понимать элемент, функцию организованных систем самой различной природы - биологических, социальных, технических, - обеспечивающую сохранение их определенной структуры, поддержание режима деятельности, а также реализацию их программ, планов, целей и задач.

Итак, первый класс управления - это управление в технических системах: механизмами и инструментами, системами машин и различными по сложности технологическими процессами.

Второй класс управления - это управление биологическими системами, т.е. процессами, протекающими в природе.

Третий класс управления — это управление в социальных системах, т.е. управление отдельными людьми и целыми коллективами людей, объединенных в группы, преследующих определенные социальные цели и задачи. Социальное - или разумное - управление возможно только в человеческом обществе; оно возникло и стремительно развивалось с появлением и развитием процессов разделения труда.

Исследователь Э.А. Уткин отмечает, что накопленный веками опыт управления обобщался и воспринимался последующими поколениями до тех пор, пока его методы и приемы не устаревали и не становились своеобразным тормозом развития общества и производства. Затем необходимо было осуществлять поиск новых форм и подходов в социальном управлении, способных обеспечить новые, значительно возросшие потребности общества. Первая управленческая революция, по мнению ряда исследователей истории менеджмента, носила религиозно-коммерческий характер. Она имела место около 7 тысяч лет назад и была порождена формированием рабовладельческих государств Древнего Востока. В тех условиях шумерские жрецы, обладающие письменностью,

умели записывать результаты сделок вести на их основе своеобразный экономический анализ. Таким образом в Шумере, Аккаде и Египте произошла трансформация касты сугубых священников в касту полурелигиозных функционеров-коммерсантов, явивших собой упрощенный образ бизнесменов древнего мира. Необходимо отметить, что приемы и методы ведения деловой документации и бухучета того периода развития социального управления принципиально не намного отличаются от тех, которые осуществляются функционерами бизнеса и в наше время. Вторую управленческую революцию принято увязывать с жизнедеятельностью величайшего администратора древности вавилонского царя Хамураппи (1792-1750 гг. до н.э.), который разработал свод законов, регулирующих правовые основы управления государством, обществом и экономической деятельностью. Все 285 Законов Хамураппи стали величайшим нововведением для его современников и ознаменовали появление светского подхода в управлении, заключавшегося в появлении формальной системы организации и регулирования отношений людей, зарождение основ так называемого лидерского стиля управления, основанного на проявлении не только административной власти, но и социально-экономической мотивации поведения исполнителей - членов любого социума. Третья управленческая революция обычно увязывается с результатами правления еще одного вавилонского царя - Навуходоносора II (605-562 гг. до н.э.), ставшего инициатором строения Вавилонской башни и «висячих садов». Но наиболее значительным нововведением этого правителя Древнего Востока стала система производственного контроля на текстильных предприятиях того времени и в зернохранилищах. Благодаря этой системе создавались благоприятные условия для учета результатов труда и заметного повышения его производительности. Третью управленческую революцию принято называться «производственно-строительной».

Четвертая (индустриальная) управленческая революция по времени увязывается с великой индустриальной революцией XVIII-XIX веков; она стала базовой основой в развитии капитализма в Западной Европе. В 80-е годы XIX века промышленная революция переметнулась и в Северную Америку, обеспечив этой части цивилизованного мира невиданный до этого экономический рост. Именно в этот период начал осуществляться переход от ремесленных мастерских к крупному машинному производству. Поскольку в этот период времени происходила радикальная смена правил и методов управления во всех сферах общественной жизни, цитируемые исследователи склонны считать этот отрезок исторического процесса начальной точкой отделения профессионального менеджмента от капитала (собственности) и становления института «профессионального управления», т.е. профессионального менеджмента.

Периодом наступления пятой управленческой революции принято считать конец XIX - начало XX века. Эту управленческую революцию

называют «бюрократической», поскольку она способствовала превращению менеджеров в новый социальный класс, отделившийся от капиталистов. Следовательно, как утверждают исследователи А.И.Кравченко и А.И.Кредисов, теоретической базой пятой управленческой революции стала концепция «рациональной бюрократии», для которой характерно формирование крупных иерархических структур, разделение труда, внедрение норм и стандартов, формализация должностных обязанностей и ответственности менеджеров.

По мнению цитируемых авторов итогами пятой управленческой революции стали:

- превращение менеджеров в социальный класс, отделенный от капиталистов;

- формирование и развитие концепции «рациональной бюрократии»;

- формирование крупных иерархических структур, разделение управленческого труда, внедрение норм и стандартов, формализация должностных обязанностей и ответственности менеджеров. Таким образом, изменения, произошедшие с конца XIX века в развитии теории и практики менеджмента, по сути, представляют классические школы менеджмента:

- концепция научного управления (1885-1920 гг.);

- концепция административного управления (1920-1950 гг.);

- управление с позиции человеческих отношений (1930-1950 гг.);

- управление с точки зрения количественных методов (1950-1970 гг.)

Краткая характеристика каждой из школ менеджмента в хронологической последовательности выглядит следующим образом. Школа научного управления. Основателями школы и целого направления являлся Ф.У. Тейлор (1856-1915 г.) - инженер-технолог, менеджер. Основные принципы (правила) научного управления сформированы Ф. Тейлором в основном его труде «Принципы научного управления» (1911 г.).

1. Научный отбор работника. Подбор, обучение и расстановка работников на те рабочие места, где они могут принести наибольшую пользу.

2. Научное изучение труда на основе разработки рациональных методов осуществления измерения затрат времени с помощью «единиц времени» с целью обоснования научного нормирования труда и стандартизации рабочих операций.

3. Специализация работы и функций как в производстве, так и в управлении. Каждый управленец и рабочий должен знать, за какую функцию он несет ответственность.

4. Выделение планирования в качестве специализированной функции управления.

5. Введение оплаты по результатам труда и дополнительной оплаты за перевыполнение труда, стимулирующей рост выработки.

6. Отделение управленческой работы от производственной и превращение ее в определенную специальность.

7. Тесное сотрудничество администрации и рабочих, и равная ответственность за результаты работы.

Ф. Тейлор смотрел на управление и на рабочих как на машину и стремился подбирать рабочих к созданной машине. Под научным управлением Ф. Тейлор понимал творческую предпринимательскую деятельность менеджера, направленную на соединение материальных ресурсов, труда и технологии производства в единый процесс, обеспечивающий повышение производительности труда, эффективности производства и достижение целей предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курдюмов А.В. Агропарк как элемент системы продовольственной безопасности (на примере Челябинской области) / А.В. Курдюмов // Агропродовольственная политика России. – №9 (60). – 2016. – С. 30-33.

2. Карпов В.В., Алещенко В.В. Кластерный подход к развитию агропромышленного комплекса Омской области // Издательство: Институт экономики и организации промышленного производства СО РАН (Новосибирск), 2014. – 415 с.

3. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов – Воронеж: Истоки, 2008. – С. 25.

4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе. 2016. С. 87.

5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли. Понедельник, 26.12.2019.

6. Тенгоборский Л.В. О производительных силах России О сельском хозяйстве / Л.В. Тенгоборский; пер. IV Вернадского. - Москва: Унив. тип., 1995. - Гл. 2. Раздел 1. - 240 с. –S. 9.

ТЕОРИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ В АПК

Аннотация: Исследователи считают, что в ходе многовековой эволюции, осуществлявшейся последовательно в ходе развития и отмирания различных цивилизаций, управление как экономическая категория прошло шесть обособленных этапов, которые получили название «управленческих революций». При этом под управлением люди всегда понимали любую регулирующе-организовывающую деятельность коллективов людей в политической (установление порядка, правил, законов), экономической (производство и распределение благ), оборонительной (защита от природных катаклизмов или от врагов) и некоторых других сферах. Поэтому термин «управление» стали понимать как функцию биологических, социальных, технических и организационных систем, обеспечивающую и сохранение структуры этих систем, и необходимый режим их жизнедеятельности.

Ключевые слова: Исследование, эволюция, цивилизация, развития, управление, функция, структура, элемент, производство, сфера.

НАЗАРИЯ ВА ТАКМИЛИ НАЗОРАТ ДАР КАС

Аннотатсия: Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки дар тӯли садсолаҳои таҳаввулот, ки дар раванди рушд ва пажмурдашавии тамаддунҳои гуногун пай дар пай сурат мегирифт, менечмент ҳамчун категорияи иқтисодӣ шаш марҳилаи алоҳидаро паси сар кардааст, ки онҳоро «инқилобҳои идоракунии» меномиданд. Дар баробари ин одамон ҳамеша дар зерин роҳбарӣ ҳама гуна фаъолияти танзимию ташкилии коллективҳои одамонро дар соҳаи сиёсӣ (муқарар намудани тартибот, қоидаҳо, қонунҳо), хоҷагӣ (истеҳсол ва тақсмоти мол), мудофиавӣ (муҳофизат аз офати табиӣ ё аз душманон) мефаҳмиданд ва баъзе соҳаҳои дигар. Аз ин рӯ, истилоҳи «менечмент» ҳамчун вазифаи системаҳои биологӣ, иҷтимоӣ, техникӣ ва ташкилӣ, ки ҳам нигоҳ доштани сохтори ин системаҳо ва ҳам тарзи зарурии ҳаёти онҳоро таъмин мекунад, фаҳмида мешавад.

Калидвожаҳо: тадқиқот, таҳаввул, тамаддун, рушд, идоракунии, функция, сохтор, элемент, истеҳсолот, соҳа.

THEORY AND IMPROVEMENT OF CONTROL IN AIC

Annotation: Researchers believe that in the course of centuries of evolution, which was carried out sequentially in the course of the development and withering away of various civilizations, management as an economic category went through six separate stages, which are called "managerial revolutions." At the same time, people have always understood under management any regulatory and organizing activity of collectives of people in political (establishment of order, rules, laws), economic (production and distribution of goods), defensive (protection from natural disasters or from enemies) and some other spheres. Therefore, the term "management" began to be understood as a function of biological, social, technical and organizational systems, ensuring both the preservation of the structure of these systems, and the necessary mode of their life.

Key words: Research, evolution, civilization, development, management, function, structure, element, production, sphere.

Сведение об авторе: **Исмоилова П.** – ассистент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. **Телефон:** (+992) 911-08-19-84

Маълумот дар бораи муаллиф: **Исмоилова П.** – ассистенти кафедраи менечменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33. **Телефон:** (+992) 911-08-19-84

Information about the author: **Ismoilova P.** - Assistant of the Department of Management, Academy of the State Administration under the President of the Republic of

УПРАВЛЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ

Киличева М. М.

Таджикский национальный университет

Современные информационные технологии в виде использование автоматизированной банковской системы с широким возможностями, на базе конкретного банковского продукта, сформулированы широкий ряд и расширен традиционный ассортимент банковских услуг с отличающимися параметрами обслуживания. Партнерское сотрудничество банков с населением с целью достижения экономической стабильности в национальной экономике. Выявить основы развития банковских услуг, выявить направления по снижению издержек и, тем самым, увеличить доступность банковских услуг, предоставляемых банком для населения. 1, 78]

В современных условиях основная цель формирования и развития рынка банковских услуг заключается в удовлетворении общественной потребности в этих услугах, а именно: в решениях банковской системой задач организации денежного обращения; централизации временно свободных капиталов и кредитовании за счет централизованных средств тех отраслей экономики, которые в данное время более других нуждаются в денежных средствах и обеспечивают большую рентабельность. Эти задачи решаются путем выполнения банковской системой своих основных функций: а) организации денежных расчетов; б) аккумуляции временно свободных денежных средств; в) кредитования приоритетных отраслей экономики. Указанные расчетная, сберегательная и кредитная функции банковской системы воплощаются в совокупности операций ее субъектов.

Рынок банковских услуг условно можно разделить на три основных сегмента:

- рынок услуг по организации денежных расчетов;
- рынок услуг по привлечению денежных средств в банковскую систему;
- рынок услуг по размещению привлеченных средств в наиболее рентабельные отрасли экономики.
- Одно из важнейших мест на рынке банковских услуг занимают коммерческие банки роль, которых в банковской системе нашей республики заметно повысилась. Эти банки, используя собственный потенциал, могут существенно повлиять на развитие рынка банковских услуг, так как 5 – 6 крупных коммерческих банков владеют более 80% всех активов банковской системы. В этой связи коммерческие банки республики с целью совершенствования рынка банковских услуг должны

обратить внимание на некоторые задачи на рынке банковских услуг, которые мы считаем основными: [2, 53]

- повышение качества предоставляемых услуг, расширение их количества и улучшение обслуживания;
- разработка новейших видов услуг, среди которых новые виды кредитования (овердрафт, кредитование с использованием гибкой системы процентной политики и т.п.), персональное, «элитарное» обслуживание клиентов путем менеджмента счетов, консультаций, нетрадиционных форм обслуживания и, как результат проведенной работы, создание новых банковских технологий и усовершенствование существующих;
- выявление и удовлетворение потребностей клиентов в сочетании с общественными интересами, например, через финансирование важных общественных проектов;
- привлечение к обслуживанию финансово-стабильных клиентов;
- деятельность на международном рынке;
- обеспечение стабильного повышения эффективности всех видов банковской деятельности;
- обеспечение эффективных источников привлечения средств;
- снижение банковского риска;
- улучшения имиджа банка.

Современный банк как сложная система предоставления банковских услуг населению, представляет собой совокупность связей, имеющих экономическую, социальную, организационную природу. Поэтому, с точки зрения социальных связей, подвергающихся социальному управлению и государственному управлению в частности, банковская система может обладать стабильностью только в том случае, если в процессе управления объекты данной системы будут обладать определенной степенью надежности. [3, 36]. Такой подход к анализу банка как сложной системы предоставления банковских услуг населению согласуется и с типами и формами финансового поведения населения.

По данным профессиональных экспертов, в конце XX века «около 90% банковских операций в мире осуществлялось через отделения банков и только 10% через банкоматы, мобильный и интернет-банкинг. В настоящее время ситуация изменилась до противоположной - 90% транзакций проводятся через удаленные каналы и 10% - через отделения банка. При этом, интернет-банкинг представляет собой не просто очередную информационную или платежную технологию, для внедрения которой достаточно подключить еще один модуль, а целую систему взаимодействия с клиентами в режиме реального времени.[4, 10].

В экономической литературе отмечается, что категория банковских инноваций очень специфична и необходимо требует точного определения понятийного аппарата в рамках каждой исследуемой проблемы. Так, например, Полищук А.И. определяя инновационную банковскую услугу, отмечает, что «инновационность может проявляться исключительно в содействии клиенту в получении прибыли, а банку

дополнительных комиссионных. [5, 560.]. Инновационную банковскую услугу как «комбинированную, нетрадиционную форму банковского обслуживания, создаваемую на основе маркетинговых исследований потребностей рынка», [6, 416.] а Рубинштейн Т. Б. и Мирошкина О. В. считают, что «инновационная деятельность отечественных коммерческих банков проявляется в создании и внедрении принципиально новых услуг, либо изменении таких параметров уже существующих услуг, которые приводят к изменениям в технологии обработки данных». [7, 62]. Классифицируя банковские инновации, В.С.Викулов подразделяет их по степени и характеру воздействия на процесс оказания банковской услуги и выделяет точечные и системные инновации.

Исходя из подобного подхода можно сделать вывод, что именно технологическая инновация порождает инновационный банковский продукт, но не изменяет технологию обслуживания клиента.

Формирование рыночных отношений в условиях дефицита финансовых ресурсов и усиливающаяся необходимость предоставления банковских услуг населению на качественно новом уровне, требуют трансформации деятельности банков в направлении аккумуляции финансовых ресурсов для обеспечения расширенного воспроизводства банковского и общественного капитала. В связи с этим вопрос экономической сущности кредитного института в процессе трансформации и его значимости в системе предоставления услуг населению неизмеримо возрастает.

В условиях транзитивной экономики, решение задачи привлечения сбережений населения и их трансформации в инвестиции, представляется достаточно сложной, что связано с существованием определенных трудностей в адаптации населения принимающего экономические решения, из состояния регламентированности в состояние непредсказуемости. Такая ситуация ведет к трансформации тенденций и факторов предоставления банковских услуг населению, которые намного в большей степени, чем прочие продукты рынка банковских услуг, зависят от региональных, этнических, экономических и религиозных факторов.

Современный рынок банковских услуг населению в своем развитии достиг такого периода, поведения населения не отражает изменяющуюся систему экономических отношений. Только комплексный подход к анализу этих отношений может не только связать теорию и практику банковских услуг населению, но и направлять эту систему в интересах трансформирующегося в направлении рынка общества.

В условиях изменяющейся системы экономических отношений, рост доходов населения становится важным внутренним фактором для трансформации банковских услуг населению. Согласно теории информационной экономики, в современных условиях происходит степень возрастания трансформации ожиданий населения, в основе которых лежат сложности отношений и трансакций, которые увеличивают волатильность и создают неопределенность.

Трансформация банковских услуг населению в разных странах происходит с разной скоростью, разных стартовых условий и в разных исторических, культурных и региональных условиях.

Как было отмечено выше, в Республике Таджикистан принята новая Стратегия национального развития на период до 2030 года, которая определяет основные направления развития секторов национальной экономики, в том числе банковского сектора страны. В этом стратегическом документе отмечено, что в банковской системе, в том числе, в сфере предоставления банковских услуг населению, имеются проблемы, которые необходимо решать, в том числе, низкий уровень капитализации действующих финансовых институтов (банки, МФО, страховые компании и т.д.), которые предоставляют узкий перечень финансовых продуктов в основном краткосрочного характера.

Исходя из этого, в отношении улучшения банковской системы, в том числе предоставления банковских услуг населению, выделены приоритеты действий, среди которых одними из главных выступают вопросы: расширения перечня предлагаемых финансовых продуктов и услуг, имеющих инновационный характер; усиление кадрового потенциала всех уровней банковской системы; переход к гибким организационным структурам; увеличение доступности, безопасности и качества платёжных услуг и платёжных систем; оздоровление крупных банков; содействие проникновению розничных банковских услуг в сельской местности и среди семей с низким уровнем дохода, в том числе с использованием средств сотовой связи для оказания финансовых услуг; освоение и широкое применение исламских как банковских, так и фондовых инструментов финансирования; дальнейшее совершенствование нормативно-правовой базы финансового сектора, направленного на повышение прозрачности и доверия к деятельности учреждений банковской системы; поэтапное повышение минимального размера гарантийного возмещения по обязательному страхованию вкладов физических лиц с учетом состояния стабильности банковской системы и т.д.

В этом стратегическом документе отмечено, что реализация этих приоритетов позволит создать такие условия, когда «не менее 50% семей будет охвачено банковскими услугами и законодательно повышены суммы гарантий по долгосрочным банковским вкладам и расширены дополнительные меры по защите вкладчиков через их страхование. [8, 12].

Несмотря на негативное влияние внешних факторов, макроэкономические показатели развития Республики Таджикистан за последние годы имели тенденцию стабилизации, наметился рост производства, инфляция держалась на умеренном уровне, происходил рост заработной платы и денежных доходов населения, произошло укрепление социального сектора. Так, например, ВВП страны за последние годы в среднем ежегодно увеличивался на 7%, а рост промышленной и сельскохозяйственной продукции в среднем составил

10,4 и 11,1%, рост доходов населения увеличился более чем в 2 раза. Это свидетельствует о том, что национальная экономика Таджикистана постепенно снижает сильную зависимость от воздействия внешних факторов за счет укрепления внутреннего потенциала.

В этот период деятельность коммерческих банков в Таджикистане осуществлялась на основе эффектов рыночной экономики и его развитие было направлено на эффективное использование финансового потенциала страны. Значительная часть нормативного регулирования банковской деятельности уже приведена в соответствие с международной признанными подходами. При этом, стабильность и устойчивое макроэкономическое развитие, взвешенная денежно-кредитная и налогово-бюджетная политика, эффективное регулирование банковской деятельности и системы банковского надзора стали основополагающими принципами развития банковской системы. [9. 87.].

В современных условиях конкурентная среда на отечественном рынке банковских услуг снизилась, особенно в области привлечения денежных средств населения в банковские вклады и обслуживания денежных переводов внешних трудовых мигрантов. Так, ухудшение ситуации в крупных системообразующих банках привело к существенному сокращению вышеперечисленных банковских операций в ОАО «Агроинвестбанк» и ОАО «Точиксодиротбанк», вплоть до их полного прекращения в ОАО «Таджпромбанк» и ЗАО «Фононбанк» связи с их ликвидацией. В этих условиях, нагрузка по обслуживанию этих видов операций легла на остальные, менее крупные по размерам коммерческие банки и микрофинансовые организации. Это вызвало рост нагрузки на данные кредитные организации, включая и низкую их способность по своевременному и качественному обслуживанию населения, что вызывает рост неудовлетворенности населения качеством банковского обслуживания в целом. При этом, в целом сохраняется неустойчивая ситуация в банковской системе, где наблюдается как снижение депозитной базы банков, так и сокращение объемов выданных кредитов и капиталов кредитных организаций, свидетельствующая о существующем падении доверия к банкам со стороны населения.

Однако эти процессы на уровне банковской системы в целом, сопровождаются увеличением объема банковских операций в иных, более мелких по размерам банках и микрофинансовых организациях, где наблюдается процессы внедрения новых банковских продуктов и улучшение качества кредитного портфеля, что является важным признаком того, что банковская система оказалась более устойчивой, чем некоторые негативные оценки экспертов.

В целом можно прийти к выводу, что произошедшее ухудшение состояния банковской системы содействовало дальнейшему совершенствованию отечественного банковского сектора, эволюционным способом очищая данный рынок от банков и микрофинансовых организаций, которые оказались не способными своевременно и гибко приспосабливаться к меняющимся условиям.

В то же время, особенностью развития банковских услуг населению в Республике Таджикистан в последние годы становится динамичный рост масштабов кредитования малого бизнеса и населения, что непосредственно влияет на процессы преодоления бедности. Однако, масштабы деятельности организаций банковского сектора страны в сельской и горной местности, к сожалению, относительно малые, и наблюдается тенденция сокращения доли малого и среднего бизнеса в ВВП страны с 20,1 % в 2010 до 8,2 % в 2018 г..

Анализ банковского сектора страны показывает, что для решения задачи ускоренного экономического роста необходимо не только оздоровить системообразующие банки, но и существенно увеличить возможности этого сектора в целом в сфере предоставления банковских услуг населению. Для этого необходимо вовлекать в процесс такие факторы, как высокие темпы экономического роста, повышение устойчивости экономики и роста в страну денежных переводов внешних трудовых мигрантов, что теоретически и практически создает базу для увеличения внутренних национальных сбережений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Викулов В.С. Типология банковских инноваций / В.С. Викулов. - Финансовый менеджмент, 2004. - №6. – С. 75-82.
2. Гаюров Г.Х. Автореферат. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан. - Душанбе – 2019.- 53.с
3. Дьяченко О.А. Дистанционно-банковское обслуживание должно быть оперативным, эффективным и безопасным / О.А.Дьяченко // Национальный Банковский Журнал. - 2011. -№9 (88). - С.34-38.
4. Кинг Б. Банк 2.0. Как потребительское поведение и технологии изменят будущее финансовых услуг / Б. Кинг; пер. с англ. М. Маковской. - М.: Олимп-Бизнес, 2012. - 10 с.
5. Полищук А.И. Банковский менеджмент / под ред. О.И.Лаврушина. М.: Кнорус. - 2009.- 560с.
6. Рубинштейн Т. Б. Пластиковые карты / Т.Б.Рубинштейн, О.В. Мирошкина. — М.: Гелкос АРВ, 2005.- 416с.
7. Тосунян Г.А. Банковское дело и банковское законодательство о России: Опыт, проблемы, перспективы / Г.А. Тосунян. - М.: Дело Лтд, 1995. – 65с.
8. Шубин К.А. Управление банковским инновациями на рынке дистанционного обслуживания на основе оценки экономической эффективности: Автореферат дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / К.А. Шубин. - Пермь, 2007. – С. 9-15.
9. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе. 2016. С. 87.

УПРАВЛЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ

Аннотация: в статье рассмотрены аспекты, которые нужно грамотно сформулировать населению. Представлять современный банк не как сложную систему, но как целостную схему, включающую реализацию потребности населения. Акцентирован внимание стратегии развития банка в направлении банковских услуг населению. Современные информационные технологии в виде использования автоматизированной банковской системы с широкими возможностями, на базе конкретного банковского продукта, сформулированы широкий ряд и расширен традиционный ассортимент банковских услуг с отличающимися параметрами обслуживания. Партнерское сотрудничество банков с населением с целью достижения экономической стабильности в национальной экономике. Выявить основы развития банковских услуг, выявить направления по снижению издержек и, тем самым, увеличить доступность банковских услуг, предоставляемых банком для населения.

Ключевые слова: стратегии развития банка, инженерно-математический подход, партнерское сотрудничество, Посредничество между банком и клиентом, сохранение денежных средств и увеличение собственных депозитов.

ИДОРАКУНИИ РУШДИ ФАЗОИ ПЕШНИҲОДИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ БА АҲОЛӢ

Аннотатсия: Дар мақола чанбаҳои даромадҳои аҳоли ҳангоми хизматрасони мизочон тавасути бонкҳо қоидаҳои муқарраршудаи бурдани пардохтҳо ва хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунӣ-ҳазинадориро дар низоми бонкӣ амали менамояд. Технологияи иттилоотии муосир дар намуди системаҳои автоматонии бонкӣ бо имкониятҳои васеъ дар асоси маҳсулотҳои бонкӣ хизматрасоҳои электронии бонкӣ ниҳоят муҳимандистифода бурда мешаванд. Шарикҳои ҳамкориҳои бонкӣ ба аҳоли ин пеш аз ҳама бо мақсади расидан ба рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Асосҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ бо ёрии қортҳои электронӣ амали карда шуда дастрасии хизматрасониҳои бонкиро ба аҳоли таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: стратегия рушди бонкӣ, муносибатҳои инжинерию метематикӣ, ҳамкориҳои шарикӣ, миёнаравӣ байни бонкҳо ва мизочон, нигоҳдории воситаҳои пулӣ ва афзун намудани амонатҳои шахсӣ.

MANAGING THE SPATIAL DEVELOPMENT OF THE PROVISION OF BANKING SERVICES TO THE POPULATION

Abstract: The article considers aspects that need to be correctly formulated to the population. To represent a modern bank not as a complex system, but as a complete scheme, including the realization of the needs of the population. The attention is focused on the development strategy of the bank in the direction of banking services to the population. Modern information technologies, such as the use of an automated banking system with a wide range of capabilities, based on a specific banking product, formulate a wide range and expanded the traditional range of banking services with different

parameters of service. Partnership cooperation of banks with the population in order to achieve economic stability in the national economy. Identify the basics of the development of banking services, identify areas to reduce costs, and thereby increase the availability of banking services provided by the bank to the public.

Keywords: bank development strategy, engineering-mathematical approach, partner cooperation, mediation between the bank and the client, saving money and increasing its own deposits.

Сведения об авторе: Киличева М.М. – старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 93-777-67-51; 231-15-23

Маълумот дар бораи муаллиф: Киличева М.М. – муалими калони кафедраи системаҳои итилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: ш. Душанбе, Хиёбони Рудаки 17. тел: (+992) 93-777-67-51; 231-15-23

Information about the author: Kilicheva M.M. - senior lecturer of the Department of Information Systems in Economics, TNU. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 93-777-67-51; 231-15-23

МАВҚЕИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.

**Раҷабов Т. Б., Расулов Б., Сайдахмадова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ назорати дохилӣ дар идоракунии ташкилотҳо мавқеи муҳимро соҳиб гашт, зеро дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ зарурати тағироти куллиро дар банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва назорати фаъолияти истеҳсоли -иқтисодӣ, тағйир додани низоми идоракунии корхонаҳои ватанӣ ба миён овард. Рушди иқтисоди бозорӣ вазифаи муҳимтаринро барои таҳияи концепсияҳои нави низоми назорати дохилӣ ки ба ислоҳоти иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои рушди иқтисоди миллии нигаронида шудааст ба миён гузошт, ки чунин низомҳои идоракунӣ ба корхона имкон медиҳанд маълумоти баҳисобгирӣ ва назоратро барои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ, пешгӯии динамикаи тағирёбии шароити бозор, арзёбӣ ва таҳлили ҳолатҳои бӯҳронӣ дар фаъолияти молиявӣ хоҷагии корхонаро омӯхта роҳҳои ҳалли алтернативии онро ба роҳбарияти корхона пешниҳод намояд.

Вақтҳои охир ба назорати дохилӣ созмонҳои ҷаҳонӣ ва махсусан дар ташкилотҳои ватанӣ тавачҷӯҳи бештар зоҳир карда мешавад. Ин ба он вобаста аст, ки ширкатҳои ватанӣ бештар ба ҳамгироии ҷаҳонӣ ва равандҳои иқтисодӣ, инчунин дар фаъолияти онҳо ниҳодҳо (институт)-и иқтисодӣ ҷалб мешаванд. Аз ин рӯ, фаъолияти онҳо бояд ба талабот ва стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад. Дар чунин шароит ширкатҳои, ки мехоҳанд саҳмияҳои худро дар бозорҳои миллии ӯ

байналмилалӣ пешниҳод кунанд ё аз онҳо қарз гиранд, бояд системаи дахлдори назорати дохилиро таъсис диҳанд. Вазифаҳои чунин системаро шӯбаи аудити дохилӣ ва ҳадамоти аудити дохилӣ иҷро карда метавонанд. Субъектҳои иқтисодӣ, ки омодамоии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) барои онҳо ҳатмӣ мебошад, дар чунин ҳолат аудит ӯҳдадор аст, ки назорати дохилиро оиди ташкили раванди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) амалӣ намояд (ба истиснои ҳолатҳое, ки роҳбари он ӯҳдадор аст баҳисобгирии муҳосибиро бар дӯши худ гирад).

Рушди назорати дохилӣ дар шароити муосир аз омилҳои зерин вобаста аст:

➤ назорати дохилӣ имкони ошқори яке аз захираҳои истифоданашудаи мавҷудбударо дорад, ки шояд истифодаи дурусти онҳо тавонад самаранокии фаъолияти ширкатро афзоиш диҳад;

➤ аудити дохилӣ (ё дигар шаклҳои ташкили назорати дохилӣ) барои соҳибони ширкатҳо диққатҷалкунанда гардид, ки худ аз идоракунии бевоситаи ширкат дур шуда, идораи онро ба менечерони касбӣ супоридаанд.

Назорат яке аз функсияи идоракунӣ буда аз системаи мониторинг ва тафтиши чараёни фаъолияти объект иборат мебошад, ки тибқи қарорҳои идоракунии қабулшуда амал мекунад.

Дар шароити муосир мақсади асосии назорат омӯзиши ҳолисонаи ҳолати корҳо дар соҳаи муайяни фаъолияти корхона ва муайян кардани омилҳои, ки ба фаъолияти он таъсири манфӣ мерасонанд, мебошад [2, с. 23].

Вазифаҳои асосии назорат:

➤ нигоҳдории моликияти корхона, аз ҷумла воситаҳои асосӣ, пули нақд, инвентаризатсия ва дигар арзишҳои ба ташкилот тааллуқдоштаро таъмин ва назорат мекунад;

➤ таҳкими қонуни давлатӣ ва шартномавӣ дар корхона;

➤ ноил шудан ба сарфакорона истифодаи воситаҳои ташкилот;

➤ ошқор намудани захираҳои, ки истифодаи онҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад;

➤ муайянмоии роҳҳои бехтар намудани фаъолияти корхона.

Дар шароити муосир назорат барои иҷрои вазифаҳои муайян ва ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни пешбинишуда зарур аст.

Бартариҳои назорат дар фаъолияти идоракунӣ ин:

➤ фаъолияти назоратии ташкилотҳо камбудихоро ошқор намуда имкон медиҳанд, ки барномаи банақшагирӣ барои татбиқи минбаъдаи фаъолият такмил дода шавад, ба истиснои ҳолатҳои ғайриҷашмдошти давраҳои оянда;

➤ назорат ба субъектҳои хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки зуҳуроти зараровар, инчунин дурнамои рушди минбаъдаи фаъолиятро муайян кунанд;

➤ назорат имкон медиҳад, ки хатогӣ ва камбудихо саривақт ошкор ва ислоҳ карда шаванд ва ба пешгирии бӯхронӣ дар фаъолияти идоракунӣ мусоидат намояд[3. с.45].

Назорати дохилӣ равандест, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат нигаронида шудааст ва натиҷаи фаъолияти роҳбарият дар банақшагирӣ, ташкил ва мониторинги тамоми фаъолияти ширкат ва қисматҳои он мебошад. Менечерони ширкат бояд пеш аз ҳама ҳадафҳо, вазифаҳо ва бахшҳои алоҳидаи ширкатро муайян намуда, сохтори мувофиқати ташкили онро ба вучуд оранд. Баъдан таъмини низоми самараноки ҳуҷҷатҳо ва ҳисобот оиди назорат ва ноил шудан ба мақсад ва ҳалли вазифаҳои дар пеш гузошташударо назорат намоянд. Мафҳуми назорати дохилӣ аз нуқтаи назари фаҳмиши баҳисобгирии муҳосибӣ чунин аст: назорати дохилӣ сохтор, сиёсат, қоидаҳо, расмиёти таъмини нигоҳдории дороиҳои ширкат ва эътимоднокии ҳамаи ахбороти баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки ба фаъолияти ташкилот эътимоди кофӣ медиҳанд.

Дар баробари ин маълум аст, ки назорати дохилӣ ҳамчун унсури низоми баҳисобгирӣ-молиявӣ вазифаҳои идоракуниро пурра таъмин намекунад, аз ҷумла: назорати хавфҳои тижоратӣ, самаранокии системаи идоракунӣ ташкилотҳо ва мониторинги қабули қарорҳо ва ғайраҳо. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки назорати дохилӣ мафҳуми васеътар нисбат ба назорати баҳисобгирии дохилифирмавӣ мебошад. Аз тарафи дигар, умуман назорати дохилиро аз назорат фарқ кардан мумкин аст. Назорати дохилӣ-ин назорат аз дохили ширкат аст, бар хилофи намуди назорати беруна, ба монанди таъмини қонунӣ, назорат аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи беруна ва ғайра мебошад. Дар ин замина мафҳуми назорати дохилӣ бо мафҳумҳои назорати идоракунӣ, назорати оперативӣ ҳаммаъно аст.

Ҳангоми суҳан дар бораи назорати дохилӣ рафтан бояд дарк кард, ки он танҳо дар сурате муфид буда метавонад, ки он ба ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххас нигаронида шуда бошад ва пеш аз ҳама аз баҳодихии натиҷаҳои назорат ҳадафҳои муайянро иҷро кардан лозим аст. Мақсадҳои асосии назорати дохилӣ ин:

- эътимоднокӣ ва пуррагии иттилоот;
- риояи сиёсати иқтисодӣ, нақшаҳо, расмиёти қонунгузорӣ;
- таъмини нигоҳдории дороиҳо;
- сарфакорона ва самаранок истифода бурдани захираҳо;
- аз ҷониби воҳидҳои ширкат расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда.

Дар шароити муосир бисёре аз ширкатҳо дар саросари ҷаҳон аз истифодабарии ғайрисамараноки захираҳо – инсонӣ, молиявӣ, моддӣ, аз нарасидани иттилооти зарурӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ, бе майлон ва дидаю доништа нодуруст нишон додани ҳисобот, фиреб додани бевоситаи кормандон ва роҳбарон азият мекашанд. Чунин

мушкилотро тавассути таъсиси системаи самараноки назорати дохилӣ дар дохили ширкатҳо пешгирӣ кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, назорати дохилии ташкилот ин:

- унсури ҷудонашавандаи ҳар як марҳилаи раванди идоракунии;
- марҳилаи ҷудогонаест, ки таъмини шаффофияти иттилоот оид

ба сифати раванди идоракунии дар ҳамаи дигар марҳилаҳои идоракунии ташкилот.

Назорати дохилӣ маҷмӯи муайяни унсурҳоеро дар бар мегирад, ки аз рӯи хусусияти идоракунии фаъолиятшон муайян карда мешаванд ва бо механизми фаъолияти корхона дар як маҷмӯаи ягона муттаҳид мешаванд. Муаллифони хоричӣ се унсури таркибии сохтори назорати дохилиро ҷудо мекунанд: муҳити назорат; низоми баҳисобгирии муҳосибии ширкат; тартиби назорат. Иқтисоддонҳои федератсияи Руссия ду унсури дигарро илова мекунанд: таъмини иттилоот ва техникаи назорат.

Тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010 таҳти № 626, моддаи 8 низоми идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ бо истифодаи унсурҳои зерин муайян карда мешавад:

- муҳити назоратӣ;
- идоракунии таваккал;
- амалӣ намудани чорабиниҳои гуногуни назорати дохилӣ;
- иттилоот ва коммуникатсия;
- мониторинг[1, с.3].

Ҳамин тавр, қайд кардан ба маврид аст, ки самаранокии корхона бевосита аз ташкили назорати дохилӣ (ҳам молиявӣ ва ҳам техникӣ), ки дар ҳама сатҳҳои идоракунии амалӣ карда мешавад, вобаста аст. Дар амалияи иқтисодии ҷаҳонӣ чунин аксиома вуҷуд дорад: "Назорати дохилӣ бояд дар ҳама сатҳҳои корхона мавҷуд бошад, зеро вогузор кардани масъулияти зинаҳои поёни барои назорат ғайриимкон аст." Тартиби назорати дохилиро роҳбарияти корхона ташкил мекунад. Ин фарқияти асосан байни назорати дохилӣ аз дигар намудҳои назорат аст. Бояд гуфт, ки дар айни замон проблемаи ташкили системаи пурсамар амалкунандаи назорати дохилӣ дар аксар ташкилотҳо, сарфи назар аз муҳим будани он, хануз амалӣ нашудааст.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки корхонаҳое, ки дар ташкили системаи назорати дохилӣ камбудӣ доранд, зарари калони молиявӣ мебинанд ва корхонаҳое, ки ба назорати дохилӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд, дар фаъолияти истехсолӣ, хоҷагӣ ва молиявӣ натиҷаҳои беҳтарин ба даст меоваранд. Аз ин рӯ дар шароити муосир мавқеи назорати дохилӣ дар раванди идоракунии ташкилотҳои гуногун назаррас мебошанд. Инчунин назорати дохилӣ як фаъолияти мураккабест, ки ҳамохангсозии муайяни фаъолияти корхонаҳоро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010 таҳти № 626,
2. Андреев В. Д. Система внутривозьственного контроля: основные понятия / В. Д. Андреев // Аудиторские ведомости. 2004. № 2. С. 35–41
3. Егорова С. Е., Волкова О. А. Анализ эффективности и аудит маркетинговой деятельности // Аудит и финансовый анализ. 2010. № 1. С. 112–121.
4. Резниченко, С. М. Современные системы внутреннего контроля : учеб. пособие. Иркутск: - 2012.

МАВҚЕИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти назорати дохилии ташкилотҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ин баробар зарурияти омӯзиш ва ҷорӣ намудани назорати дохилӣ, мақсад ва вазифаҳои он, унсурҳои назорати дохилӣ ва дигар хусусиятҳои ба он вобаста дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: назорати дохилӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунии ташкилот, иқтисоди бозорӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.

Аннотация: В статье исследуются понятие и сущность внутреннего контроля организаций. При этом рассмотрена необходимость изучения и внедрения внутреннего контроля, его целей и задач, элементов внутреннего контроля и других правовых особенностей, связанных с современными условиями рыночной экономики.

Ключевые слова: внутренний контроль, бухгалтерский учет, управление организацией, рыночная экономика.

THE POSITION OF INTERNAL CONTROL IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ORGANIZATION IN MODERN CONDITIONS.

Abstract: The article examines the concept and essence of internal control of organizations. At the same time, the need to study and implement internal control, its goals and objectives, elements of internal control and other legal features associated with modern conditions of a market economy is considered.

Key words: internal control, accounting, organization management, market economy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҷабов Т. Б.- н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Тел: (+992) 934-38-51-10,

Расулов Б., Сайдахмадова Ф. - магистрантони соли 2-юми кафедраи бахисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,

Сведения об авторах: Раҷабов Т. Б. - к.э.н., доцент кафедри кафедри бухгалтерского учета Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, Тел: (+992)) 934-38-51-10,

Расулов Б., Сайдахмадова Ф. - магистранты 2 курса кафедры бухгалтерского учета Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17,

Information about the authors: Ragabov T. B. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, Tel: (+992)) 934-38-51 -

Rasulov B., Sayдахmadova F. - 2nd year undergraduates of the Department of Accounting Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17,

ТАНЗИМИ ЗИДДИИНҲИСОРӢ ОМИЛИ ЯГОНАИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

**Алихонзода Ш. , Ҳасанова М. З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Низоми иқтисодиро ҳамчун як мафҳуми ҷудонашавандаи иқтисодӣ баррасӣ намуда, якҷанд равишҳои ба ҳам алоқаманд ва зиддиятнокро барои муайян кардани моҳияти он, ки дар назарияи иқтисодӣ маъмуланд, бояд таъкид кард. Дар назария, сиёсати давлатӣ нисбати тиҷорат - танзими нархҳо ва шароити вуруд ба соҳаҳои мушаххас ва иҷрои қонунҳои зиддиинҳисорӣ, ки рафтори ширкатҳоро васеътар мегардонанд - ҳамчун таъғоҳи иқтисоди бозории озодона хизмат мекунанд. Бидуни чунин назорати бахши давлатӣ, ширкатҳои ғоидаовар ногузир будани қудрати бозаргониро ба даст меорад ва онро тавассути маҳдуд кардани истеҳсолот ва баланд бардоштани нарх истифода мебаранд ва аз ҳисоби истеъмолкунандагон аз он манфиат мегиранд.

Дар шароити муосир, рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рафъи монополия бидуни риояи шартҳои зерин ғайриимкон аст:

- фароҳам овардани заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ;
- маҳдудиятҳо дар фаъолияти инҳисорӣ, сӯиистифода аз мақоми ҳукмрон дар бозорҳои мол;
- ташаккули бахши соҳибкории рақобатпазири иқтисодӣ;
- паҳш кардани рақобати беинсофона;
- истифода аз раванди хусусигардонӣ.

Дар шароити имрӯза, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мезанимҳои танзими зиддиинҳисориро таҳия кардан лозим аст.:

-мукамалгардонии қонунгузори рақобат ҳамчун маҷмӯи муқаррарот дар бораи амалҳои мамнӯъ ва иҷозатдодашудаи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ;

-мукаммалгардонии механизмҳои мавҷудаи истифодаи қонунгузорию зиддиинҳисорӣ дар соҳаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ;

-фароҳам овардани шароит барои истифодаи меъёрҳои қонунгузорию зиддиинҳисорӣ аз ҷониби сохторҳо ва мақомоти соҳибкорӣ ва давлатӣ;

- таҳияи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба мубориза бар зидди коррупсия;

- мустаҳкам гардонидани масъулияти субъектони ваколатдор барои вайрон кардани қонунгузорию зиддиинҳисорӣ тавассути татбиқи муҷозоти иқтисодӣ. Ғайр аз он, зарур аст, ки масъалаҳои марбут ба расонидан ва истифодаи кумаки давлатӣ ба таври возеҳ танзим карда шаванд, зеро пешниҳоди номаҳдуди маблағҳои давлатӣ, ҳуқуқ ва имтиёзҳо ба вазъи рақобат таъсири мустақим оварда мерасонад ва боиси истифодаи оқилонаи захираҳои маҳдуди давлатӣ мегардад, ҳамчунин боиси ҷилавгирӣ аз тағироти сохторӣ дар иқтисод бо роҳи сунъӣ нигоҳ доштани соҳаҳои ғайри рақобат мегардад, ки ба рушди соҳибкорӣ дар кишвари мо таъсири манфӣ мерасонанд [5, с. 326].

Барои бартараф кардани монеаҳои беасоси маъмурӣ, ки ҳавасмандии вуруди довтолабони навро ба бозорҳо коҳиш медиҳанд, ҳароҷоти ғайри истеҳсолиро фароҳам меоранд ва барои коррупсия шароит фароҳам меоранд, андешидани чораҳои зерин зарур аст:

- маҳдуд кардани функцияҳои назорат ва идоракунии дар мақомоти давлатӣ;

- содда кардани тартиби иҷозатномадиҳӣ;

- васеъ гардонидани истифодаи технологияҳои электронӣ, ки ба автоматикунонӣ ва соддагардонии ҳамкориҳои иштирокчиёни бозор бо мақомоти танзимгар нигаронида шудаанд;

- мукаммалгардонии тартиби тақсмоти захираҳои маҳдуд аз ҷониби давлат.

Барои кам кардани монеаҳои воридшавӣ ба соҳа барои субъектҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ зарур аст:

- муайян кардани самтҳои афзалиятноки васеъ намудани ҳудуди ҷуғрофӣ бозор. Дараҷаи концентратсияро дар бозорҳои инҳисорӣ тавассути тавсеаи ҳудуди ҷуғрофӣ бозорҳо тавассути баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, рушди инфрасохтори мувофиқ ва кам кардани тарифҳо барои интиқоли молҳои, ки ба таблиғи молҳои мусоидат мекунанд, коҳиш додан мумкин аст;

- таҳия ва татбиқи маҷмӯи тадбирҳо, ки ба пешгирӣ ва сарқӯб кардани рақобати носолими равона карда шудаанд.

Яке аз воситаҳои танзими зиддиинҳисорӣ, ки барои пешгирии қонуншиканиҳои дар боло зикршуда истифода мешавад, баррасии парвандаҳо аз ҷониби мақомоти зиддиинҳисорӣ ва баровардани қарорҳо ва фармонҳо дар бораи қатъкунии ҳатмии вайронкунии қонунгузорию зиддиинҳисорӣ мебошад.

Барои ташаккули минбаъдаи муҳити мусоиди тичорат дар иқтисоди миллӣ зарур аст:

- маҳдуд кардани даҳолати ҳукумат ба фаъолияти мушаххаси ширкатҳои соҳибкор;
- мукамал гардонидани вазифаҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия;
- ташкили механизми мубориза бар зидди коррупсия ва ташаккули субъектҳои нави инҳисорӣ дар бозорҳо;
- саҳттар кардани қонунҳои зиддиинҳисорӣ;
- таъмини шаффофияти расмиёти дастрасии соҳибкорони хурд ва миёна ба инфрасохтор, молия, захираҳои табиӣ ва хариди давлатӣ.

Татбиқи ин тадбирҳо имконият фароҳам меоварад, ки рақобатпазирии тичорати хурду миёна сифатан беҳтар карда шавад [2, с. 231-235].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ ислоҳоти зерини зиддиинҳисориро гузаронидан лозим аст:

1. Дигаргунсозии вазъи иқтисодии корхонаҳо, ҳавасманд кардани онҳо ба мавқеҳои зидди рақобат; монополизатсия, сохтори ширкатҳои бартаридошта ва манъи якҷояшавии онҳо, афзоиши шумораи харидорон ва фурӯшандагон, ҷазо барои таҳрифи муносибатҳои бозорӣ (созиш, созишномаи нарх, чораҳои ҳифзи истеҳсолкунандагони дохилӣ), муҳофизати истеъмолкунандагон аз савдои беадолатона ва усулҳои таблиғи бардурӯғ бояд ҳамчун васила истифода шаванд.

2. Бартараф кардани монеаҳои беасоси воридшавӣ ба соҳа бо мақсади беҳтар намудани муҳити рақобат. Ба сифати воситаҳо бояд кӯмаки бебозгашт, дастгирии молиявӣ барои корхонаҳои соҳибкории хурду миёна, бартараф кардани монеаҳои маъмурӣ, беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ, таъмини дастрасии ройгон ба сохторҳои нави соҳибкорӣ истифода карда шаванд.

3. Мубориза бо монеаҳои маъмурӣ: тақвияти низоми додгоҳӣ ва ниҳодҳои марбута барои тасмимҳои муассири судӣ ва ҳалли баҳсҳои тичорӣ; муқаррар намудани расмиёти ягонаи демократӣ дар асоси иҷозатномадихӣ, бақайдгирӣ ва назорат; мубориза бар зидди коррупсия; расонидани дастгирии мақсаднок ба тичорати хурд ва миёна.

Таҳлили камбудии мавҷудаи институтсионалӣ ва функционалии сиёсати давлатӣ дар ин соҳа имкон медиҳад, ки соҳаҳои амалишаванда бо маҷмӯи тадбирҳои умумӣ ва мушаххасе, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан дар соҳаи иҷтимоӣ заруранд, пурра карда шаванд.

Ҳамчун чораҳои умумӣ метавон ҷудо кард:

- фарқияти ҳаҷми дастгирӣ аз рӯи самтҳои фаъолият;
- такмил додани механизмҳои дастгирии давлатӣ дар асоси маблағгузори мақсаднок;

- рушди муассисаи суғуртаи фаъолияти соҳибкорӣ (хусусан дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ);

- таҳияи механизмҳои маблағгузори венчурӣ.

Тадбирҳои хусусие, ки ба талаботи рушди рақобат дар соҳаи иҷтимоӣ мутобиқ карда шудаанд, дохил мешаванд[3, с. 326]:

- густариши механизмҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ;

- қорӣ намудани меъёри самаранокии иҷтимоӣ ҳангоми арзёбии фаъолияти сохторҳо дар соҳаи иҷтимоӣ;

- рушди системаи пешниҳоди имтиёзҳои андоз;

- таъмини дастрасии баробари сохторҳои хусусӣ ва давлатӣ ба бозор барои хизматрасонии манзилию коммуналӣ;

- ташаккули системаи кӯмаки машваратӣ дар ташаккули сохтори иҷтимоии соҳибқорӣ;

- ташкили системаи мониторинги фаъолияти давлат ва сохторҳои хусусӣ дар соҳаи иҷтимоӣ.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем ба хулоса оем, ки танзими давлатии равандҳои инҳисорӣ метавонад ва бояд вазифаи қувваи нигоҳ доштани иқтисодиётро дар ҳолати мувозинат аз ҷониби система, сиёсати муносиби рақобат, ки ба нобуд кардани монополияҳо не, балки ба маҳдуд кардани саъю кӯшиши онҳо барои худқушӣ бо роҳи нест кардани дигар иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ ва мусоидат ба рушди фаъолияти соҳибқорӣ равона карда шудааст иҷро кунад.

АДАБИЁТ

1. Алихонзода Ш., Амирхочаев Б.Х. Антимонопольное регулирование: Основные проблемы и направления его развития.// Материалы международной научно – практической конференции на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики» (Душанбе, 27 февраль 2020 года).- Душанбе - 2020.-С.288-291

2. Глущенко И.В. Антимонопольное регулирование как инструмент формирования конкурентного рынка / И.В. Глущенко // Вестник Института комплексных исследований аридных территорий. -М. 2010. - Т. 2. -№ 2 (21). -С. 11-16.

3. Жигалюк Е.К. Антимонопольное регулирование экономики РФ / Е.К. Жигалюк // NovaInfo.Ru. -М. 2017. -Т. 3. -№ 58. -С. 414-418.

4. Иброхимов И.Р. Таджикская модель государственного регулирования экономикой / И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. -№ 2/9 (190). -С. 324-329.

5. Изюмникова С.А., Плужникова И.И. Антимонопольное регулирование в России как механизм формирования конкуренции / С.А. Изюмникова, И.И. Плужникова // Экономика и бизнес. Взгляд молодых. -М. 2016. -Т. 1. -№ 1. -С. 68-70.

ТАНЗИМИ ЗИДДИИНҲИСОРӢ ОМИЛИ ЯГОНАИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБҚОРӢ

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои асосии идоракунии зиддиинҳисорӣ дар танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир баррасӣ карда шудаанд. Солҳои охир дар ҷараёни ислоҳот дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои ҷиддӣ ба назар мерасиданд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии рақобат самти умедбахши сиёсати муосири иқтисодӣ мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки дар шароити ҷумҳурии мо танзими зиддиинҳисорӣ аз доираи сиёсати зиддиинҳисорӣ берун баромада, танҳо бо танзими нархҳо дар бозор маҳдуд аст. Ҳамин тариқ, барои рушди соҳибкорӣ баъзе монеаҳо мавҷуданд, ба монанди: ба самти ашёи хом нигарониши хоҷагии халқ, ба содирот нигаронидани ширкатҳои ватанӣ, инчунин мавҷудияти монеаҳо барои ворид шудан ба бозорҳои дохилӣ барои иштирокчиёни нав.

Калидвожаҳо: идоракунии зиддиинҳисорӣ, соҳибкорӣ, рақобат, танзим, иқтисодиёт, фаъолият, субъект, бозор, механизм, рушд, монеаҳо, давлат, мониторинг, сиёсат, ҳамгирӣ, рушд, саноат.

АНТИМОНОПОЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ - ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В статье рассмотрены основные вопросы антимонопольного управления в государственном регулировании предпринимательской деятельности в современных условиях. В последние годы в ходе реформ в экономике Республики Таджикистан наблюдаются серьезные изменения. Автором отмечается, что в современных условиях Республики Таджикистан поддержка конкуренции является перспективным направлением современной экономической политики. Необходимо отметить, что в условиях нашей республики антимонопольное регулирование выходит за рамки антимонопольной политики и ограничивается только регулированием цен на рынке. Таким образом существуют некоторые барьеры, препятствующие развитию предпринимательства такие как: сырьевая направленность народного хозяйства, ориентированность отечественных компаний на экспорт, а также существование барьеров для входа на отечественные рынки новых участников.

Ключевые слова: антимонопольное управление, предпринимательство, конкуренция, регулирование, экономика, деятельность, субъект, рынок, механизм, развитие, барьеры, государство, мониторинг, политика, интеграция, развитие, промышленность.

ANTIMONOPOLY REGULATION IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Annotation: The article discusses the main issues of antimonopoly management in state regulation of entrepreneurial activity in modern

conditions. In recent years, during the course of reforms in the economy of the Republic of Tajikistan, serious changes have been observed. The author notes that in the modern conditions of the Republic of Tajikistan, support for competition is a promising direction of modern economic policy. It should be noted that in the conditions of our republic, antimonopoly regulation goes beyond the framework of antimonopoly policy and is limited only to the regulation of prices in the market. Thus, there are some barriers that hinder the development of entrepreneurship, such as: the raw materials orientation of the national economy, the orientation of domestic companies to export, as well as the existence of barriers to entry into domestic markets for new participants.

Keywords: antitrust management, entrepreneurship, competition, regulation, economics, activity, subject, market, mechanism, development, barriers, state, monitoring, policy, integration, development, industry.

Маълумот дар бораи муаллифон: Алихонзода Ш. - ассистенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: 988-988-922, email: shohrux002@mail.ru, Ҳасанова М. З. - унвончуи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Сведения об авторах: Алихонзода Ш. - ассистент кафедры информационные системы в экономике Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 988-988-922, email: shohrux002@mail.ru, Ҳасанова М. З. – соискатель кафедры экономика предприятия и предпринимательства Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Information about the author: Alikhonzoda Sh. - assistant of the department information systems in economy Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 988-988-922, email: shohrux002@mail.ru, Khasanova M.Z. - Applicant for the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

МОДЕЛИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ВА НАТИҶАГИРӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР

**Ҳасанова И. О., Раҳмонов М. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Идоракунии олии амалисозии лоиҳаҳо ин чараёни пайдосозӣ ва таъсиррасонии махсуси роҳбарӣ ба объекти идоракунии бо мақсади иҷроиши самараноки лоиҳаҳои мақсадноки касбиву хунари дар менеҷменти корхонаву ширкатҳо мебошад.

Маълум аст, ки агар иҷроиши фаъолиятҳо дар доираи нақшаи пешакӣ амалишуда ва доираи талаботи миёнаи касбӣ доир гардад, он гоҳ идоракунии хислати нақшавӣ дошта, шояд он қадар мушкилие надошта бошад. Аммо вақте ки идоракунии олии лоиҳавӣ дар талаботи зинаи креативӣ сурат гирифта, талаботи эҷодӣ ва кашфиёттиву навоариву навсозиро дар бар мегирад, пас дар ин сурат таъсиррасонии иҷроиши лоиҳаҳо аз тарафи пешвои комили касбӣ дар ин зина шарти махсуси роҳбариву иҷрошавандагии мақсадҳоро фаро гирифта, мушкилу мураккаб гашта, аксар вақт дар ҳолатҳои номуайяни сурат мегирад, ки ин аз роҳбари даста ва ҳар як иҷрокунандаи лоиҳа талаботи донишу малакаи баланду навини таваккали касбиро талаб менамояд.

Системаву модели лоиҳавӣ бояд пурра имконоти баланди батанзимдарории иҷрои фаъолиятҳо ва хароҷотро аз оғози лоиҳа то анҷоми он дошта, самаранокиву иҷрои саривақтии лоиҳаро новобаста ба тағирёбии ҳолатҳо ҳатман таъмин карда тавонад.

Системаи назорати идоракунии лоиҳавии креативӣ аслан ба қоидаҳои зерин бояд мувофиқат намоянд:

1. Мавҷудияти аниқу дақиқи лоиҳаи мақсадноки тасдиқкардашуда ва нақшаву захираҳои молиявӣ пулии амалигардонии лоиҳа дар вақти муайяншудаи лоиҳавӣ.

2. Мавҷудияти системаи аниқу дақиқи назоративу ҳисоботӣ ва баҳодихии лоиҳа, тарзу усул ва шакли даставии ҳисоботу баҳодихӣ ва қабули комиссиявии корҳои иҷрошудаи нақшавӣ.

3. Мавҷудияти нишондиҳандаҳои аниқу дақиқи баҳодихӣ ва стандартҳои байналмилаливу меъёрҳои ҷаҳонии иҷроиши фаъолияти касбӣ ҳунари.

4. Мавҷудияти системаи самараноки ташхисӣ ва ҷараёнии назоратӣ ва боварӣ ба фаъолияти пешвои комили касбии лоиҳавӣ.

5. Баҳои олии креативии ҳолатҳо ва муайян кардани дараҷаи мушкиливу мураккабии ҳолатҳову вазифаҳо ва арзиши таваккалу экстрималу хатари иҷроиши лоиҳавӣ.

Аз гуфтаҳои қоидавӣ дар боло овардашуда маълум мегардад, ки менечери олии креативӣ дар баробари таъмини идоракунии иҷроиши лоиҳаҳо, инчунин ба мазмуни он масъулияту ҷавобгӯӣ буда, ба мазмуну сифати иҷроиши ҳаракатҳои касбиву ҳунари диққати махсус доданашон шарти зарурӣ мебошад.

Пайдарпаии идоракунии мазмуни фаъолиятҳо ва сифати он пеш аз ҳама талаботи мониторинги иҷроиши қору хизматҳо, таҳлилу баррасии ҳолати воқеии объекти идоравӣ ва ё худ иҷроиши қору хизматҳо, муқоисаву баҳодихии иҷроиши фаъолиятҳои касбиву ҳунари, инчунин

пайваста банизомдарориву мувофиқасозиву ҳолати таъмин кардани мувозинатӣ боз хислати дигари фарққунандагии роҳбарии креативии лоихавӣ мебошад.

Ин равишҳои роҳбарӣ, албатта, аз равишҳои анъанавии роҳбарӣ фарқияти калон дошта, танҳо бо нишонагирӣ ба иҷроиши зинаи олии 4-7 уми фаҳмишу ақлҳои олитарини касбӣ намегузорад, ки нишондиҳандаҳои пасти иҷроишӣ чой дошта бошанд. Истифода аз усулҳои ташхисии лабораторӣ то таҳлилу баррасии меъёрҳову стандартҳои байналмилалӣ ва боз чандин роҳу равиши навини идоракунии соҳибкории байналмилалии менечменти креативӣ имконоти васеи таъмини эҷоду кашфӣ ва созандагиву ихтирооти доранд. Яъне усулҳои 80/20, 50\50, 20\80, 10/90 ва дигар равишҳои ғайристандартиву интегратсионие мебошанд, ки менечменти креативӣ метавонад дар вақти ҳалли масоили амалисозии лоихаҳо пурра истифода барад.

Таҳлилу баррасии масоили арзиши лоиха, кам кардани маблағҳо ва ё зиёд кардани он бояд дар асоси нишондиҳандаҳои асосии зерини ҷорӣ амалӣ карда шаванд:

1. Арзиши нақшавии корҳои банақшагирифташаванда ва он корҳои, ки дар вақти таҳлил аллақай ба анҷом бояд расонида мешуданд.

2. Арзиши нақшавии корҳои, ки то давраи таҳлилу баррасии лоиха пурра ба анҷом расонида шудаанд.

3. Арзиши аслии корҳои иҷрошудаи лоихавӣ дар вақти таҳлилу баррасӣ ва ё дар давраи ҳисоботӣ.

4. Ҷамъи маблағҳои сарфакардашуда ва ё зиёд истифодабурдашуда нисбат ба хароҷоти нақшавии иҷроиши қору хизматҳо.

5. Муайян кардани қафомонӣ ва ё пеш будан аз ҷадвали иҷроиши қору хизматҳо дар давраи фаъолияти лоихавӣ аз тарафи дастаи касбиву ҳунарий.

Баъд аз маълум гардидани равишҳои таҳлили дар боло овардашуда, менечменти олии лоихавӣ вазифадор мебошад, ки фаъолияти мувофиқасозиро амалӣ созад.

Ҳамчунин ворид сохтани тағйироту иловаҳо дар вақти иҷроиши лоихаҳо тағйир ёфтани талаботи ҳуди бозор буда, соҳибкорро маҷбур месозад, ки нақшаи лоихавии ҳудро дигаргун сохта, моли навин ва ё хизматрасониҳоро ба талаботи тағйирёбандагии бозор мувофиқ гардонад. Албатта, чунин ҳолатҳо аксар мавридҳо дар лоихаҳо ба майдон меоянд ва менечменти лоихавӣ имконоти баланди нишонагириро ба ин тағйирёбандагиҳо ҳатман доранд ва хатоҳову норасоихову дигар нуқсонҳоро сари вақт ислоҳ намуда, амалишавии лоихаҳо дар вақти муайяншуда пурра таъмин месозанд.

Аз ин хотир чараёни тағйирёбандагӣ аз зинаи шинохту баҳои асли додан ба ҳолатҳо, баҳодиҳии пешакӣ, тасдиқу дастгирӣ ёфтани амали сохтани натиҷагирии баланд гирифтани ва тасдиқ кардани дурустиву ҳақиқат будани худ дар тағйирёбии лоиҳа ва боз чандин бартариятҳои роҳбарии олии креативии менеҷери лоиҳавӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар шароити имрӯзаи рушди соҳибкорӣ ва рақобатпазирии баланди бозори глобалии ҷаҳонӣ кафолати таъмини рушдёнлагиву созандагии ширкату корхонаҳо дигаргунсозии техникиву технологие мебошад, ки имконоти баланди бартариятиву созандагиро дар шароити бозори глобалии иқтисодӣ таъмин месозад.

Аз ҷониби дигар, ин роҳу равиши идоракунии лоиҳавӣ бояд пурра чараёни ёзандагӣ, мувозинатӣ ва одаткуниву рушди устувори менеҷментро дар ҳама зинаҳои идоракунӣ таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. В. Я. Цветков. Цифровое моделирование. М.: МАКСПресс, 2016.-72с.
2. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ. Иборат аз 14- қисм. Душанбе, Ирфон. 2004 -2020с.
3. Давлатов С.Н. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: «СИНО», 2015. – №2/6(175). – С.94-97.
4. И.П. Дешко. И др. Технологии виртуализации. М.: МАКСПресс.-2016.-64с.
5. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.
6. Липсиц И.В. Инвестиционный проект: методы подготовки ин анализа. М.:, 2007.
7. Р.Г. Болбаков. Информационная когнитология. М.МАКСПресс, 2017. – 80с.

МОДЕЛИ НАВИНИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ВА НАТИҶАГИРӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР

Аннотатсия: Масоили муҳиме, ки имрӯз тамоми менеҷменти ҷаҳониро фарогир мебошад, масоили стратегияи босуботи идоракунӣ ва шоистасолорӣ мебошад. Вобаста аз ин, барои ташаккули стратегияи навини идоракунӣ дар менеҷменти муосир зарурати тарзу усул ва методу

методологияи навини омӯзишӣ, ташкилӣ ва роҳбарии стратегии рушди босуботи иқтисод ба майдон омадааст, ки аз тарзи анъанавӣ куллан фарқ мекунад. Дар мақолаи мазкур оид ба модели идоракунии созанда ва иҷрои он дар фаъолиятҳои касбӣ–ҳунари дар замони муосир дида барома шудааст, ки ин равиш ҳамчун воситаи пурқуввати эҷодиву кашфиётӣ ва созандагӣ хизмат карда, масоили дарки пешакӣ ё худ стратегияи олии идоракунии мақсаднокро таъмин месозад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, менечмент, модел, менечер, инноватсия, таълимот, ҳавасмандӣ.

НОВАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ И РЕЗУЛЬТАТЫ В СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Аннотация: В последние годы наука управления для анализа и оценки информации и цифрового и интеллектуально-творческого и изобретательского управления использует когнитивные модели, которые обсуждаются на высоком уровне. Эта статья посвящена моделированию, систематизации процессов электронного управления и реализации профессиональной деятельности в современном мире, что служит мощным творческим, изобретательным, конструктивным инструментом и обеспечивает предварительную стратегию или целенаправленную стратегию управления.

Ключевые слова: экономика, управление, модель, менеджер, инновации, образование, кадры, стимулы.

NEW PROJECT MANAGEMENT MODEL AND RESULTS IN MODERN MANAGEMENT

Annotation: In recent years, the science of management uses cognitive models that are discussed at a high level to analyze and evaluate information and digital, intellectual, creative and inventive management. This article is devoted to modeling, systematization of electronic management processes and the implementation of professional activities in the modern world, which serves as a powerful creative, inventive, constructive tool and provides a preliminary strategy or targeted management strategy.

Keywords: economics, management, model, manager, innovations, education, personnel, incentives.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳасанова И. О. - магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru, Раҳмонов М. А. - магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.,

Сведения об авторах: Хасанова И. О. – магистр кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru, Рахмонов М. А. - магистр кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: Khasanova I.O. - Master of the Department of Human Resource Management, Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru, Rahmonov M. A. – master's student of human resources management TNU. Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

ЗАМИНАҲОИ РАҚАМИСОЗИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪСИРИ ОН БА БОЗОРИ ДОХИЛИИ МЕҲНАТ

Ҳафизов М.Д., Хикматова Ш.А., Абдуқодирзода Г.У.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар марҳалаи кунунии рушди тамаддуни инсонӣ, иқтисодиёти Тоҷикистон низ ба авҷ гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор гирифтааст, ки дар ин ҷо шароити ғайримуқаррарӣ барои гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ дида мешавад, ки раванди мазкур дар заминаи истифодаи пурраи технологияҳои рақамӣ асос мегирад. Охири, дар навбати худ, ба иқтидори зехнии захираҳои меҳнатӣ ва васеъгардонии нерӯи эҷодии онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ талаботҳои бештар мегузорад.

Мушкилоти асосие, ки иқтисоди рақамӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ метавонад эҷод кунад, вобастагии афзоюндаи субъектҳо аз пешвоёни ширкат дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, тамаркузи қудрат дар бозор, пайдоиши инҳисорот, забти бозор аз ҷониби ширкатҳои фаромиллӣ, вайрон кардани устувории низоми пулӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад. Дар мавриди бозори меҳнат, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, сифати касбии қувваи кориро тақвият дода, сохтори бозори меҳнатро дигаргун мекунад.

Дар бештари ҳолатҳо олимон ва намоёндагони бизнес пешниҳод мекунанд, ки иқтисоди рақамӣ тавассути бекор кардани оммавии коргарон ва афзоиши бекорӣ бозори меҳнатро ба таври назаррас ноором мекунад, аз ҷумла, коршиноси рус Д. Белоусов қайд мекунад, ки «...рушди технологияҳои рақамӣ қодир аст, ки то 12,5 миллион кормандро озод кунад, ки ин "бори гарони пуршиддати саноатиро" нест мекунад, ки дар навбати худ дар тафавути доимии ҳосилнокии меҳнат дар байни Россия ва кишварҳо пешрафтаи - пешвоёни технологӣ зоҳир

мегардад [3]. Дар ин замина, як олими дигар Ч.Бессен қайд мекунад, ки "... аз рӯи маълумоти мавҷуда, технология имрӯзҳо коргаронро асосан ба ҷои нави кор иваз мекунад, на онҳоро пурра бекор менамоянд". [4]. Тахмин меравад, ки дар бозори меҳнат сохтори касбии дорои қувваи корӣ воқеан сенарияи рушди технологияҳои рақамиро, ки афзоиши бекориро тавсиф мекунад, такрор менамояд. Ба ибораи дигар, дар натиҷаи тағироти босуръати технологӣ, якбора бекорӣ дар сатҳи маҳаллӣ ба даст меоянд. Онҳо асосан ба захираҳои меҳнатӣ марбут хоҳанд буд, ки дар бозори меҳнат рақобатпазир нестанд ва барои бозомӯзӣ омода нестанд. Ба ибораи дигар, рақамисозии иқтисодӣ дар он минтақаҳо, ки иқтисоди истеҳсоли нисбатан паст аст, боиси ба миқдори калон таъмин намудани қувваи корӣ мегардад. Дар маҷмӯъ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ки тағироти назарраси технологияи раванди истеҳсолот, тағирот дар системаи идоракунии ва муносибатҳои иҷтимоиро дар назар дорад, дар соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ аз ҷиҳати истифодаи захираҳои инсонӣ мушкилоти навро ба вуҷуд меорад. Ин мушкилиҳоро метавон бо роҳҳои зерин анҷом дод:

➤ Нопадид шудани касбҳои муайяне ба миён меояд, ки боиси тағйири мазмуни тақсмоти меҳнатӣ мегардад. Аз ин мавқеъ, принципҳои ташкили илмии меҳнат тағйир меёбанд, ки дар он принципи тағйирпазирӣ ва динамизм бартарӣ пайдо мекунад;

➤ Густариши автоматикунӣ ва роботикунӣ мундариҷаи меҳнатро дар соҳаҳои иқтисодии миллӣ тағйир медиҳад, ки боиси ҷудоии тайёр кардани кадрҳои маҳдуди касбии дорои қобилияти баланд, асли ва қобилияти корӣ (на салоҳиятҳои касбӣ) бо технологияҳои рақамӣ мегардад.;

➤ Шакли шуғл тағйир меёбад, бо дарназардошти назарияи тағйирпазирии бозори меҳнат. Ин маънои шуғлро дар шакли аусосининг, фрилансинг, фраусосинг, шуғли фосилавӣ ва ғайра дорад;

➤ Ҳаракати афзоюндаи меҳнат, яъне фаъолсозии равандҳои муҳочират ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ, инчунин чунин шаклҳои зудҳаракатӣ ба монанди байнисоҳавӣ, дохилиҷамъиятӣ, дохиликорхонавӣ, байни тахассусӣ ва ғайра.;

➤ Бартарияти принцип ва концепсия ба ном "зиндагӣ ва омӯхтан", ба ибораи дигар, "таҳсил дар тамоми ҳаёт". Ба ибораи дигар, дар заминаи иқтисоди рақамӣ, зарурати иваз кардани таҷҳизоти касбии корманд дар тӯли фаъолияти корӣ якҷанд маротиба талаб карда мешавад. Азбаски ҷойҳои корӣ бо пешрафти технологияи рақамӣ такмил меёбанд, дар назди фармоишгар ва технология низ тағйир меёбад. Ҳамаи

ин такмили ихтисосро дар бар мегирад, ки тавассути машварати касбӣ ва худомӯзии касбӣ имконпазир аст;

➤ Пешниҳоди талаботи баланд ба таҳсилот ва ташаккули салоҳиятҳои мувофиқ дар зехираҳои меҳнатӣ, зеро дар шароити автоматикунонӣ, робототехника ва рушди технологияҳои рақамӣ, чизи асосӣ маҳорат ва касбияти кормандон аст, на доштани дипломҳои донишгоҳҳои бонуфуз ва ғайра.

Ҳамаи ин гуфтаҳо нишон медиҳанд, ки системаи маорифро комилан такмил додан зарур аст. Мо чунин мешуморем, ки дар ҳама соҳаҳои таълими касбӣ, аз ихтисосҳои гуманитарӣ, омӯзгорӣ, тиббӣ, иҷтимоӣ сар карда то ихтисосҳои муҳандисӣ бояд маълумоти зарурӣ оид ба технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дода шаванд. Дар баробари ин, дар ҳама донишгоҳҳои пешрафтаи ҷумҳурӣ ва инчунин дар муассисаҳои такмили ихтисоси кадрҳо барномаҳои гуногуни соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва соҳаҳои дахлдори фаъолияти касбӣ бояд ба раванди таълим фаъолона дохил карда шаванд.

Самти дигари оmodасозии кадрҳо ин афзоиши шумораи донишҷӯён дар самти технологияҳои иттилоотӣ мебошад, зеро дар ин самт мо ҳоло ҳам қафо мондаем. Масалан, ягон донишгоҳ дар Тоҷикистон то ҳол аз рӯи меъёрҳо ба рейтинги байналмилалӣ «QS Computer Science & Information Systems» ворид нашудааст [8]. Хулоса, чараёни таълим имрӯз бояд бо назардошти талаботи иқтисоди рақамӣ ташкил карда шавад, зеро танҳо чунин бархӯрд метавонад шуғли мӯътадилро дар бозори меҳнат таъмин намояд, аз ҳама чизи муҳим ин сахм гузоштан ба рушди ҳамаҷонибаи инсон мебошад, ки вай воқеан онро ба сармояе табдил медиҳад, ки ба талаботи иқтисоди рақамӣ ҷавобгӯ аст ва ба тамоми ҷомеа фоида меорад. Дар ин замина, дар матбуоти Русия комилан дуруст қайд шудааст, ки "... бояд шумораи зиёди хатмкунандагони донишгоҳҳо дорои салоҳиятҳои асосии иқтисоди рақамӣ бошанд. Муҳим он аст, ки одамон барои омӯختани соҳаҳои нав, ки дар иқтисоди рақамӣ талаботдоранд, ҳавасмандӣ пайдо намоянд"[7]. Коршиносони рус, ки мундариҷаи оmodасозии кадрҳоро дар соҳаи таълим дар иқтисоди рақамӣ омӯхтаанд, «Атласи касбҳои нав» -ро таҳия намуданд. Дар ин ҳуҷжат қайд карда мешавад, ки «Ҳамзамон, ба касбҳои дар бозори меҳнат нисбатан талабшуда дохил мешаванд: меъмори шабакаҳои иттилоотӣ, ороишгари интерфейс, таҳиягари модели big data (мутахассисе, ки системаҳои ҷамъоварӣ ва коркарди миқдори зиёди иттилоотро, ки дар Интернет гирифта шудааст, тарҳрезӣ мекунад), IT-аудитор, кибер-муфаттиш (муфаттиши киберҷинояткорӣ), мушовир оид

ба амнияти иттилоотӣ, нозири амнияти иттилоотӣ (мутахассиси соҳаи амнияти иттилоотии равандҳои технологӣ дар истехсолоти автоматикӣ), корманди техникий муҳити зехнӣ, лоиҳасози нейро-интерфейсҳо [1].

Инҷо суҳан оиди он самти оmodасозии мутахассисон меравад, ки онҳоро мо нав кушиши воридсозӣ ба раванди таълим менамоем, аммо дар бисёре аз донишгоҳҳои пешқадам (пеш аз ҳама мамлакатҳои Ғарб) аллакай онҳо ба раванди таълим ворид када шудаанд. Муддати тӯлонӣ дар он ҷо барномаҳои таълимӣ амалӣ мешуданд, ки мундариҷаи онҳо бо самтҳои куллан нав дар рушди технологияҳои рақамӣ алоқаманд мебошанд (илм оиди иттилоот, интеллектӣ сунъӣ, технологияҳои маърифатӣ). Тибқи гуфтаҳои коршиносони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ҳатто дар донишгоҳҳои пешрафтаи Русия ва мактабҳои тичоратӣ чунин барномаҳо ҳоло дастрас нестанд” [2].

Ҳамин тавр, чиҳати объективии гузариш ба иқтисоди рақамӣ аҳамияти ин масъаларо тақвият дода, вазифаи фароҳам овардани шароити иҷтимоию иқтисодии кишварро чиҳати таъмини суботи бозори меҳнат дар давраи рушди иқтисоди рақамӣ мегузорад. Ин ҷо ҳадафи асосӣ мустаҳкам кардани дониш, малакаи касбӣ, баланд бардоштани тахассуси касбии кормандоне мебошад, ки ба талаботҳои иқтисоди рақамӣ ҷавобгӯ мебошанд. Танҳо чунин бархӯрд ба ташаккули иқтисоди рақобатпазир, таъмини ҳосилнокии баланд ва шуғли аҳоли, баҳри беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон дар иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Атлас новых профессий. Московская школа управления «Сколково» [электронный ресурс]. URL: atlas100.ru. (дата обращения: 11.04.2019 г.)
2. Давлатов С.Н. Идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун омилҳои рушд ва инкишофдиҳандаи иқтисодиёти муосир. Маводҳои мизи гирди умумидонишгоҳии илмию-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами менечмент дар шароити муосир». - Душанбе 2019. – С. – 204-207.
3. Белов С., Катякало В. Дефицит искусственного интеллекта [электронный ресурс]. URL: [www.vedomosti.ru // opinion/articles/2017/03/21/681987-defitsit-iskusstvennogo-intellekta](http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/03/21/681987-defitsit-iskusstvennogo-intellekta). (дата обращения: 26.03.2019 г.)
4. Бессен Дж. Труд и технологии / Дж. Бессен // Финансы и развитие. Международный валютный фонд. – 2015.
5. Головенчик Г. Г. Рейтинговый анализ уровня цифровой трансформации экономик стран ЕАЭС и ЕС / Г.Г. Головенчик // Цифровая трансформация. – 2018. – № 2 (3). – С. 5–18.

6. Жиленкова Е.П. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации экономики / Е.П. Жиленкова // Вызовы цифровой экономики: условия, ключевые институты, инфраструктура. – С.23-24

7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии // Маркс К., Т. I. кн. 1. Процесс производства капитала. – Москва: Политиздат, 1978.

ЗАМИНАҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВАТАНИ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур заминаҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии таъсири иқтисоди рақамӣ ба бозори меҳнати дохилӣ муайян карда шудаанд. Равишҳои гуногуни методологии баҳодихии рушди иқтисоди рақамӣ омӯхта шудаанд, ки аз тарафи баъзе ташкилоту институтҳои байналмилалӣ ва институтҳои махсуси илмию таҳқиқотӣ истифода мешаванд. Раванди ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон таҳлил гардида, нисбати баъзе кишварҳои ҷаҳон муқоиса карда шудааст.

Калидвожаҳо: Иқтисоди рақамӣ, рақамисозии иқтисодиёт, маориф, технологияҳои рақамӣ, бозори меҳнат, ҷомеаи иттилоотӣ, захираҳои инсонӣ, автоматикунӣ, роботизатсия, шуғл, бекорӣ, таёркунии кадрҳо.

ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ РЫНОК ТРУДА

Аннотация: В статье рассматриваются основы перехода к цифровой экономике в странах мира, в том числе в Таджикистане. Выявлены положительные и отрицательные аспекты влияния цифровой экономики на внутренний рынок труда. Изучены различные методологические подходы к оценке развития цифровой экономики, используемые отдельными международными организациями, институтами и специализированными исследовательскими институтами. Состояние цифровой экономики в Таджикистане проанализировано в сравнении с некоторыми странами мира.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая экономика, образование, цифровые технологии, рынок труда, информационное общество, человеческие ресурсы, автоматизация, робототехника, занятость, безработица, обучение.

BACKGROUND OF THE DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND THEIR INFLUENCE ON THE DOMESTIC LABOR MARKET

Annotation: This article explores the prerequisites for the transition to a digital economy in the countries of the world, including Tajikistan. The positive and negative aspects of the impact of the digital economy on the domestic labor market are identified. Various methodological approaches to assessing the development of the digital economy, used by individual international organizations, institutions and special research institutes, have been studied. The state of the digital economy in Tajikistan in comparison with some countries of the world is analyzed.

Keywords: Digital economy, digitalization of the economy, education, digital technology, the labor market, the information society, human resources, automation, robotics, employment, unemployment, training.

Маълумот дар бораи муаллифони: **Ҳафизов М.Д.** - муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 989-00-33-55, e-mail: md_hafizov@mail.ru
Ҳикматова Ш.А. магистранти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,
Абдуқодирзода Г.У. магистранти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,

Сведения об авторах: **Хафизов М. Д.** - старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике ТНУ, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, Тел.: (+992) 989-00-33-55, e-mail: md_hafizov@mail.ru
Хикматова Ш.А. - магистрант кафедры информационных систем в экономике ТНУ, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17,
Абдуқодирзода Г.У. - магистрант кафедры информационных систем в экономике ТНУ, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17,

Information about the authors: **Hafizov M. D.** - senior lecturer, department of information systems in economics, TNU, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, tel.: (+992) 989-00-33-55, e-mail: md_hafizov@mail.ru
Hikmatova Sh.A., Master of the Department of Information Systems in Economics of the TNU, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17,
Abduqodirzoda G.U., Master of the Department of Information Systems in Economics of the TNU, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17,

СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ КОНТЕНТ (CMS)-ҲО БАРОИ КОРКАРДИ ИНТЕРНЕТ-МАҶОЗА

Иргашева Н. А.

Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

CMS барои онлайн-мағоза воситаи муҳими идоракунии контент дар веб-сомона мебошад. Бисёр CMS-ҳои гуногун бо мақсадҳои гуногун мавҷуданд, аз ин рӯ интихоби системаи дуруст он қадар осон нест. Барои аз даст надодани вақт ва саъй барои насби платформаи номувофиқ, мо бояд варианти беҳтаринро пешаки интихоб кунем.

Пеш аз интихоби платформа, мо бояд барномаҳоро таҳлил кунем.

Интихоби дурусти CMS барои онлайн-мағоза, ба монанди истифодаи дурусти он муҳим аст. Система бояд ба таври қатъӣ дар марҳилаҳо баҳо дода шавад [1].

Шӯҳрати CMS-и мушаххас бо қулай ва имкониятҳои он муайян карда мешавад. Ба шумора ва сифати модулҳо, мавҷудияти қолибҳо ва шумораи барномасозоне, ки меҳонанд CMS интихобкардаи моро дастгирӣ кунанд, диққат бояд дод.

Модулҳои CMS

Ҳар як CMS аз модулҳо иборат аст. Шумораи онҳо вобаста ба навъи система фарқ мекунад. Модулҳои маъмулӣ инҳоянд:

- блог,
- ҷои ахбор,
- модули саволнома,
- менюи ҷустуҷӯ,
- маълумот дар бораи ташрифҳо,
- менюи динамикӣ ва ғайра.

Ҳангоми интихоби CMS барои онлайн-мағоза, мо бояд ба шумора ва хусусиятҳои модулҳо диққат диҳем.

Фарз кардем, ки онлайн-мағоза мо комилан нав аст ва ба мо модулҳои зиёд лозим нестанд. Барои функцияҳои зиёд пул сарф кардан намеарзад, агар қисми зиёди он истифода бурда нашавад.

Шаблонҳои CMS

Нуктаи дуввуми муҳим ин қолаби CMS мебошад. Ин унсур ба мо имкон медиҳад, ки намуди сайтро зуд танзим кунем. Шаблон унсурҳо ва қоидаҳоро дар бар мегирад. Вебсайтҳои, ки бо истифода аз премиум-қолибҳо сохта шудаанд, ба қадри имкон қолиб ба назар мерасанд [5].

Шаблон барои CMS маҷмуи файлҳост, ки тарроҳӣ, системаи идоракунии контент ва интерфейсро ба ҳам мепайвандад. Он муайян мекунад:

- новбар;
- тавсифи услубҳо барои тасвирҳо ва матнҳо;
- тарроҳӣ, ҷойгиршавӣ ва андозаи блокҳои сайт.

Интихоби CMS барои онлайн-мағоза аз шумора ва сифати қолибҳои дастрас вобаста аст. Агар мо хоҳем, ки сайти худро ба тарзи махсус таҳия кунем, пас имконоти шаблонҳои муҳаррикҳои гуногунро бояд омӯзем.

Дастгирии техникӣ

Шӯҳрати ин ё он CMS на танҳо аз сифати модулҳо ва қолибҳо, балки аз шумораи барномасозони ҷавобгӯ дар сайти расмӣ муҳаррик низ вобаста аст. Татбиқи он осон нест ва сипас бо маҳсулот кор кардан мумкин аст ва аз ин рӯ корбари оддӣ ба кӯмаки мутахассисон ниёз хоҳад дошт. Ҷӣ қадаре ки дастгирии техникӣ беҳтар карда шавад, шурӯъкунанда ҳамон қадар фоидаовар хоҳад буд.

Ҳангоми интихоби CMS, ба фаъолияти он диққат бояд дод. Система бояд начаспад, ҳатто агар мо ба он миқдори зиёди маълумотро илова кунем. Воридот ва содироти автоматӣ бо миқдори зиёди маҳсулот яке аз муҳимтарин меъёрҳои интихоби CMS мебошад [2].

Рӯйхати CMS-и ройгон ва пулакӣ

Сипас, бартарӣ ва нуқсонҳои CMS-и пулакӣ ва ройгонро дида мебароем.

Дар байни бартарҳои системаҳои пулакӣ мо инҳоро қайд мекунем:

- Аксари функцияҳо аллакай танзим карда шудаанд ва барои истифода омодаанд. Ҳама функцияҳо ҳадди аққал танзимотро талаб мекунанд.

- Дастгирии техникий зуд ва қулай вучуд дорад.

- Мухарриқҳои пардохташуда ба ҳақерӣ тобоваранд ва аз ин рӯ хеле беҳатар мебошанд.

- Бештар барномасозон бо CMS-и гарон ва маъмул кор мекунанд, аз ин рӯ татбиқи система душвор нахоҳад шуд.

CMS-и пардохтшуда инчунин нуқсонҳо доранд:

- Арзиши беасоси баланд дар ҳолате, ки мо мағозаи интернетиро нав оғоз мекунем. Беҳтар аст, ки ҳамон пулро барои тарроҳии босифат, оптимизатсияи василаи ҷустуҷӯ ё таблиғи каналҳои иловагии таблиғотӣ сарф кунем.

- Кодҳои пӯшида бо сохтори мураккабтар, ки таҳияи он қадар осон нест.

- Мураккабии тавсеаи функционалӣ. Барои тағир додан ё харидани модули иловагии тайёр мо бояд бевосита бо таҳиягар тамос гирем.

CMS-и ройгон афзалиятҳои зерин доранд:

- Барои CMS пардохт кардан шарт нест.

- Мо метавонед модулҳои зиёдеро барои васеъ кардани фаъолияти мағоза пайдо кунем.

- Мавзӯҳои зиёд.

- Бисёр мутахассисоне, ки мухарриқҳои ройгонро мефаҳманд.

- Манбаи кушода, ки маъноӣ онро дорад, ки мо метавонем кодро такмил диҳем.

- CMS-и маъруфи ройгон доимо такмил ва нав карда мешаванд.

Камбудии CMS ройгон инҳоянд:

- Аксар вақт бо хидматҳо, ба монанди “1С-Бухгалтерия”, “МойСклад”, “Yandex.Market” ва ғайра ҳамгироӣ вучуд надорад.

- Эҳтимоли раҳнагарӣ вучуд дорад.

- Дастгирии техникӣ хуб нест.

Тавре ки мо мебинем, меъёри молиявӣ нақши махсус надорад. Ҳам CMS-и пулакӣ ва ҳам ройгон, имконоти мувофиқ бисёранд. Аз ин рӯ, интихоб бештар аз хусусиятҳои тиҷорати мо ва ҳадафҳо, ки мо дар назди худ гузоштаед, вобаста аст.

Метамаълумот

Аксари CMS имкон медиҳад, ки дастӣ мета-тегҳо нависем. Идоракунии тавсифҳо ва унвонҳо ба:

- дар натиҷаҳои ҷустуҷӯ порчаҳо эҷод кунем, даъватҳоро ба амал дар description ва title дохил кунем;
- сайтро тавассути калимаҳои калидӣ дар асоси стратегияи SEO-и худ пешбарӣ кунем.

Мо метавонем ҳар гуна маълумотро дар CMS ҷойгир кунем: аксҳо, ҳуҷҷатҳо, видео, алоқаҳо ва бисёр чизҳои дигар.

Мо метавонем ғоидаро тавассути зиёд кардани конверсия зиёд кунем. Барои ин, мо бояд таблиғотиро оптимизатсия кунем, аммо барои зиёд кардани даромад бо ёрии CMS, мо бояд чеки миёнаи мизочро баланд бардорем, яъне ба ӯ бештар фурушем. Барои фуруши бештар, мо бояд бештар пешниҳод кунем. Барои ин як блоки "Бо ин маҳсулот харед" вучуд дорад. Мо инчунин метавонем ба мизоч ашӣи иловагиро ҳангоми пардохт пешниҳод кунем, ки ин маънои онро дорад, ки мо бояд фармоишҳоро таҳрир кунем ё онҳоро аз номи муштарӣ эҷод кунем.

Дастрасии вариантҳои гуногуни пардохт барои муштарӣ ба афзоиши даромад низ таъсир мерасонад. Барои харидор фармоиш додани ҳар қадар қулай бошад, табдилдиҳӣ ҳамон қадар баландтар мешавад. Санҷед, ки оё CMS-и санҷидашуда барои зиёд кардани чеки миёна бо ин роҳҳо мувофиқ аст.

Платформаи CMS барои онлайн-мағоза ба мо имкон медиҳад, ки вазиғаҳои зеринро иҷро кунем:

- наشري маводи гуногун дар вебсайт;
- пешниҳоди иттилоот дар формати омӯхташаванда;
- таъмини воситаҳо барои тавлиди мундариҷа ва таҳрири муштарак;
- идоракунии маълумот: нигоҳдорӣ, риояи режими дастрасӣ, назорати версияҳои гуногуни мундариҷа, танзими ҷараёнҳои мавод ва ғ.

Ниҳоят, охири меъёри муҳими фаъолияти CMS ин қобилияти ҳамгирӣ бо агрегатори маҳсулот ва хидматҳои маъмули тичорӣ мебошад. Ба эҳтимоли зиёд молҳои худро ба бозорҳо, ба монанди Yandex.Market, Ve.ru ва ғайра бор мекунем. Муҳим аст, ки CMS бо ин системаҳо ҳамҷоя карда шавад. Худи ҳамин ба хидматҳое чун "1С", "Мой склад" ва ғайра дахл дорад.

Барои онлайн-мағоза муҳим аст, ки CMS барои истифода ва фаъолияти техникӣ имкон фароҳам меорад ва инчунин барои SEO тарроҳӣ шудааст. Танҳо метатегҳо барои таблиғ кофӣ нахоҳанд буд; бояд бо дигар функсияҳо кор кард ва CMS бояд ба ин мусоидат кунад.

Аксари CMS автоматӣ харитаи сайтро тавлид мекунад ва ҳангоми тағирот онро навсозӣ мекунад. Истифодабаранда саҳифаҳои нав эҷод мекунад ва бо сохтори сайт кор мекунад ва ба таҳрири sitemap.xml ниёзе нест. Системаи ҷустуҷӯ харитаи сайти таҷдидшударо таҳлил мекунад ва саҳифаҳоро бо назардошти навоариҳо индексатсия мекунад.

"URL-и барои одам хондашаванда" манфиати дучанд дорад: чуни пайвандҳо ҷолиб ва иттилоотӣ ба назар мерасанд ва онҳо инчунин имкон медиҳанд, ки калиди матни URL-ро истифода барем. CMS метавонад "URL-и барои одам хондашаванда"-ро ба таври худкор тавлид кунад. Аммо, дар баъзе системаҳо (масалан, Joomla!), Намоиши дурусти "URL-и барои одам хондашаванда" конфигуратсияи эҳтиёткорро талаб мекунад.

Афзалияти калони CMS ин қобилияти ба осонӣ дохил кардани скриптҳои Facebook Pixel, Google Analytics, рамзи бозаргонӣ ва дигар ҳисобкунакҳо тавассути панели идоракунии мебошад. Ба мо лозим нест, ки бевосита ба код дигаргун кунем.

Интихоби байни системаҳои ройгон ва пулакӣ

Мо бояд системаи идоракунии контентро дар асоси ҳадафи тижорати худ интихоб кунем. Агар мағозаи интернетӣ нав ба кор шурӯъ карда бошад, пас харидани CMS-и гарон бо бисёр модулҳо ва қолибҳои муқофотӣ ғоидаовар нахоҳад шуд. Мо аксари асбобҳоро истифода намебаред ва пули кофӣ медихед ва баръакс, агар ҳадафи мо зиёд кардани фурӯш дар тижорати дарозмуддат бошад, пас мо бояд ба платформаҳои гарантар ва мураккабтар диққат диҳем.

Рейтинги платформаҳои CMS

Барои интихоби беҳтарин CMS барои интернет-мағозаи худ бояд ҳамаи имконоти маъмул алоҳида баррасӣ карда шаванд. Ҳангоми тартиб додани рейтинг мо ҳама беҳтарин CMS-ро барои мағозаҳои интернетӣ аз рӯи "Рейтинг Runet" таҳлил кардем. Мо интихоби худро аз беҳтаринҳои беҳтарин пешкаш мекунем.

1С-Bitrix беҳтарин CMS дар рейтинг мебошад. 1С-Bitrix ба таври қонунӣ беҳтарин системаи CMS дар сегменти русии Интернет номида мешавад. Солҳои зиёд ин маҳсулот дар байни муҳарриқҳои пулакӣ ва ройгон пешсаф буд. Агар дар бораи бартарҳои "1С-Bitrix" ҳарф занем, ҳама чиз ҳаст. Ин як платформаи беҳтарин барои ташкили онлайн-мағоза бо имкониятҳои васеъ, миқдоспазирии номаҳдуд, китобхонаи бузурги плагинҳо ва ҳамгирӣ бо хидматҳо мебошад. Масалан, "1С-Bitrix" ва "Bitrix24", CRM-и ҳамон таҳиягар ба осонӣ якҷоя карда мешавад.

Система барои лоиҳаҳои тижорӣ ва порталҳои дорой қобилиятҳои ғайристандартӣ мувофиқ аст. Дар ҳолатҳои дигар, барномасозон тавсия медиҳанд, ки ба аналоги ройгон афзалият диҳем.

Дар мавриди камбудии CMS, бояд қайд кард, ки бояд ҳар сол барои навсозӣ пардохт кунем, зеро барои ҳалли ғайримӯқаррарӣ нархи система баланд аст, дастгирии амалиётӣ вучуд надорад ва лоиҳаҳои калон бидуни мутахассисони соҳибхисос наметавонанд иҷро шаванд.

CS-Cart муҳарриқи бо функцияҳои зиёд. CS-Cart муҳарриқи пулакӣ, ки дар тӯли 10 соли қораш раҳбари бозор шудааст. Он пас аз 1С-Битрикс аз ҷиҳати талабот дар Рунет ҷои дуҷумро мегирад. Азбаски

ин муҳаррик барои сегменти русизабони Интернет сохта шудааст, он тамоми хидматҳои маъмули савдо ва системаҳои пардохтро дар бар мегирад. Муттаҳид кардани он бо 1С, Yandex.Market ва дигар системҳо душвор нахоҳад буд.

Opencart – Платформаи коди кушода. Ин муҳаррик танҳо ба эҷоди платформаҳои савдо равона шудааст, ки ин хусусияти беназири он мебошад. Дар панели администратор ҳамаи асбобҳои мавҷуданд, ки барои эҷоди мағозаи хуби интернетӣ заруранд.

Администратор имконоти зерин дорад - сабти таърихи харидҳо; пайгирии фармоишҳо ва вазъи онҳо, имконоти гуногуни интиқол ва пардохт; системаи дақиқ ва зуд бақайдгирӣ дар сайт; сабади савдои бароҳат бо маълумот дар бораи моли интихобшуда, аз ҷумла миқдор ва арзиш; пайвасти кардани якчанд усули пардохти мол; мавҷудияти ҳисоби шахсӣ бо маълумот дар бораи харидор ва амали ӯ дар сайт; додани мақоми муайян ба мол.

CMS ройгон аст; садҳо қолибҳо ва модулҳо барои корбар дастрасанд; насб содда ва зуд аст; интерфейс равшан аст. Ҳеҷ гуна мушкилот бо SEO ва ҳамгирӣ бо хидматҳои тарафи сеюм нахоҳад буд.

Камбудихои Opencart инҳоянд - талаботи зиёд барои хостинг, мушкилот бо баромади хатои 404 ва ташаккули CNC, аксари модулҳо ва қолибҳо пардохта мешаванд.

Moguta CMS платформаи барои истифодабаранда интерфейси оддӣ. Moguta муҳаррики фурӯши онлайн аст. Нусхаи ройгон вучуд дорад. Ғайр аз ин, ҳар як версияи пулакӣ барои санҷиш барои 14 рӯз ройгон дастрас аст. Дар муқоиса бо дигар муҳаррикҳо, ин хеле гарон нест. Дарои интерфейс оддӣ ва беихтиёр, қобилиятҳои SEO ва бисёр қолибҳо бо модулҳо мебошанд. Бо сабаби унсурҳои гуногун, мо метавонем сайтро барои ҳалли вазифаҳои маҳдуд- профили танзим кунем.

Дар байни камбудихо, набудани модули дарунсохт барои қабули таҳлилҳо мебошад. Дар мавриди дастури корбарӣ бошад, ҳуҷҷатҳои муфассал бо видео мавҷуданд. Moguta ба осонӣ бо хидматҳои асосии тижорати электронӣ ба монанди Yandex.Market, МойСклад, 1С ва ғайра ҳамчун мешавад.

InSales - платформаи ҳамачониба барои мағозаҳои интернетӣ. Номи ин CMS равшан нишон медиҳад, ки он махсус барои мағозаҳои интернетӣ тарҳрезӣ шудааст. InSales манфиатҳои зерин дорад: кори мӯътадили сайт; интерфейсӣ кӯтоҳ ва барои истифодабаранда қулай; мутобиқат бо системаҳои гуногуни пардохт, барномаҳои баҳисобгирии молиявӣ ва дигар тавсеаҳо; омори муфассали молҳо; зуд сохтан ва оғоз намудани лоиҳа; имконоти алоқаи муштариён; аксияҳо ва таҳфифҳо.

CMS InSales ин маҳсулоти пулакӣ мебошад; давраи санҷиш 14 рӯз аст. Система дарои бисёр модулҳо ва қолибҳо барои намудҳои гуногуни мағозаҳо мебошад. Инчунин панелҳо барои пешбурди SEO, дастгирии

босифати техникӣ ва ҳамгирой бо аксари бозорҳо ва хидматҳои тичорӣ мавҷуданд. Тарофаҳо чунинанд:

Shop-Script - платформа барои мағозаҳои онлайн бо асбобҳои олиӣ таҳлилӣ. Shop-Script муҳаррики арзон ва муассир барои онлайн-мағоза мебошад. Дар ҳазорҳо сайтҳо дар саросари ҷаҳон истифода мешавад. Шӯҳрати ин CMS дар бисёрплатформаи он аст: система метавонад ҳам ҳамчун хидмат ва ҳам ҳамчун барнома истифода шавад.

Shop-Script камбудихои зиёд дорад. Дарк кардани ин CMS барои истифодабарандагони нав бениҳоят душвор хоҳад буд, зеро интерфейс ва ҷаҳлияти система тафсилоти зиёдеро дар бар мегирад. Дар муқоиса бо дигар системаҳо қолибҳои ройгон зиёд нестанд. Ҳар сари чанд вақт, ҳангоми навигатсия мушкилот ба амал меоянд, ки ин раванди ташкили вебсайтро ба таъхир меандозад. Азбаски Shop-Script махсус барои сохтани мағоза таҳия шудааст, ҳамгирой барои хидматҳои асосӣ ва бозорҳо душвор нахоҳад буд.

Joomla! - CMS манбаи кушоди ройгон. Беназирии CMS Joomla! он, ки ҳеҷ гуна дониши HTML ва CSS барои пешбурди лоиҳаҳо талаб карда намешавад. Мо метавонем платформаро дар муддати кӯтоҳтарин азхуд кунем. Маҳсулот ройгон ва кушодаасос аст. Мо набояд бастаи дурустро интихоб кунем, литсензияро пардохт кунем ва муддати онро дароз кунем ва ғайра.

Барои фуруши маҳсулот, ба мо лозим аст, ки модулҳои иловагӣ ба монанди EShop, JooCommerce, VirtueMart ва ғайра насб кунем. Бо ёрии онҳо, мо системаҳои пардохтро насб кунем, системаи таҳфифҳоро ташкил кунем, асбобҳои савдуро омода кунем ва ғ. Дар маҷмӯъ тақрибан 8 ҳазор васеъкунии ройгон мавҷуд аст.

Дар CMS Joomla! блокҳо барои ворид кардани калидҳо ва тавсифи мундариҷа таъмин карда шудаанд. Мо метавонем саҳифаҳоро аз индексатсия кушоем ва пӯшем. Барои SEO, ин CMS дорои тамоми абзорҳои заруриест.

Дар байни бартариҳои иловагии CMS Joomla! дар бар мегирад - талаботи пасти сервер, маълумоти фаровони таълимӣ дар паҳнои шабака, шумораи зиёди қолибҳои мутобиқшуда.

Аммо, дар айни замон, CMS дастгирии техникӣ надорад, миқдори кофии осебпазирӣ дорад ва бо ҳадамоти гуногуни тичорӣ ҳамгирой кардан душвор аст.

Magento платформаи тичорати электронии бисёрфункционалӣ.

CMS Magento-ро тақрибан 100 ҳазор соҳибони мағозаҳои интернетӣ истифода мекунанд. Ин платформаи дорои хусусиятҳои бой мебошад, ки махсус барои тичорати электронӣ таҳия шудааст. Ин хусусияти асосии ин CMS мебошад. Имкониятҳо чунинанд: муҳаррик барои оптимизатсияи системаи ҷустуҷӯӣ мутобиқ карда шудааст ва аз ин рӯ ҳамаи SEO-танзимот тавассути панели Magento иҷро карда мешавад; воситаҳои зиёди маркетинг барои баланд бардоштани фуруш ва

чаззобии платформаи савдо мавҷуданд; якчанд сад модул, аз ҷумла пардохт ва таҳвил; ҳисоби шахсии муносиб барои корбарон; қобилияти илова кардани шумораи зиёди молҳо; қобилияти истифодаи почта; ба гурӯҳҳо ҷудо кардани харидорон, муқаррар намудани параметрҳои шахсӣ барои ҳар яки онҳо.

Платформа ройгон аст, аммо бисёр модулҳо ва қолибҳои пулакиро дар бар мегирад. Дастгирии техникии Magento самаранок кор мекунад: ҳар як соҳиби бозор, одатан, ба саволи худ зуд ҷавоб мегирад. Инчунин, CMS бо аксари хидматҳои тичорати электронӣ комилан ҳамчоя мешавад.

UralCMS - CMS мураккаб барои мутахассисон.

Мухарик дар сервери таҳиягар ҷойгир аст ва аз ин рӯ зеркашӣ ё насб кардани он дар сервери маҳаллӣ талаб карда намешавад. Мо метавонем UralCMS-ро танҳо бо пардохти пул истифода барем. Интиҳоби калони мавзӯҳо вучуд дорад. Кор бо мундариҷаи матн қулай аст; бисёр хидматҳои берунаро метавон ба система муттаҳид намуд. Панели идоракунии муҳаррик пурра ба забони русӣ сохта шудааст. Шумораи ками модулҳо ва қолибҳо мавҷуданд.

Дар ин ҷо ягон ҳалли нави SEO мавҷуд нест, ҳамааш стандартӣ аст: мо метавонем мета тегҳо илова кунем, бо robots.txt кор кунем, пайвандро иҷро кунем ва ғ. Барои фармоиши тарҳбандӣ, мо бояд HTML ва CSS -ро танзим кунем ва ин нуқсонҳои асосӣ мебошад. Панели администратор бисёр блокҳо ва ҷадвалбандихоро дар бар мегирад, ки омӯзишро то андозае мушкил мекунад. Дастрасӣ ба системаи файлӣ баста аст.

MODX платформаи ройгон барои ташкили равандҳои муштарак. MODX ройгон тақсим карда мешавад; коди барномавии кушодаасос мавҷуд аст. Платформа ду версия дорад: Revo (нав) ва Evo (қаблӣ).

CMS ҳама вариантҳои тарроҳиро, ки метавонанд ба система ворид карда шаванд, дастгирӣ мекунад. Бо ду сайт ҳамзамон кор кардан мумкин аст. Ин агар мо шабакаи захираҳо дошта бошем, муфид аст. Мо инчунин синтаксиси бароҳати барҷаспхоро дар ин CMS қайд мекунем. Дар ин ҷо мо метавонем URL-ҳои қулай, шарҳҳо ва унвонҳоро таъин кунем. MODX ба мо дар иҷрои SEO асосӣ кӯмак мерасонад.

Мутаассифона, MODX шаблонҳои зиёд надорад. Баръакси WordPress, шумораи онҳо на бо садҳо, балки бо даҳҳо чен карда мешавад. Худи ҳамин ба модулҳо дахл дорад: унсурҳои тайёр каманд. Дастгирии техникии CMS бинобар набудани шумораи зиёди мутахассисон хеле заиф аст.

Истифодаи MODX барои хариди онлайн осон нест. Ягон панели зарурӣ барои кори менечер вучуд надорад, чанд модул ва қолиб, таъмин намудани ҳамгирӣ бо аксари хидматҳои тичорӣ ва бозорҳо мушкил аст.

WordPress яке аз беҳтарин платформаҳои тичорати хурд. Ин система бениҳоят маъмул аст: имрӯз 30% ҳамаи сайтҳо дар он кор мекунанд. Система ройгон аст ва аз ин рӯ, махсусан барои тичорати хурд

ва миёна дахл дорад. Ҳама хатогихо ва нокомии платформа ҳарчи зудтар бартараф карда мешаванд. Истифодабарандагон мушкилотро ёфта, ба таҳиягарон гузориш медиҳанд ва онҳо ҳарчи зудтар мушкилотро ҳал мекунанд.

Барои ҳар як ҳолат бисёр модулҳо ва қолибҳо мавҷуданд. Ҳамзамон, мундариҷа ва тарроҳӣ аз якдигар мустақиланд: мо метавонем тарроҳиро ҳар вақт тағир диҳем ва мақолаҳо, маҳсулот ва сафҳо дар ҷойҳои худ боқӣ хоҳанд монд. Панели маъмури мувофиқ мавҷуд аст, ки мо онро дар тӯли якҷанд дақиқа фаҳмидан мумкин аст.

Дар байни камбудихо, имконнопазирии ба танзим даровардани сохтори дурусти CNC, мураккабии ҳамгирӣ бо "1С", инчунин "вазнинии" умумии сайтро аз ҳисоби тӯдаи плагинҳо ва модулҳо қайд кардан бамаврид аст. Иҷрои SEO хеле осон аст, агар мағозаи интернетии мо саҳифаҳои зиёд надошта бошад. Модулҳои SEO мавҷуданд, ки ба мо дар кор бо XML-map, CNC ва дигар маълумот кӯмак мерасонанд.

CMS Brane - муҳаррики студия бо функцияҳои васеъ. *CMS Brane* муҳаррики студияи пулакӣ буда, системаи идоракунии мағозаҳои онлайнии дарунсохт дорад. Хусусияти беназири платформа интерфeyси барои истифодабаранда қулай ва инчунин фарқияти комили мундариҷа ва тарроҳӣ мебошад. Ин CMS барои корбароне мувофиқ аст, ки аллақай бо онлайн-мағоза таҷриба доранд. Барои шурӯъкунандагон фаҳмидани тамоми хусусиятҳои *CMS Brane* осон нахоҳад буд.

CMS Brane барои осонии истифода, дастгирии бемухлат, модулият ва шумораи зиёди қолибҳо фарқ мекунад. Бо ин платформа, мо метавонем ба осонӣ танзимоти оддии SEO -ро пешниҳод кунем ва аксари хидматҳои тиҷорати электрониро ба система ворид кунем.

Django CMS муҳаррики мураккаб, вале бехатар. *Django CMS* ҷаҳорҷӯбаест, ки сохтан ва нигоҳ доштани лоиҳаҳои аз ҷиҳати техникӣ мураккаб ва вазнинро осон мекунад. Ин система бешубҳа барои шурӯъкунандагон, ки танҳо ният доранд мағозаи онлайн бунёд кунанд, мувофиқ нест. Масалан: сайтҳои NASA ва National Geographic, ки дар *Django* кор мекунанд.

Афзалиятҳои асосии ин CMS амнияти мутлақ ва суръати кор мебошанд. Лоиҳаҳои *Django* миқёсашон осон аст. Як нусхаи CMS мавҷуд аст, ки он тамоми вазифаҳои заруриро дар бар мегирад.

UMI.CMS яке аз платформаҳои дӯстдошта барои истифодабарандагон. Ҳама имконоти зарурӣ барои иҷрои танзимоти SEO мавҷуданд. Бо бисёре аз хидматҳо ҳамчоя карда шудааст. Дар мавриди камбудихо, дар ин ҷо ва инчунин бо як қатор дигар CMS, ҳангоми нав кардани версияи кӯҳна ба версияи нав, вақте ки баъзе модулҳо низ бояд нав карда шаванд ва аз ин рӯ пардохт карда мешаванд, мушкилот пеш омада метавонанд.

ImageCMS платформаи мураккаб ва дорои вазифаи васеъ. Дар ин чо барои таҳияи онлайн-мағоза ва идоракунии он ҳама чи мавҷуд аст. Беназирии CMS – имконияти таҳияи рӯйхати дархостҳои харидорон.

TYPO3 CMS — комплекси CMS барои лоиҳаҳои миёна ва калон. Барои шурӯъкунандаҳо ин CMS мувофиқ намеояд. Интихоби он барои лоиҳаҳои хурд низ маъно надорад, чунки шумораи зиёди имкониятҳо дорад. Барои кор бо ин CMS малакаи махсусро талаб мекунад, бинобар он ба мутахассис бояд муроҷиат намуд.

Drupal CMS — платформаи ройгон бо имкониятҳои васеӣ. *Drupal* маҳсулоти бепуле, ки бевосита аз тарафи коркардкунандагон дастгирӣ карда мешавад. *Drupal* маҳсулоти ройгон аст, ки аз ҷониби таҳиягарон ғайрибепулони дастгирӣ карда мешавад. Барномасозон мунтазам меъмори дохилро навсозӣ ва такмил медиҷанд. Дар саҳҳомӣ тақрибан 40 ҳазор васеъкунии ройгон мавҷуд аст. Мо метавонем лоиҳаҳои комилан ҳама гуна мураккабро таҳия кунем. CMS зуд дар сервер насб карда мешавад, дорои манбаи кушода ва имконоти зиёди SEO мебошад. Дар байни камбудихо, бояд қайд кард, ки интерфейси душворфаҳм, талаботҳои баланди техникӣ ва таъминоти бади техникӣ. Ҳамчунин қардани хидматҳои тижорати электронӣ ба *Drupal* низ осон нест.

Doit CMS — бо модулҳои зиёд. *Doit CMS* дорои бисёр қарорҳо барои эҷоди онлайн-мағоза муассир мебошад. Аммо, ин система қути набуда, балки студия мебошад, ки дар робита ба он ҳамаи модулҳо, хидматҳо ва дигар унсурҳо бояд аз сифр таҳия карда шаванд. Ин нуқсро модулияти маҳсулот фаро мегирад. Ҳама танзимоти зарурии SEO мавҷуданд, дастгирии техникӣ, қобилияти ҳамгироӣ бо хизматҳои гуногун ва ғайра мавҷуданд.

Evolution CMS — яке аз системаҳои суръати баланд бо коди кушода. Барои эҷоди онлайн-мағозаи босифат дар ин чо модулҳои кофӣ мавҷуданд. Илова ба асбобҳои муқаррарии SEO, модулҳо барои сохтани феҳрист, меню, сабади харид, ҳисоби шахсӣ ва ғайра мавҷуданд. Интерфейси муҳаррик содда ва фаҳмо мебошад. CMS ҳама чизро дар бар мегирад, ки барои сохтани онлайн-мағоза лозим аст. Камбудихо мавҷуд набудани дастгирии дурусти техникӣ ва шумораи маҳдуди қолибҳо мебошанд.

Canape CMS — студияи платформаи арзон. *Canape CMS* версияи кутӣ надорад. Онлайн-мағозаро аз сифр сохтан мумкин аст. Дар ин платформа, ба мо вебсайти мувофиқ бо тарҳи ҷавобгӯ, қобилиятҳои васеи SEO, шумораи зиёди қолибҳои омода ва дастгирии техникӣ таъмин дода мешавад. Дар байни манфиатҳо мавҷуд набудани таҳлилгари худ ва фарқияти ҳуқуқи дастрасӣ мебошад.

PrestaShop CMS — платформе, ки зерини интернет-мағоза таҳияшуда. *PrestaShop CMS* махсус барои мағозаҳои интернетӣ таҳия шудааст. Система дорои 120 васеъкунии дохилӣ мебошад, ки бо он мо метавонем ҳамаи масъалаҳои асосии марбут ба фурӯш, таҳлил ва

молияро ҳал кунем. PrestaShop ройгон тақсим карда мешавад. Тарроҳии ҷавобгӯ, шаблонҳо ва модулҳои зиёд, дастгирии хуби технологӣ ва қобилиятҳои SEO мавҷуданд.

Агар мо лоихаҳои хурд ва миёнаро иҷро кунем, ин CMS -ро истифода барем. Дар робита ба функсия, ин муҳаррик беш аз ҳама ҳамтоёни озод бартарӣ дорад.

АДАДБИЁТ

1. Преимущества и недостатки сайта на CMS // Управление проектами. [Захираи электронӣ]. URL: <https://sdvv.ru/articles/testovyy-razdel/preimushchestva-i-nedostatki-sayta-na-cms/> (таърихи мурочиат: 10.10.2019)

2. Системы управления сайтами. [Захираи электронӣ]. URL: <https://pr-cy.ru/lib/saytostroenie/Sistemy-upravleniya-saytami> (таърихи мурочиат: 12.10.2019)

3. Система управления сайтом (cms). [Захираи электронӣ]. URL: <http://internet-client.ru/sistema-upravleniya-kontentom-sayta-cms.html> (таърихи мурочиат: 12.10.2019)

4. Что такое CMS и как ее использовать. [Захираи электронӣ]. URL: <https://wiki.rookee.ru/cms/> (таърихи мурочиат: 16.10.2019)

5. Что такое CMS? [Захираи электронӣ]. URL: <https://netcat.ru/about/ncblog/2018/04/25/cho-takoe-cms.html> (таърихи мурочиат: 15.10.2019)

СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ КОНТЕНТ (CMS)-ҲО БАРОИ КОРКАРДИ ИНТЕРНЕТ-МАҶОЗА

Аннотатсия: Мақола ба системаи идоракунии контент барои коркарди интернет-мағоза бахшида шудааст. Дар айни замон, Интернет як соҳаи хеле зеҳнӣ мебошад, ки дар он миқдори зиёди иттилоот мубодила, нигоҳдорӣ ва коркард карда мешавад. Дар навбати худ, зарурати муошират ва мубодилаи ин маълумот платформаҳо ба вуҷуд овард, ки дар он одамон бо якдигар озодона муошират карда метавонанд. Ғайр аз он, Интернет як воситаи муассири пешбурди тиҷорат шудааст. Дар ин мақола дар бораи 21 CMS маълумро муқоиса карда шуд.

Калидвожаҳо: шабакаи иттилоотӣ, маркетинг, реклама, CMS, WordPress, Drupal, Joomla, системаи иттилоотӣ, сомона, web-саҳифа, Интернет, системаи идоракунии контент.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КОНТЕНТОВ (CMS) ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИНТЕРНЕТ-МАГАЗИН

Аннотация: Статья посвящена системе управления контентом для разработки интернет-магазина. Сегодня Интернет-это очень интеллектуальная область, в которой передается, хранится и

обрабатывается большой объем информации. В свою очередь, необходимость общаться и делиться этой информацией были созданы платформы, на которых люди могут свободно общаться друг с другом. Кроме того, Интернет стал эффективным инструментом для ведения бизнеса. В этой статье сравнивается около 21 распространенной CMS.

Ключевые слова: информационная сеть, маркетинг, реклама, CMS, WordPress, Drupal, Joomla, интернет, сайт, web-сайт, Интернет, системаи управление контентом.

CONTENT MANAGEMENT SYSTEM FOR CREATING INTERNET-SHOP

Annotation: The article is devoted to a content management system for developing an online store. Today, the Internet is a very intelligent area in which a large amount of information is transmitted, stored and processed. In turn, the need to communicate and share this information has created platforms on which people can communicate freely with each other. In addition, the Internet has become an effective tool for doing business. This article compares about 21 common CMS.

Key words: information network, marketing, advertising, CMS, WordPress, Drupal, Joomla, internet, website, CMS, Content management system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иргашева Нигина Абдусаматовна ассистенти кафедраи технологияи иттилотӣ ва иқтисоди Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 31, **Телефон:** (+992) 904-61-77-88.

Сведения об авторе: Иргашева Н.А. - ассистент кафедры информационного технологии в экономике, Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистан, **Адрес:** Таджикистан, г.Душанбе, проспект Айни, 31, **Телефон:** (+992) 904-61-77-88.

Information about the author: Irgasheva N.A. - assistant Department of Information Technology in Economics, State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan. Address: Tajikistan, Dushanbe, Aini Avenue, 31. **Phone:** (+992) 904-61-77-88.

ШАКЛҲОИ СОҲТОРҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР КАС

**Бахтиёри И.М., Эсанов Ҳ.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Хусусияти муносибатҳои соҳаи кишоварзӣ бо низоми корхонаҳои коркард ва хурокавӣ, бо саноати сабук ва насочӣ, бо ташкилотҳои машғул ба интиқол ва ҳифзи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аҳамияти бештаре доранд. Чудосозии истехсолоти алоҳида ва намудҳои фаъолият дар раванди тақсимои ҷамъиятии меҳнат ба таҳассусикунонии амиқ дар корхонаҳои кишоварзӣ ва соҳаҳои бо он пайваст оварда расонд. Ин дар

навбати худ дар зинаи муайяни рушд барқарорсозии алоқаҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ва истеҳсолӣ-технологии байни онҳоро талаб менамуд ва ба чудосозии як қатор соҳаҳо дар чаҳорчӯбаи иқтисодиёти миллӣ ва муттаҳидсозии онҳодар маҷмӯи ягона, ки корхонаҳои он байни ҳам ба таври органикӣ алоқаманд шуда буд ва фаъолияти онҳо ба як ҳадафи ниҳой равона карда шуда буданд. Чунин маҷмааи байни соҳавӣ ба худ номи маҷмааи комплекси агросаноатиرو гирифтааст, ки шакли оддии ҳамгироӣ дар соҳаи кишоварзу саноат мебошад.

Ҳамгироӣ ин равандест, ки на танҳо ба ҳамбастагии иқтисодии субъектҳо барои ҳаллу фасли масъалаҳои муайян, балки ба ташкили иттиҳоди ягонаи иқтисодӣ, ки ба наздикшавӣ ва таҳкими вазъи алоқамандии қисмҳои алоҳидаи низом дар маҷмӯъ нигаронида шудааст фаҳмида мешавад [2, с.25].

Таҳлили асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди сохторҳои ҳамгироиро таҳқиқ намудаанд, ба муаллиф имкон доданд, ки самтҳои рушди ҳамгироиро муайян кунанд (Расми 1).

Расми 1. Самтҳои ҳамгироӣ дар КАС

Минбаъд шаклҳои асосии сохторҳои ҳамгироиро, ки аксар вақт дар асарҳои олимоне, ки равандҳои ҳамгироиро таҳқиқ намуда, истифодаи худро дар таҷриба дар КАС-и муосири Тоҷикистон пайдо намудаанд баррасӣ менамоем. Яке аз чунин шаклҳои сохторҳои ҳамгироӣ - иттиҳодҳо ва ассотсиатсияҳо мебошанд. Таъсиси иттиҳодҳо дар шакли ассотсиатсияҳо, иттифокҳо дар КАС дар шакли сохторҳои ғайритичоратӣ тибқи қонунҳои амалкунандаи соҳавӣ амалӣ карда мешавад.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Бобошарзода Н.Қ. аз рӯи хусусиятҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ, ассотсиатсияҳои амудиро ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудааст:

1) Ассотсиатсияҳое, ки технологияҳоро якҷоя истифода мебаранд, аммоҳуқуқҳои шахси ҳуқуқиро пешбинӣ намекунанд (ягонагии вазифаҳои ташкилӣ ва маъмурӣ вучуд надорад). Муносибатҳо дар

доираи ассотсиатсия дар асоси шартномаҳои оддии шарикӣ, шартномаҳои таъминот, шартномаҳо ва ғайра сохта мешаванд;

2) Ассотсиатсияҳо бо тамомияти функционалӣ ва технологӣ, мақомоти ташкилӣ ва тақсимотӣ (хоҷагиҳои хонаводагӣ). Хоҷагии хонаводагӣ дар моликияти ҳар яке аз иштирокчиён иштирок мекунад [1, с.26].

Аъзоёни иттифоқҳо ва ассотсиатсияҳо мақоми шахси ҳуқуқӣ дошта, иттиҳоди онҳо дар асоси шартномаҳо таъсис ёфта, таъсиси як мақомоти умумии ҳамоҳангсозро пешбинӣ мекунад. Мақсади асосии таъсиси чунин иттифоқҳо(ассотсиатсияҳо) пешниҳод ва ҳимояи манфиатҳои иштирокчиёни иттиҳод дар муассисаҳо ва идораҳои давлатӣ, мақомотҳои иҷроияи маҳаллӣ, мусоидат намудан дар таҳия ва татбиқи барномаҳо оид ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии аъзои онҳо ва фаъолияти муштарак дар самти фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ аз ҷониби давлат барои тавлид ва фурӯши маҳсулот дар доираи манфиатҳои аъзои ассотсиатсия ба ҳисоб меравад.

Шакли дигари маъмули сохторҳои ҳамгирӣ дар КАС-и ватанӣ ширкатҳои намуди холдингӣ (холдингҳои кишоварзӣ) мебошанд, ки муттаҳидсозии ширкати асосӣ (корпоратсия, ширкат) ва филиалҳои аз ҷониби он идорашаванда мебошанд. Чун қоида, холдингҳои кишоварзӣ ширкатҳои амудии ҳамгироишуда мебошанд, ки ба таркиби дороиҳои онҳо ҳиссаи ширкат дар корхонаҳое, ки дар ду ё зиёда марҳилаи истехсолӣ ва технологӣ фаъолият мекунанд, дар ҳаҷме, ки барои назорати пурраи фаъолиятшон кофӣ аст, ташкил медиҳад. Таъсиси холдингҳои кишоварзӣ одатан барои ба даст овардани фоида дар ҳама марҳилаҳои раванди истехсолот бо роҳи баланд бардоштани рақобатпазирии ҳамаи иштирокчиёни ҳамгирӣ нигаронида шудааст.

Муносибатҳои, ки миёни иштирокчиён дар ширкатҳои холдингии кишоварзӣ ба вучуд меоянд, академик И. Г. Ушачев онҳоро чунин тасниф мекунад:

а) намуди амволӣ, вақте ки субъектҳои холдингӣ мустақилияти иқтисодӣ ва ҳуқуқии худро аз даст медиҳанд;

б) намуди шартномавӣ, вақте ки субъектҳои холдинг мустақилияти хоҷагидориро нигоҳ медоранд;

в) намуди воҳид, вақте ки субъектҳо мустақилияти хоҷагидориро нигоҳ дошта, аммо мақоми шахси ҳуқуқии онҳо тағйир меёбад;

г) намуди омехта (мачмӯи муносибатҳои амвол ва шартномавӣ) [7, с.12-16].

Хусусияти фарқкунандаи холдинг аз дигар иттиҳодияҳои агросаноатӣ бо мавҷуд будани ширкати асосӣ мебошад, ки стратегияи умумии рушди ширкатҳои фаръиро назорат мекунад. Дар сохторҳои холдингӣ бошад пакети назоратии саҳмияҳо ба ширкати асосӣ тааллуқ дорад.

Дар шароити имрӯз ширкати холдингӣ яке аз шаклҳои пешрафтаи ташкилӣ-ҳуқуқии истеҳсолот ба ҳисоб рафта, фарогири афзалиятҳои муҳими иқтисодӣ мебошад, аз қабили:

- мувозинати сатҳи даромаднокии ҳамаи иштирокчиёно таъмин намуда, баробарии қобилияти муносибатҳои иқтисодиро нигоҳ медорад;
- рушди сармоягузориҳоро аз ҳисоби муттамарказкунии воситаҳои молиявӣ таъмин менамояд;
- ба истифодаи нисбатан босуръати миқёси самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад;
- аз ҳисоби мутаҳидсозии манфиатҳои иқтисодии иштирокчиён дар давраи истеҳсолӣ самаранокии истифодаи иқтисодии захиравӣ дар КАС меафзояд.

Дар айни замон, яке аз шаклҳои муҳокимашавандаи сохторҳои ҳамгирӣ боғҳои кишоварзӣ (боғҳои кишоварзии саноатӣ) мебошанд, ки аксар вақт ҳамчун навъҳои гуногуни сохторҳои кластерӣ ба ҳисоб мераванд, ки ҳамчун низоми истеҳсолӣ ва иқтисодии рушди соҳибкории хурду миёна дар КАС фаҳмида мешаванд, ки барои истеҳсолкунандагони нави кишоварзӣ имкони коркарди маҳсулот ва фурӯши онро фароҳам меоранд [5, с.95-100]. Хусусияти боғҳои кишоварзӣ дар он хулоса меёбад, ки дар заминаи онҳо дар як ҷо одатан иқтисодҳои коркардкунанда ва логистикӣ, ва инчунин инфрасохтори бозорӣ муттамарказ шудаанд. Ташаккул ва рушди боғҳои кишоварзӣ ҳамчун субъекти фаъолияти инноватсионӣ ба рушди фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла ташкили фаъолият оид ба пешниҳоди хизматрасонӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти илмғунҷоиш мусоидат мекунад [3, с.30-33].

Механизми нисбатан самарабахши ташкили боғҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурии мо сармоягузори тичорати хусусӣ бо дастгирии давлат ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин сабаб, аксари онҳо бо истифодаи механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода мешаванд. Ҷамоҳангсозони лоиҳаҳои сармоягузорӣ оид ба бунёди боғҳои кишоварзӣ, чун қоида, агентҳои минтақавӣ (корпоратсияҳо) рушд баромад менамоянд.

Раванди таъсиси боғҳои кишоварзӣ дар кишвари мо айни замон ба ҳадди кофӣ фаъол нест, ба ҳар ҳол, одатан, ташкили боғҳои кластери агросаноатӣ аз сабаби он, ки рушди онҳо омодагии инфрасохтори

муҳандисӣ, нақлиётӣ ва иҷтимоиро пешбинӣ менамояд, тавсия дода мешавад. Фаъолияти боғҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки ҳамаи звенаҳо ба занҷири гардиши молӣ аз истеҳсолкунанда то истеъмолкунандаи ниҳой пайваст намуда, ба ҳалли вазифаҳои стратегии рушди комплекси агросаноатӣ тавассути муттаҳид кардани иқтидорҳои кишрҳои гуногуни бахши кишоварзии минтақавӣ дар асоси синтези истеҳсолот, илм, маориф, инноватсия, инчунин низоми самаранок амалкунандаи тарбияи кадрҳои баландихтисос сахм гузорад.

АДАБИЁТ

1. Бобошерзода Н.Қ. Мукамалгардонии сохторҳои минтақавии ҳамгиرويшудаи агросаноатӣ // Дис. ... н.и.и.; 08.00.05. –Душанбе, 2020, С.26.
2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов – Воронеж: Истоки, 2008. – С. 25.
3. Курдюмов А.В. Агропарк как элемент системы продовольственной безопасности (на примере Челябинской области) / А.В. Курдюмов // Агропродовольственная политика России. – №9 (60). – 2016. – С. 30-33.
4. Карпов В.В., Алещенко В.В. Кластерный подход к развитию агропромышленного комплекса Омской области // Издательство: Институт экономики и организации промышленного производства СО РАН (Новосибирск), 2014. – 415 с.
5. Папело В.Н. Создание агропарков - инновационный путь развития экономики регионов / Папело В.Н., Ковтун Б.А., Ковтун И.А. // Теоретические и практические аспекты развития управленческой мысли в современном мире сборник научных трудов преподавателей и аспирантов. – Новосибирск: Издательство: ИЦ НГАУ "Золотой колос". – 2015. – С. 95-100.
6. Седова Н.В. Развитие методологии формирования и функционирования интегрированных предпринимательских структур в агропромышленном комплексе: автореф. дис. ... д-ра.экон. наук: 08.00.05/ Седова Надежда Васильевна.–Москва,2011.–40с.
7. Ушачев И. Интеграционные отношения в агропромышленном производстве России //АПК: экономика, управление. “ М., 2003. “ №8. “ С.12-16.

ШАКЛҲОИ СОХТОРҲОИ ҲАМГИРОЙ ДАР КАС

Аннотатсия: Дар мақола шаклҳои афзалиятноки ташаккули сохторҳои ҳамгирӣ дар КАС мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифтааст, ки ҳамкориҳои муттасили синергетикӣ миёни субъектҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва коркард, муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ ва мақомотҳои идоракунӣ давлатиро пешбинӣ менамояд. Равиши анъанавӣ нисбат ба мутамарказонидани корхонаҳо дар доираи

кластер, ташкили он дар худуди минтақаҳо мебошад. Аммо, зарурати тавсеаи минтақаи ашъи хом ва муҳимтар аз ҳама - имконоти истифодаи иқтисодии инноватсионии муассисаҳои марбута дар минтақаҳои дигар тавассути рушди технологияҳои иттилоотӣ ва паёмҳои нақлиётӣ имкон медиҳад, ки вазифаҳои таъсиси сохторҳои ҳамгироии байниминтақавӣ бо истифода аз захираҳои ду ва зиёда минтақа гузошта шаванд.

Калидвожаҳо: ҳамгироии иқтисодӣ, минтақа, КАС, бозори озуқаворӣ, иқтисодиёти минтақа

ФОРМЫ ИНТЕГРАЦИОННЫХ СТРУКТУР В АПК

Аннотация: В статье представлена приоритетные формы формирования интеграционных структур в АПК, предусматривающий системное синергетическое взаимодействие хозяйствующих субъектов сельского хозяйства, пищевой и перерабатывающей промышленности, научных и образовательных учреждений и органов государственного управления. Традиционным подходом к концентрации предприятий в рамках кластера является его создание в пределах границ регионов. Однако необходимость расширения сырьевой зоны, а главное – возможностей использования инновационного потенциала смежных учреждений в других регионах позволяет за счет развития информационных технологий и транспортного сообщения, ставить задачу создания межрегиональных интеграционных структур, использующих ресурсы двух и более регионов.

Ключевые слова: экономическая интеграция, регион, АПК, продовольственный рынок, региональная экономика.

FORMS OF INTEGRATION STRUCTURES IN AIC

Annotations: The article presents the priority forms of the formation of integration structures in the agro-industrial complex, providing for systemic synergistic interaction of economic entities in agriculture, food and processing industries, scientific and educational institutions and government bodies. The traditional approach to the concentration of enterprises within a cluster is its creation within the boundaries of regions. However, the need to expand the resource zone, and most importantly, the possibilities of using the innovative potential of related institutions in other regions, allows, through the development of information technologies and transport communications, to set the task of creating interregional integration structures using the resources of two or more regions.

Keywords: economic integration, region, agro-industrial complex, food market, regional economy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бахтиёри И.М. – ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908 00 58 91, **Эсанов Ҳ.А.** - доктори PhD -и кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: goodboy_9090@mail.ru Телефон: (+992) 111-11-21-31.

Сведения об авторах: Бахтиёри И.М. – ассистент кафедры экономики и управления АПК, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Телефон: (+992) 908-00-58-91, **Эсанов Х.А.** – доктор Ph.D, кафедры экономики и управления АПК Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: goodboy_9090@mail.ru Телефон: (+992) 111-11-21-31

Information about the authors: Bakhtiyor I.M. - assistant of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru Phone: (+992) 908-00-58-91, **Esanov Kh.A.** - Doctor ph.D of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, c. Dusnanbe, avenue Rudaki 17. E-mail: goodboy_9090@mail.ru Phone: (+992) 111-11-21-31

РАВИШҶОИ ГЛОБАЛИИ ИЛМИИ ОМУЗИШИ ФАРҶАНГИ САРВАТШИНОСӢ ВА СОЗАНДАГИИ РОӢБАРӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТ

**Бобокалонова Л. З., Бахтиёров А.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Ҷанӯз охири даҳсолаи асри ХХ–ум донишмандони бахши менеҷмент ба чунин хулосаи устувори илмиву амалӣ омада буданд, ки дар роҳбарӣ ба ғайр аз дониستاني равишҳои мақсадгузориву барномасозии стратегии рушди корхонаву ширкати рушдбанда ҳар як корманд ва роҳбарони тамоми зинаҳои идоракунии менеҷментро зарур аст, ки як фарҳанги баланди касбиву ҳунарӣ ва сарватшиносиву созандагии корпоративии роҳбарӣ дошта бошанд, ки он аз рафтори одамони оддӣ куллан фарқкунандаю пешрафта бошад.

Имрӯзҳо аллакай маълум гардидааст, ки дар рақобати бозори глобалии зудтағйирбандаи ҷаҳонӣ масоили рақобатпазириву рушдбандагиву пешвоии корхонаву ширкатро дигар ба он арзишҳоро равишҳо ва ақидаҳои пешинаи рафтории менеҷмент ҳаллу фасл кардан ғайриимкон гаштааст. Яъне ба хоҳири устувори функционаливу сохтори идоракунии дар менеҷменти корхонаву ширкат, иштироки фаъоли кормандони касбӣ дар қабули қарори роҳбарӣ, интихоби дастаи мустаҳками касбиву ҳунарӣ, ташкили муҳити созандагии креативию когнитивӣ, рушдбандагии фардии касбиву сарварсозиву пешвоӣ ва дигар равишҳои концептуалии таъминкунандаи рушди босуботи

иктисодӣ ва шоистасолорӣ дар менечмент моро зарур аст, ки фарҳанги волои сарвартшиносӣ ва созандагиро ҳамчун кодекси идоракунии корпоративӣ дар менечменти муосир дошта бошем.

Бояд қайд намуд, ки омӯзишу амалияи фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар роҳбарӣ ханӯз аз замонҳои хеле қадим аз рӯи бозёфтҳои таърихии шарҳи Саразми тоҷикон, ки зиёда аз 5500 сол умр доранд, то замони мо омадааст. Халқу миллатҳои дунё дар рафтори касбиву ҳунарии худ таҷассумгари роҳу равишҳои гуногуни фарҳагии сарватшиносию созандагӣ ва вобаста ба ҷои итсиқомату имконоти созандагии хеш як меросу ганҷинаи бузурги таърихиву нотақрори ҷаҳониро доро мебошанд, ки ҳар як фарди имрӯза имконоти васеи омӯзишу итсиқодаи самараноки онро дар фаълияти касбии худ доранд.

Вобаста аз ин иқтисодшиносону донишмандони баҳши менечмент ва ҳуди банда фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагиро ҳамчун талаботи зиндагонии инсон дар замин шинохта, ба он бовар ҳастем, ки инсоният аз рӯзи аввали пайдоишаш то ба ин рӯз ба фарҳанги сарватшиносиву созандагӣ новобаста ба халқу миллату давлату ҳукумат, дину оин, қору фаъолияти касбиашон талаботи доимӣ дорад.

Вобаста аз навиштаҷоти энциклопедиву луғатӣ мафҳуми «фарҳанг» - ро донишмандон чунин шарҳ медиҳанд:

1. Фарҳанг ҳамчун маҳсули рушдбандагии ҷомеаи инсонӣ дар тамоми даври замону зинаҳои гуногуни таърихии мавҷудияташ дар замин мебошад. Яъне сарчашмаи асосии пайдоиш ва рушди фарҳанг ҳуди инсон буда, ҳар яке аз мову шумо имконоти бузурги таърихиву воқеии истифодабариву ташаккули фарҳангиро дар замони худ дошта метавонем, ки аз арзишҳои меъёрҳои он озодона истифода бубарем.

2. Фарҳанг ҳамчун маҳсули моддиву маънавии фаъолияти касбиву ҳунарии одамон дар даври замонҳои гуногуни таърихӣ буда, инсонҳо дар ҷараёни фаъолияти касбиву ҳунариӣ ва омӯзишу дониши баланди худ фарҳангсозу ҷомеасозии инсоният гашта, имконоти меросгузорию бузургеро доранд, ки метавонад боз 1000-солаҳо барои наслҳои имрӯзаву ояндаи одамият хизмати шоистасолорӣ расонад.

3. Фарҳанг дар худ арзишҳои моддиву маънавиеро дорад, ки аслан дар шакли моддиёт, сохтмонҳои азими ҷаҳонӣ, мошинаву олотҳои касбиву ҳунариӣ, хонаву қасрҳои зеботарини ҷаҳонӣ, истеҳсоли моли навинтарини ҷаҳонӣ, илму ҳунари созанда, санъати воло, ахлоқи хиради нотақрори ҷомеаи ҷаҳонӣ, тавонмандиву низоми пурқуввати созанда ва офарандаи нотақрори ҷаҳонӣ, тарбияву маълумотгирии креативию когнитивии инсоният мебошад.

4. Фарҳангро ҳамчун фаҳмиши рафтори дастаҷамъонаи халқу миллатҳои дунё оиди сарватшиносӣву созандагӣ барои тамоми давраҳои зиндагонии одамон дар Замин мегӯянд, ки таърихи зиндагонии инсоният онро ба даст овардааст ва ҳамчун фишангҳои асосии рафтории мо дар фаъолияти касбӣву ҳунари ва зиндагониямон истифода ва ҳатман бояд риоя намоем.

5. Фарҳанг дар замони муосир ҳамчун фани илмӣву тадқиқотӣ ва омӯзиши аксари фанҳои таҳассусии таълимии соҳаҳои гуногуни касбӣ, аз он ҷумла менеҷменти муосири касбӣ гаштааст.

Дар фаҳмиши тадқиқотӣву таълимии илми менеҷмент фарҳангро мо ҳамчун меъёру рамзҳои олии рафтори сарватшиносӣву созандагӣ дар роҳбарӣ ва андешаронӣву дарксозии креативӣву когнитивӣ дар зинаи 4 – уми рушди инсонӣ дорем.

Аз нигоҳи илми менеҷмент мо фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагиро дар роҳбарӣ ба ёздаҳ гурӯҳи алоҳидаи дорои хислати хоси касбӣву ҳунари ҷудо менамоем: фарҳанги маданӣ - рафторӣ, кодекси ташкилӣ- истеҳсолӣ, моддӣ – техникӣ, технологӣ - иттилоотӣ, ҳунари - бадеӣ, эътиқодӣву маънавӣ, варзишӣву экологӣ, пешвоӣ – таъинотӣ, таърихӣ- созандагӣ, арзишӣ – меъёрӣ, иртиботӣ – системавии корпоративӣ.

Вобаста аз сатҳи таъсиррасонӣву истифодабарии онҳо мо фарҳанги сарватшиносӣву созандагиро дар роҳбарӣ ба ёздаҳ гурӯҳи калони алоҳида ҷудо намудаем: фарҳанги ҷаҳонӣ, милли, байналмилалӣ, шарқӣ, ғарбӣ, омехта, универсалӣ ва корпоративӣ, фардӣ, махсус, ки меъёрҳои стандартҳои ҷаҳонии сарватшиносӣву созандагиро ба худ кашф карда, судоварӣву арзишҳои калони ҷаҳонӣву байналмилалӣро соҳиб гаштааст.

Дар ин мақола мо бисёртар диққати асосиро дар фарҳанги сарватшиносӣву созандагии роҳбарии менеҷменти ширкату корхонаҳо равона намуда, оиди алоқамандӣву пайвастагӣ ва судоварӣву тавонмандии ин равиши фарҳангии рафторӣ аз ташкили фаъолияти фарҳангии халқу миллатҳои рушдкардаи ҷаҳонӣ ва фардони алоҳидаи таърихӣву имрӯза ва касбҳои ҳунари фарҳанги махсуси алоҳида дошта ва талаботи онҳо дар мисолҳои дақиқу далелҳои иқтисодӣву иҷтимоӣ ишораҳо хоҳем кард.

Муаллифони гуногуни бахши менеҷмент Р. Дафт, Д. Гибсон, Э.Шейн, Б.з. Мильнер, Р. Холл, К.Дэвис, Э. Тейлор ва дигарон ин масоилро бо фаҳмиши худ системабандӣву моделсозӣ кардаанд. Албатта, мо низ ба ин ризо мебошем. Аммо тавассути мактаби таълимотии сарварсозии мо, ки дар худ боз фарҳанги хоси сарватшиносӣву созандагии фарқкунандаеро кашф кардааст, тадқиқоту

омӯзиш ва тарзу усули худро пешниҳоди шумо хонандаи азиз мегардонем. Чунин талаботи тадқиқотиву омӯзишро гузаштагони мо ханӯз дар замонҳои худ таъкид карда буданд.

Дар ҳақиқат ба фарҳанги волои сарватшиносиву созандагии устод Бедил касе то имрӯз нарасидааст. Дар навбати аввал агар фарҳанги сарватшиносиву созандагӣ дарки баланди когнитивию креативии роҳбарӣ дар менечмент бошад, пас дар навбати дуввум ин арзишҳои олий ё худ кодекси рафтории роҳбарӣ судоварии баланди касбиву ҳунариро таъмин сохта, мақсадгузориву барномасозии бузурги таърихӣ мебошад, ки аз суҳанрониву ҳаракатҳои мантиқии пайдарпаии роҳбарӣ то либосу рафтор, техникаву технологияи иртиботиву иттилоотии электронӣ ва истехсоли молу хизматрасониҳои баланди тичоративу маркетингии бозорёбӣ ва рақобатпазириву пешвоии касбиву ҳунари ва дигар омилҳои хурди арзиширо пурра дар бар гирифта, омӯзишу диққатҷалбкунандагии пурраи дастаи касбиву ҳунари, инчунин ҳамкорону иштироккунандагони соҳибкориву истеъмолкунандагони худро дорад. Баъдан, бо гузашти вақт ин ба фарҳанги минтақаву миллату ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил меёбад.

Агар мо ба унсурҳои фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ назар афканем, баръало мебинем, ки ин худ фаҳмишу дониш, арзишу меъёр, маводу ашё, урфу одат, дину оин, тарзу усули рафторӣ, илму ҳунар, боварӣ ва эътиқод, моделу система, тарзу усули иртиботу иттилоотӣ, вақту замоншиносӣ, сарвариву ҳештаншиносии роҳбарӣ ва дигар арзишҳои олии одамиро таҷассумгар мебошад, ки ба одамон зиндагонии озоду хушбахтонаро таъмин месозад.

Аз нигоҳи илми менечмент фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ ҳамчун «**категорияи хоси иқтисодӣ**», талаботу меъёру хислати хоси худро дошта, муҳити хуби касбиву ҳунари ва рушдбандагии касбиву замонро барои даври замону макони алоҳида таъмин месозад. Дар навбати худ ин равиш бо қонуниятҳои диалектикий рушдбандиву алоқамандии касбиву ҳунари ва иқтисодӣ пурра имконоти омӯзишиву тадқиқотӣ ва тағйирёбандагиро дорад.

Мо низ ба он диққат медиҳем, ки ин қонуниятҳои диалектикий алоқамандиро нишон дода, онро бароятон ҳамчун хислати хоси фарҳанги сарватшиносиву созандагии роҳбарӣ муаррифӣ намоем. Яъне ҳамчун категорияи иқтисодӣ ин фарҳанг андешаронии баланди когнитивию креативиро талаб дошта, муҳитсозии олии иҷтимоиву иқтисодиро ҳатман таъмин хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, гуфтан зарур аст, ки фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар роҳбарӣ ин худ интиҳоб ва ҷобачогузориҳои меъёрҳои

рафториву созандагии касбиву ҳунарие мебошанд, ки нишонагириву даъвати фаъолияти тамоми кормандон ва дастаи менечментро ба тарафи худ дорад. Аз нигоҳи дигар, ин талаботи арзишҳои рафтории ҳар як корманди корхонаву ширкат, моделсозу системасоз ва муҳитсозу ободсози олии иҷтимоиву иқтисодӣ ва экологиву сиёсии ҷомеаи инсонӣ мебошад.

Вобаста аз ин гуфтан ҷоиз аст, ки фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар менечмент ин ҷамъи ҷоидаҳо, меъёрҳо ва арзишҳои олии рафтории касбиву ҳунарие мебошанд, ки ҷомеаи инсонӣ то ин замон худ аксаран тарафдорӣ карда, ташаккул дода омадаанд ва боз созандагӣ доранд.

Бояд қайд кард, ки фарҳанги сарватшиносиву созандагии ҳар як пешвои ҳештаншиноси мондагори таърихӣ дар менечменти муосири касбии ҷаҳонӣ ва дар ҷамъи ширкату корпоратсияҳои рушдёфтаи трансмилливу байналмилалӣ нотақрору фарқкунанда буда, онро солҳои охир ҳамчун сири махфӣ соҳибкорӣ ва ё миссияву мақому арзишҳои олии рафтори ҷаҳонии ширкатҳо «Дар зери як шиору боварӣ» баҳо дода, роҳбаладиву раҳнамоӣ менамоянд. Бояд қайд кард, ки чунин талаботи фарҳанги сарватшиносиву созандагии роҳбарӣ дар менечмент имконоти васеи ягонагиву муттаҳидии ширкатҳоро новобаста ба он, ки дар зиёда аз 150 – 160 давлати ҷаҳонӣ намояндагиву филиалу марказҳои корхонаву ширкатҳои худро доранд, фароҳам оварда, фазои орому солими фаъолияти касбиву ҳунариеро таъмин месозад, ки аслан дар ҳеҷ як давраву замони роҳбарии ширкатҳо мавҷуд набудааст.

Яъне бо ҳам мувофиқ будани унсурҳои объекту субъекти фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ чунин як имконоти васеи созандагиро дар зинаи олии когнитивию креативӣ ба майдон овардааст. Агар унсури асосии фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ, фарҳанги роҳбарону менечерони пешвоёни комили касбии менечменти ширкату корхонаҳо бошад, пас объекти асосии ин фарҳангро бояд бинову машинаву олоти, техникаву технологияву сохтори ташкиливу истехсолӣ, дараҷаи баланди молу хизматрасониҳо ва дигар унсурҳои ба ин зина расида ташкил диҳанд, ки ба субъекти фарҳангӣ мутобиқ бошанд. Инчунин бояд таъкид кард, ки ҳар як сохтор боз зерсохтори фарҳангии худро дорад, ки онро инфрасохтори зерфарҳангӣ низ мегӯянд. Вобаста аз таъминоти баланди субъекту объекти фарҳанги сарватшиносиву созандагии роҳбарӣ онро дар ширкатҳо ба менечменти дорои фарҳанги баланди касбӣ ва ё худ пасти касбӣ низ мегӯянд.

Бояд қайд кард, ки он ширкату идораҳоеро, ки фарҳанги пурқуввати сарватшиносиву созандагӣ доранд, инчунин боз аз рӯи

нишондиҳандаҳову арзишҳои волои меъёри рафтори кормандону роҳбарон, тақсимои функционаливу вазифавӣ ва касбиятнокиву санъати баланди иҷрои кору фаъолиятҳо, эҷоду кашфиёту созандагиву рушдбандагии баланди касбӣ баҳогузорӣ менамоянд.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки барандагони асосии фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар менечменти касбиву ҳунарии муосир аз панҷ ғуруҳи фарҳангдорон ё худ парчамбардорони фарҳангӣ иборат мебошанд:

1. Пеша аз ҳама мутахассисони касбӣ, менечерон, пешвоёну роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ ва истеъмолкунандаи моливу хизматрасонии корхонаву ширкатҳо мебошанд.

2. Мавод ва предметҳои моддиву маънавии беҳтарини ширкату корхона, аз қабилӣ биноҳои бо тарҳи фарҳангии баланди истеҳсоливу дафтардорӣ, тарабхона ва ё ошхонаи ширкат, ҷои истироҳативу фароғатии кормандон, техникаву технология ва дастгоҳу таҷҳизот ва дигар воситаҳои гардону фондҳои ғайриманқули онҳо мебошанд.

3. Доштани системаи фарҳангии ТТИИЭ ва маркетингии ширкату корхонаҳо, овежаву навиштаҷоту дараҷаҳои илмиву марказу нишонаҳои тичоративу стандартҳо ва мусиқиву суруду шиору мазмуни миссияи ширкату корхонаву сару либосу дигар урфу одатҳои корпоративӣ, анъанаву маросиму ҷашнҳои расму русуми корпоративию соҳавӣ, дину оину дигар арзишҳои рафтори менечмент.

4. Фарҳанги дараҷаи баланди иртиботиву иттилоотии корхонаву ширкат ва фарҳанги баланди забону забондонии милливу хориҷии кормандон, эҳтироми касбиву ҳунари, шинохти баланди эҷоду кашфиёту навоариву созандагӣ, эҳтироми ҷомеа – даста, бовариву дӯстдорӣ даставӣ, сину солу нафақаи асосгузори таърихиву мондагори ширкату идораҳо.

5. Фарҳанги дараҷаи амалигардии ҷараёнҳо ва ҳаракатҳои олии фарҳангии фаъолиятҳои касбиву ҳунари, таъмини талаботи зиндагонии арзандаи кормандон, кафолати иҷтимоии онҳо, сифати баланди молу хизматрасониҳо, истироҳату табобати кормандон ва дастгириву кумаки беғаразонаи менечмент ба ҳар як корманд дар ҳолатҳои ногувори зиндагонӣ ва кору фаъолиятҳо.

Ҳамин тариқ, аз нигоҳи илми менечмент ва модели сарварсозии мактаби роҳбарии мо фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар роҳбарӣ ҳамчун системаи моделҳо ва меъёру стандартҳои зинаи креативию когнитивӣ ва экстремӣ ҳайронӣ, ки мақсади ягонаи рушдбандагиву созандагии олии дошта, шоистасолориву мондагории таърихӣ пешвоёнро таъмин месозанд, шинохта шудааст.

АДАБИЁТ

1. В. Янь. От великой стены до уолл – стрит. Перевод от англ. М. «Олимп – Бизнес, 2018. – 448с.
2. В.А. Фмичев, О.С. Фомичева. Когнитоника. В цифровом веке. М.: МАКСПресс, 2018.- 344с.
3. В.В. Хурматуллин. Интеллектуальная собственность. М.: МаксПресс. 2017,-180с.
4. В.М. Распопов, В.В. Распопов. Корпоративное управление. М. Магистр. М.2017.-352с.
5. Зеленная экономика и цели устойчивого развития для России. Научная монография. Под.общ.ред С.Н. Бобылева, М. : МГУ. 2019.-284с.
6. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. Пер. с англ. М. Эксмо.-2019.- 209 с.
7. С. Бодрунов. Общая теория ноономика. Москва- Санкт – Петербург – Лондон.2019.-504с.
8. Т.Б. Ғаниев. Менечмент. Китоби дарсӣ. Иборат аз 14 қисм. Душанбе, Ирфон. 2003 – 2020.сол.

РАВИШҶОИ ГЛОБАЛИИ ИЛМИИ ОМУЗИШИИ ФАРҶАНГИ САРВАТШИНОСӢ ВА СОЗАНДАГИИ РОҶБАРӢ ДАР МЕНЕЧМЕНТ.

Аннотатсия: Муаллифон дар мақолаи худ қайд менамояд, ки дар шароити имрӯза иқтисодиёт ҳар як корманд ва роҳбарони тамоми зинаҳои идоракунии менечментро зарур аст, ки як фарҳанги баланди касбиву ҳунари ва сарватшиносиву созандагии корпоративииро дошта бошанд, ки он аз рафтори одамони оддӣ куллан фарқкунандаю пешрафта бошад. Муаллифон фарҳанги сарвартшиносиро ҳамчун воситаи фаъоли ғайримодии менечменти касбии муосир шинохта, онро ҳамчун илми алоҳидаи идоракунии, восита ва қоидаву кодекси олии бамақсадрасии стратегии рушди устувори иқтисодӣ донистааст. Он корхона ва ширкату корпоратсияҳое, ки дорой ин воситаҳои фаъоли ғайримодӣ мебошанд, ҳатман дар сафи пеш қарор гирифта, нисбат ба дигарон дида зудтару самараноктар ба мақсадҳои стратегии касбиву ҳунарии худ новобаста ба мавқеи ҷойгиршавиашону нишонаҳои милливу мазҳабиву диниашон ҳатман дар сафи пешвоён қарор дошта, мерасанд.

Калидвожаҳо: идоранамоӣ, сарватшиносӣ, боигарӣ, фарҳанги касбӣ, идоранамоии корпоративӣ, пешвоӣ, креативӣ.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КУЛЬТУРЫ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ И ЛИДЕРСТВА В МЕНЕДЖМЕНТЕ

Аннотация: В своей статье авторов подчеркивает, что в современной экономике каждый сотрудник и руководитель на всех уровнях управления должен обладать высокой культурой профессионализма, природопользования и корпоративного творчества, которая в корне отличается от поведения простых людей.

Авторы признает культуру природопользования как активный нематериальный инструмент современного профессионального менеджмента и рассматривает ее как отдельную науку об управлении, инструмент и высший кодекс стратегических целей для устойчивого экономического развития. Те предприятия, компании и корпорации, которые имеют эти нематериальные активы, всегда находятся на переднем крае и быстрее и эффективнее других достигают своих стратегических профессиональных и художественных целей, независимо от их местоположения, национальных и религиозных символов.

Ключевые слова: управления, природопользования, богатства, культура профессионализма, корпоративная управления, лидерства, креативность.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобокалонова Л. З., Бахтиёров А.Б. - магистрони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17.

Сведения об авторах: Бобокалонова Л. З., Бахтиёров А.Б. – магистр кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: Bobokalonova L.Z., Bakhtiyorov A.B. - Master of the Department of Human Resource Management, Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

НАҚШИ ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ КАСБӢ-ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ КАСБИ ТАҲАССУСИИ КОРМАНДОН

Бобозода Ғ.Р., Саломова Р.М.

**Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тағйирёбандагҳои куллие, ки дар давраи аввали ҳазорсолаи сеюм дар ҷаҳони глобалӣ ба миён омада истодаанд, моро водор мекунанд ҷиҳати таъмини рушди устувори иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳаракатҳои фарҳангии касбӣ-хунарии мувофиқ ба ҳолатҳои мураккабу пуртабодули бозори ҷаҳонӣ, тадқиқоти амиқи илмӣ-эҷодии маълумотгирии бефосилаи касбӣ-хунарии электрониро дошта бошем.

Таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ барои менечменти асри 21 ҳамчун модели концептуалии таъмини рушди устувори роҳбарӣ шинохта шудааст. Худи таълимоти бефосила аслан падидаи нав набуда, балки аз замонҳои хеле қадим ташвиқу тарғиб гардидааст. Инсоният дар тӯли тамоми таърихи мавҷудияти хеш доимо майлу рағбат ба таълиму тадриси бефосила намудааст.

Таълимоти бефосилаи касбӣ – электрониро бошад, талаботи ҳолати глобалии меҳнат, болоравии мақоми донишҳои касбиву ҳунари ва арзишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, мураккабшавии системаи муҳити зист, рушди пуртабоддули техникиву технологӣ ва иттилоотиву иртиботии истехсоливу истеъмолӣ, тазоҳури истеъдоду зеҳнҳои ҷаҳонӣ, эҷоду кашфиёти инноватсионии ҷаҳонӣ дар зинаҳои баланди иқтисодӣ ба майдон овардаанд.

Хусусияти рушди бемайлони техникиву технологӣ, иртиботиву иттилоотии электронӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва экологиву сиёсии бозори ҷаҳонӣ дар шароити муосир далолат ба он менамояд, ки дигар дар системаву моделҳои кӯҳнаи тарбиявии касбиву ҳунари, шаклҳои пешинаи муносибат ба таълимот ва зинаҳои рушди донишомӯзӣ идоракунии техникаву технология, иттилооту иртиботи касбиву ҳунари, донишгоҳу донишкадаҳо, менечменти ширкату корхонаҳо ва ҳатто вазорату идораҳои давлатӣ ғайриимкон гардидааст.

Аз ҷониби дигар, вобаста аз талаботи функционалии менечменти муосир, ҳар як корманд ва ё роҳбару пешвои мондагори таърихӣ ба зинаи болотари рушди фаъолиятҳои касбиву ҳунари ва ё қобилияту тавонмандии зеҳнӣ ворид гашта, барои эҷоду навоариҳои касбӣ заминаи мувофиқи техникиву технологӣ ва иттилоотиву иртиботии электронӣ фароҳам омадааст.

Вазифаҳои муҳими системаи таълимоти бефосилаи касбии электрониро дар равишҳо ва арзишҳои зерини рушди касбӣ дидан мумкин аст:

- худрушдбандагии касбии мувофиқ ба асосҳои фарҳангиву маданияи миллати форсу тоҷик ва халқу миллатҳои дигари пешрафтаи ҷаҳонӣ. Ба роҳ гузоштани таълимоти донишмандону олимони барҷастаи таърихиву имрӯзаи дунё дар чараёни ТБКЭ ва аз ин тариқ, то ба зинаи 7-уми рушдбандагии инсонӣ «дарки дил» расидан.

- таъйин намудани тарбияи ахлоқӣ – иҷтимоӣ, ҳамчун равиши мақсадноки худрушдбандгиву худтарбиясозӣ дар модели ТБКЭ, ки дар он худи шахсият - пешвои комили касбӣ объекти асосии тадқиқоти зеҳнӣ доништа шуда, ба қобилияти диққатнокӣ, донишазбаркунӣ, амалисозӣ, ҳалимӣ нисбат ба зердастон ва иҷроиши сифатноки фаъолиятҳои касбӣ

диққати махсус дода мешавад. Дар ҷойгоҳи олий ҳуди шахсият- пешво мебоист ҳамчун предмети фаъолияти касбӣ, беҳтаршавии ҳолатҳо ва рушдбандагии менеҷмент шинохта шавад.

- таълимоти бефосилаи касбии электронӣ дар тӯли тамоми умр ба роҳ гузошта шуда, худрушдбандагӣ, омӯзиши пайвастаи касбӣ ва мувофиқшавии сатҳи фаҳмишу донишҳо ба тағйирёбандагиҳои муосири касбӣ таъмин бигардад. Зеро ин талабот ва вазифаи инсонии ҳар як фарди соҳибакл дар замин буда, ҳалли ягонаи онро дар роҳи омӯзиш ва таълимоти якумраи касбӣ мебинад.

- интихоби касб ва шугли касбӣ дар зинаҳои гуногуни рушд ба ихтиёри шунаванда вогузор шуда, ТБКЭ мебоист ба самти мақсадгузориҳои бузург, роҳҳои бамақсадрасӣ ва дараҷаи хоҳиши дилу таъби шунаванда равона гардад. Аз ин тариқ, ҷиҳати ташаккулёбии касбӣ ва зинаи вазифадорӣ таълимоти мувофиқ пешниҳод шавад.

- зиндагии касбии роҳбарӣ, ин роҳи тӯлонӣ буда, инсонро зарур аст онро пайваста биомӯзад, назорат бибарад, таҳлил намояд, дӯст дорад, дарк кунад, ҳаловат бибарад ва натиҷагирии бузурги таърихро ба даст оварда, ҳамчун пешвои мондагору шоистасолори таърихӣ боқӣ бимонад. Сарчашмаи таъминкунандаву назоратбарандаи талаботи ғавқ мебоист дар ТБКЭ ҷойгир бошад.

Аз ин равишҳои концептуалии таълимотӣ чунин бармеояд, ки барои худрушдбандагӣ ва расидан ба ҳадафҳои бузурги касбиву ҳунари инсонро зарур аст, то нахуст мустақилонаву бо завқи баланди созанда пешаеро интихоб намояд. Онгоҳ бо муҳаббату дӯстдории беандоза тамоми кӯшишу ғайрати худро ба он самт равона созад. Чун шамъ саропо дар худ хоҳишу неруи доимии кашиши касбу ҳунариро пайдо намояд.

Нуктаи дигари самаранокии таълимоти бефосилаи касбӣ он аст, ки инсон дар баробари омӯзиши назариявӣ, инчунин таҷрибаи амалӣ аз фаъолияти ҳунариро мегирад, ки онро низ мебоист ҳамчун сарчашмаи таълимотӣ истифода кард ва дар рушди таълимиву омӯзишӣ ба кор бурд. Махсусан, вақте мо дар зинаҳои гуногуни роҳбарӣ фаъолияти касбӣ дорем вазифадорем тавонмандиву ҳунари зеҳнии ҳар як зердасти худро ҳамчун имконоти бузург эҳтирому эътироф намуда, шароиту адолати иҷтимоиро фароҳам оварем, ки зердасти мо низ бо мурури вақту замон тавонад рушдбандагии худро то ба зинаи мурғи Анқо таъмин бисозад ва сарвару роҳбарӣ ояндасоз гардад.

Ҳамин тариқ, талаботҳои фарҳангиву маданияи таълимдиҳии бефосилаи касбӣ дар роҳбарии менеҷмент чунинанд:

- таълимот ва роҳбарии беғаразонаи аз сидқи дил дар тарбияи насли оянда ва пешвоёни комили касбӣ дар менечмент.

- кӯшишу ғайрати пайваста дар тарбияи шогирд аз зинаи аввал то ба зинаи 7-уми рушдбандагӣ.

- пуртоқативу пурсабрӣ дар роҳи пурмашаққати тарбияи шогирдон ва расонидани онҳо то ба зинаи инсонии комил.

- тарбияи хусусияти диққатчалбқунандагӣ ва истодагарӣ дар иҷрои фаъолиятҳои касбӣ хунарии пешвои комили касбӣ дар роҳбарӣ.

- тарбияи ҳурмату эҳтироми устод ва хоксориву ҳалимиву меҳрубонӣ дар ҳама ҳолатҳову зинаҳои роҳбарӣ.

Дар натиҷаи тадқиқоти амиқи илмиву амалии ҳеш мо ба чунин ҳулосае омадаем, ки дар шароити муосир танҳо таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ба сарварон – пешвоёни донишманду навоар имкон медиҳад, ба зинаҳои волои дарки қонуниятҳои ҳаракатҳои аслии бирасанд ва тавонмандии шоистасолориву мондагории таърихи ба даст биоваранд.

Пас, чунин бармеояд, ки ҳар як фарди соҳибақли ҷомеаи навин барои дарёфти мавқею манзалати касбии худ мебоист ҳатман аз таълимоти бефосилаи касбӣ - электронӣ бархӯрдор бигардад. То ин ки марзу сатҳи зиндагии худро ба кулӣ тағйир додаву ҳамчун қорманд, роҳбар ва болотар аз ҳама ҳамчун инсонии комили касбӣ худрушдбандиву худтасдиқкунӣ дошта бошад.

Ҳамин тавр:

- ✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ҷузъи муҳимтарину инқорнопазири ҳаёти ҳар яки мо буда, мақсаду мазмуни асосии зиндагии моро пурра фарогир аст.

- ✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ҷараёни афзоюнда дар тамоми умри инсониро мемонад, ки аз гаҳвора оғоз ёфта, то ба гӯр моро роҳбаладӣ мекунад.

- ✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ дониши касбӣ хунариест, ки ҳислати фарққунандагии моро дар ҷомеаи инсонӣ муаррифгар аст.

- ✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ имкони пурраи донишомӯзиро новобаста аз дараҷаи рушди инсонҳо дар худ дорад ва ҳадафи олии онро худрушдбандиву хизмати шоистаи касбӣ хунарий ба ҷомеаи ташкил медиҳад.

- ✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ одамоне то як давраи муайян фаро гирифта, он гоҳ тавонмандии пурра дарк кардани ҳаракату

фаъолиятҳояшонро ба даст меоваранд. Аз ин тариқ, мондагори таърихӣ фарҳанги касбӣ ва манфиатовари ҷомеаи инсонӣ мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т. Б. Менечмент. Иборат аз 14 қисм. Душанбе -2005-2020
2. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.
3. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.
4. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников//Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе «Сино» 2017. №2/5. Том 2 С 53-57. ISSN 2413-5151.

НАҚШИ ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ КАСБӢ-ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ КАСБИ ТАХАССУСИИ КОРМАНДОН

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур оид ба нақши таълимоти бефосилаи касбӣ дар рушди касби тахассусии коргарон дар шароити ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт гуфта шудааст. Бо ақидаи муаллифон рушди таълимоти касбӣ дар ҷаҳони имрӯза аслан ба рушди бевоситаи илмӣ ва техникаӣ ва технологияҳои иттилоотӣ тааллуқ дошта, дар тамоми ихтисосҳо ин равиши таълимоти касбӣ бояд қорӣ карда шаванд. Дар воқеъ талаботи рушди таълими касбии электронӣ ба мо имкон медиҳад, ки мо на танҳо бозори меҳнати дохилӣ, балки бозорҳои берунаи меҳнатро низ аз худ намуда, мувофиқ ба талаботи онҳо омода гардем.

Калидвожаҳо: таълимоти бефосилаи касбӣ, сармои инсонӣ, тайёрии касбӣ, ташаккулёбӣ, рақобатпазирии кормандон, иқтисодиёт, технологияи иттилоотӣ, маълумотнокӣ, дониш, ҳавасмандӣ.

РОЛЬ НЕПРЕРЫВНОГО ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОТРУДНИКОВ

Аннотация: В этой статье обсуждается роль непрерывного профессионального образования в повышение квалификации рабочих в условиях глобализации. По мнению авторов, развитие профессионального образования в современном мире связано, прежде всего, с непосредственным развитием науки, технологий и

информационных технологий, и такой подход к профессиональному образованию должен быть внедрен во всех специальностях. Фактически, требования к развитию электронного профессионального образования позволяют нам осваивать не только внутренний рынок труда, но и зарубежные рынки труда и готовиться в соответствии с их требованиями.

Ключевые слова: Непрерывное профессиональное образование, человеческий капитал, профессиональная подготовка, формирование, конкурентоспособность сотрудников, экономика, информационные технологии, образование, знания, мотивация.

THE ROLE OF LIFELONG ELECTRONIC EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EMPLOYEES

Annotation: This article discusses the role of continuing professional education in improving the skills of workers in the context of globalization. According to the authors, the development of vocational education in the modern world is associated, first of all, with the direct development of science, technology and information technology, and this approach to vocational education should be implemented in all specialties. In fact, the requirements for the development of electronic vocational education allow us to master not only the domestic labor market, but also foreign labor markets and prepare in accordance with their requirements.

Key words: Continuing professional education, human capital, professional training, formation, competitiveness of employees, economics, information technology, education, knowledge, motivation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобозода Г. Р. – ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 31, **Телефон:** (+992) 989-06-28-54. **Саломова Р. М.** унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17.

Сведения об авторах: Бобозода Г. Р.- ассистент кафедры информационного технологии в экономике, Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистан, **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, проспект Айни, 31, (+992) 989-06-28-54, **Саломова Р. М.** – соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 918-18-17-44. **E-mail:** bobujon-m@mail.ru, **Рахмонов М. А.** - магистр кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: Bobozoda G. R. - assistant Department of Information Technology in Economics, State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan. Address: Tajikistan, Dushanbe, Aini Avenue, 31. **Phone:** (+992) 989-06-28-54, **Salomova R.M.** - job seeker of the Department of Human Resource Management, Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИЮ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНӢ

Юсупов Ш.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пешрафти илмӣ-техникӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон, ки боиси тағирёбии равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ мегардад, тавсиф карда мешавад. Технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт маҷмӯи усулҳои коркарди маълумоти ибтидоӣ ба иттилооти фаврӣ ва боэтимод мебошанд, ки барои қабули қарорҳо бо истифодаи таъминоти барномавӣ бо баҳодиҳии мақсаднокӣ, таҳлил ва имконпазирии татбиқи онҳо дар соҳаи мушаххаси фаъолияти субъектҳои бозор, амалияи идоракунӣ, идоракунии кадрҳо, истеҳсол, нигоҳдорӣ, фурӯш ва маркетинги маҳсулот ифода мегардад.

Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ба коҳиш ёфтани нарх ва афзоиши кудрати таҷҳизот, инчунин таҳияи таъминоти барномавии гуногун, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар коркарди маълумот ва истифодаи васеи Интернет вобаста аст. Ҳамаи ин на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок аст, балки инчунин истифодаи системаҳои иттилоотӣ ва технологияҳоро дар иқтисодиёт ва идоракунии ташкилотҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ ба мақсад мувофиқ месозад.

Рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ боиси бунёди ҷомеае мегардад, ки дар он қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат дар соҳаи коркарди иттилоот кор мекунад. Аксар ташкилотҳои муосир системаҳои автоматиконидашудаи баҳисобгирӣ ва банақшагирии молиявиро ҷорӣ кардаанд ва Интернет барои табодули иттилоот, таблиғ ва таблиғи маҳсулоти худ фаъолона истифода мешавад.

Дар айни замон, омӯхтани он ки технологияҳои иттилоотӣ ба иқтисодиёт чӣ гуна таъсир мерасонанд, муҳим аст. Азбаски бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, имрӯз иқтисодиёти ҳар як корхонаи инфиродӣ ва дар маҷмӯъ тамоми кишвар ғайриимкон аст, инчунин такмил ёфтани доимии технология, шароити кор ва ташкили кор боиси мушкилоти вазифаҳои меҳнатии коргарон ва афзоиши аҳамияти иқтисодии натиҷаҳои фаъолияти онҳо, ки ба сифати кор вобаста аст, пас зарурати тайёр кардани мутахассисон дар корхонаҳое ба миён меояд, ки қодиранд ин технологияҳоро дар соҳаи иқтисод истифода баранд.

Хусусияти ҷомеаи иттилооти муосир иборат аз мубодилаи пайваستاи иттилоот байни субъектҳои ҷомеа ва истифодаи фаъолонаи он барои ҳалли доираи васеи масъалаҳо мебошад. Агар мо системаҳои иқтисодии ташкилиро (ки онҳо ҳама корхонаҳо ва ташкилотҳоро дар бар мегиранд) ҳамчун субъект баррасӣ кунанд, пас дар онҳо, пеш аз ҳама, маълумоти иқтисодӣ бояд фарқ карда шавад (маълумот дар бораи

равандҳои истеҳсол, мубодила, тақсимот, истеъмол ва чамбоварии сарватҳои моддӣ). Маълумоти иқтисодӣ барои назорат дар чунин системаҳо истифода мешавад ва равандҳои ташаккули амалҳои назоратӣ дар онҳо равандҳои тағирёбии иттилооти иқтисодӣ мебошанд. Дар шароити муосир, дар назди корхонаҳо ва ташкилотҳои намудҳо ва сатҳҳои гуногун вазифаҳои торафт мураккабтари тақмили фаъолияти идоракунӣ истодаанд, ки ҳалли ғаврии онҳо бидуни истифодаи системаҳои муосири иттилоотии имконнопазир имконнопазир аст.

Самтҳои асосии системаҳои иттилоотии идоракунӣ дар низоми идоракунии корхона инҳо мебошанд:

- ба афзоиши самаранокии менеҷмент тавассути таъминоти ғаврии иттилоот ба роҳбарони ҳама сатҳҳо ноил шаванд;
- саривақтии қабули қарорҳо оид ба идоракунии ташкилот таъмин намояд;
- баланд бардоштани дараҷаи эътибори қарорҳои қабулшуда;
- ҳамоҳангсозии қарорҳое, ки дар сатҳҳои гуногуни менеҷмент ва воҳидҳои гуногуни сохторӣ қабул шудаанд.

Барои самаранок гардонии равандҳои бо ҳам алоқаманди истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолати неъматҳои моддӣ иттилоотии идоравӣ зарур мебошад. Чунки иттилоотии идоравӣ ҳалли масъалаҳои идоракуниро тавассути маълумотҳои гуногуни мазмуни иҷтимоию иқтисодӣ, демографӣ ва бозори доштаро дар худ ифода менамояд. Иттилоотии идоракунӣ захираи муҳимтарин ба ҳисоб меравад, ки он дар асоси технологияҳои гуногуни коркарди иттилоот ҳамчун олот ва маҳсули меҳнат баромад мекунад. Иттилоотии иқтисодӣ ин иттилооте мебошад, ки дар рафти тайёрӣ ва раванди фаъолияти истеҳсолию хоҷагӣ ба вуҷуд меояд ва барои идоракунии ин намуди фаъолият равона шудааст" [1,с.45]. Назарияи омории иттилоот ва назарияҳои ба он мувофиқ дар коркарди иттилоот барои идоракунии объекти иқтисодӣ ба таври васеъ паҳн нагаштаанд, чунки он махсусияти маълумотҳои иқтисодӣ, ҳолатҳои истифодаи он дар идоракуниро ба назар намегирад. Дар он алоқаҳои маъноӣ, дараҷаҳои зарурияти идоракунӣ, шаклҳои инъикосёбӣ ба ҳисоб гирифта намешаванд. Иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунӣ истифодашаванда дар ҳама дараҷаҳо аз рӯи мундариҷаи худ гуногун мешаванд [1,с.46]. Дар дараҷаи ширкат (корхона)-ҳо ба он дохил мешавад:

- тавсифоти техникаи воситаҳои истеҳсолот (дар навбати аввал, дастгоҳҳо);
- тасвири технология ва шарти истеҳсолот;
- вазъи бозорӣ (нарх, ҳаҷми талабот);
- маълумот оиди воситаҳои гардиш;
- маълумот оиди ҳайати кадрҳо;
- маълумот оиди мавҷудият ва зарурият ба захираҳо;
- нормативҳо, вазифаҳои нақшавӣ;
- маҷмуи нишондиҳандаҳои ҳисобӣ (ба монанди ҳаҷми фондҳо, фоиданокӣ, арзиш);

- фармонҳои гуногун, қоидаҳо, усулҳо ва ғ.

Иттилооти иқтисодӣ равандҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодиро дар тамоми зинаҳои идоракунӣ ифода менамояд, ки онро аз рӯи хусусиятҳои хоси зеринаш тавсиф додан мумкин аст, ба монанди: саҳеҳӣ, зарурият, аслият, аниқӣ, муҳиммӣ ва пуррагӣ, даврият ва дорои ҳаҷм будани онҳоро нишон медиҳад [2,с.28].

Сатҳи муосири иттилоотии ҷомеа истифодаи навтарин воситаҳои техникӣ, технологӣ, барномавӣ дар системаҳои гуногуни иттилоотии объектҳои иқтисодиро пешакӣ муайян мекунад.

Аз ин рӯ, барои беҳтар кардани кори як корхонаи муосир бояд технологияҳои муосири иттилоотӣ истифода шаванд, усулҳои нави ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоот истифода бурда шаванд, системаи иттилоотии самаранок дар дохили хона дар асоси истифодаи охири воситаҳои техникӣ коркарди автоматии иттилооти рақамӣ ва матнӣ бояд татбиқ карда шавад. Дар иқтисоди бозорӣ, дастгирии иттилоотӣ низ як омили муҳиме шудааст, ки аз ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот барои қабули қарорҳои огоҳонаи идоракунӣ иборат аст.

Технологияҳои иттилоотӣ равандҳои мебошанд, ки фаъолияти кормандони хадамоти идоракуниро вобаста ба оморасозии иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар бар мегиранд.

Хусусияти технологияҳои иттилоотӣ дар он аст, ки иттилоот ашёи хоми аввала ва маҳсулоти ниҳонии ниҳой мебошад. Дар робита ба ин, технологияҳои иттилоотӣ иборатанд аз: равандҳои ҷамъоварӣ, интиқол, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот дар ҳама шаклҳои зуҳури он (матн, графикӣ, визуалӣ, нутқ ва ғайра).

Системаи иттилоотии идоракунӣ яке аз воситаҳои муҳимтарин дар ҳама гуна ташкилотест, ки сабъи дорад иттилооти бозғимод, пурра, дастрас ва фаҳмо дар сари вақт ба корбарони система таъмин карда шавад. Системаҳои иттилоотии идоракунӣ ба автоматикунонии вазифаҳо кумак мекунанд. Автоматизатсия метавонад вақт, пул, захираҳоро сарфа кунад, шумораи коргаронро кам кунад ва ҷараёни кори ташкилотро беҳтар созад. Илова бар ин, системаҳои автоматикунонидашудаи иттилоот ба баланд бардоштани ҳосилнокии ташкилӣ, самаранокӣ, қаноатмандии мизочон ва самаранокии амалиётӣ мусоидат мекунанд. Дар ширкатҳои телекоммуникатсионӣ, системаҳои идоракунии иттилоот одатан имкон медиҳанд, ки маълумот ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳ дошта шавад ва бо мақсади пурраи дастрас кардани ин маълумот дар формати зарурӣ бароҳ монда шаванд. Ширкатҳои телекоммуникатсионӣ бе системаи иттилоотии идоракунӣ фаъолият карда наметавонанд, зеро шумораи аъзоёни ин ширкатҳо зиёда аз як миллион муштарӣ доранд, аз ин рӯ нигоҳ доштани маълумоти онҳо бо усули дастӣ (бо истифода аз файлҳо) мушкил аст. Илова бар ин, аҳамияти системаҳои иттилоотии идоракунӣ аз ҳулосаҳо бармеояд, ки он

бояд маҳсулнокии меҳнатро баланд бардорад, хароҷотро тавассути пешниҳоди иттилоот бидуни таъхир ва хато кам кунад ва идоракунии корро такмил диҳад.

Дар мавриди ширкатҳои телекоммуникатсионӣ, намудҳои гуногуни системаҳои иттилоотии идоракунӣ мавҷуданд, ки дар ширкатҳои телекоммуникатсионӣ истифода мешаванд, ба монанди системаҳои иттилоотии маркетингӣ, системаҳои иттилоотии баҳисобгирӣ, системаҳои иттилооти захираҳои инсонӣ ва системаҳои идоракунии муносибатҳои муштариён. Системаҳои маъмултарини иттилоотии идоракунӣ, ки аз ҷониби ширкатҳои телекоммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешаванд, системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо ва системаи истеъмолкунандагони ташкилотҳои мобилӣ мебошанд. Системаи идоракунии пойгоҳи додаҳо дорои тафсилоти маълумоти шахсӣ ба монанди маош, хидмат ва ғайра мебошад. Дар ҳамаи ҳол, системаи идоракунии муштариён ҳама маълумоти марбут ба муштариёро дар бар мегирад. Сабаби асосии ширкатҳои телекоммуникатсионӣ дар он аст, ки ин ширкатҳо асосан аз системаҳои иттилоотии идоракунӣ вобастаанд ва бе онҳо кор карда наметавонанд.

Система, дар навбати худ, маҷмӯи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд бо сарҳади аниқ муайяншуда мебошад, то барои расидан ба маҷмӯи ягонаи ҳадафҳо, қабули қарорҳо ва истеҳсоли маҳсулот дар раванди муташаккилонаи раванди идоракунӣ бавучуд меояд. Тибқи сарчашмаҳои дигар [4], системаро метавон ҳамчун маҷмӯи ҷузъҳои тавсиф кард, ки барои як ҳадафи муштарак ҳамкорӣ мекунад. Ҳадафи система гирифтани ашё ва ворид кардани онҳо ба маҳсулот мебошад.

Системаи иттилоотии идоракунӣ асосан ба раванди ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилооти мувофиқ барои дастгирии амалиётҳои идоракунӣ дар ҳама гуна соҳаҳои марбут аст. Мувофиқи дигар сарчашмаҳо системаи иттилоотии идоракунӣ як намуди системаҳои иттилоотии ташкилии компютерӣ мебошад, ки иттилооти дохилро аз амали системаи коркард то шаклҳои пурмазмун ва муфид ҳамчун ҳисоботи идоракунӣ истифода мешаванд, ки дар ӯҳдадорихои амалкунандаи идоракунӣ истифода мешаванд. Системаи иттилоотии идоракунӣ барои кормандон сарфаи вақтро сарфа мекунад. Кормандон набояд барои бақайдгирӣ ва таҳлил маълумотро дастӣ ҷамъ кунанд. Ба ҷойи ин, ин маълумот бояд зуд ва ба осонӣ ба барномаи компютерӣ ворид карда шавад. Ин ба шумо дастрасии зудтар ба иттилооте, ки дар ҷараёни коратон лозим аст, медиҳад.

Мақсади асосии системаи иттилоотии идоракунӣ кумак ба низоми идоракунӣ ва расидан ба ҳадафҳои худ тавассути расонидани фаҳмиш дар бораи амалиёти мунтазами ташкилот, то онҳо тавонанд самараноктар раванди идоракуниро, ташкил кунанд. Илова бар ин, системаи иттилоотии идоракунӣ ба шахси лозима дар шакли дуруст дар вақти лозима маълумоти дуруст медиҳад.

Системаҳои иттилоотӣ ба ҷаҳонишавии фаъолияти соҳибкорӣ ба таври муассир таъсир мерасонанд ва ба рушди корхонаҳои хурду миёна бевосита таъсир мерасонанд.

Қайд намудан зарур аст, ки нақши системаҳои иттилоотӣ дар корхонаҳо барои дастгирии бисёр афзалиятҳои миллӣ муҳим аст, ба монанди:

1. Эҷоди иштироки динамикии бахши хусусӣ бо иқтисодиёти ҷандир ва гуногунсоҳа;

2. Пешбурди иқтисодиёти гузариш ба иқтисоди бар дониш ва навоарӣ асосёфта тавассути корхонаҳои ватанӣ, ки метавонанд бо бозигарони байналмилалӣ рақобат кунанд;

3. Ноил шудан ба афзоиши фарогиртар ва мутавозин бо роҳи ҳалли поёни пирамидаи даромад, ки корхонаҳои хурдро дар бар мегирад.

Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои корхонаҳо ва ҷомеаҳои саросари ҷаҳон имкониятҳои бузургро фароҳам меоварад. Ҳарчанд бо пайдоиши дастгоҳҳои мавҷи интиқоли телекоммуникатсионӣ, дар қабули технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ байни кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ ханӯз ҳам нобаробарӣ вучуд дорад. Дар ширкатҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон системаҳои иттилоотии идоракунии ба ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории иттилоот имкон медиҳанд; бо мақсади пурраи дастрас кардани ин маълумот дар шакли зарурӣ хуб бароҳ монда шудааст. Ширкатҳои алоқа компютерҳои муосир ва серверҳои пешрафтаре, ки бо шабакаи пешрафта пайваст шудаанд, истифода мебаранд, ин шабака ҳамаи марказҳои иртиботии шабакаро бо ҳам мепайвандад. Система бо сервери асосӣ пайваст карда шудааст, то маълумот ва файлҳо дар сервери марказӣ нигоҳ дошта шаванд.

Ҳамин тариқ, ширкатҳои телекоммуникатсионӣ системаҳо ва шабакаҳоро таҳия менамояд ва бо мутахассисони соҳа дастгирии техникӣ мерасонанд. Илова бар ин, барномаҳои махсуси омӯзишӣ, ки ба кормандон дода мешаванд, метавонанд ба онҳо дар истифодаи касбии худ аз системаҳои иттилоотии идоракунии истифода баранд.

Гарчанде ки системаҳои иттилоотии идоракунии пешрафта ба назар мерасанд, онҳо бояд аз технологияҳои мавҷуда огоҳ бошанд, ки метавонанд барои истифодаи дурусти тичорат истифода шаванд. Ба андешаи мо, мушкилоте, ки системаҳои иттилоотии идоракунии пас аз татбиқи системаҳои иттилоотӣ дучор мешаванд, инҳоянд:

1. Фаҳмиши маҳдуд: Бисёр системаҳои иттилоотии идоракунии дар бораи технологияҳое, ки дар муассисаҳо барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва қабули қарорҳо истифода мешаванд, маълумоти кофӣ надоранд.

2. Набудани дастгирии технологияҳои иттилоотӣ: Барои корхонаҳои хурду миёна ҷалб кардан ё нигоҳ доштани кормандон дар

шӯъбаҳои технологияҳои иттилоотӣ душвор аст, зеро ташкилотҳои калон ба онҳо саҳт ниёз доранд ва нисбат ба системаҳои иттилоотии идоракунии маоши баландтар пешниҳод мекунанд.

3. Набудани саводи технологияҳои иттилоотӣ: Кормандон дар корхонаҳои гуногун чанд сол дар ҷойҳои муайян ва пайдарпай кор мекунанд. Ин кормандон дар бораи технологияҳои иттилоотӣ каме маълумот доранд ва онҳо ба тағирот дар ҷадвали коре, ки дар тӯли якчанд сол татбиқ мешаванд, муҳолифанд.

4. Тағир додани фаҳмиш ва малакаҳои идоракунии технологияҳои иттилоотӣ: Муваффақияти аксари ташкилотҳо аз маҳорати менечерон ва тарзи қабули қарорҳо вобаста аст. Агар менечерон аз ҷиҳати менечмент ва малакаҳои роҳбарӣ омӯхта нашаванд, пас пеш аз андеша номувофиқатӣ пайдо мешавад, ки метавонад дар ҷараёни иҷрои нақшаҳошон боиси ихтилоф гардад.

5. Таҷриба дар истифодаи мушовирон: Аксарияти корхонаҳо дар муайян кардани мушовирони хуб таҷрибаи кам доранд. Барои он ки корхона лоиҳаҳо бомуваффақият иҷро кунанд, онҳо бояд машваратчиёни хуб дошта бошанд, то вақт, саъю кӯшиш ва хароҷотро сарфа кунанд. Дар ҳолатҳои, ки лоиҳаҳо ноком мешаванд, онҳо барои тичорат хеле гарон меафтанд.

6. Набудани инфрасохтори мувофиқ ва захираҳои маҳдуд: вазъи ноустувори иқтисодӣ боиси таъхир, технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои иттилоотӣ ва татбиқи онҳо дар корхонаҳои хурду миёна мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барановская Т.П. Информационные системы и технологии в экономике. Москва 2008. 350 с.

2. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.

3. Мирзоев Н.Х. Шерматов Р.Б. Информационные особенности аграрного (хлопкового) рынка и проблемы социально-экономического развития в Таджикистане / Вестник ТНУ. Серия экономических наук 2/3 (165). – Душанбе 2015 г. – С.3-7.

4. Титаренко Г.А. Информационные технологии управления. Москва 2003. 250 с.

5. Хлебников А.А. Информационные системы в экономике: Системы экономического анализа Ростов-на-Дону «Феникс» 2007. 427 с.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИЮ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИ

Аннотатсия: Дар мақола концепсияҳои асосии системаҳои иттилоотии идоракунии дида баромада шуда, ҳамчунин нақши

системаҳои иттилоотии идоракунӣ дар корхонаҳои телекоммуникатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳони имрӯза дида баромада шудаанд. Дар шароитҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкатҳои зиёде мавҷуданд, ки иштирокчиёни фаъоли системаҳои иттилоотии идоракунӣ ба монанди бонкҳо, ширкатҳои телекоммуникатсионӣ, вазоратҳо ва донишгоҳҳо ба ҳисоб мераванд. Истифодабарии системаҳои иттилоотии идоракунӣ элементии асосии идоракунӣ ба ҳисоб меравад, ки дар навбати худ равандҳои кориро осон гардонидани самаранокӣ ва ҳосилнокии фаъолияти кориро баланд мебардорад.

Калидвожаҳо: системаҳои иттилоотӣ, автоматикунонӣ, идоракунӣ, ташкилот, системаи идоракунӣ базаи маълумотҳо, самаранокии идоракунӣ, телекоммуникатсияҳо, иқтисодиёт, захираҳои иттилоотӣ, захираҳои электронӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация: В статье рассмотрены основные концепции управленческих информационных систем, а также разъяснены роль управленческих информационных систем в телекоммуникационных компаниях в Республики Таджикистан в современном мире. В условиях Республики Таджикистан существуют много компании, который являются активными пользователями управленческих информационных системам, такие как банки, телекоммуникационные компании, министерства и университеты. Использование управленческих информационных систем стало необходимым элементом управления любой организации, чтобы облегчить рабочие процедуры и улучшить эффективность и производительность работ.

Ключевые слова: информационные системы, автоматизация, управления, организации, система управления базы данных, эффективность управления, телекоммуникации, экономика, информационные ресурсы, электронные ресурсы.

ROLE AND IMPORTANCE INFORMATION TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN MANAGEMENT SYSTEMS

Abstract: In article are considered the basic concepts of management information systems, and also explained a role of management information systems in the telecommunication companies in Republics Tajikistan in the modern world. In the conditions of Republic Tajikistan, I exist a lot of company which are active users' administrative information to systems, such as banks, the telecommunication companies, the ministries and universities. Use of administrative information systems became a necessary element management of any organization to facilitate working procedures and to improve efficiency and productivity of works.

Keywords: information systems, automation, managements, the organizations, a database control system, management efficiency, telecommunications, economy, information resources, and electronic resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Шодмон Насурович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **E-mail:** khurshed_tnu@mail.ru, Телефон: (+992) 918-12-39-40

Сведения об авторе: Юсупов Шодмон Насурович – к.э.н., доцент, заведующий кафедры информационных системы в экономике Таджикский национальный университет, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, **E-mail:** khurshed_tnu@mail.ru, Телефон: (+992) 918-12-39-40

Information about the author: Yusupov Sh. N.- Associate Professor, Department of Information Systems in Economics, Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, E-mail: khurshed_tnu@mail.ru, Phone : (+992) 918-12-39-40

ТАЪҒИРЁБИИ САТҲИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ НЕКӢАҲВОЛӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ

Сафаров Н.У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сатҳу сифати зиндагонии аҳоли ва вазъи некӯаҳволии он дар вазияти кунуни, ки тамоми ҷомеаи ҷаҳон бо проблемаи паҳн гардидани пандемияи Ковид-19 рӯ ба рӯ аст боз ҳам мушиклтар гардида истодааст. Чунки бӯҳрони ҷаҳонӣ тамоми дунёро фаро гирифтааст, ки пеш аз ҳама таъсири манфии худро ба вазъи зиндагонии аҳоли ва алаҳхусус ҷомеаи Тоҷикистон ки дар раванди гузариш қарор дорад мерасонад. Мумкин аст омилҳои зиёдеро номбар намоем, ки ба дараҷаи нобаробарӣ таъсир мерасонанд ва ба зиёд гардидани шумораи шахсони камбизоат мусоидат менамояд. Барои Тоҷикистон ва ҷи барои аксари давлатҳои дорои иқтисодиёти гузариш мумкин аст омилҳои соҳавӣ ва минтақавиро номбар намоем, ки муҳимтаринашон: нишондодҳои сатҳи бекорӣ, барномаҳои иҷтимоӣ ва самаранокии онҳо (аз ҷониби давлат дастгирӣ намудани оилаҳои нопурра ва серфарзанд, нафақахӯрон, маъёбон), омилҳои ҷинсӣ-синнусолӣ, андозаи оилаҳо, сатҳи маълумотнокӣ, шумораи дар оила мавҷуд будани кӯдакони то синни 18 сола, дастнигарон ва ғайрабуда метавонанд. Камбизоатӣ як мушкилоти глобалии иҷтимоӣ мебошад, ки миқёси он пас аз коҳишёбии андаке дар солҳои аввали ҳазорсолаи нав дар шароити бӯҳрони мунтазами молиявӣ иқтисодӣ ва ноустувории иҷтимоӣ сиёсии бисёр минтақаҳои ҷаҳон боз афзоиш ёфтааст. [2, с.36-37].

Бояд қайд намоем, ки барои ҳама гуна системаҳои ҷаҳонӣ камбизоатӣ худ як як далели муҳимест, ки гурӯҳи муайяни одамон дар назди ҳадди ақали камбизоатӣ, ки аз ҳадди ниҳоии камбизоатӣ, ки дар ҷомеаи мушаххас ба вучуд омадааст, даромади камтарин дорад, ки аз он фарқияти калон дар табиати истеъмом ва сатҳи зиндагӣ зоҳир мешавад. Дар давлатҳои рушдёфтаи саноатии ҷаҳон барномаҳои мубориза бо камбизоатӣ ба бекорон ва зиёд намудани даромади камбизоатон то нишондоди муайян равона карда шудааст. Дар ҷадвали 1 модели баланд бардоштани сатҳи зиндагонӣ дар асоси таҷрибаи давлатҳои пешрафта оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Модели баланд бардоштани сатҳи зиндагонӣ дар асоси таҷрибаи давлатҳои пешрафта

Индикаторҳои сатҳи шоистваи ҳаёт	Сатҳи каноатбахш (оптималӣ)	Дуруст ба роҳ мондани ҳаёт
Музди маоши миёнаи шоиства	Таъмин намудани эҳтиёҷот ва таъсис додани амонатҳо	Қонеъ намудани арзиши ҳаёт
Индекси баланди қобилияти харидориюодамон	Таъмин намудани сатҳи миёна ва баланди эҳтиёҷот	Қонеъ шудан аз доруҳои моддӣ ва ғайри моддӣ
Сатҳи пасти бекорӣ ва сатҳи баланди фарогириҳо шуғл	Таъмин намудани истеҳсолоти оқилона ва мусоидат ба коркарди андозаи зиёдтари маҷмӯи маҳсулот	Инкишофи ММД ба сари аҳоли, коҳиш ёфтани тафовути иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳаёти аҳоли
Ҳоҷагии қишлоқ ва сектори саноатии рушд карда	Таъмин намудани аҳолиро маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ ва саноатӣ	Таъмин намудани шуғл ва нархҳои дастраси маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ ва саноатӣ барои аҳоли
Сифати дастрас ва баланди маориф ва тандурустӣ	Таъмин намудани дастрасӣ ба маориф ватандурустӣ	Шуғл ва солимӣ, овардан ба сифати ҳаёти аҳоли

Сатҳи пасти коррупсия ва ҷинояткорӣ	Наздик ба сифр	Маҳдуд намудани иқтисодиёти панахшуда, таъминоти истифодабарии самараноки воситаҳои бучавӣ ва ғайра.
--	----------------	---

Стратегияи хориҷии мубориза бо камбизоатӣ ва низоми ҳифзи иҷтимоиро таҳлил намуда, ба он хулосае омадан мумкин аст, ки нақшаи ягонаи пасти намудани сатҳи камбизоатӣ мавҷуд нест. Ҳамзамон, баъзе мамлакатҳо дар самти пасти намудани сатҳи камбизоатӣ ба як қатор муваффақиятҳо ноил гардиданд ва таҷрибаи онҳоро метавонанд инчунин дигар давлатҳо истифода баранд. Вале бояд ба инобат гирифт, ки ҳар як давлат дорои хусусиятҳои худ мебошад ва ҷои нест, ки таҷрибаи ҳифзи иҷтимоии давлатҳои пешрафтаре нусхабардорӣ намуд. Ин сабаби зарурияти бо таври амиқ омӯхтани модели ҳифзи иҷтимоӣ мегардад, ки дар давлатҳои хориҷӣ мавҷуд мебошад ва гузариш ба сиёсати ягона, ки ба коҳиш додани камбизоатӣ дар Тоҷикистони муосир равона карда шудааст.

Дар оғози татбиқи ҳуҷҷати СПКСК - 1, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни кишварҳои камбизоаттарини ҷаҳон ҷойҳои баландро ишғол мекард ва тибқи Ҳисоботи Рушди Инсонии СММ (HDI) соли 2010, дар байни 175 кишвар дар ҷои 112 қарор дошт. Ин нишондиҳанда дар соли 2018 аз ҳисоби маҷмӯи барномаҳое, ки дар кишвар татбиқ мешаванд, беҳтар гардид ва имрӯз Тоҷикистон дар байни 155 кишвари ҷаҳон ҷои 65-умро ишғол мекунад.

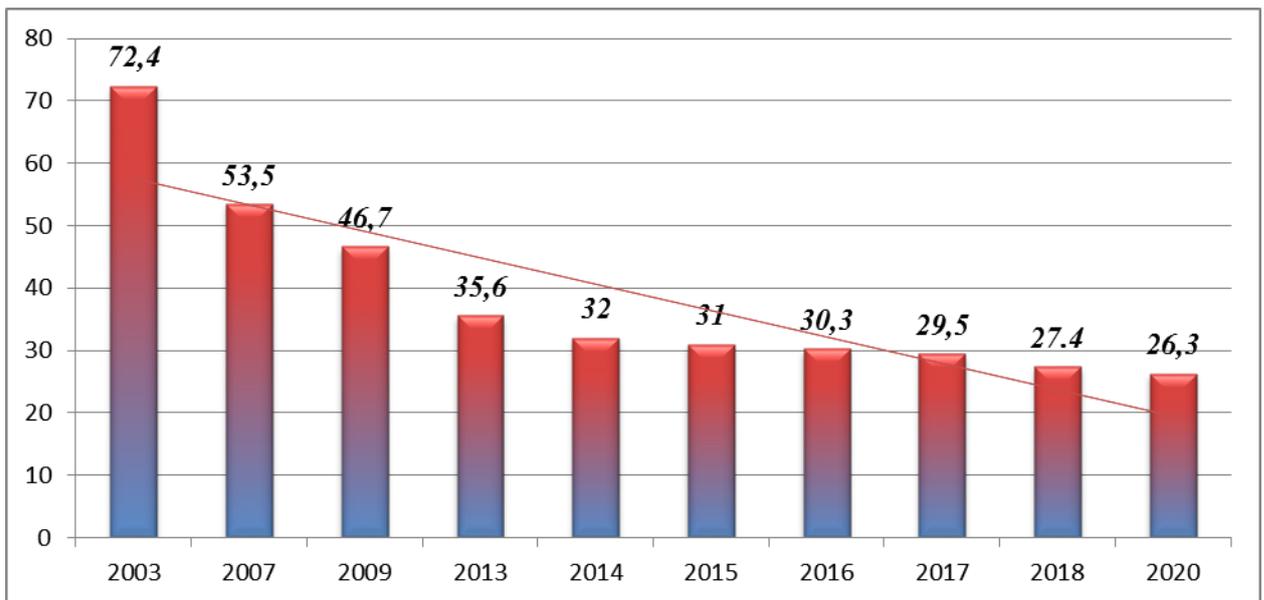
Чи тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба маҷлиси Олӣ иброз дошта буданд, ки пешрафти босуботи иқтисодии кишвар дар асоси санадҳои барномавӣ, пеш аз ҳама Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030, Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некеаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2015 ва дигар барномаҳои соҳавию минтақавӣ таъмин гардида, иҷрои саривактӣ ва самаранокии онҳо таҳти назорати доимӣ қарор дорад. Аммо то ҳол камбизоатӣ ва сатҳи пасти зиндагонии қисми зиёди сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти муҳим боқӣ мемонад. Падидаҳои бухронӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон баъд аз коҳиш ёфтани интиқоли маблағҳо аз муҳочирони берунаи меҳнатӣ зухур гардид, ки бо проблемаҳои дар иқтисодиёти Россия ва коҳиш ёфтани қурби рубли русӣ нисбат ба асъори хориҷӣ ва қоҳиш ёфтани қурби сомонӣ нисбат ба доллари амрикоӣ алоқаманд мебошанд[4,с.2].

Дар давоми солҳои охир рушди устувори ММД Тоҷикистон аз рӯи ҳамаи нишондодҳо ба назар мерасад. Мутобиқ ба ҳисобҳо, дар шароити ҷумҳурии нқишофи ММД ба ҳар сари аҳоли ба андозаи 1% ба коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ ба андозаи 0,60% оварда мерасонад. Вале чунин ҳисобҳо барои муайян намудани сатҳи камбизоатӣ самаранок нестанд, зеро ММД метавонад аз ҳисоби баланд шудани нарх ба амал ояд, ки баръакс ба паст шудани сатҳи зиндагӣ оварда мерасонад, на ба баланд шудани он. Ҳамин гуна, дар бораи он ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки ҳисобҳои мутахассисони Бонки Ҷаҳонӣ оид ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, ки дар иқтисодиёти ҚТ истифода карда мешаванд қобили мақсад нест. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди хоҷагии қишлоқ аҳаммияти аввалин дараҷа дорад ва миёни чораҳои, ки ба андешаи мо, ба рушд мусоидат менамояд ислоҳоти замин, аз нав ташкилнамоии хоҷагиҳо, мусолиҳакорӣ маркетинг, таъсис додани робитаҳои хоҷагӣ, ки зиёдшавии арзиши иловашударо таъмин менамоянд ва кредиткунони хоҷагии қишлоқро номбар намудан мумкин аст.

Мутобиқ ба маълумотҳои тадқиқоти гузаронидаи Бонки ҷаҳонӣ ва мақомоти давлатии ҷумҳурӣ, сатҳи камбизоатӣ аз 81% дар соли 1999 то 72,4% дар соли 2003 коҳиш ёфтааст, 53,5% дар соли 2007 ва 46,7% соли 2009 ва дар асоси зиёд шудани маҷмӯи маҳсулотидоҳилӣ да ҳар як сари аҳоли дар соли 2010 ин нишондод 45%, дар соли 2011 42% дар соли 2017 ва дар соли 2020 нишондоди сатҳи камбизоатӣ 26,3% ташкил намуд. Дар расми 1 маълумотҳо оид ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон дар давраи солҳои 2003-2020 оварда шудаанд.

Расми 1.

**Суръати тағйир ёфтани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
барои солҳои 2003-2020(бо фоиз)**

Сарчашма: Омори солони Чумхурии Тоҷикистон 2019. -Душанбе, 2018. - с.11-12.

Мутобиқ ба маълумотҳои оморӣ сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат тамоюл ба пастшавӣ дорад. Агар ин нишондиҳанда дар соли 2003 72,4%,- ро ташкил меод, пас дар соли 2020 то ба сатҳи 26,3 % коҳиш ёфтааст. Ба ин, пеш аз ҳама ворид намудани нақшаву барномаҳои стратегӣ оид ба коҳиш додани камбизоатӣ аз ҷониби ҳукумат мусоидат намуд [3, с.44].

Ҳукумат дар доираи стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои то давраи 2030 дар назди худ вазифаҳои зеринро гузоштааст:

Сатҳи камбизоатиро зиёда аз ду маротиба коҳиш додан ва аз байн бурдани қашшоқӣ; хароҷоти ҳифзи иҷтимоии аҳолиро зиёд намудан.

Барои ҳали вазифаи сеюм бояд зиёд намудани ҳиссаи синфи миёнаро таъмин намуд (мутобиқ ба методологияи байналмиллалии арзёбӣ) то 50% дар соли 2030.

Ба хоҳири расидан ба ин ҳадафҳо, ҳукумат як қатор амалҳоро афзалиятнок намуд, ки ба онҳо ҳамгирӣ ба зиёд шудани даромадҳои аҳоли, махсусан аҳолии деҳот, ҷавонон ва занҳо марбут дониш мумкин аст; ташкил намудани шароитҳои ба даст овардани қори мувофиқ ва пурмаҳсул, аз он ҷумла, бо қор таъмин намудани қишри осебпазири аҳоли; коҳиш додани сатҳи нобаробарӣ дар ҷомеа [4,с.12].

Дар баробари ин ҳама таҳлилҳо мо ба ҳулосае омадем, ки дар доираи ислоҳоти маъмурӣ ва фаъол намудани самтгирӣ ба сӯи ғайримарказонии идорақунӣ, қабл аз ҳама, зарурияти дастгирии минтақаҳои каминкишофёфта бо мақсади таъмин намудани рушди пешрафта ва коҳиш додани фарқият дар инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои оқибмонда бо минтақаҳои

рушдѐфта пеш меояд. Бо қабули ҳадафи чоруми стратегӣ саноатикунони босуъати мамлакат корхонаҳои истеҳсоли дар мамлакат зиѐд гардида заминаи хеле хуби зиѐдшавии чойҳои нави корӣ мегардад, ба боз ҳам бехтар гардидани сатҳу сифати зиндагонии аҳоли мусоидат мекунад.

Адабиѐт

1. А. Смит “Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо”//Нашри Уилям Стрэнд, Шотландия, Шоҳигарии Британияи Кабир, соли 1776 – с. 23 -25.

2. Барномаи давлатии рушди иҷтимоии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 - с.36-37.

3. Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти бучети хонаводаҳо. Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020, с. 44.

4. Паѐми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, аз 26 январи соли 2021, маҷаллаи «Ҷумҳурият» аз 27 январи соли 2021 таҳти № 252.

4. Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030 – с. 12.

5. Сафаров Н.У. Масъалаҳои иҷтимоию-иқтисодии паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Автореферати диссертатсия барои дарѐфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ - Душанбе: соли 2019, с. 25.

6. Сафаров Н.У. Камбизоатӣ дар ҷаҳони муосир: назария ва амалия // монографияи диссертатсия - Душанбе: соли 2019, с.149

7. Ҳақимов Ҳ.Р. Мушкилоти камбизоатӣ бо фарогирии мактабҳои гуногуни илмҳои иқтисодӣ, Аудит ва таҳлили молиявӣ-2013. - № 4. – с. 409-415.

ТАЪҒИРӢБИИ САТҲИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ НЕКӢАҲВОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ

Аннотатсия: Тоҷикистон дар замони муосир бо эътимод дар роҳи ислоҳот қадам мезанад. Комѐбии ҳамагуна ислоҳотҳо тариқи иқтисодии инсонӣ таъмин мегардад, аз он ҷумла, аз самаранокӣ ва меҳнати фидокоронаи қувваи корӣ. Исбот гардидааст, ки барои Тоҷикистон, ҳамчун давлати махсусан бой бо захираҳои инсонӣ, масъалаҳои мусоидат намудан ба шуғли аҳолии қобили меҳнат, созмон додани шароит барои меҳнати арзанда, дар навбати аввал барои манфиати иқтисодии миллии, дар шароити кунунӣ бештар муҳим ба ҳисоб меравад. Дар охир аз тарафи мо якҷанд ҳулосаву пешниҳодҳо оварда шудааст, ки аброи бехтар гадидани сатҳу сифати зинадгонии аҳоли хеле муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: Сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушди устувор, сатҳи камбизоатӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, дастрасӣ ба захираҳо, ҳифзи иҷтимоӣ.

ИЗМЕНЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УРОВЕНЬ БЛАГОСОСТОЯНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРЕХОДНОМ ПЕРИОДЕ

Аннотация: В наше время Таджикистан уверенно идет по пути реформ. Успех любой реформы обеспечивается человеческим потенциалом, в том числе эффективностью и самоотверженным трудом коллектива. Доказано, что для Таджикистана как страны, особенно богатой человеческими ресурсами, вопросы содействия трудоспособной занятости, создания условий для достойной работы, особенно на благо национальной экономики, являются более важными в нынешних условиях. Мы сделали ряд выводов и рекомендаций, которые очень важны для повышения уровня и качества жизни населения.

Ключевые слова: социально-экономическая политика, устойчивое развитие, уровень бедности, уровень жизни, доступ к ресурсам, социальная защита.

CHANGE IN INDICATORS OF WELFARE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE TRANSITION PERIOD

Annotation: In our time, Tajikistan is confidently moving along the path of reforms. The success of any reform is ensured by human potential, including the efficiency and selfless work of the team. It has been proved that for Tajikistan, as a country especially rich in human resources, the issues of promoting employable employment, creating conditions for decent work, especially for the benefit of the national economy, are more important in the current conditions. We have made a number of conclusions and recommendations that are very important for improving the level and quality of life of the population.

Key words: socio-economic policy, sustainable development, poverty level, standard of living, access to resources, social protection.

Маълумотҳо дар бораи муаллиф: Сафаров Навруз Умаралиевич – н.и.и., асистенти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-72-21-23. E-mail: cheh-16@mail.ru

Сведения об авторе: Сафаров Н. У. – к.э.н., ассистент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-72-21-23. E-mail: cheh-16@mail.ru

Information about the author: Safarov N.U. - Candidate of Economic Sciences, assistant of national economy and economic security TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17. **Phone:** (+992) 988-72-21-23. **E-mail:** cheh-16@mail.ru

АСОСҲОИ ИЛМӢ -НАЗАРИЯВӢ БА ТАҲҚИҚИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

Тағоев Б.Д., Давлатов Ф. Қ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёти илмӣ намудҳои гуногуни мафҳуми илмии бехатарӣ ба монанди бехатарии геополитикӣ, мудофиавӣ, ҷамъиятӣ, иқтисодӣ, демографӣ, экологӣ, ахборотӣ, зеҳнӣ, илмӣ - техникӣ ва озуқаворӣ ҷудо карда мешаванд. Бехатарии озуқаворӣ як қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ ва миллиро ташкил медиҳад, зеро он бевосита ба нигоҳ доштани қобилияти зиндагии инсон вобаста мебошад.

Дар сиёсати давлатдорӣ масъалаи таъмини мунтазами озуқавории аҳоли яке аз вазифаҳои муҳим башумор меравад, зеро бехатарии милли аз ӯ вобаста мебошад. Дар солҳои 70-ум қарори махсуси мамлакатҳои аъзои «Ҷафтонаи бузург» доир ба мутобиқкунии сатҳи истеҳсолоти кишоварзӣ барои қонеъ гардонидани талабот ба озуқаворӣ қабул гардида буд. Мақсади асосии ин раванд таъмини талаботи аҳоли бо маҳсулотҳои озуқавории истеҳсоли дохилӣ ва воридотӣ буд, вале доир ба ин масъала қарор ва ҳулосаи умумӣ қабул нагардид, зеро манфиатҳои давлатҳои алоҳида ба ҳам мувофиқ наомад.

Бинобар ин, мамлакатҳои пешрафтаи дунё дар алоҳидагӣ ба таври мунтазам бозори ҷаҳонии озуқавориро тараққӣ дода, сатҳи баланди худтаъминкуниро нигоҳ медоранд. Масалан, сатҳи худтаъминкунии Штатҳои Муттаҳидаи Амрико ва Фаронса - аз 100% зиёд, Олмон ба 93 %, Италия- 78%, Ҷопон - 50%, Руссия-30% баробар аст.

Сатҳи худтаъминкунии талаботи аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулоти нонӣ, картошка, сабзавот ва полизӣ таъмин буда, вале талабот бо меваҳо дар соли 2019 ба андозаи 37,0%, рағани растанӣ 83,4%, шакар 65,0%, гушт ва маҳсулоти гуштӣ 36,1%, шир ва маҳсулоти ширӣ 41,5%, тухм 32,7% ва моҳӣ 5,9% таъмин аст. Мутаассифона 100 фоиз шакар, 80,6% рағани растанӣ, 40,8% гушт ва маҳсулоти гуштӣ, 27,9% тухм, 60,5 фоизи маҳсулоти мавҷуда аз берун ворид карда мешаванд, ки хавфи истиқлолияти иқтисодист.

Дар Тоҷикистон ҳиссаи маҳсулотҳои ғизоии воридшаванда аз

меъери зарурӣ зиёд мебошад.

Истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ дар тамоми даври замон яке шартҳои асосӣ барои нигахдории ҳаёти одамон мебошад. Бинобар ин, вазифаи асосии ҳар як давлати соҳибистиклол, талаботи аҳолиро бо маводҳои озуқаворӣ аз истеҳсоли дохилӣ таъмин намудан аст. Барои дар шароити Тоҷикистон ҳал намудани ин масъалаи муҳими стратегӣ, тамоми шароитҳо мавҷуданд ва он танҳо аз самаранок истифода бурдани захираҳои обу замин, захираҳои меҳнатӣ бо ворид намудани технологияи пешрафтаи ҷаҳонӣ вобаста аст.

Бехатарии озуқаворӣ миллиӣ, аз тарафи роҳбарони мамлакатҳои пешрафтаи дунё, ҳамчун шартҳои асосии истиқлолияти давлатии мамлакат, сиёсати дохилии вай ҳисобида мешавад.

Аҳамияти бехатарии озуқаворӣ ба он алоқаманд аст, ки у ҳамчун манбаи асосии ҳаёти одамон буда, дар ҳолати набудани вай гуруснагӣ ва марг ба вучуд меояд.

Сатҳи истеъмоли маҳсулотҳои ғизоӣ дараҷаи тараққиёти иқтисодии давлатро нишон медиҳад ва сатҳи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ҳамчун, омили муҳими ҳаёти иҷтимоии одамон ба шумор меравад.

Масъалаи озуқаворӣ аз давраи ба вучуд омадани одамон пайдо гардида, вобаста аз тараққиёти ҷамъият тағйир ёфта, дар нимаи дууми асри XX ба масъалаи ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Дар ҳолате, ки истеҳсоли маҳсулотҳо барои таъмини талабот басанда аст, у ҳамчун омили зиндагӣ ба ҳисоб меравад, вале дар ҳолати норасоии маҳсулотҳо ба масъалаи ҷиддии иҷтимоӣ-сиёсӣ мубаддал мегардад. Норасоии озуқаворӣ бо сабабҳои табиӣ, ҷангҳо, бӯхрони иқтисодӣ, табадулотҳо дар сохтори ҷамъият, афзоиши табиӣ аҳоли, ба таври нобаробар ҷойгиршавии аҳоли дар замин ва истеҳсолоти нокифояи ғизо ба вучуд меояд.

Вобаста ба рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва рақобати мамлакатҳои абарқудрат барои монополиякунонии истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ва дар ин самт истифода бурдани тамоми омилҳои рушд, масъалаи бехатарии озуқаворӣ ба пайдо гаштани масъалаҳои бехатарии экологӣ оварда расонид. Истифодаи дастовардҳои илмӣ-техникӣ, биологӣ, химиявӣ дар фаъолияти кишоварзӣ аз як тараф боиси баланд шудани самаранокии истеҳсолот гашта, аз дигар тараф ба пастшавии ҳолати экологӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои дорой моддаҳои захрнок оварда мерасонад. Ин боиси ба вучуд омадани касалиҳои ба тиб ноайён гардида сатҳи саломатии аҳолиро паст намуда ба давомнокии умри одамон таъсири манфӣ мерасонад.

Дар асри XX, бо тараққи ёфтани савдои байнидавлатӣ, озуқавориро ҳамчун силоҳи таъсиррасони сиёсати як қатор мамлакатҳо ба дигар

кишварҳо истифода мекарданд. Аввалин мамлакате, ки аз ин восита истифода бурдааст Штатҳои Муттаҳидаи Америка мебошад. Онҳо доимо масъалаи озуқавориро дар дигар мамлакатҳо омӯхта, дар бозорҳои озуқаворӣ дигар кишварҳо мавқеи худро васеъ намуда, бо роҳҳои ноаён (сиёсати пулӣ, субсиди воридотӣ, истифодаи воситаҳои қарзӣ) ва бо роҳи зуроварӣ, ба монанди, эмбарго (мадбур кардан), роҳ надодан ба воридоти маҳсулотҳои истеъмолий, коршикани иқтисодӣ ва ғайра таъсир мерасонанд. Ба ғайр аз ин мамлакатҳои воридкунандаи маҳсулот сиёсати берунии иқтисодиро барои Ҳимояи бозори дохилии озуқаворӣ худ ва истеҳсолкунандаҳои маҳсулоти ватанӣ равона мекунад. Аз ин ҷо хулоса бароварда мешавад, ки бехатарии озуқаворӣ аз тарафи роҳбарони ҳамаи мамлакатҳои дунё ҳамчун шарти асосии истиқлолияти давлатии мамлакат, сиёсати дохилии вай ва новобаста аз муносибатҳои умумихалқӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тавр, бехатарии озуқаворӣ на фақат як қисми муҳими бехатарии иқтисодии мамлакат, балки бехатарии сиёсӣ ва экологӣ буда, дар муайян намудани бехатарии озуқаворӣ дар бехатарии миллӣ роли асосиро мебозад.

Моҳияти бехатарии озуқаворӣ бояд бо тавсияи мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» ифода ёбад. Вобаста ба ин қайд кардан лозим аст, ки якумин маротиба мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» дар конференсияи умумичаҳонӣ доир ба масъалаҳои озуқаворӣ, ки соли 1974 дар Рим шуда гузашт, истифода бурда шудааст.

Баъд аз он, ки яку якбора нархи (арзиши) чаҳони гандум паст гардид, аз тарафи Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО), дар соли 1996-ум конференсияи умумичаҳонӣ гузаронида шуд, ки концепсияи Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО), доир ба бехатарии озуқаворӣ муҳокима ва қабул гардид. Дар концепсияи Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО) ин мафҳум ба таври зерин ифода гардидааст: «Бехатарии озуқаворӣ маънои онро дорад, ки тамоми одамон ба маҳсулотҳои арзишманд ва бехатаре, ки барои зиндагӣ муҳим ва зарур мебошанд имконият доранд.

Дар Россия ин мафҳум дар «Барномаи муътадилгардонӣ ва тараққиёти истеҳсолоти аграрии Федератсияи Россия барои солҳои 1996-2000», ки дар он вазифаи ба даст овардани бехатарии озуқаворӣ мамлакат ба миён гузошта шуда буд, истифода гардидааст. Вале дар он, ин мафҳум маънидод карда нашуда буд.

Аз нимаи дууми солҳои 90-уми асри гузашта сар карда, мафҳуми «Бехатарии озуқаворӣ», дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ва ҳам дар адабиёти илми-

иктисодӣ ба таври васеъ истифода бурда шудааст.

Таҳлили адабиёт имконият медиҳад, ки то солҳои охир дар мамлакат моҳияти асосии ин мафҳум дуруст маънидод карда нашудааст. Дар баробари ин, муайян гардидааст, ки моҳияти он аз интихоби дурусти стратегия ва тактикаи ин соҳа вобаста мебошад.

Таҳлили мафҳуми «Бехатарии озуқаворӣ» дар ҳуҷҷатҳои расмӣ нишон медиҳад, ки вай аз ҷиҳати маъно ва сатҳи истифодабарӣ тағйир ёфтааст. Масалан, дар лоиҳаи Доктринаи бехатарии озуқавории Федератсияи Россия чунин маънидод карда шудааст: «Дар тамоми шароитҳо бояд давлат қобилият дошта бошад, ки талаботи аҳолиро бо маҳсулотҳои озуқаворӣ барои ҳаёти муътадили зиндагӣ таъмин карда тавонад».

Дар консепсияи бехатарии озуқавории Федератсияи Россия ин тавр маънидод карда шудааст: «қобилиятнокии давлат оид ба кафолат додани қонёкунии талаботҳо доир ба озуқаворӣ ба дараҷаи таъмини ҳаёти муътадили аҳоли».

Дар қонуни Федералӣ «Доир ба бехатарии озуқавории Федератсияи Россия» ба таври зерин ифода гардидааст: «Иқтисодиёти Федератсияи Россия, аз ҷумла комплекси агросаноатӣ, ки бо захираҳои муайян таъмин мебошанд, новобаста аз шароитҳои берунӣ ва дохилӣ, талаботи аҳолиро бо маҳсулотҳои ғизоӣ, мувофиқи меъёрҳои физиологӣ, қонё мекунад».

Амнияти озуқаворӣ - вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бехатарии озуқавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад.

Посунко Н.С. бехатарии озуқавориро бо таври зерин маънидод кардааст: «сатҳи тараққиёти иқтисодиёти миллӣ (пеш аз ҳама соҳаи комплекси агросаноатӣ), ки мустақилии озуқавории давлатро таъмин мекунад ва ба ҳамаи шаҳрвандони мамлакат маҳсулотҳои заруриро барои таъмини саломатии онҳо дастрас месозад».

Ҳамин тавр, вай дар ин мафҳум ибораи нави «мустақилии озуқавориро» ҳамроҳ намудааст. Агар қисми зиёди талаботҳои аҳоли бо озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бошад - ин нишондиҳандаи худтаъминкунии мамлакат ва мустақилии озуқаворӣ мебошад. Ба фикри мо «мустақилияти озуқаворӣ» дар он ҳолате пурра ҳисоб мешавад, ки истеҳсолоти ватанӣ доир ба маҳсулотҳои асосии ғизоӣ дар якҷоягӣ истеъмоли онҳо дар давоми 12 моҳ на камтар аз 80 фоиз таъмин намояд.

Лупашко-Сталский И.П. бехатарии озуқаворӣро ба таври зерин ифода намудаанд: «таъминкунӣ талаботи аҳолии мамлакат аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бо маҳсулотҳои асосӣ, ба микдоре, ки барои

нигоҳдории ҳаёти одамон зарур, новобаста аз бозори умумичаҳонӣ ва ёрии башардустона мебошад.

Фуре И.Н. ва Хурс М.Н. қайд кардаанд: «бехатарии озуқаворӣ ҳолати иқтисодӣ мебошад, ки дастрас кардани маҳсулотҳои муҳими ҳаёти зиндагиро барои ҳар як шахс муҳайё месозад».

Дар «Консепсияи бехатарии озуқаворӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шудааст: «Бехатарии озуқаворӣ ҳолати иқтисодӣ мебошад, ки новобаста аз вазъи бозори ҷаҳонӣ таъмини мунтазами озуқаворӣ ба аҳоли кафолат дода мешавад».

Олими тоҷик Раҳматов Х.Б. қоидаи зеринро баён намудааст: «Бехатарии озуқаворӣ ҳолати иқтисодӣ мамлакат мебошад, ки захираҳо ва иқтисодии дохили кишвар, новобаста аз шароитҳои берунӣ, талаботҳои аҳолиро бо маҳсулотҳои ғизоӣ мувофиқи меъёрҳои физиологӣ қонеъ мегардонад».

Қоидаҳои маънидод кардани мафҳуми бехатарии озуқаворӣ аз тарафи олимони гуногун аз он шаҳодат медиҳанд, ки мамлакат бояд ба шароитҳои берунӣ ва дохилӣ нигоҳ накарда, аҳолиро бо маҳсулотҳои ғизоӣ таъмин намояд ва ин маҳсулотҳо бояд безарар бошанд.

Доир ба масъалаи, бо кадом мақсад ва дар кадом объект мафҳуми бехатарии озуқаворӣ истифода намудан, фикру ақидаҳои муаллифони гуногун мебошад. То ҳатто дар силсилаи китоби «Бехатарии Россия-чанбаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ», бехатарии озуқавориро, ҳамчун низоме, ки аз сатҳи ҷаҳонӣ то ба ҳар як шахс мансуб номида, ҳафт сатҳи онро дудо мекунад: умумӣ, субминтақавӣ, минтақавӣ, миллий, маҳалли, оилавӣ ва вобаста аз гуруҳи аҳоли. Тибқи ақидаи онҳо чудо намудани дигар намудҳои бехатарии озуқаворӣ, бо монанди минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ он қадар дуруст нест ва онро ба се гуруҳ - ҷаҳонӣ, қитъавӣ ва миллий чудо кардан хуб аст.

Миқдори зиёди муаллифони доир ба мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ақидаи яхелаи аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва иқтисодӣ дастрас будани онро дар назар доранд.

Дастрасии иқтисодиро онҳо ба таври зерин баён мекунанд: «табақаҳои гуногуни аҳоли барои харидорӣ кардани маҳсулотҳои гуногуни ғизоӣ бо нархи мувофиқ шароит доранд». Ба ин, онҳо доштани қитъаҳои замин ва шароит барои истеҳсол кардани маҳсулотҳоро илова намудаанд.

Ба ақидаи мо, мафҳуми бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи миллий, бояд мафҳуми бисёр аниқ дошта бошад. Дар вай ҳатман масъулияти давлат барои таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои ғизоӣ ва бехатарии мамлакат, сатҳи истеъмоли маҳсулотҳои фойданок барои нигоҳдории саломатии

аҳоли, дастрас будани маҳсулотҳо, сарчашмаҳои истифодабарии ашёи хом ва озуқаворӣ нишон дода шуда бошад. Аз суҳанронии як қатор ходимони давлатӣ ва сиёсии мамлакат ба назар мерасад, ки онҳо «таҳдиди асосӣ ба бехатарии озуқавориро дар мувофиқат будани фоизи маҳсулотҳои воридотӣ ва ватанӣ медонанд.

Бехатарии озуқаворӣ, ба фикри мо, дар дунё, ҳар як мамлакат ва ҳар як шаҳрванди вай, ки барои зиндагии осудаҳолона ҳуқуқ дорад, таъмин бошад. Дар миқёси ҷаҳони бехатарии озуқаворӣ, аз зиёдшавии аҳоли ва шароитҳои табиӣ вобаста мебошад. Дар миқёси мамлакат зарурияти нигоҳдории бехатарии озуқаворӣ аз нигоҳдории истиқлолияти давлат вобаста мебошад. Дар сарҳадҳои як мамлакат масалан, Тоҷикистон оид ба бехатарии озуқаворӣ ҳамчун субъекти алоҳида суҳан гуфтан нодуруст аст, зеро ҷобачокунии истеҳсолот дар асоси таксимоти меҳнати минтақавӣ ба ҷо оварда мешавад, таъмини озуқаворӣ вай бошад ба тараққиёти озуқаворӣ минтақа ва ашёи хоми он алоқамандӣ дорад.

Он чӣ ки ба аҳоли тааллуқ дорад, ҳар як нафар барои гирифтани маҳсулотҳои ғизоии зарурӣ ва босифат бояд шароит дошта бошад. Ташкил кардани ин шароитҳо вазифаи давлат буда, барои нигоҳдории саломатии аҳоли ҷавобгу аст. Вобаста аз ин, бехатарии озуқаворӣ мамлакатро, ҳамчун ҷавобгарии давлат дар ҳама шароитҳо, таъмин кардани озуқаворӣ, дастрас кардани маҳсулотҳои ғизоии баландсифат, асосан маҳсулотҳои ватанӣ барои ҳар як хонавода, маънидод кардан мумкин аст.

Ба фикри Гулов И.М. «Бехатарии озуқаворӣ» - қобилияти давлат ва ҷамъият нисбати таъмин кардани маҳсулотҳои нақди озуқаворӣ ба дараҷаи зарурӣ мебошад, ки кафолати дастрасии онҳоро дода метавонад ва аз ҷиҳати меъёрҳои тиббӣ ба талаботҳо ҷавобгу мебошад.

Оид ба «сатҳи мустақилии озуқаворӣ» дар адабиёти иқтисодӣ фикру ақидаи якхела вучуд надоранд. Як гурӯҳи муаллифон ба он ақидаанд, ки «сатҳи мустақилияти озуқаворӣ» маънои онро дорад, ки «миқдори зиёди талаботҳо нисбати маҳсулотҳои ғизоӣ аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ қонеъ гардонида мешавад». Гурӯҳи дуюм, қайд мекунанд, ки «дохил кардани системаи агросаноатии мамлакат ба хоҷагиҳои ҷаҳонӣ намегузорад, ки мамлакат аз дигарҳо вобаста набошад». Дар ин ҷо дараҷаи вобастагӣ меафзояд, хусусан вобаста ба истеъмоли намудҳои гуногуни маҳсулотҳо ва талабот ба онҳо, вобаста ба меъёри истеъмоли онҳо.

Таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ доир ба мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ба мо имконият медиҳад, ки қоидаи шахсии худро доир ба ин масъала баён намоем. Ба ақидаи мо, «таъмини бехатарии озуқаворӣ на

фақат вучуд доштани маҳсулотҳои ғизоӣ дар мағозаҳо ва бозорҳо мебошад, балки қобилияти харидории одамон ба он микдоре, ки истеъмоли онҳоро тибқи меъёрҳои тиббӣ қонеъ карда тавонад» фаҳмида мешавад.

Рӯйхати адабиёт

1. Концепция продовольственной безопасности Российской Федерации. — М.: ВНИЭСХ, 1999. - 31 с.
2. Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации от 5 мая 2016г.
3. Закон РФ «О продовольственной безопасности Российской Федерации», 25 декабря 1997 года, N 453-СФ
4. Посунько Н.С. Агропромышленная интеграция как фактор управления национальной продовольственной безопасности. Сборник докладов Международной конференции «Продовольственная безопасность России» - М., 2002.
5. Лупашко-Стальский И.П. Роль международных сельскохозяйственных организаций и обеспечении продовольственной безопасности в странах мира.
6. Фурс И.Н., Хурс М.Н. Продовольственная безопасность Беларуси. Минск., «ФУАинформ», 2000. - 165с.
7. Концепсияи беҳатарии озуқаворӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон
8. Рахматов Х.Б. Аграрная реформа и становление рыночных отношений в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Диссертация на соискание д.э.н. 2009.
9. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Продовольственная безопасность. Раздел 1. М.; МГФ «Знание», 2000. -544с.
10. Злочевский А.Л. О состоянии зернового рынка и работе зернового союза в 1998 г. — Бюллетень зернового союза, № 8 (17), окт. 1998.
- Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России (теория, методология, практика). - М., 2004, № 1. - 239с.
11. Гулов И.М. Продовольственное обеспечение республики Таджикистан. - М.: ООО «НИПКЦ ВосходА», 2011, - С. 26.

АСОСҲОИ ИЛМӢ -НАЗАРИЯӢ БА ТАҲҚИҚИ БЕҲАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

Аннотатсия: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти озуқаворӣ - вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастбӯии воқеӣ, ки барои ҳаёти солимӯ фаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад. Ба ақидаи мо, мафҳуми беҳатарии озуқаворӣ дар сатҳи миллий, бояд мафҳуми бисёр аниқ дошта бошад. Дар вай ҳатман масъулияти давлат барои таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои ғизоӣ ва

бехатарии мамлакат, сатҳи истеъмоли маҳсулотҳои ғоиданок ба рои нигоҳдории саломатии аҳоли, дастрас будани маҳсулотҳо, сарчашмаҳои истифодабарии ашёи хом ва озуқаворӣ нишон дода шуда бошад.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, истеъмол, бехатарии мамлакат, дастраси ба маҳсулоти озуқаворӣ.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО БЕЗОПАСНОСТИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация: В Республике Таджикистан продовольственная безопасность - это экономическое положение государства, которое обеспечивает продовольственную безопасность за счет собственного производства и гарантирует реальный доступ к здоровой и активной жизни и демографическому развитию всего населения. На наш взгляд, концепция продовольственной безопасности на национальном уровне должна иметь очень четкое определение. В нем должна быть указана ответственность государства за обеспечение населения продуктами питания и безопасность страны, уровень потребления полезных продуктов для здоровья населения, доступность продуктов, источники сырья и продуктов питания.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление, национальная безопасность, доступ к продуктам питания.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF RESEARCH ON FOOD SAFETY IN THE MODERN WORLD

Annotation: In the Republic of Tajikistan, food security is the economic situation of the state, which ensures food security through its own production and guarantees real access to a healthy and active life and demographic development of the entire population. In our opinion, the concept of food security at the national level should have a very clear definition. It should indicate the responsibility of the state for providing the population with food and the safety of the country, the level of consumption of useful products for the health of the population, the availability of food, sources of raw materials and food.

Key words: food security, consumption, national security, access to food.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Тағоев Баҳром Дустмаҳмадович** –н.и.и., дотсент мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,. **Суроға** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 907-65-14-41. E-mail: behruz@mail.ru, **Давлатов Фаррух Қимматович** - магистранти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Сведение об авторах: **Тағоев Б.Д.** – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 907-65-14-41. E-mail: behruz@mail.ru, **Давлатов Ф. Қ.** – магистр кафедры национальной экономики и экономической безопасности ТНУ, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the authors: **Tagoev B.D.** - c.s.e. dotsent Associate Professor, Head of the Department of national economy and economic security TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17. **Phone:** (+992) 907-65-14-41. E-mail: behruz@mail.ru **Davlatov F.Q.** - master's student of national economy and economic security TNU, Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17,

ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ОБӢ: ҶАНБАҶОИ МИЛЛИИ ВА МИНТАҚАВӢ

Ҷалилов Б. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди муносибаҳои бозорӣ дар Тоҷикистон ба дигаргунисозии шароит ва тарзи истифодабари ва идоракунии захираҳои обӣ дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ оварда расонд. Низоми муосири истифодабарии ва идоракунии захираҳои об нисбатан камсамар арзёбӣ мегардад, ки он бо нишондиҳандаҳои сифатан пасти таъминоти аҳоли бо оби нӯшокӣ, ғайриканоатбахш будани фаъолияти системаи иншоотҳои обтаъминкунӣ, теъдоди зиёди саддамаҳои хоҷагидорӣ обӣ ва дар ҳолати фарсуда қарор доштани зиёда аз 40 % иншоотҳои гидротехникӣ шаҳодат медиҳанд. Яке аз сабабҳои асосии ин тамоюл ин ба талаботи муосир ҷавобгӯ набудани низоми идоракунии ва истифодабарии фаъолияти хоҷагидорӣ об маҳсуб меёбад. Воситаҳои муосири иқтисодии батанзимдароварандаи истифодабарии об ба ҳадди зарурӣ истифодабарандагони обро ҷиҳати сарфакорона ва риояи фарҳанги ҳаққи пардохти истифодаи хизматрасониҳои об ҳавасманд намегардонад. Чунин вазъ на таҳо барои тезу тундашавии ҳолати экологӣ балки коҳишёбии натиҷаҳои иҷтимоиву иқтисодии давлат низ бетаъсир намонад.

Идоракунии ҳавзавии захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳудудҳои гидрографии ҳавзаҳои дарёӣ ва иншооти обии зеризаминии ба онҳо алоқаман дар мувофиқа бо принципҳои идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои обӣ амалӣ карда мешавад. Барои амалӣ намудани идоракунии ҳавзавии захираҳои обӣ, ҳавзаҳои дарёӣ ва иншооти обии зеризаминии ба онҳо алоқаманд ба минтақаҳои ҳавзавӣ ҳамчун воҳиди идоракунии ҳудудии захираҳои обӣ ҷудо мегарданд.

Минтақаҳои ҳавзавӣ ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии идоракунии захираҳои обӣ ба шумор рафта аз ҳавзаҳои дарёӣ ва иншооти обии зеризаминии ба онҳо алоқаманди дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта иборат хоҳанд буд.

Ба андешаи мо қарордод ва таҳияи механизми иқтисодии идоракунии босамари захираҳои обӣ на танҳо барои ҳалли мушкилоти ҷойдоштаи соҳаи об, балки ҳамчунин дар самти таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳо ва ҷумҳурӣ дар маҷмуъ хизмат кунад.

Қиммати об ҳамчун захираи глобалии рушди нерӯи инсонӣ мавриди муҳокимаи васеи панелҳои сатҳи баланди сиёсӣ, илмиву тадқиқотӣ ва нашрияву васоити ахбори омма гардидааст. Чунин доираи васеи муҳокимарониҳо бори дигар далели мавҷудияти масъалагузориро марбут ба самти истифодаи оқилона ва босамари об ва захираҳои обӣ рӯи қор меоварад.

Дар адабиётҳои муосир истиллоҳи «об» ҳамчун «захираҳои обӣ» ба объекти мустақили муносибатҳои обӣ ҷудо гардида, фаҳмиши ду тарафа–экологӣ ва иқтисодиро дорост.

Мувофиқи кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон «Захираҳои обӣ қисмати асосии муҳити табиӣ, захираи маҳдуд, барқароршаванда ва нодири табиӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ ва ҳифз гардида, ҳамзамон ҳамчун асоси фаъолиятбарии инсоният баромад намуда, нақӯаҳволии экологӣ, иҷимой ва иқтисодии халқ ва ҳамчунин мавҷудияти олами ҳайвоноту набоботро таъмин месозад, фаҳмида мешавад». Ба захираҳои табиӣ мебояд тамоми намуди захираҳои обӣ, ки дар муҳити табиӣ ҷойгирифта мавқеи худро зери фишори қувваи табиат ва фаъолияти хоҷагии инсон иваз мекунанд.

Зери мафҳуми захираҳои иқтисодии обӣ ин обҳое, ки аз муҳити табиӣ гирифта шуда, барои қаноатманд намудани талаботҳои ҷомеа истифода мегарданд ва ҳамзамон дорои арзиши воқеӣ буда, дар назар дошта мешаванд.

Олимони захираҳои обиро аз се ҷанба мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд:

1. "Об – ҳамчун захира"-захираҳои обӣ ҳамчун захираҳои истеҳ-

солии характери бисёрмаротиба истифодашаванда. Об ҳамчун сарчашмаи обтаъминкунии аҳоли ва тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ баромад мекунад.

2. "Об – ҳамчун муҳит"– захираҳои оби ҳамчун муҳит барои зисту зиндагонии тамоми организми зинда, бозёфти элементҳои кимиёвӣ ва ғ.

3. "Об – ҳамчун таҳдид"– ба ин ҷанба на танҳо ҳолатҳои харобиовари сел, тсунами ҳамчунин ифлосшавии об, ҳамчун таҳдид ба саломати инсон низ шомил мегардад.

Гуфтаҳои болоӣ ифодакунандаи аҳамияти актуалӣ ва зарурӣ доштани такмили низоми идоракунии хоҷагии оби Ҷумҳурии Тоҷикистонро муаян намуда, дар ин замина зарурати боз ҳам тадқиқи амиқи асосҳои назариявӣю методологии сиёсати мазкур ва дар ин замина коркарди ҷорабиниҳои такмили ин низомро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр вазъ ва тамоюли рушди идоракунии захираҳои оби таҳлил намуда, барои баратрафсозии муаммоҳои ҷойдошта ва ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ дар ояндаи наздик гурӯҳи ҷорабиниҳои зеринро амалӣ намуданба мақсад мувофиқ аст:

➤ Барқарорсозии инфрасохтори таъминоти идоракунии захираҳои оби нушокӣ ва санитарӣ.

➤ Гузаронидани азнавбақайдгирии фондҳои асосии захираҳои обёрӣ ва захкашҳо.

➤ Таҳияи нақшаи маблағгузории барқарорсозии инфрасохтори идоракунии захираҳои оби.

➤ Барқарорсозии инфрасохтори идоракунии захираҳои обёрӣ ва беҳтар намудани шароитҳои ба истифода додани он.

➤ Коркарди низоми танзими оқилонаи истифодабарии захираҳои оби дар асоси усули ташаббусҳои стратегӣ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобылев С.Н. Экономика устойчивого развития: учебник. — Москва: КНОРУС, 2021. — 672 с.
2. Водный кодекс Республики Таджикистан. Одобрен Постановлением ММ МО РТ от 19 марта 2020 года, №756. Утвержден Президентом РТ Эмомали Рахмон, г.Душанбе, от 2 апреля 2020 года, №1688.
3. Использование водных ресурсов. https://www.mewr.tj/page_id=576.
4. Программа реформы водного сектора Таджикистана на период 2016-2025 годы. Душанбе, 2015, 55с.
5. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. /Утверждено Постановлением

Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2001 года, № 551. – Душанбе. -65с.

6. Пулатов Я.Э, Кимсанов Д. А. Рациональное использование водных ресурсов – основа устойчивого развития // Сборник научных статей, международной конференции «Воздействующая роль международного десятилетия «Вода для устойчивого развития, 2018-2028» и их влияние на обеспечение эффективности использования, охраны водных и земельных ресурсов в Республике Таджикистан» Душанбе, 2020. -С.146-152.

7. Одинаев Х.А., Норов Х.Г. Развития механизмов управления водопользованием в сельском хозяйстве//Вестник ТНУ. Серия экономических наук.- Душанбе: «Сино», 2010.- №6(62). – с. 3-11.

8. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве.- М.: МАКС Пресс, 2004.-240 с.

9. Чоршанбиев С.Р. Инновационные кластеры как форма развития энергетической инфраструктуры региона: зарубежная практика. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2-5 (141). С. 6-10.

ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ: ҶАНБАҲОИ МИЛЛИИ ВА МИНТАҚАВӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур самтҳои идоракунии оқилона ва истифодабарии самаранокии захираҳои обӣ матраҳ карда шудааст. Инчунин дар мақола вобаста ба шароити имрӯза оид ба бартараф намудани камбудии ҷойдошта дар мушкилотҳои асосии самти идоракунии ва истифодабарии захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: об, идоракунии захираҳои обӣ, захираҳо, захираҳои обӣ, тоза кардан, истифодабарӣ, гидроэнергетика, роҳҳои оқилонаи истифодаи об, заминҳои кишт, обтаъминкунӣ, оби ошомиданӣ.

УПРАВЛЕНИЕ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ

Аннотация: В данной статье рассматривается пути оптимального использования водных ресурсов. Автор обосновывает текущие условия водных ресурсов республики для устранения недостатков по основным направлениям оптимального использования водных ресурсов Республики Таджикистан.

Ключевые слова: вода, управление водными ресурсами, ресурсы, водные ресурсы, очистить, использование, гидроэнергетика, пути

рационального использования воды, пахотные земли, водоснабжение, питьевая вода.

WATER MANAGEMENT: NATIONAL AND REGIONAL ASPECTS

Annotation: This article discusses the optimal use of water resources. The author substantiates the current conditions of the republic's water resources to eliminate shortcomings in the main direction of the optimal use of water resources of the Republic of Tajikistan.

Key words: water, resources, water resources, clear, using, in hydropower, problems, puts racial ways, arable land, water supply, drinking water.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалилов Б.А. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 985-11-11-54

Сведения об авторе: Джалилов Б. А. - ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17., **Телефон:** (+992) 985-11-11-54

Information about the author: Jalilov B. A. - assistant, Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik National University. Address:734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Phone:** (+992) 985-11-11-54

ТАМОҶОЛОТИ РУШДИ БОЗОРИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

**Юсупов Ш.Н. , Муҳаммадвали П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ дигаргуниҳои басо ҷиддиро аз сар мегузаронанд, Ҷомеаи ҷаҳонӣ аз воқеият ба соҳаи ҳамкориҳои электронӣ гузашта, глобалӣ ва иттилоотӣ мегардад, ки дар он нақш ва ҷойгоҳи афзояндаи иттилоот ва технология дар самаранокии ҷаҳонӣ ва рушди минбаъда дар шароити рақобати байналмилалӣ нақши халқунанда мебозад [1].

Дар иқтисоди ҷаҳонӣ имрӯза яке аз бозорҳои босуръат рушдбанда бозори телекоммуникатсионӣ мебошад. Ҳатто дар шароити пандемияи COVID-19, он ба зухуроти бӯҳронӣ майл надорад, балки, баръакс, бо афзоиши талабот ва суръати баланди рушд тавсиф мешавад.

Бозори телекоммуникатсионӣ як қисми бозори молҳо ва хизматрасониҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва

коммуникатсионӣ мебошад. Ин як системаи муносибатҳои байни таъминкунандагон - операторони алоқа, ширкатҳои моҳвораӣ, ширкатҳои кабелӣ ба ҳисоб меравад.

Бозори телекоммуникатсионӣ як сохтори мураккаби бисёрсоҳавӣ мебошад, ки дар он ба чуз бахши хусусӣ, як бахши пурқуввати давлатӣ низ мавҷуд аст. Рейтинги Global ICT-50 иштирокчиёно аз рӯи намуди фаъолият дар асоси таснифоти бозори байналмилалии молҳо ва хизматрасониҳои технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ аз рӯи бахш тавсиф мекунад. Субъектҳои зерини бозори молу хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ ҷудо карда мешаванд:

- истеҳсолкунандагони таҷҳизоти телекоммуникатсионӣ ва электроникаи маишӣ, ки асоси тамоми бозори молҳо ва хизматрасониҳои соҳаи телекоммуникатсионӣ мебошанд (ширкатҳои истеҳсолкунанда Dell, Xerox, Huawei, Samsung, Cisco, ZTE);

- ширкатҳои зерсохторӣ, ки бевосита дар ҳамгирии нармафзор ва таҷҳизот барои татбиқи хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла алоқаи мобилӣ ва статсионарӣ, Интернет ва телевизион машғуланд. (ширкатҳои истеҳсолкунанда Vodafone, NTT, Alphabet, Huawei, Dell, Cisco, ZTE);

- ширкатҳои таҳияи нармафзор барои фаъолияти маҳсулоти истеҳсолшуда дар бозори телекоммуникатсионӣ ва ширкатҳои интернетӣ (Microsoft, Google, Oracle, SAP, инчунин он истеҳсолкунандагони таҷҳизоти ТИК, ки нармафзори худро таҳия мекунанд);

- ширкатҳое, ки доираи васеи хизматрасониҳои марбут ба фаъолияти телекоммуникатсияро пешниҳод мекунанд, аз қабилҳои хостинги компютерҳо ва шабакаҳо, идоракунии замимаҳои компютерӣ, ҳамгирии нармафзор ва сахтафзор: ширкатҳои ҷаҳонӣ (IBM, Accenture, CSC), провайдерҳои хизматрасонии минтақавӣ (EPAM, Atos);

- операторони алоқа - ширкатҳои миқёси маҳаллӣ, минтақавӣ, миллӣ ё байналмилалӣ, ки хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ пешниҳод мекунанд, ки хусусияти онҳо ҳамкориҳои зич бо дигар иштирокчиёни бозори телекоммуникатсионӣ ҷиҳати истифодаи инфрасохтор ва таҷҳизоти мувофиқ мебошад (China Mobil, Vodafone, Airtel, VimpelCom).

Миёнаравҳо дар бозори телекоммуникатсионӣ ширкатҳое мебошанд, ки стратегияҳои мухталифи ҳамкориҳои байни ширкатҳои бузурги истеҳсолӣ ва истеъмолкунандагонро таҳия мекунанд, то маҳсулот ва хизматҳои телекоммуникатсиониро барои эҳтиёҷоти ҳар як кишвари алоҳида, минтақа дар асоси қонунгузориҳои маҳаллӣ ва

афзалиятҳои истеъмолкунандагон, мутобиқ созанд. Корхонаҳои фаръии фирмаҳои истеҳсолкунандаи алоқа, мол ва хизматрасонӣ метавонанд ҳамчун миёнарав барои бозорҳои мамлакатҳои хориҷӣ бошанд

Асоси бозори телекоммуникатсияро соҳаи алоқа ташкил медиҳад, ки ба бахшҳои зерин тақсим мешавад:

- алоқаи мобилӣ;
- алоқаи телефони маҳаллӣ;
- алоқаи байнишаҳрӣ ва байналмилалӣ;
- интиқоли маълумот, хадамоти телематики, аз ҷумла Интернет.

Ҳамин тариқ, ба хусусиятҳои бозори муосири телекоммуникатсионӣ инҳоро бояд рабт дод:

- нақши афзоиандаи бозори телекоммуникатсионӣ, инчунин бозори молҳо ва хизматрасониҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар маҷмӯъ, зеро аҳамият ва нақши иқтисоди рақамӣ дар ҷомеа меафзояд, ки ин бо афзоиши сармоягузорӣ ба ин соҳа алоқаманд аст;

- баррасии технологияҳои мобилӣ дар марҳилаи кунунӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди бозори технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ. Зиеда аз 31 фоизи арзиши умумии бозори технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба молҳо ва хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ рост меояд;

- ширкатҳо дар бозори телекоммуникатсионӣ камтар ҳамчун истеҳсолкунандагон ё таъминкунандагони молҳои баландтехнологӣ баррасӣ мешаванд, зеро тамаркуз ба эҷоди платформаҳои нигаронида шудааст, ки технологияҳо, шабакаҳо ва дастгоҳҳои муттаҳид мекунанд, ки имкониятҳои навро мекушоянд;

- афзоиши дараҷаи тамаркуз ва муттаҳидшавӣ дар бозори телекоммуникатсия.

Дар даҳсолаи охир, бозори телекоммуникатсия инчунин инҳоянд:

- тамоюли ҳамроҳшавӣ ва харид, пайдоиши бозигарони нави калон, ки ба тағйирёбии ҳудуди бозор ва динамикаи рушди он таъсир мерасонад, ки дар натиҷа бисёр бозигарони калон нигоҳ доштани мавқеъҳои пешбариро дар бозор пайгирӣ мекунанд.

- тамоюли ақибмонии назарраси технологӣ дар баъзе кишварҳо дар рушди молу хизматрасонӣ дар бозори телекоммуникатсионӣ. Дар ҳаҷми бозор аз сабаби он, ки кишварҳои дорои сатҳҳои гуногуни ҳам захираҳои меҳнатӣ ва ҳам иттилоотӣ мебошад, ки имкониятҳо ва рақобатпазирии онро дар бозори ҷаҳонӣ ба таври назаррас коҳиш медиҳад ё ба таври назаррас афзоиш медиҳад;

-зарурати чорӣ намудани дараҷаи нави муҳофизат ва истифодаи техникам нав. Паҳншавии иқтисоди рақамӣ дар ин марҳила рушди амиқи системаҳои амнияти иттилоотиро ҳам дар сатҳи конунгузорӣ ва ҳам дар сатҳи техникӣ дар назар дорад, то ки хатари ҷиноятҳои киберҷиноятӣ, ки бинобар афзоиши нақши технологияҳои иттилоотӣ васеъ паҳн шудааст, нисбатан баланд бошад . Аммо кишварҳое, ки дар сатҳҳои гуногуни рушди технологӣ қарор доранд, имкони таҳия ва татбиқи ин навъи технологияро ба дараҷаҳои гуногун доранд, ки минбаъд дар сатҳи рушди технологии кишварҳо тафовут ба вучуд меорад.;

Яке аз бозорҳои мутараққӣ дар иқтисоди муосири ҷаҳонӣ бозори телекоммуникатсионӣ дар Чин мебошад, ки дар даҳсолаи охир дар шароити рушди иқтисодии кишвар босуръат рушд мекунад. Масалан, рушди бахши телекоммуникатсионии Чин ба шарофати навоариҳои технологӣ, аз қабилӣ додаҳои бузург, интернетӣ ашӯ, зехни сунъӣ ва истеҳсолоти пешрафта аз афзоиши ММД боло рафт.

Дар байни хусусиятҳои бозори телекоммуникатсионии Чин инҳоро бояд қайд кард:

- табдил додани соҳаҳои анъанавӣ бо истифода аз технологияҳои интернетӣ. Табдил додани соҳаҳои анъанавӣ тавассути ҳамгирии технологӣ ба рушди соҳаҳо, аз қабилӣ Интернетӣ мобилӣ, роёниши абрӣ, Интернетӣ ашӯ (IoT) ва дигар технологияҳои нав мусоидат мекунад, ки интизор меравад, ки боиси рушди босуръати зехни сунъӣ дар баробари ҳадамоти коммуникатсионӣ шавад.

- таҳияи маҳсулот ва хизматрасониҳои инфиродӣ бо тавачҷӯх ба тавачҷӯҳи муштариён дар доираи барномаҳои дастгирии рушди инноватсионии бозор аз ҷониби давлат;

- мавҷудияти сатҳи баланди рақобат дар баробари афзоиши хароҷоти меҳнат, ки бартарии Чинро дар стратегияҳои кам кардани хароҷот, бахусус дар муқоиса бо рақибон дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ заиф мекунад;

- сатҳи баланди хатарҳо. Аз сабаби шумораи зиёди истеҳсолкунандагон ва дистрибуторҳои хурд маҳсулоти пастсифатро ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷа пешниҳод мекунанд, хатари аз даст додани рақобат дар бозори байналмилалӣ меафзояд. Шаффофият дар бахши Чин низ як нигаронии умда боқӣ мемонад, зеро моликияти корхонаҳо ва сохтори гурӯҳӣ на ҳамеша равшан аст, ки ин имкони танзими зиддиинҳисориро дар бозор коҳиш медиҳад, ки дар навбати худ боиси коҳиши рақобат ва таназзули бозор мешавад.

- бевосита ба истехсоли электроникаи маишӣ, ки аз ҷумла телефонҳо, электроникаи дастрасиро ба телевизиони интернетӣ (IPTV), телевизиони рақамӣ ва терминалҳои гуногуни мусиқӣ муаррифӣ мекунанд, таваҷҷуҳи бештар дода мешавад.

Яке аз бузургтарин ширкатҳои телекоммуникатсионии ҷаҳон, Huawei, намунаи барҷастаи ширкати чинӣ мебошад, ки дорои хусусиятҳои стратегияи рақобатпазири бозори Чин мебошад, ки бо стратегияи "рӯҳи гург" дар тижорат ва ҷорӣ кардани инноватсия дар тижорат машҳур мебошад. Huawei каму беш дар бозорҳои тамоми минтақаҳо муаррифӣ шудааст: аз ҷумла тақрибан 52% - Чин, 28% дар - Аврупо ва ҷазоирави, 11% - Осиё-Уқёнуси Ором, 7% - Амрико ва 2% - Африко.

Дар асоси тамоюлҳои рушди бозори телекоммуникатсия, бояд қайд кард, ки дар стратегияҳои рақобатпазирии ширкатҳо дар ин бозор барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда баъзе тағйиротҳо ба амал меоянд, аз ҷумла:

- стратегияи самти ширкатҳо ба ҳадафҳои дарозмуддат дар асоси таҳлили тамоюлҳои, ки барои бозигарон ва истеъмолкунандагон дар бозори телекоммуникатсия хосанд;

- таваҷҷуҳ ба гузаронидани тадқиқоти васеи маркетингии бозор барои дарёфт ва эҷоди маҳсулот ё хидмати серталаб дар бозор;

Маҷмӯи чунин абзорҳо дар стратегияҳои рақобатпазирии ширкатҳо асосан ба рақобати афзоиш дар бозори телекоммуникатсия вобаста ба вазъи нисбатан ноустувор дар бозори ҷаҳонӣ бар асари ҷанги тижории ИМА ва Чин асос ёфтааст, ки ба фаъолияти ин ширкатҳо таъсири назаррас мерасонад. Ин ширкатҳо. ҳамчун бузургҷуссаҳои телекоммуникатсионӣ Амрико ва Чин, пандемияи Ковид-2019, ки умуман афзоиш ва рушди бозорро суст мекунад, инчунин равандҳои тақсимшавӣ дар минтақаи Аврупо, ки номуайяниро дар рушди ояндаи бозор ба вучуд меорад. Сипас ширкатҳо барои пешсафӣ дар соҳаи телекоммуникатсия мубориза мебаранд.

АДАБИЁТ

1. Huawei: официальный сайт. – <https://www.huawei.com/ru/>
2. Глазьев С.Ю. (2016) Экономика будущего. Есть ли у России шанс? – М.: Книжный мир, 2020. – С. 202.
3. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ дар

мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.

4. Юсупов Ш.Н, Қиличева М.М., Рачабов Ҳ.Ҳ., Технология ва захираҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. Душанбе 2021. С.318.

ТАМОЮЛОТИ РУШДИ БОЗОРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ТЕЛЕКОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии тамоюлоти рушди бозори технологияҳои телекоммуникатсионӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ барасӣ шудаанд. Аз тарифи муалифон кайд карда шудааст, ки чомеаи ҷаҳонӣ аз воқеият ба соҳаи ҳамкориҳои электронӣ гузашта, глобалӣ ва иттилоотӣ мегардад, ки дар он нақш ва ҷойгоҳи афзояндаи иттилоот ва технология дар самаранокӣ фаъолият ва рушди минбаъда дар шароити рақобати байналмилалӣ нақши ҳалқунанда мебозад

Калидвожаҳо: бозори телекоммуникатсионӣ, молҳо, хизматрасониҳо, интернет, истифодаи ТИК.

РАЗВИТИЕ РЫНКА ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассматриваются основные тенденции развития рынка телекоммуникационных технологий в условиях цифровой экономики. Авторы отмечают, что мировое сообщество движется от реальности к сфере электронного, глобального и информационного сотрудничества, в которой возрастают роль и место информации и технологий в эффективности деятельности и дальнейшем развитии в условиях международной конкуренции.

Ключевые слова: рынок телекоммуникаций, товары, услуги, Интернет, использование ИКТ.

DEVELOPMENT OF THE TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES MARKET IN THE DIGITAL ECONOMY

The article examines the main trends in the development of the telecommunications technology market in the digital economy. The authors note that the world community is moving from reality to the sphere of electronic, global and informational cooperation, in which the role and place of information and technologies in the effectiveness of activities and further development in the context of international competition are increasing.

Key words: telecommunications market, goods, services, Internet, use of ICT.

Маълумот дар бораи муаллифон: Юсупов Шодмон Насурович - дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 918-12-39-40, **Муҳаммадвали Пурон** - магистри кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Сведения об авторах: Юсупов Шодмон Насурович - доцент кафедры информационных системы в экономике Таджикский национальный университет,. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-12-39-40, **Муҳаммадвали Пурон** - магистр кафедры информационных системы в экономике Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Information about the authors: Yusupov Shodmon Nasurovich - Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 918-12-39-40, **Muhammadvali Puron** - Master of the Department of Information Systems in Economics Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

МАСЪАЛАИ БЕКОРӢ: ҲАЛЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНОВАТСИОНИИ ОН

**Эмомзода Ё.А., Эмомзода А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Таъмини шуғли аҳоли яке аз вазифаҳои муҳимтарин ва афзалиятноки давлат мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳнати ихтиёро кафолат дода, шаҳрвандон ҳуқуқи кор кардан ё накардан, интиҳоб кардани ҳаҷм, сарборӣ ва ритми корро доранд. Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ) хадамоти давлатии шуғлро ҳамчун ниҳоди асосии мусоидат ба танзими бозори меҳнат ва ҳалли мушкилоти бекорӣ шаҳрвандон муррифӣ мекунад. Сатҳи бекорӣ дар кишвар инъикоси – инъикоси вазъи иқтисоди давлат ва дурнамоии рушди минбаъдаи он мебошад.

Тавре ки таҳқиқотҳои сотсиологӣ оморӣ нишон медиҳад, шумораи бекорон дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзуда истодааст. Имрӯзҳо дар кишвар шаҳрвандони бекор зиёданд, ки дар бораи шуғли онҳо маълумоти расмӣ вучуд надорад ё онҳо нодурустанд. Ҳамин тавр тибқи маълумоти Оморӣ сатҳи бекорӣ дар соли 2019. Шумораи бекорони дар Агентҳои меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ ба қайд гирифташуда дар охири моҳи декабри соли 2019-ум 49,0 ҳазор нафарро ташкил карда, нисбат ба моҳи декабри соли 2018-ум 3,0% зиёд шудааст. Аз ҷумлаи бекорони бақайд гирифташуда занон 44,7% (21,9 ҳазор нафар). Сатҳи бекорӣ расмӣ бақайд гирифташуда, нисбат ба шумораи қувваҳои корӣ

2,1%-ро ташкил кардааст. Ҳиссаи бештари бекорони расмӣ бақайд гирифташударо то охири моҳи декабри соли 2019 шахсоне ташкил медиҳанд, ки таёрии касбӣ надоранд ва шахсоне, ки муддати тӯлонӣ дар ҷустуҷӯи кор ҳастанд (86,9% шумораи умумии бекорони ба қайд гирифташуда ё 43,4 ҳазор нафар). Ғайр аз ин, 64,9%-и бекорони ба қайд гирифташуда таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи нопурра доранд (31,8 ҳазор нафар). Ин омилҳо ба пайдо кардани ҷои корӣ ба бекорон мушкilot меорад. Ҳар як бекори дувуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавонони аз 20 то 30 сола мебошанд. Дар байни бекорон дар айни замон шахсони аз 20 то 34 сола бартарӣ доранд, 48,7%-ро шумораи умумии бекоронро шахсони ин сини сол ташкил медиҳанд.

Дар айни замон аксари иттилоот дар идоракунии давлатӣ рақамӣ карда шудаанд. Фазои маҷозӣ ҷузъи ҷудонашавандаи ҳозира шудааст. Аз назари мо марказҳои шуғли аҳоли бо мурури вақт ба технологияҳои рақами мегузаранд. Бо ташкили муносибатҳои нисбатан муассир ва қулай байни бекорон ва ташкилоти давлатӣ ба коҳиши сатҳи бекорӣ ноил шудан мумкин аст. Имрӯзҳо бекорон ба ин созмон эътимод надошта онҳо тавассути шабакаҳои интернет ива шиносҳо кор меҷӯянд. Навовари дар соли 2021 гузаштани марказҳои шуғли аҳоли ба офисҳо бо номи «Ҳуҷвтҳои ман». Лоихаи пешниҳодкардаи муаллиф илова ба ҳалли масъалаи таҳқиқшаванда хоҳад буд.

Биёед сохтори лоихаҳо дида бароем.

Мушкilot – ин набудани технологияи муосири муассири коршоям барои кумак ба бекорон.

Мақсади лоиха — таъмини самаранокии раванди ҷустуҷӯи кор барои кам кардани шумораи бекорон.

Вазифаҳои лоиха:

1. Такмили босифати системаи шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Дар шабакаҳои интернетӣ муаррифии асбоби давлати барои дастгирии бекорон ва ҷалби онҳо ба қайд гирифтани ҳамчун бекор.
3. Таҳияи тартиби қулайтарини бақайдгирии бекорон, бозомӯзии онҳо ва гирифтани кӯмакпулиҳо барои бекорӣ.

Гуруҳи мақсаднок — шахрвандони бекоре, ки бори аввал кор меҷӯянд.

Лоиха миқёси федералӣ дорад.

Бо таъсири объекти — шахрвандони бекори Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз рӯи мундариҷа — иҷтимоӣ.

Аз рӯи дараҷаи навгонӣ — замонавӣ карда шудааст.

Татбиқи лоихаи

Марҳилаи 1.

Мадернизатсияи сайти www.korbahama.tj замимаи барномаи мобилии «Кор дар Тоҷикистон», ки ба фаъолияти онҳо илова мекунад. Сомона ва барномаи мобили метавонанд барои довталаб дар намудҳои гуногун кор кунанд: аз шахсонее, ки бори аввал кор меҷӯянд, хоҳиш

карда мешавад, ки ҳангоми ба қайд гирифтани аз санчиши психологӣ барои роҳнамоии касбӣ гузаранд. Рӯйхати саволҳои тестӣ барои муайян кардани сифатҳо, малакаҳо ё санчиши дониши касбӣ бо назардошти тамоюлҳои бозори меҳнат равона карда шудааст. Агар хоҳед, санчиши пурқардашударо бо ҳамроҳии замима илова кардан мумкин аст, ки дар ҳама вебсайт ё тавассути замимаи мобилӣ сохта шудааст. Таъсиси дастурамал оид ба масъалаҳои шуғл дар сайт бо тавсияҳо оиди ҷавоб додан ба саволҳои ҳангоми сӯҳбат ва бо кадом маълумотҳо пур кардани варақаи шахсии худ.

Таъсис додани пойгоҳи иттилоотии умумии шуғли аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо ворид кардани маълумоти худ, бекорон дигар набояд вақти худро дар навбат сарф карда ҳуччатҳои заруриро ҳам оваранд. Ҳангоми кӯчидан бо шуғл, мушкилоти техникӣ низ нахоҳад буд. Тавсеаи фаъолияти синфҳои компютери "Ҳуччатҳои ман" бо мақсади гузаронидани таълими фосилавӣ, бо дастрасӣ ба Интернет. Азбаски омӯзиш аз фосилаи дур гузаронида мешавад, бекорон метавонанд ба мушкилот - набудани дастрасӣ ба Интернет рӯ ба рӯ шаванд. Агар шахси бекор таҷҳизоти махсус (компютер ё смартфон) надошта бошад, вай метавонад барои бозомӯзӣ ба наздиктарин нуқтаи хизматрасонии "Ҳуччатҳои ман" муроҷиат кунад.

Марҳилаи 2.

а) эҷоди "Корти ягонаи корӣ" -и формати пасандозӣ ва аккумулятивӣ. Пасандоз ба 3,5 фоизи музди меҳнат рост меояд. Масалан, агар маош 1000 сомони бошад, пас 1000 хол ба пасандоз ҳисоб карда мешавад. Арзиши 1 хол = 1 сомони. Холҳоро аз шариконе, ки давлат ҷалб кардааст, гирифтани мумкин аст. Дар сурати аз даст додани кор, кӯмакпулӣ барои бекорӣ ба таври худкор ба корт ворид карда мешавад.

б) ҷорӣ намудани "Варақаи ягонаи корӣ" барои ҳисоб кардани музди меҳнат, ки дар дафтари "Ҳуччатҳои ман" ва бевосита дар ҷои кор дода мешавад. Корт аз ҷониби қабулкунанда ба қайд гирифта мешавад. Дар сурати гум шудани корт, онро дар нуқтаҳои хизматрасонии "Ҳуччатҳои ман" барқарор кардан мумкин аст. Музди меҳнат пас аз ситонидани андоз ва холҳо ба андозаи 3,5% ба корт ворид карда мешавад. Холҳо бо баробари як ба як бо сомони ҳисоб карда мешавад. Баллҳоро аз шариконе, ки аз ҷониби давлат ё ҳадамоти манзилию коммуналӣ ҷалб шудаанд, гирифтани мумкин аст. Ҳама маълумот дар корт дар суратҳисоби шахсии шумо ё дар барномаи мобилӣ ҷойгир карда мешавад.

Марҳилаи 3.

а) ширкати таблиғотӣ дар шакли навори рекламавӣ, ки дар ВАО ва Интернет паҳн карда мешавад. Рекламаи шакли аллақай такмилёфтаи системаи шуғлро дар бар мегирад.

б) эҷоди навори рекламавӣ. Реклама тамоми бартариҳои ин системаро нишон хоҳад дод. Сайт ё барнома бо дарназардошти талаботи

довталаб ва афзалиятҳо, қобилиятҳо ва манфиатҳои ӯ курсҳои мувофиқтарини бозомӯзии касбиро худ аз худ интихоб мекунад. Корти ягонаи корӣ илова ба маош мукофотпулӣ ҳисоб карда дар сурати аз даст додани ҷои кор, он ба таври худкор кӯмакпулӣ барои бекорӣ ҳисоб мекунад.

с) навори рекламавӣ тавассути ВАО ва Интернет паҳн карда мешавад.

Ин марҳилаҳо барои беҳтар намудани вазъи таъминоти ҷойҳои корӣ ва афзоиши шумораи корҷӯёни ба қайд гирифташуда дар шӯъбаҳои шуғли аҳоли тавассути нав кардани воситаҳои мавҷуда барои кӯмак ба бекорон равона карда шудаанд. Дар шакли схемавӣ, қадамҳо дар диаграмма оварда шудаанд. Меъёри арзёбии самаранокии лоиҳа. Арзёбии самаранокии лоиҳа дар асоси муқоисаи шумораи шаҳрвандони машғул ва бекор то оғози лоиҳа ва пас аз як соли пас аз анҷоми лоиҳа гузаронида мешавад. Агар шумораи шаҳрвандони ба қайд гирифташуда ҳамчун бекорон бештар бошад ва сатҳи умумии бекорӣ коҳиш ёбад ва дар сатҳи пасттар аз пеш аз лоиҳа нигоҳ дошта шавад, он гоҳ лоиҳаро самаранок ҳисобидан мумкин аст. Сроки реализацияи проекта. Лоиҳа аз рӯзи оғози лоиҳа ба кор шурӯъ мекунад, барои як сол пешбинӣ шудааст. Агар пас аз гузаштани ин вақт лоиҳа самаранокии худро исбот кунад, он гоҳ онро ба режими кори доимӣ гузаронидан мумкин аст. Маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷаи давлат сурат мегирад.

Асосҳои ҳуқуқӣ ва меъёрии лоиҳа. Ин барнома дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад «Кор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Натиҷаҳои интизоршуда тавассути татбиқи лоиҳа ба даст оварда мешаванд. Кам кардани шумораи бекорон ва шуғлҳои пинҳонӣ, ки боиси устувории вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мегардад.

Хавфҳои лоиҳа:

1. Боварӣ ба ҷониби бекорони эҳтимолӣ,
2. Бебарвории кормандони лоиҳаи «Ҳуччатҳои ман»,
3. Аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул накардани корт ҳамчун воситаи асосии гирифтани музди меҳнат,
4. Пайдоиши мушкилоти техникийи марбут ба кори сайт ва замима (нодуруст кардани таҷҳизот, корношоямии сомона ва барнома дар сатҳи барномавӣ).

Камбизоатӣ яке аз мушкилоти шадиди иҷтимоию иқтисодии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони ҳозира мебошад.

Дар байни сабабҳои зиёди камбизоатии шаҳрвандони Тоҷикистон, коршиносон имрӯз бекорӣ ва афзоиши онро дар ҷои аввал мегузоранд. Дар асоси натиҷаҳои омӯзиши проблемаи бекорӣ мо чунин хулоса баровардем:

1. Системаи давлатие, ки ҳоло дар Тоҷикистон барои ҳалли мушкилоти бекорӣ кор мекунад, ба назари мо муассир нест.

2. Технологияҳое, ки марказҳои шуғли аҳоли барои ҳалли мушкилоти бекорӣ истифода мебаранд, кӯҳнаанд ва ба талаботи муосир ҷавобгӯ нестанд. Онҳо пеш аз ҳама ҳолати психологии одамонро ба назар намегиранд, ки дар ҳолати душвории ҳаёти қарор доранд. Кормандони марказҳои шуғли аҳоли барои иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои худ комилан ҳавасманд нестанд. Дар асоси ҳулосаҳои дар боло овардашуда, мо як қатор пешниҳодҳоро таҳия кардем:

1. Системаи ҳозираи давлатии ҳалли мушкилоти бекории шаҳрвандони Тоҷикистон ба навсозӣ ниёз дорад. Бо ин мақсад муаллиф лоиҳаи иҷтимоии "Шуғл: V2.0" -ро таҳия кардааст, ки татбиқи он дар асоси истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ самаранокии кори сохторҳои давлатӣ барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ имкон медиҳад.

2. Ба андешаи мо, дар сатҳи давлатӣ ташкили кор оид ба мунтазам ҷамъбасти кардани таҷрибаи ҳалли мушкилоти бекорӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон зарур аст. Муаллиф идеяи баровардани номаи ҳармоҳоро ба миён гузоштааст: "Бекорӣ: таҷрибаи ҳалли мушкилот дар минтақаҳои Тоҷикистон".

3. Тақвияти ҳавасмандии меҳнати кормандони марказҳои шуғли аҳолии пойтахтро мусобиқаи шаҳрӣ, ки мунтазам гузаронида мешавад, барои "Беҳтарин Маркази шуғли аҳолии шаҳри Душанбе" мусоидат мекунад.

4. Ба андешаи мо, мафҳуми «бекор» дар шарҳи кунунии худ ба арзёбии интиқодӣ ниёз дорад. Дақиқтараш, ба назари мо, мафҳуми "корҷӯ". Дар ин ҳолат, ибораи "корҷӯён-корфармо" ҳамчун комилан табиӣ ва мантиқӣ дарк карда мешавад.

Татбиқи пешниҳодҳои дар боло овардашуда, ба андешаи мо, ба ҳалли муассиртари мушкилоти бекорӣ дар байни шаҳрвандони Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Бексултанова, А. И. (2016) Проблема безработицы в России и пути ее решения [Электронный ресурс] // Молодой ученый. № 1. С. 317–319. <https://moluch.ru/archive/105/24253/> (дата обращения:07.06.2019).

2. Болтенкова, Ю. В., Солнышкина, М. Г. (2012) Управление развитием региональной службы занятости населения. // Знание. Понимание. Умение. № 2. С. 138–141.

3. Голенкова, З. Т., Игитханян, Е. Д., Орехова, И. М., Черевко Ю. В. (2009) Социальные характеристики трудовой занятости в регионе // Социологические исследования. № 9. С. 108–118.

4. Давыдова, Е. Ю., Безяева, О. И. (2014) Проблема безработицы в современной России // Территория науки. № 1. С. 75–79.

5. Дёмин, А. Н., Попова, И. П. (2000) Способы адаптации безработных в трудной жизненной ситуации // Социологические исследования. № 5. С. 35-46.

6. Кязимов, К. Г. (2017) Технологии регулирования рынка труда и занятости населения // Труд и социальные отношения. № 4. С. 3–10.

7. Старобина, Е. М., Кузьмина, И. Е., Гордиевская, Е. О. (2016) Социальная занятость инвалидов в системе антикризисных мероприятий в сфере занятости населения // Труд и социальные отношения. № 4. С. 39–54.

8. Статистический ежегодник Республики Таджикистана - 2020 год.

МАСЪАЛАИ БЕКОРӢ: ҲАЛЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНОВАТСИОНИИ ОН

Аннотатсия: Дар мақола техналогияи иноватсионии ҳалли мушкилоти бекорӣ тавассути татбиқи лоиҳаи таҳия кардаем пешниҳод шудааст. «Шуғл: V2.0».

Калидвожаҳо: бекорӣ, техналогияҳои рақамӣ, бекор, маркази шуғли аҳоли.

ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ: РЕШЕНИЕ ЕЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Аннотация: В статье представлены инновационные технологии решения проблемы безработицы путем реализации разработанного мной проекта. «Род занятий: V2.0».

Ключевые слова: безработица, цифровые технологии, безработица, центр занятости.

THE ISSUE OF UNEMPLOYMENT: AN INNOVATIVE TECHNOLOGY TO SOLVE IT

Abstract: The article proposes an innovative technology to solve the issue of unemployment through the implementation of the project «Employment: V2.0» developed by the author.

Keywords: unemployment; digital technologies; unemployed; employment center

Маълумот дар бораи муаллифон: Эмомзода Ё. А. – докторанти (PhD) кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 933-93-36-38. **Эмомзода А.А.** - магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.,

Сведения об авторах: Эмомзода Ё. А - докторанты (PhD) кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 933-93-36-38, **Эмомзода А. А.** - магистр кафедры управления человеческими ресурсами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17.,

Information about the authors: Emomzoda Y.A. – kandidat nauk of human resources management, Tajik national University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. **Phone:** (+992) 933-93-36-38, **Emomzoda A.A.** – master's student of human resources management TNU. Address: 734025, Tjikistan, Dushanbe Rudaki avenue 17.

РУШДИ СОҲАИ ТУРИЗМ ДАР ШАРОИТИ ЧАҲОНИШАВӢ

Эсанов М. Д., Ҳасанова И.О.

Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити амалкарди қонуниятҳои иқтисодии озод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аҳамияти муҳимро ишғол менамояд. Таҳлили омӯзиши вазъи имрӯзаи фаъолияти иқтисодии хориҷии ташкилотҳои сайёҳӣ зарурати омӯзиши минбаъдаи онро бо назардошти тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар бозорҳои байналхалқӣ ва бозорҳои дохилӣ нишон медиҳад.

Соҳаи сайёҳӣ дар ин марҳилаи рушд бо рушди назарраси равандҳои ҷаҳонишавӣ ва интернационалӣ, ҳамзамон либерализатсия, суҳт шудани монеаҳои институтсионалӣ, рушди мунтазами равишҳои илмӣ -техникӣ тавсиф мешавад.

Ҳангоми гузариш аз соҳаи аграрӣ ба саноатӣ нақши соҳаи хизматрасонӣ дар рушди иқтисодии кишвар меафзояд. Дар ҷараёни дигаргунсозии сохтори иқтисодии ҷаҳон ва дар марҳилаҳои дигаргуншавии соҳаҳои хоҷагии халқ, бахши хизматрасони низ тағйир меёбад, ки ин тағйирёбӣ, соҳаи сайёҳиро низ фаро мегирад. Дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ нақши сармоягузори афзуда, талаботи мутахассисони соҳавӣ меафзояд.

Туризмӣ байналхалқӣ на танҳо сарчашмаи даромад барои ширкатҳои сайёҳии бозори байналхалқӣ ва қонеъ кардани талаботҳои маънавӣ ва ҷисмонии сайёҳон, балки ҳамчун пайвандгари муносибатҳои байни кишварҳо, минтақаҳо, самти тичорат барои давлатҳои гуногун ва манбаи паҳннамоеи маълумот барои рушди муносибатҳо, мусоидат менамояд.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавии сайёҳӣ тавассути вобастагии иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳои алоҳидаи он, бо ҳам пайвастании системаҳои идоракунии сайёҳӣ ва системаҳои иқтисодии онҳо зоҳир мешавад. Дарачаи ҳамгирии соҳаи сайёҳӣ ва корхонаҳои алоҳидаи кишварҳои гуногун рӯз аз рӯз меафзояд, ки боиси ҷудонашаванда гаштани бозорҳои хизматрасонии сайёҳӣ дар сатҳи байналхалқӣ мегардад. Баъзе кишварҳо тадриҷан ваколатҳои худро вобаста ба идоракунии фаъолияти сайёҳии ташкилотҳои миллии дар бозорҳои берунмарзӣ аздаст медиҳанд, ки ба манфиати фаъолияти берунии кишварҳо ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва тезонидани фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ дар бозори байналхалқӣ ҷорабиниҳои зарури пешбини шудааст. Соли 2017 бо мақсади рушди

соҳаи сайёҳӣ ҳамчун самти афзалиятноки иқтисоди миллӣ мақоми ваколатдор - Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки ин низ дар шароити ҷаҳонишавӣ боиси рушди соҳаи сайёҳӣ мегардад. Кумита пеш аз ҳама, ҷиҳати мушаххас намудани самтҳои асосии фаъолият ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддат "Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" таҳия ва қабул гардид, ки айна ҳол амалӣ шуда истодааст. Ҷиҳати татбиқи самараноки стратегияи мазкур тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2019 "Нақшаи чорабиниҳо барои солҳои 2019-2022" тасдиқ гардид. Илова бар ин, Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020 тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, № 80 тасдиқ гашт, дар ин давра амалишавии он пурра ба анҷом расид.

Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 350 ҳазор нафар сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли пешин 72,2 дарсад кам мебошад [1, с. 5]. Тибқи арзёбиҳои Кумитаи омор ва Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ даромади соҳа то давраи беморӣ тақрибан 2,5 дарсади ММД -ро ташкил меод. Ин ҳудудан 230-250 миллион доллари ИМА-ро дар бар мегирад. Соли 2020 ин нишондиҳанда хеле кам шуда, тахминан ба 72,6 миллион доллари ИМА баробар гардид, ки тахмин 1 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ доништа мешавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад. Дар доираи ҷашни 30 - солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳошияи "Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" дар ҷумҳурӣ иншооти муосири хизматрасонӣ бунёду мавриди истифода қарор додашуданд, ки ҳамаи ин ҷузъи муҳими инфрасохтори сайёҳӣ маҳсуб меёбанд. Масалан, мавриди баҳрабардорӣ қарор додани меҳмонхонаҳои "Чорчаман Хилс" дар ноҳияи Дарвоз, "Саразм плаза" дар шаҳри Панҷакент, "Манзара" дар ноҳияи Ховалинг ва "Чилдухтарон" дар ноҳияи Муъминобод имкон медиҳад, ки мо дар дурдасттарин минтақаи ҷумҳурӣ ба сайёҳон дар шароити ҳубу мусоид хизмат мерасонад.

Бо мақсади тезонидани рушди деҳот, бозсозии роҳҳои назди ёдгориҳои таърихӣ, бунёди хонаҳои қабули сайёҳон, меҳмонхонаҳои хурд ва дигар хизматрасониҳои муосир дар соли 2021, дар заминаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд чор мавзеи таърихӣ сайёҳии ҷумҳурӣ - "Чилучорчашма", "Ҳоча Машҳад", "Ҳулбук" ва "Ямчун" дар ҳамкорӣ бо Бонки ҷаҳонӣ бозсозӣ ва ба сатҳи байналмилалӣ мешаванд, ки ҳамаи ин сайёу кӯшишҳо имкон медиҳад, бозори хизматрасонии сайёҳӣ ҷаҳонӣ шавад.

Бояд қайд кард, ки моҳияти асосии рушди соҳаи сайёҳиро иқтисодии ҳар як давлат ташкил мекунад, аммо боиси қайд аст, ки сайёҳӣ дар ҷойҳое, зудтар инкишоф меёбад, ки унсурҳои ҷуғрофӣ бештар ба назар мерасанд. Чунончӣ, соҳили баҳрҳо, дарёҳо, кӯлҳо, назди

шаршараҳо, ёдгориҳои табиӣю моддӣ ва ғайраҳо. Масалан, Непал аз туризми кӯҳнавардӣ, Либия, Алҷазоир, Марокко, Тунис, Яман, Миср аз ҳисоби туризми сафарӣ ва соҳили миллион доллар даромад мегиранд. [2, с.28]

Беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо дар меҳмонхонаҳо ва ба талабот ҷавобгӯ будани онҳо, беҳтар гардонидани инфрасохтор, реконструксия намудани ёдгориҳои таърихӣ ва муаррифӣ намудани он тавассути ВАО (васоити ахбори омма) муаммоҳои асосии соҳаи сайёҳӣ маҳсуб меёбад.

Чихати пешбурди соҳа дар мамлакат ва устувор сохтани мақоми Тоҷикистон дар бозори сайёҳии ҷаҳонӣ якчанд мушкилотро ҳал намудан мумкин аст:

- ташаккули ҳар чӣ зудтари стратегияи бозории пешниҳоди маҳсулоти сайёҳӣ дар сатҳи байналмилалӣ;

- наشري буклетҳо, плакатҳо, харитаҳо ва дигар маводи нашриёти таблиғотӣ-иттилоотӣ роҷеъ ба маҳсулоти миллии сайёҳӣ;

- ташкил ва баргузори намоишгоҳҳои байналмилалии сайёҳӣ дар дохили мамлакат бо ҷалби мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо;

- таъмини фаъолият оид ба пешбарии маҳсулоти миллии сайёҳӣ дар намояндагиҳои хориҷи мамлакат;

- ташкили Марказҳои иттилоотии Тоҷикистон дар кишварҳои асосии содиркунандаи сайёҳон;

- ташкили сафарҳои рӯзноманигорони хориҷӣ ба мавзӯҳои ҷолиби сайёҳии мамлакат;

- бунёди шароити мусоид барои инвесторони хориҷӣ, ки чихати маблағгузорӣ ба саноати сайёҳии мамлакат рағбат доранд;

- таъмини шароити зарурӣ барои соҳибкорони ватанӣ чихати бунёди иншооти сайёҳӣ;

- истифодаи мақсадноки моликияти давлатии марбут ба саноати сайёҳӣ.

Пас аз ҳал намудани чунин камбудӣҳо, имконияти ҷаҳонишавии соҳаи сайёҳӣ меафзояд, аксари коршиносон қайд мекунанд [3, 4 с.55, 60], ки робитаи беруниқисодӣ имкони содироти баъзе молу хизматрасониҳоро пайдо месозад, ки чунин молҳоро дар бозори дохилӣ фурӯхтан ғайриимкон мебошад. Сайёҳӣ яке аз роҳе башумор меравад, ки фурӯши хизматрасониҳо ба сайёҳон дар меҳмонхонаҳо, дар тарабхонаҳо, хадамоти нақлиётӣ, экскурсияҳо, бозид аз театрҳо, осорхонаҳо, галереяҳои санъат "ва ғайра, тариқи асъори хориҷӣ ба роҳ мондашавад.

Дар бисёр мавридҳо фаъолияти берунмарзии соҳаи сайёҳӣ идомаи фаъолияти дохилии ширкатҳои сайёҳӣ ба шумор меравад. Дар бозори байналхалқӣ фақат коорпаратсияҳои калонтарини сайёҳӣ метавонад, маҳсулот ва хизматрасониҳои худро барои миллатҳои гуногун пешниҳод намояд.

Умуман фаъолияти берунаи ширкатҳои сайёҳӣ барои дилхоҳ кишвар чунин бурдборихоро меорад:

- манбаи муҳими воридшавии асъори хориҷӣ;
- воситаи таъмини аҳоли бо ҷои кор;
- воситаи тезонидани тиҷорати берунмарзӣ;
- воситаи таъсиррасон ба тезонидани истеҳсолоти дохилӣ;
- воситаи муҳими ҷалби сармояи хориҷӣ ва ҳамзамон воситаи муҳим барои рушди дигар соҳаҳо;
- воситаи таъсиррасон ба ақидаи халқияҳо оид ба кишвар ва баландбардории имиджи он.

Бояд қайд кард, ки ҷаҳонишавии сайёҳӣ ба тамоми сохторҳои дилхоҳ кишвар ба монандӣ: ҷоришавии системаҳои байналхалқӣ, рушдҳои бозори сайёҳии кишвар, ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ шудани хизматрасониҳо таъсир мерасонад. Бинобар ин ба ҷумҳурии мо мебояд, то қадри имкон механизми ҷаҳонишавии соҳаи сайёҳиро коркард намуда, амалишавии онро бо воситаи мақомотҳои дахлдор назорат намояд.

АДАБИЁТ

1. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон. Манбаи электронӣ UREL: <https://tg.wikipedia.org/wiki> (санаи муроҷиат: 2.10.2021)
2. Симитенко Б. М., Международные экономические отношения. ИНФРА – Москва, 2005
3. Жильцов Е.Н. Экономика общественного сектора. М.: Экономика, 2005
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе. 2016. С. 87.

РУШДИ СОҲАИ ТУРИЗМ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии фаъолияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ вобаста ба рушди соҳаи сайёҳӣ, ки нақши муҳимро дар рушди иқтисодӣ мебозад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар баробари ин соҳаи мазкур, барои рушди дигар соҳаҳо таъсири беназир расонида, дар ҳолатҳои гуногун барои рушдаи иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, бозори хизматрасонии сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, сайёҳӣ ва шуғл, ҷаҳонишавӣ ва рушди сайёҳӣ.

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: В статье рассмотрены основные аспекты экономической деятельности в условиях современной глобализации, связанные с туристическим сектором, который играет важную роль в качестве движущей силы экономического развития. Данный сектор одновременно воздействует на все сферы производственной инфраструктуры, способствуя в каждом конкретном случае достижению целей ускоренного экономического развития.

Ключевые слова: туризм; рынок туристических услуг; туристический продукт; туризм и занятость; глобализация и развитие туризма.

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Annotation: It article examines the main aspects of economic activity in the context of modern globalization associated with the tourism sector, which plays an important role as a driving force of economic development. This sector simultaneously affects all areas of the production infrastructure, contributing to the achievement of the goals of accelerated economic development in each specific case.

Keywords: tourism; the market of tourist services; a tourist product; tourism and employment; globalization and tourism development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Эсанов Муҳаммадшариф Давлатович - унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17, (+992) 555-55-44-06, E-mail: muhammad_0703@mail.ru, Ҳасанова Интизор Олимовна - магистранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru

Сведения об авторах: Эсанов М. Д.- соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 555-55-44-06, E-mail: muhammad_0703@mail.ru, Ҳасанова И.О. – магистр кафедры управления человеческими ресурсами Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru

Information about the authors: Esanov M.D. - Applicant for the Department of Human Resource Management, Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Telephone: (+992) 555-55-44-06, E-mail: muhammad_0703@mail.ru, Khasanova I.O. - Master of the Department of Human Resource Management, Tajik National University,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Telephone: (+992) 918-18-17-44. E-mail: bonujon-m@mail.ru

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА (на базе комплексного использования водных ресурсов)

**Хасанова И. И.
Таджикский национальный университет**

После распада Советского Союза, Таджикистану, как государство единой среднеазиатской региональной и союзной энергосистемы в наследство досталось развитие гидроэнергетики. Но не защищенная энергетическая коммуникация, связанная с его региональным производством и потребительским распределением, избыточным и

Северном, и Южном энергетическом районах республики требовала большого внимания. Поэтому, Таджикистан в электроэнергетической обеспеченности оказался самой необеспеченной республикой Средней Азии.

С подписанием мира и начала восстановительного процесса народного хозяйства возник энергетический вопрос. Правительство столкнулась с такой проблемой, которая на первый взгляд не имеет основного составляющего знания в решении экономического или производственного вопросов - энергетика. Правительству республики пришлось решить экономическую программу в нескольких направлениях. Энергетическое хозяйство оказалось самым основным, как для восстановления народного хозяйства, так и для решения социальных вопросов. Опираясь на гидроэнергетические ресурсы республики, Правительство разработало и выдвинуло национальную программу по выводу республики не только из энергетического кризиса, но и опираясь на энергоресурсы, также вывода из социально – экономического и энергозависимого кризиса, путем строительства различных типов гидроэлектростанций.

Энергетика республики сегодня – это электростанции, с установленной мощностью свыше 4,4 миллионов киловатт, 60 тысяч километров линий электропередачи, сотни подстанций, десятки тысяч трансформаторных пунктов. [7. С. 11].

В Республике Таджикистан вопрос развития энергетики постоянно находится в поле зрения Правительства. Постановление Правительства от 3 августа 2002г. была утверждена Концепция развития отраслей топливо - энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003 – 2015гг. В 2009г. В республике уже было построено и сделано в эксплуатацию 50 малых ГЭС. К началу 2010г. общее число таких ГЭС составило 189. [3. С. 508].

Следует отметить, что энергия считается главным образом из богатых энергетических источников страны. Таджикистан занимает ведущее место в мире по гидроэнергетическому потенциалу на каждую территориальную единицу. Общие потенциалы запасы страны составляет 527 млрд. КВт/ч в год (8-ое место в мире), 4% мирового гидроэнергетического потенциала.

На церемонии открытия достройки Рогунской ГЭС, 26 сентября 2005 г. Лидер нации Президент Республики Таджикистан отметил, что на территории нашей республики формируется свыше шестидесяти процентов суммарной величины стока рек региона. В то же время, при сравнительно небольшой общей территории. Таджикистан обладает, почти четверть процентами общемирового гидро-энергетического потенциала из общего мирового извлечения. В решении энергетического вопроса для республики, другой проблемой оказалось влияние внешнего фактора на строительстве основного объекта, который имеет жизненно важное основополагающее значение и место в решении проблемы – Рогунский гидроузел. [6. С. 6]

Природа Таджикистана обладает огромными ресурсами в области гидроэнергетики. В республике насчитываются 947 рек длиной более 10км и общей протяженностью 28000 км, общей протяженностью около 90000 км. [9. С. 17].

Таджикистан обладает неисчерпаемыми запасами гидроэнергоресурсов и занимает 8-е место в мире. Энергетика республики сегодня это электростанции, с установленной мощностью свыше 4,4 миллионов киловатт, 60 тысяч километров линий электропередачи, сотни подстанций, десятки тысяч трансформаторных пунктов. Потенциальных запасов, гидроэнергоресурсы Таджикистана составляют 527 млрд.² кВтч энергии в год. Но на сегодня используется только чуть более пяти процентов этих ресурсов [10. С. 92].

На территории Таджикистана около тысячи крупных, средних и малых рек, и ледниках аккумулировано 1,2 тысячи кубических километров воды, а также - множество пресноводных озер. На долю республики приходится почти 56 процентов гидроэнергетических ресурсов Средней Азии. [6. С. 72]

В настоящее время вода стала одним из главных факторов устойчивого развития, и мировое сообщество реализует ряд мероприятий, посвящённое этим проблемам, в частности, цели развития тысячелетия ООН, Йоханнесбургский план, Всемирные Водные Форумы, Водные Саммиты. Однако, наиболее влиятельным и важным из всех этих устанавливающих цели мероприятий последних лет стал Саммит ООН 2000г., на котором были сформулированы «Цели развития на тысячелетие» до 2015г. и связанные с этим пути решения водных проблем.

Цели, направленные на искоренение бедности, а также развитие образования и здоровья, не могут быть достигнуты без надлежащего и справедливого доступа к ресурсам, самым важным из которых является вода. В 2003 году, после состоявшегося в Таджикистане Международного Форума «Вода Окружающая Среда и Безопасность», на 58 сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций принято решение объявить период 2005-2015 годы Международным десятилетием «Вода для жизни», инициированное Республикой Таджикистан. В отчёте по программе развития водного сектора Таджикистана отмечено, что Таджикистан, будучи «Домом воды» стран Центральной Азии, проводит активную международную и региональную водную политику на основе международно-признанных принципов, порядков и правил.

Обладая более половиной водных ресурсов региона, водная политика нашей страны направлена на её рациональное и бережное использование на основе принципов сотрудничества и взаимной выгоды. Известные инициативы Президента Республики Таджикистан по региональным и глобальным водным проблемам признаны и поддержаны мировым сообществом. Эти предложения инициировали начало всемирного процесса нового отношения к водным ресурсам. Это

является ярким свидетельством практической приверженности Таджикистана развивать взаимовыгодное сотрудничество и интеграцию по водно-энергетическим вопросам и охране водных ресурсов со странами региона и мира. Таджикистан по гидроэнергетическим потенциалам занимает одно из ведущих мест в мире (527млрд.кВт), однако, они освоены менее, чем на 5%. Перспектива освоения относительно дешевой и экологически чистой электроэнергии в стране огромные. Это очень важно с точки зрения регионального и глобального вклада по снижению экологического давления на природную среду, сокращения выброса углекислого газа в атмосферу и отрицательного воздействия изменения климата.

В то же время, вода, используемая в производстве гидроэлектроэнергии, не теряет своего количества и качества. Мировая практика многократно доказала, что сотрудничество стран бассейна в совместном строительстве или инвестировании строительства водохранилищ и гидроэлектростанций повышает эффективность управления водными ресурсами речного бассейна в интегрированном использовании в пользу этих стран и экологию бассейна.

Правительство Таджикистана, опираясь на Конституцию Республики Таджикистан, Водный Кодекс, другие законодательные источники страны, проводит политику рационального использования и охраны водных ресурсов в масштабе страны и региона. Обладая около 55% водными ресурсами региона, Таджикистан с чувством ответственности относится к справедливому и равноправному использованию этих водных ресурсов не только в стране, но и в прибрежных странах основных рек Центральной Азии.

Таджикистан – горная страна с абсолютными высотами поверхности земли от 3000 до 7495 метров. Почти половина территории страны расположена на уровне свыше 3000 метров. В этом плане сама природа наделила Таджикистан огромными возможностями в области экологически чистых возобновляемых источников энергии. В среднем по территории Таджикистана густота речной сети составляет около 0,6км/км². Это говорит о том, что Республика Таджикистан обладает неисчерпаемыми запасами гидроэнергоресурсов, занимая 8 место по удельным запасам (на душу населения и на единицу территории). Наличие гидроэнергоресурсов определило направление развития энергетики республики по пути строительства гидроэлектростанций, что, в свою очередь, создало возможность размещения в Таджикистане энергоёмких производств.

Основной базой Республики Таджикистан является гидроэнергетика. При чем незначительных запасах нефти и газа, труднодоступности для промышленного освоения угольных месторождений, Таджикистан обладает огромными гидроресурсов (1527 млрд. кВт ч. в год)

Энергетика Таджикистана основана на освоении гидроэнергетических ресурсов. Общая установленная мощность гидроэлектростанций составляет в настоящее время 4070 тыс.кВт.ч. В

2009 году она составила 15,8 млрд.кВт.ч. Крупнейшей гидроэлектростанцией республики является Нурекская ГЭС на реке Вахш с установленной мощностью 3000 МВт и среднегодовой выработкой электроэнергии 11,2 млрд. кВт.ч./год.

На реке Вахш также построена и успешно работает каскад Вахшских ГЭС общей мощностью 285МВт, на реке Варзоб – каскад Варзобских ГЭС общей мощностью 25МВт, на реке Сырдарья – Кайракумская ГЭС мощностью 126МВт, на Памире – Хорогская и Памирская ГЭС общей мощностью 28 МВт.

С целью электроснабжения горных труднодоступных населённых пунктов введены в эксплуатацию более 265 малых ГЭС мощностью от 5 до 2500кВт.

Энергетика Таджикистана развивается на основе долгосрочного экономического планирования. Для освоения энергии малых рек в республике разработана и принята правительством Долгосрочная Программа строительства малых электростанций на период 2009-2020 гг. Указанная Программа предусматривает строительства 189 малых ГЭС общей мощностью 26,8 МВт. Правительство Таджикистана предпринимает значительные усилия по освоению гидроэнергетических ресурсов, рассматривая это направление в качестве средства удовлетворения потребности страны в электроэнергии, а также увеличения объёмов её экспорта. Стратегически важным объектом гидроэнергетики на ближайшие годы является строительство самой большой в Центральной Азии Рогунской ГЭС, которая была начата в 1976 году. Проектная мощность Рогунской ГЭС равна 3600 МВт с 6-ю агрегатами по 600МВт каждый и годовой выработкой электроэнергии 13,1 млрд.кВт.ч./год. Осуществляя многолетнее регулирование стока реки Вахш, Рогунская ГЭС позволит не только увеличить общую выработку электроэнергии каскадов ГЭС на реке Вахш, но и самое главное, его работу в любом необходимом режиме, вырабатывая не только летнюю, но и наиболее дефицитную в регионе зимнюю электроэнергию. Сангтудинская ГЭС – 1. Мощность 670МВт, годовая выработка электроэнергии около 3,5 млрд кВт.ч./год, сдана в эксплуатацию в 2009 году. Сангтудинская ГЭС-1 значительно уменьшит дефицит электроэнергии страны в самый тяжёлый зимний сезон. К концу 2012 года завершался строительство и была сдана в эксплуатацию Сангтудинская ГЭС-2 мощностью 220МВт. С вводом Рогунской и Сангтудинской ГЭС № 1 и 2 выработка экологически чистой электроэнергии в республике достигнет 31-33 млрд.кВт.ч./год. При собственной потребности республики (оценочно) в 23-25 млрд.кВт.ч./год, избыток электроэнергии может составить примерно 8-10 млрд.кВт.ч./год. По мере завершения строительства: 2-ой очереди Рогунской ГЭС; Шуробской ГЭС на реке Вахш; Даштиджумской ГЭС и освоения бассейна реки Заравшан, выработка электроэнергии достигнет уровня 57-60 млрд.кВт.час/год. На реке Пяндж, основного притока Амударьи, экономически обоснованно строительство 14 гидроэлектростанций

мощностью от 300 МВт до 4000 МВт. Общая мощность составляет 9350 МВт с выработкой электроэнергии 86,3 млрд.кВт.ч./год. Одновременно, все вышеприведённые объекты позволят решить вопрос своевременной подачи экологически чистой воды в страны, лежащие ниже по течению.

Необходимо отметить, что национальная политика развития гидроэнергетики Таджикистана направлена на повышение уровня благосостояния населения республики с целью дальнейшего развития экономики страны и не направлена на причинение ущерба сопредельным государствам. Вместе с тем следует отметить, что в странах Центральной Азии проблема распределения водных ресурсов, носившие в советский период внутригосударственный характер, приобрели трансграничный аспект и является частью межгосударственных отношений. [10. с. 92]

Неэффективное использование водных ресурсов наносит прямой ущерб, экономике региона, усугубляя проблему совместного использования водно-энергетических ресурсов региона. Для компенсации потерь воды приходится увеличивать ее общую подачу, что требует в свою очередь необходимость дополнительных затрат на водоохраные мероприятия.

Таджикистан обладает богатым водным потенциалом, что объясняет преобладающее использование гидроэнергии в секторе энергетики. Стратегия Правительства по развитию сектора энергетики направлена на обеспечение надежного энергоснабжения потребителей, сокращение энергетических потерь, решение проблем, связанным с острым дефицитом электроэнергии в зимний период, осуществление устойчивого экспорта избыточной энергии в летнее время и проведение важнейших финансовых реформ.

Пресная вода, потребляемая в гигантских и непрерывно расширяющихся на применения и воспроизводимых все в меньших количествах, так как природные процессы ее возобновления подрываются усиливающимся антропогенным воздействием на них. Острота проблема глобального дефицита пресной воды определяются именно тем, что в ней объединяются два аспекта ресурсный и экономический. [7. С. 13]

По мнению В.И. Данилова-Данильяна «Огромный объём потребления воды человечеством и быстрый рост этого объёма не повлекли за собой сходного по темпам или масштабам водосбережения, рационализации использования воды развития водосберегающих технологий». [2. С. 32]

Рогунская ГЭС, самой большой в Центральной Азии, строительство которой было начато в 1976 году, является стратегически важным объектом гидроэнергетики Таджикистана на ближайшие годы. Проектная мощность Рогунской ГЭС равна 3600 МВт с 6-ю агрегатами по 600МВт каждый и годовой выработкой электроэнергии 13,1 млрд.кВт.ч./год. Осуществляя многолетнее регулирование стока реки Вахш, Рогунская ГЭС позволит не только увеличить общую выработку электроэнергии каскадов ГЭС на реке Вахш, но и самое главное, его

работу в любом необходимом режиме, вырабатывая не только летнюю, но и наиболее дефицитную в регионе зимнюю электроэнергию.

Как вам известно, в нашей стране сфера энергетики год от года развивается, Правительство страны мобилизовало все возможности и ресурсы для достижения одной из национальных стратегических целей – обеспечение энергетической независимости.

В 2016 году Лидер нации Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил с высокой трибуны о необходимости беречь ценный природный ресурс от истощения. Благо подобный проект уже реализовывался с 2005-го по 2015. Он обошелся в 1,5 миллиарда долларов и позволил обеспечить полтора миллиона человек доступом к питьевой воде.

Но даже этот проект при всей своей коммерческой составляющей во многом зависит от программы "Вода для устойчивого развития", ведь выработка электроэнергии осуществляется за счет сброса воды в верховьях гор и многочисленных ГЭС Таджикистана.

Очевидно что процесс интеграции национальных в региональных энергетических комплексов и систем уже стали объективной особенностью современного этапа развития мировой энергетики и свидетельствуют о тенденции к глобализации энергетических рынков. При этом, Таджикистан, располагая уникальными природными возможностями, за счет одного только освоения гидроэнергетических ресурсов, может успешно развивать свою экономику. Что касается мини ГЭС и других возобновляемых источников (солнечных и ветровых) энергии, то их число имеет тенденции к увеличению и к 2020 году их доля в обеспечении горных районах будет в абсолютной величине.

Можно сказать, что без энергетики дальнейшее социально экономическое и культурное развитие республики невозможно. В условиях Республики Таджикистана, где нет достаточных запасов нефти и газа, гидроэнергетика является единственно реальным источником экономического развития.

Для повышения развития водоёмкой продукции требуется повысить технический уровень водохозяйственного комплекса и внедрить в него новые технологии в традиционных отраслях – энергетика, промышленность, сельское хозяйство и т.д.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вода и Энергия – Кливати плюс всходи//Народная Газета 1984. – 26 ноябрь.
2. Данилов-Данильян В.И. Водные ресурсы мира и перспективы водохозяйственного комплекса России. Москва, 2009. – с. 87.
3. История таджикского народа. Т.6. Душанбе, 2011. – С.508.
4. Народная газета. 2008. 19 апр.
5. Развитие энергетики в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 247.

6. Рахмонов Э. Речь Президента Республики Таджикистан на церемонии открытия достройки Рогунской ГЭС 26 сентября 2005 г. – Душанбе: Эчод, 2005. – С. 10.

7. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов/Под общ. ред. В.И. Данилова-Данильяна, Н.А. Пискуловой. – М: Издательство «Аспект Пресс», 2015 - с. 336

8. Холов А.И. Энергетический потенциал Таджикистана. Душанбе, 2014. – 92.

9. Холов А.И. Проблемы развития гидроэнергетических ресурсов Таджикистана в годы независимости. Монография. Душанбе, 2016. –199.

10. Энергетика Таджикистана – М.: Внешторгиздат, 1957. – 99с.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА (на базе комплексного использования водных ресурсов)

Аннотация: В данной статье кратко исследованы проблемы развития гидроэнергетической сферы Республики Таджикистан, а также рассмотрены основные факторы усиления ее гидроэнергетического потенциала и его эффективного применения. Показано состояние развития энергосистемы Таджикистана в период независимости. Установлено что для развития этой отрасли Правительством приняты ряд мер для увеличения вырабатываемой электроэнергии в стране. С этой целью были разработаны ряд государственных программ путем привлечения инвестиций. Отмечается, ведущее место республики по гидроэнергетическим ресурсом в регионе. Для выработки электроэнергии в стране в основном используются реки страны. Этому способствует имеющие запасы ледников на территории Таджикистана. Именно вода является главным ресурсом устойчивого развития энергосистемы Таджикистана. Также руководством страны разработаны порядки и правила рационального использования воды в республике. Отмечается эффективность управления водными ресурсами речного региона. Наряду с тем, показаны место и роль Таджикистана в энергетической системе региона и его созидательные инициативы по выходу из энергетического кризиса. Кроме того, кратко излагаются усилия Правительства Республики Таджикистан для обеспечения энергетической безопасности и анализируются некоторые вопросы развития гидроэнергетики в обозримом будущем.

Ключевые слова: энергетика, гидроэнергетический потенциал, энергетические ресурсы, гидроэнергетика, устойчивое развития, вода.

ТАРАҚЌИЁТИ УСТУВОРИ САНОАТИ ЭЛЕКТРИКИИ ТОЧИКИСТОН (дар асоси истифодаи комплекси захираҳои об)

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди соҳаи гидроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мухтасар баррасӣ гардида, омилҳои асосии таҳкими иқтисодии гидроэнергетикии он ва истифодаи самараноки он баррасӣ гардидааст. Вазъи рушди системаи

энергетикии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият нишон дода шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки бо мақсади тараққӣ додани ин соҳа Ҳукумат барои зиёд кардани истеҳсоли энергияи республика як қатор тадбирҳо роҳандозӣ карда истодааст. Бо ин мақсад бо ҷалби сармоя як қатор барномаҳои давлатӣ таҳия шудаанд. Мавқеи пешқадами республика аз ҷиҳати захираҳои гидроэнергетикии вилоят кайд карда шуд. Дарёҳои кишвар асосан барои тавлиди нерӯи барқ истифода мешаванд. Ба ин мавҷудияти захираҳои пиряхҳо дар қаламрави Тоҷикистон мусоидат мекунад. Об захираи асосии рушди устувори системаи энергетикии Тоҷикистон мебошад. Раҳбарияти кишвар низ барои истифодаи оқилонаи об дар кишвар тартибу қоидаҳоро таҳия кардааст. Самаранок идора намудани захираҳои об дар минтақаи дарё кайд карда мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, ҷой ва нақши Тоҷикистон дар низоми энергетикии минтақа ва иқдоми созандаи он барои рафъи бӯҳрони энергетикӣ таъкид шудааст. Илова бар ин, кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини амнияти энергетикӣ ҷамъбаст гардида, баъзе масъалаҳои рушди гидроэнергетика барои ояндаи наздик таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: энергетика, иқтидори гидроэнергетикӣ, захираҳои энергетикӣ, гидроэнергетика, об, рушди босубот.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ELECTRIC POWER INDUSTRY OF TAJIKISTAN (based on the integrated use of water resources)

Abstract: This article briefly examines the problems of development of the hydropower sector in the Republic of Tajikistan and considers the main factors for strengthening its hydropower potential and its effective application. The state of development of the power system of Tajikistan in the period of independence is shown. It is established that in order to develop this sector, the Government has taken a number of measures to increase the country's energy production. For this purpose, a number of state programmers have been developed by attracting investments. The leading position of the Republic in terms of hydropower resources in the region has been noted. The country's rivers are mainly used for power generation. This is facilitated by the availability of glacier reserves on the territory of Tajikistan. Water is the main resource for the sustainable development of Tajikistan's energy system. The country's leadership has also developed procedures and regulations for the rational use of water in the country. The effectiveness of water resources management in the river region is noted. At the same time, Tajikistan's place and role in the energy system of the region and its constructive initiatives to overcome the energy crisis are highlighted. In addition, the efforts of the Government of the Republic of Tajikistan to ensure energy security are summarized and some issues of hydropower development for the foreseeable future are analysed.

Keywords: energetics, Tajikistan, hydroenergy potential, power resources, water-power engineering, firm development, water,

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанова Идигул Исановна - унвонҷӯи кафдраи иқтисод ва идораи КАС -и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 909-70-28-55, **Email:** Idigul_Hasanova@mail.ru

Сведения об авторе: Хасанова Идигул Исановна соискательница кафедры экономики и управления АПК Таджикского национального университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 909-70-28-55, **Email:** Idigul_Hasanova@mail.ru.

About the author: Khasanova Idigul Isanovna – Applicant for the Department of Economics and management of Agroindustrial Complexes, Tajik National University. **Address:** Republic of Tajikistan, city Dushanbe avenue Rudaki 17. **Phon:** (+992) 909-70-28-55, **Email:** Idigul_Hasanova@mail.ru.

БОЗОРИ ПАХТА ВА МУАММОҶОИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Шерматов Р.Б., Мирзоев А.М., Шерматов Ғ.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бозор ҳамчун соҳаи рушди шаклҳои мубодилаи маҳсулоти меҳнат буда таърихи тӯлони тақсимои ҷамъияти меҳнат аст. Тақсимои меҳнат сабаби асосии рушди мубодилаи маҳсулоти меҳнатӣ мебошад. Тақсимои меҳнат ва бозор низ таърихан бо ҳам алоқаманданд ва дар ҳамкориҳои зич фаъолият ва рушд мекунад. Дар айни замон, рушди тақсимои иҷтимоии меҳнат ва шаклҳои мубодилаи маҳсулот дар ҷомеа, гарчанде ки онҳо дар ҳамбастагӣ ва рушди доимӣ қарор доранд, равандҳои зиддиятнок мебошанд, алахусус дар робита бо бахши кишоварзии иқтисодӣ. Дар амал тақсимои меҳнат дар ҷойгиршавӣ, диверсификация, махсусгардонӣ, марказонидан ва концентратсияи истеҳсолот зоҳир мегардад. Дар байни шаклҳои тақсимои меҳнат ва ҷамъиятигардонии истеҳсолот дар ҷараёни рушди онҳо муносибати доимӣ мавҷуд аст, ки аз шаклҳои иқтисодӣ ва байнихочагӣ ба соҳавӣ ва байнисоҳавӣ, минтақавӣ ва байни минтақавӣ ва ба самти муқобил меравад.

Дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ мафҳумҳои зиёде мавҷуданд, ки бозорро ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян мекунанд, аммо аксарияти онҳо ба он оварда мерасонанд, ки он шакли муносибатҳои иқтисодии байни субъектҳои соҳибкориҳои инфиродии мустақилона мебошад. Ҳамзамон, муносибатҳои бозорӣ бо дараҷаи рушд, талабот, хусусиятҳои

тағирёбӣ, хусусиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва дигар хусусиятҳо фарқ мекунанд, ки ин ё он дараҷа бозорро ҳамчун падидаи мураккаби динамикӣ ва бисёрҷониба тавсиф мекунанд.

Ин нуқтаи назарро олимони муосири иқтисодӣ чунин шарҳ медиҳанд, ки «Асосҳои бозор дар раванди тақсимоии ҷамъиятии меҳнат ташаккул меёбанд, вақте ки мубодила ва тақсимои василаи байни истеҳсолот ва истеъмолро ба миён меоранд. Ин механизми бозор ҳарчи бештар ва мураккабтар шуда, ҳам ба истеҳсолот ва ҳам ба истеъмолот таъсир мерасонад ва рушди бомуваффақияти онҳоро муқаррар мекунад» [2. 30].

Бозори пахта, ба мисли дигар бозорҳо, як намуди фаъолияти он мебошад, ки муносибатҳои бозорӣ на танҳо дар соҳаи мубодила маҳдуд мешаванд, балки муносибатҳои молӣ-пулиро дар бар мегиранд, ки бо кӯмак ва тавассути он истеҳсол ва фурӯши пахта ба танзим дароварда мешавад ва робитаҳои иқтисодӣ байни ҳамаи иштирокчиёни бозорро ба вуҷуд меоранд. Мувофиқи ин таъриф, бозори пахта системаи мураккаби ташаккулёфтаи иқтисодӣ мебошад, ки ба усулҳои кӯҳнаи фармон фармоии маъмурии танзими истеҳсолот ва идораи бозорӣ пахта муҳолиф аст.

Бозори пахтаи, ки бо марҳилаҳои такрористеҳсоли васеъ дар соҳаи пахта алоқаманд аст, ташаккули динамикӣ ва нисбатан мураккаби сохтори низоми бозорро анҷом медиҳанд. Муносибатҳои иқтисодии байни субъектҳои хоҷагидорӣ бозори пахта ба хариду фурӯш асос ёфта, ҳам таъминоти пахта ва ҳам маҳсулоти коркардшуда ва ҳам талаботро ба онҳо таъмин мекунанд.

Тоҷикистон кишвари индустриалии аграрӣ буда, тақрибан 74% аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Кишоварзии ҷумҳурӣ тақрибан 21,5 фоизи маҳсулоти умумӣ ва миллиро истеҳсол мекунад. Дар сохтори маҳсулоти кишоварзӣ тақрибан 66% дар маҷмӯи пахта истеҳсол карда мешавад. Маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар давраи солҳои 2012-2018 1,4 маротиба афзуда, афзоиши пурқудраттарин дар солҳои 2015-2017 қайд карда шудааст. Баланд бардоштани ҳосилот омили асосии афзоиши истеҳсоли зироат ба шумор рафта, дар вақтҳои охир ба истиснои зироатҳои, ба монанди пахта, ки ҳам ҳосил ва ҳам ҳаҷман кам мешуданд. Пахта яке аз пурарзиштарин тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Зиёда аз 30% қувваи корӣ дар ин бахши иқтисодӣ кор мекунанд. Маблағи сармояи муомилотӣ барои парвариши пахта вобаста аз сатҳи технология ва сифати кор фарқ мекунад. Ҳосили пахта дар солҳои 1991-2018 тақрибан ба 1,69 тонна /га рост меояд.

Таҳлили имкониятҳои истифодаи самараноки иқтисодӣ захирашуда, ҳуди динамикаи истеҳсоли пахта дар даҳсолаҳои охир ва таъминоти моддию техникии муосири он, аз ҷумла коркарди аввалияи пахта, инчунин сатҳи ба дастмадаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ба хулосае меорад, ки, дар ҷумҳурӣ захираҳои боз ҳам калони иқтисодӣ мавҷуданд, ки татбиқи онҳоро далелҳои норавшани рушди муносибатҳои бозорӣ дар зермаҷмаи пахта маҳдуд мекунад [4. 46].

Дар айни замон, бозори пахта дар муқоиса бо дигар бозорҳои мол талаботҳои хоси худро дорад.

Яке аз талаботҳо дар он аст, ки истеҳсоли пахта аз шароити тағйирёбанда ва пешгӯинашавандаи обу ҳаво вобаста аст, бинобар ин, дар системаи муносибатҳои талабот ва пешниҳод, охири на ҳамеша ба истеҳсолкунандагони мол вобаста аст ва ҳар яке аз онҳо зери хатари муайян қарор дорад.

Талаботи дигар бо кафолатнокӣ ба маҳсулоти саноати пахта алоқаманд аст. Ин омил фоидаи назарраси иқтисодӣ медиҳад, зеро истеҳсолкунандагони мол набояд дар шароити номуайянии фурӯш кор кунанд ва онҳо метавонанд аз ин бартарӣ самаранок истифода баранд [9. 4].

Талаботи муҳими бозори пахта бо он алоқаманд аст, ки корхонаҳои саноатӣ истеъмолкунандаи он мебошанд. Аз ин рӯ, маркетинги бозори ин маҳсулот иштироқи миёнаравонро дар бар мегирад, ки маънои аз даст додани ҳиссаи даромади истеҳсолкунандагонро дорад. Сарфи назар аз он, ки дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта хароҷоти маркетинг дар арзиши маҳсулот ҳиссаи калонро ташкил медиҳанд, хароҷот барои он дар истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти пахта муҳим мебошанд.

Хусусияти бозори пахтаро тавсиф карда, бояд қайд кард, ки ҳам дар иқтисоди нақшавӣ ва ҳам дар ташаккули муносибатҳои бозорӣ, он қисми нисбатан калони истеҳсоли саноати ба ҳисоб рафтаре фаро мегирад. Дар навбати худ, бозори пахта ва маҳсулоти коркардашудаи он бо чандирӣ, зудҳаракатӣ, мавҷудият дар истеҳсолот, ҳам соҳибони калон ва ҳам корхонаҳои хурд, қобилияти зудтар воқуниш нишон додан ба вазъи зуд тағйирёбандаи иқтисодӣ хос аст. Аммо бозори пахта метавонад танҳо дар шароити рақобат вучуд дошта бошад, ки бе он муносибатҳои бозорӣ ба амал омада наметавонанд, зеро рақобат рушди илмӣ-техникӣ, баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва кам шудани хароҷоти истеҳсолиро ҳавасманд мекунад.

Муносибатҳои бозорӣ дар истеҳсоли пахта рақобати нархӣ ва ғайримуқаррарӣ ё рақобати ба нарх асосёфта ва рақобати сифати маҳсулотро дар бар мегиранд. Дар баробари ин, моҳияти рақобати нархҳо дар он аст, ки пахта дар бозор бо нархҳои мухталиф пешниҳод карда мешавад. Паст кардани нархҳо асосест, ки фурӯшанда маҳсулоти худро фарқ мекунад, диққати истеъмолкунандаро ба худ ҷалб мекунад ва дар ниҳоят дар бозор муваффақият ба даст меорад. Усули асосии рақобати нархҳо коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ ва аз ин рӯ, нархи пахтаи фурӯхташуда мебошад. Аммо коҳиши нархи маҳсулоти соҳаи пахтакорӣ танҳо дар сурате имконпазир аст, ки истеҳсолкунандаи мол захираҳои кам кардани арзиши онро ба охир расонад. Вақте ки мувозинати нисбӣ муқаррар карда мешавад, кӯшиши минбаъдаи паст кардани нарх дар натиҷаи ҳамин тавр амал кардани рақибон оварда мерасонад.

Ҷанбаи асосии тақсимооти бозори аграрӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла бозори пахта муайян кардани робитаҳои асосии функционалӣ ва институтсионалӣ мебошад. Ба инҳо дохил мешаванд:

- харидани пахта аз истеҳсолкунандагони он, ки ин барои ташаккули бозори пешрафтаи пахта махсусан муҳим аст, зеро қисми зиёди маҳсулот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истеҳсол карда мешавад, ки бо сабабҳои гуногун аксар вақт бо нархҳои ниҳоят арзон фурӯхта мешаванд;

- амалиёти нақлиётӣ, боркунӣ ва борфарорӣ, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл, зеро мавҷуд набудани таҷҳизоти махсус нигоҳдорӣ ва таҳвили маҳсулоти баландсифатро душвор месозад;

- инфрасохтори бозор ва хидматҳои гумрукӣ;

- пешниҳоди иттилооти ғаврӣ ва объективӣ дар бораи шароити бозор бо ёрии системаҳои иттилоотӣ ;

- қарздиҳии истеҳсол ва савдои пахта тавассути ташкилотҳои бонкӣ ва қарзӣ.

Дар шароите, ки истеҳсоли умумии пахта бештар аз сатҳи таъминоти техникӣ ва моддии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ вобаста аст, қарздиҳии имтиёзнок ба ин категорияи истеҳсолкунандагон дастгирии бевоситаи давлат ва унсури танзими давлатии бозори пахта дар кишвар хоҳад буд [10. 106].

Рушди бозори дохилии пахта на танҳо ба ҳам пайвастании бозорҳои мавҷудаи минтақавӣ, балки пайвандҳои нави байниминтақавиро талаб мекунад, ки ниёз ба он ҳангоми ташаккули бозори пешрафтаи пахта ба миён омада, субъектҳои тичоратии худро бо системаҳои зарурии иттилоотӣ ва нақлиётӣ таъмин менамояд .

Категорияҳои муҳими иқтисодии бозори пахта талабот, пешниҳод ва нарх мебошанд, ки аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ бозор амалӣ карда мешаванд. Дар ин ҳолат, нарх ҳамчун танзими асосии ба даст овардани мувозинати байни талабот ва пешниҳод амал мекунад, танҳо дар сурате, ки принципи омузиши танзими давлатӣ ва бозори озод риоя карда шавад. Дар давраи пеш аз ислоҳот, ин нақшаи ананавӣ дар кишвар ба мушоҳида мерасид, аммо танҳо бо фарқият, ки ин пешниҳод таъсири афзалиятнок дошт. Онро истехсолкунандагони мол ва саноати коркард ташкил кардаанд, нархҳо дар самти таъминот аз ҷониби давлат ба таври катъӣ танзим карда мешуданд.

Омилҳои муҳимтарини тағирёбии параметрҳои вазъи бозор, самт ва роҳҳои тағирёбии он сатҳ ва динамикаи нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ мебошанд. Масалан, дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта талабот ба ашёи хом на танҳо аз рӯи даромад, балки аз ҷиҳати нарх низ ноустувор аст. Ноустуворӣ талабот ба механизми нарх танзими онро душвор месозад ва амалан тавсеаи талаботи дохилиро ҳатто тавассути паст кардани нархи бозор ғайриимкон месозад.

Ташаккули системаи бозор дар соҳаи кишоварзӣ дар ташкили муайяни бозор, ба танзим дарории онро бо мақсади муайян кардани пайдарпай ва афзалияти чорабиниҳои амалишаванда талаб мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки раванди ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ дар баҳши кишоварзӣ давраи хеле тӯлониро мегирад. Аз ин рӯ, ташаккули бозори пешрафтаи пахта, ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ раванди мураккаб ва на кӯтоҳмуддат аст, чунки татбиқи он ба вазъи имконоти моддӣ ҷомеа, инфрасохтори истехсолӣ ва бозори пахта, инчунин ба мавҷудияти қонунҳои дахлдор, танзимгарони иқтисодӣ ва танзимкунандаи бозор хос аст.

Мураккабии рушди бозори пахта аз зарурати ба назар гирифтани як қатор омилҳо ва шартҳои вобаста ба мундариҷа, моҳият ва афзалиятҳои вобаста аст. Сарфи назар кардани ҳадди аққал яке аз онҳо, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, дар аксари ҳолатҳо ба оқибатҳои манфӣ оварда мерасонад. Раванди ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар пахтакорӣ бо мушкилот ва камбудии азим идома дорад, ки онҳо дар қоҳиши якбораи истехсоли пахта дар корхонаҳои кишоварзи ифода меёбанд. Аз ин рӯ, бозори пахта, ҳамчун системаи муносибатҳои мураккаби иқтисодӣ, бояд робитаҳои кофӣ барои воридот ва содироти маҳсулоти пахтаро дошта бошанд. Дарачаи рушди робитаҳои

байниминтақавии воридот ва содироти маҳсулоти пахта дар бозори пахта аз бисёр омилҳо вобаста аст, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

- сатҳ ва сохтори пахтаи дар кишвар истехсолшуда (коркардшуда ва коркарднашуда);

- сатҳи истехсоли пахта ва маҳсулоти коркарди он, ки таҳти таъсири омилҳои таърихӣ, миллӣ ва табиӣ-иқтисодӣ ба вучуд омадаанд;

- муносибатҳои муқарраршудаи байниминтақавӣ (байнидавлатӣ) оид ба воридот ва содироти пахта.

Ҳар яке аз ин омилҳо ба ташаккул ва рушди робитаҳои байниминтақавӣ бозори пахта таъсири номуайян дорад, аммо омузиши онҳо ба фаъолияти бозори дохилии пахта таъсири назаррас мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Абдалимов А. Экономические стимулирование сельскохозяйственного производства в условиях перехода к рыночным отношениям. Автореф. дисс. канд. экон. наук. – Душанбе. -2000. 21с

2. Абалкин Л.И. Труды вольного экономического общества России. М.: 2000 -470 с.

3. Кармишин И.С. Взаимоотношения государства и рынка в современном мире // Обществ. науки и современность. - 2011. - № 1. - С.67-77.

4. Мирзоев Н.Х. Экономические информационные системы-важный фактор управленческой деятельности / Н.Х. Мирзоев, Д.С. Мухсинов, Ш.Н. Юсупов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. -Душанбе, 2019.стр. 46-51.

5. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан (монография) Воронеж.: Истоки, 2008, -218 с.

6. Кадыров Д.К. Основные экономические проблемы развития и повышения эффективности хлопководства в условиях технического прогресса. – Душанбе, - 1976. –417с.

7. Мадаминов А.А. Некоторые аспекты устойчивого развития сельского хозяйства/Проблемы экономического устойчивого развития АПК Таджикистана, -Душанбе, -2001, -с.15

8. Шерматов Р.Б. Использование информационно-технологических компонентов в развитии рынка хлопка-сырца / Р.Б. Шерматов, Н.Х. Мирзоев // Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. №2/5. Часть II/ -Душанбе, 2017.С.26-33.

9. Шерматов Р.Б. Информационные особенности аграрного рынка проблемы социально-экономического развития в Таджикистане / Р.Б. Шерматов, Н.Х. Мирзоев // Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. / - Душанбе, Сино. 2015.С.-3-7.

10. Шерматов Р.Б. Проблемы стимулирования производства и реализации хлопка-сирца в республике Таджикистан /Р.Б. Шерматов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.-Душанбе: Сино, 2011.-№ 6(70). -С.-100-106

БОЗОРИ ПАХТА ВА МУАММОҲОИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаммоҳои рушди муносибатҳои бозори пахта дар шароити иқтисоди бозоргонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки яке аз масъалаҳои баҳсталаб дар байни олимон, иқтисодчиён ва мутахассисони соҳа хусусиятҳои рушди иқтисодии дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ аз ҷониби муалифон роҳҳои рушди муносибатҳои бозори пахта, робитаҳои байниминтақавии бозори пахта ва омилҳои таъсиррасон ба бозори пахта пешниҳод гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: муносибатҳои бозорӣ, бозори пахта корхонаҳои саноатӣ, маркетинги бозорӣ, содирот, талабот, пешниҳод, нарх.

РЫНОК ХЛОПКА И ПРОБЛЕМЫ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: В статье анализируется развитие рыночных отношений хлопка в условиях рыночной экономики. Было отмечено, что одним из самых спорных вопросов среди ученых, экономистов и специалистов в данной области является специфика экономического развития в сельском хозяйстве. Поэтому авторы предлагают пути развития отношений на хлопковом рынке, межрегиональные отношения на хлопковом рынке и факторы, влияющие на рынок хлопка.

Ключевые слова: рыночные отношения, рынок промышленного хлопка, рыночный маркетинг, экспорт, спрос, предложение, цена.

COTTON MARKET AND PROBLEMS OF ITS DEVELOPMENT IN A MARKET ECONOMY

Annotation: The article analyzes the development of cotton market relations in a market economy. It was noted that one of the most controversial

issues among scientists, economists and specialists in this field is the specifics of economic development in agriculture. Therefore, the authors propose ways of developing relations in the cotton market, interregional relations in the cotton market and factors affecting the cotton market.

Key words: market relations, industrial cotton market, market marketing, export, demand, supply, price.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Шерматов Р.Б.**- муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 904-169-169, **Мирзоев А.М.**- муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 937-048-994 **Шерматов Г. Р.**- унвончуи кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Информация об авторах: **Шерматов Р.Б.**– старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.Тел: (+992) 904-169-169, **Мирзоев А.М.** - старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17., Тел: (+992) 937-048-994, **Шерматов Г. Р.**-соискатель кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.,

Information about the authors: **Shermatov R.B.** old. lecturer at the Department of Information Systems in Economics TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 904-169-169, **Mirzoev A.M.**- old. lecturer at the Department of Information Systems in Economics TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 937-048-994, **Shermatov G.R.** researcher at the Department of Information Systems in Economics TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

ФОРМИРОВАНИЯ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Асоева Ф.У.

Таджикский национальный университет

Трансформация системы образования, обусловленная структурными изменениями в обществе, его информатизацией, повышением роли знания как основы устойчивого развития, определяет не только стратегию вузов, но и стратегию вузовских библиотек. Необходимость приспособления к влиянию быстро меняющейся внешней среды, обостряющаяся конкуренция на рынке образовательных услуг сформировали новую парадигму деятельности библиотек высших учебных заведений Таджикистана.

Важным компонентом этой деятельности связаны с повышением качества образования на основе внедрения системы менеджмента качества и информационных технологий во все сферы деятельности вуза; изменением структуры вузов; развитием систем дистанционного и послевузовского образования; расширением сферы влияния вузов посредством открытия филиалов и представительств на соседних территориях и др. К сожалению, в Таджикистане комплексные исследования организация библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг в условиях трансформации высшего профессионального образования до настоящего времени не проводилось.

Информационно-библиотечные ресурсы - это составная часть интеллектуальной среды территории, её системообразующий фактор. Не вызывает сомнения, что эволюция интеллектуальной среды любого страны обусловлена развитием научных, образовательных и культурных учреждений, функционирующих в структуре общественного производства. Вокруг них формируется соответствующая инфраструктура, базой которой являются научные библиотеки. Именно библиотечные коммуникативные каналы обеспечивают доступ, анализ и усвоение интеллектуальной информации; с их помощью студенты и ученики включаются в мировое информационное пространство. Отражая определенные фрагменты действительности, представленные в документопотоке, через гностические образы фиксируемых документов, через идентификацию их текстов, а также через организацию документопотоков, библиотечно-информационные ресурсы выступают в качестве продукта как материальной, так и духовной деятельности. Их двойственное положение в когнитивном пространстве, то в виде самостоятельного продукта (нового знания), то в виде инфраструктуры регионального интеллектуального пространства, заставляет библиотечное сообщество по-новому исследовать ценностно-ориентирующий уровень отдельных компонентов информационно-библиотечных коммуникаций.

Сегодня, практически на наших глазах, цифровая революция заложила основы нового, информационного общества, нового, стремительно развивающегося общественного уклада. Развитие наукоёмких технологий, расширение в целом глобальной сети и социальных сетей в частности, стирание границ в обмене информацией и знаниями, не может не оказывать существенное влияние на формы и методы работы образовательных учреждений [2.с.47].

В современных условиях в образовательных учреждениях высшего образования, в частности, в университетах, одновременно реализуется

несколько образовательных программ. Эти программы, как правило, относятся и к различным направлениям подготовки. В таких случаях применительно к ресурсному обеспечению деятельности образовательного учреждения высшего образования уместно рассматривать систему образовательных услуг. Под системой образовательных услуг образовательного учреждения высшего образования предлагается понимать совокупность образовательных услуг, предоставляемых им по каждой образовательной программе в соответствии с имеющимся в его распоряжении ресурсным потенциалом. Как правило, в ОУВО, образовательные услуги реализуются в соответствии с образовательными программами, разрабатываемыми в соответствии с государственными стандартами высших образовательных учреждений и прошедшими процедуру лицензирования и аккредитации.

Согласно статье 21 закона Республики Таджикистан о высшем и послевузовском профессиональном образовании, субъекты учебной и научной деятельности в системе высшего и послевузовского профессионального образования, имеют права «...бесплатно пользоваться в учреждениях высшего профессионального образования библиотеками, электронными библиотеками, информационно-коммуникационной технологией, интернетом, информационными фондами учреждений высшего профессионального образования, услугами учебных, научных, лечебных и других подразделений учреждений высшего профессионального образования в порядке, установленном Уставом высшего учебного заведения [4.]».

Для реализации образовательных программ в современных реалии необходимо соответствующее ресурсное обеспечение (кадровое, материальное, методическое, библиотечно-информационное и др.). При этом в условиях реализации системы образовательных услуг библиотечно-информационное обеспечение образовательных программ должно представлять собой сбалансированную систему.

В таких случаях применительно к ресурсному обеспечению деятельности образовательного учреждения высшего образования уместно рассматривать систему образовательных услуг. Под системой образовательных услуг образовательного учреждения высшего образования предлагается понимать совокупность образовательных услуг, предоставляемых им по каждой образовательной программе в соответствии с имеющимся в его распоряжении ресурсным потенциалом.

Вышеизложенное предполагают, что библиотечно-информационная среда (БИС) образовательного учреждения высшего образования представляет собой строго систематизированную и интегрированную на

основе автоматизированной библиотечной информационной системы совокупность библиотечно-организационно методическая работа, учебно-методическая работа (кафедры, научно-исследовательские подразделения, издательство) научно-исследовательская работа (кафедры, научно-исследовательские подразделения). Виды работ, формирующие систему образовательных услуг библиотечно-информационных ресурсов, используемых в учебной, учебно-методической, научно-исследовательской, воспитательной работе всеми обучаемыми, а также научно-педагогическими работниками. Такое единство обеспечивается наличием единого библиотечно-информационного обеспечения, основу которого составляет категория «библиотечно-информационный ресурс».

Следует отметить, что в нынешних условиях развития рынка образовательных Республики Таджикистана, необходимо формирование библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг. Однако в первую очередь, организационно-плановый аспект библиотечно-информационная система неразрывно связан с нормативно-правовым, который преимущественно определяет требуемые условия её функционирования, развития и использования. Суть организационно-планового аспекта библиотечно-информационного системы заключается в определении организационно-плановых мероприятий, связанных с её формированием и использованием в системе образовательных услуг образовательными учреждениями высшего образования.

Кроме того, при осуществлении планирования необходимо руководствоваться рекомендациями научного и профессорско-преподавательского персонала образовательного учреждения высшего образования по перечню приобретаемых изданий и доступов к электронной библиотечной системой в части соответствующих тематике учебных дисциплин. В результате интеграции общих для всех образовательного учреждения высшего образования требований и разработанных локальных рекомендаций по составу библиотечно-информационного ресурса определяется уникальный облик БИС конкретного образовательного учреждения высшего образования. При этом важно обозначить процессы этой среды.

Именно интеграция образовательных услуг может способствовать обеспечению отраслей экономики высококвалифицированными кадрами, формированию человеческого капитала, активизации экономики знаний, а также определить конкретные направления создания цифровой экономики страны для создания инновационных продуктов и услуг на базе комплекса передовых технологий [1.с.137].

Для формирования БИС нами предлагается в качестве начального процесса считать процесс разработки образовательной программы, являющейся основой оказываемой образовательной услуги. В это же время проводится анализ контрольных цифр приема по данной образовательной программе или осуществляется мониторинг спроса на рынке образовательных услуг по данному направлению подготовки. Именно на этом этапе определяется тематика формирования библиотечно-информационного ресурса и его количественная сторона. Следующим этапом предлагается считать мониторинг имеющегося собственного библиотечно-информационного ресурса образовательного учреждения высшего образования на начало реализации формируемой образовательной программы. В библиотечно-информационных подразделениях должен осуществляться, как было показано выше, всесторонний библиотечный учет.

В случае его гармонизации с требованиями Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерство образования и науки Республики Таджикистан и их структурных подразделений контролирующих организаций руководители библиотечно-информационных подразделений будут иметь возможность осуществления мониторинга по качественному показателю (тематическое соответствие) и количественному показателю (количество изданий и/или одновременных доступов к источнику информации). После определения необходимого библиотечно-информационного обеспечения образовательной программы и имеющегося БИР проводится их сравнение. Результатом этого процесса должна быть разница между потребным библиотечно-информационным ресурсом и имеющимся. Этот результат может быть достаточным в случае, если имеющийся ресурс полностью обеспечивает дисциплины, включенные в рассматриваемую образовательную программу, или недостаточным (в данном случае речь может идти о полном отсутствии требуемого БИР или частичной недостаточности).

В настоящее время отрабатывается такая система непрерывного образования, которая должна обеспечить взаимодействие всех факторов образования человека. Ведущая роль в этой системе принадлежит образованию, которое закладывает основы разностороннего развития личности, обеспечивает базу для продолжения образования и самообразования [5. с.72].

Информационно-технический аспект БИС в условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий выглядит многогранным. Применительно к

информационному аспекту можно утверждать, что БИС является активнодействующей информационной системой и её содержание (контент) нуждается в информационной защите (на него, соответственно, переносятся все свойства информации). Кроме того, часть контента попадает под законодательство о защите авторского права, что накладывает определенные обязательства на техническую среду обеспечения доступа к информационному ресурсу. В то же время технический аспект БИС состоит в том, что БИС представляет собой техническую систему, развивающуюся в соответствии с библиотечно-информационными алгоритмами и требующую всестороннего технического обеспечения и обслуживания.

Исходя из требований нормативных документов (нормативно-правовой аспект) и необходимости организации четкого планирования мероприятий (организационно-плановый аспект) к программно-техническому оснащению БИС предъявляются особенные требования. Кроме организации учета повседневной деятельности и формирования отчетов для плановых проверок, необходимо также предусматривать возможность получать информационные срезы по показателям состояния БИС в любой незапланированный момент времени (внеплановые выездные проверки). В автоматизированной библиотечно-информационной среде необходимо фиксировать не только фактическое её состояние, но и отражать планируемые мероприятия с целью отображения динамики развития БИС относительно планов.

В целом необходимо отметить, что все ранее проанализированные аспекты в значительной мере определяют принципы формирования и использования ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг.

Исследования показывают, что формирования библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг в условиях технологической глобализации связана с разработкой практических рекомендаций, направленных на развитие ресурсного потенциала учреждений сферы образовательных услуг на основе эффективного формирования и использования ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды и обеспечение тем самым требуемого качества и эффективности оказываемых услуг. Для достижения поставленной цели необходимо решить важную задачу, заключающейся в разработке научно-методического аппарата развития ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды для повышения эффективности и качества образовательных услуг образовательных учреждения высшего образования.

Разработка методических положений по формированию библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг в условиях технологической глобализации в системе образовательных услуг образовательного учреждения высшего образования включают: разработка методический подход к учету основных аспектов формирования и использования ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг, обосновывающие и обобщающие основных принципов формирования и использования ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмадов Р.Р. Развитие интеграционных процессов образовательных услуг в условиях глобального экономического пространства. Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов / под общей редакцией д.э.н., профессора З.О. Адамановой. – Выпуск 7.– Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2021. – С. 137.
2. Ганиева С.Б. Управление развитием рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан. диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе – 2020. – С. 47.
3. Геворкян Е.Н. Рынок образовательных ресурсов: аспекты модернизации//Монография. - М.: Маркет ДС, 2005. - С. 187-209.
4. Закон Республики Таджикистан о высшем и послевузовском профессиональном образовании. г. Душанбе, 19 мая 2009 года, № 531.
5. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития/С. Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озод», 2019. – С.72.
6. Кодиров Ш.Ш. Тенденции развития системы образования Республики Таджикистан в условиях информационного общества // Сборник материалов Девятой международной научно-практической конференции «Инфо-Стратегия 2017: Общество. Государство. Образование». – Самара, 2017, С.58-66.
7. Кадырова З.Х., Ибодова З.Х. Пути активизации инновационной деятельности в вузах Республики Таджикистан//Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - Белгород, 2017. - № 1 (62). - С. 158-162.
8. Кадырова З.Х. Стратегия развития социально-экономического потенциала учреждения высшего профессионального образования// Кооперативное образование XXI века: традиции и инновации. сборник научных статей международной научно-методической интернет-

конференции, посвященной 55-летию университета. под науч. ред. Е. П. Багрянцевой. - Гомель, 2019. - С. 11-14.

9. Рахмонов Э.Ш. Главная цель наших реформ - снижение бедности // послание Президента Республики Таджикистан членам Маджлиси Милли и депутатам Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана: Стратегия развития, - Душанбе, 2001. - №2. - С. 5-23.

10. Факеров Х.Н., Сангинов Н.С., Кадырова З.Х Социально-экономическая эффективность системы менеджмента качества вуза//Российский экономический интернет-журнал. М., -2017. - № 4. - С. 67.

Аннотация: В статье рассматриваются основные вопросы формирования библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг в Республике Таджикистан. Обосновывается, что эволюция интеллектуальной среды любого страны обусловлена развитием научных, образовательных и культурных учреждений, функционирующих в структуре общественного производства. Выявлены особенности библиотечно-информационной среды в системе образовательных услуг в условиях глобализации рынка образовательных услуг. Характеризуется формирования библиотечно-информационная среда образовательного учреждения высшего образования как строго систематизированная и интегрированная система. Предлагается разработка научно-методического аппарата развития ресурсного потенциала библиотечно-информационной среды для повышения эффективности и качества образовательных услуг образовательных учреждения высшего образования Республики Таджикистан в условиях глобализации рыночных отношений.

Ключевые слова: услуги, формирование. образование, рынок, учреждение, библиотека, среда, информация, интеграция, система, структура.

ТАШАККУЛДИҲИИ МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ-КИТОБХОНАГИИ ХИЗМАТҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВИИ ТЕХНОЛОГӢ

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои асосии ташаккулёбии муҳити иттилоотӣ-китобхонагӣ дар низоми хизматҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки таҳаввулотҳои муҳити зеҳнии дилхоҳ мамлакат шартҳои муҳими рушди муассисаҳои илмӣ, таълимӣ ва фарҳангии низоми истеҳсолот мебошад. Хусусиятҳои муҳити иттилоотӣ-китобхонагӣ дар низоми хизматҳои таълимӣ ҳангоми ҷаҳонишавии бозори хизматҳои таълимӣ ошкор карда

шудааст. Ташаккулдиҳии муҳити иттилоотӣ-китобхонагии макотиби олий ҳамчун низоми ҳамгиرويшуда ва ба низомдароварда шуда тавсиф карда шудааст. Коркарди таҳияи дастгоҳи муҳити илмӣ-методи рушди иқтидорҳои захиравии муҳити иттилоотӣ-китобхонагӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматҳои таълимии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои бозорӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: хизмат, ташаккулдиҳӣ, таълим, бозор, муассиса, китобхона, муҳит, иттилоот, ҳамгирӣ, низом, сохтор.

FORMATION OF THE LIBRARY AND INFORMATION ENVIRONMENT IN THE SYSTEM OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE CONDITIONS OF TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION

Annotation: The article discusses the main issues of the formation of the library and information environment in the system of educational services in the Republic of Tajikistan. It is substantiated that the evolution of the intellectual environment of any country is conditioned by the development of scientific, educational and cultural institutions functioning in the structure of social production. The features of the library and information environment in the system of educational services in the context of the globalization of the educational services market are revealed. The formation of the library and information environment of an educational institution of higher education is characterized as a strictly systematized and integrated system. It is proposed to develop a scientific and methodological apparatus for the development of the resource potential of the library and information environment to improve the efficiency and quality of educational services of educational institutions of higher education in the Republic of Tajikistan in the context of globalization of market relations.

Key words: services, formation, education, market, institution, library, environment, information, integration, system, structure.

Сведение об авторе: Асоева Фарангис Убайдуллоевна – соискатель кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 915-94-52-50

Маълумот дар бораи муллиф: Асоева Фарангис Убайдуллоевна – унвонҷӯи кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 915-94-52-50

About the author: Asoeva Farangis Ubaidulloevna - applicant for the department of state and local government of the Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, tel. : (+992) 915-94-52-50

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКОЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Эгамов С.С., Оев Н.Х.

Таджикский национальный университет

Концепция широкого внедрения информационно-коммуникационных технологий в во все сферы производственной деятельности по производству товаров и предоставлению услуг, в конечном счете, в повседневной человеческой жизни стала основной причиной появления новой формы в экономической науке - понятия «цифровая экономика». В таком случае в экономической науке возникают проблемы измерения уровня социально-экономического развития в условиях «цифровой экономики», используется индекс человеческого развития, который кроме традиционного показателя оценка состоянии ВВП республики, включает ожидаемую продолжительность жизни населения и уровень образования, а также разработана и используется система сопутствующих индексов, охватывающих другие аспекты гуманитарной составляющей развития.

В данной ситуации актуальной становится и полнота разработанности функционирования поведения рынка информационно-коммуникационных технологий для организации управления экономикой предприятий. Кроме того, следует отметить проблемы полноты процесса развития рынка консалтинговых, аутсорсингах услуг и инжиниринговых исследований, необходимые для разрешения возникающих социально-экономических проблем становления инновационного типа экономики и повышения качества человеческого капитала в Республике Таджикистан. Это все с учетом взаимодействия с информационно-коммуникационными технологиями и предопределило выбор темы данной статьи.

В Таджикистане предусматривается разработка концепции «Развития цифровой экономики Таджикистана, где должны быть определены способ понимания цифровой экономики, трактовки каких-либо элементов цифровой экономики; основная точка зрения реализации принципов цифровой экономики, а также руководящие идеи для их освещения, целью которой должно быть создание цифровой платформы для повышения конкурентоспособности отраслей экономики, что, в свою очередь, улучшит качество жизни населения. Для успешной реализации задачи, предусмотренной в концепции, нами предлагается создать, как в

некоторых странах, сообщества государственно-частного партнерства с привлечением малого и среднего бизнеса [1], а также крупных телекоммуникационных компаний предприятий, таких как ОАО «Точиктелеком» и сотовых компаний, представителей министерств: промышленности, новой технологии, здравоохранения, экономики и торговли, связи, образования, агентства по статистике, а также продвинутых провайдеров (Телеком Технолоджи, «Истера, Экспресс-Про». Для развития внутрибанковских и межбанковских взаимоотношений, в том числе широкопрактикуемого электронного банкинга, во многих банках, системе электронной торговли, широко используемой в сфере малых и средних хозяйственных субъектов и услуг, в нашей стране настало время грамотно разработать законы, положения, государственные регулирующие документы. Электронная торговля на сегодняшний день является одним из наиболее активно развивающихся форматов торговли. При этом статистический учет объема цифровой торговли становится важным участком для объективной оценки доли цифровой экономики в ВВП республики. Определенный прогресс в плане активизации этого вида интернет-операций демонстрирует и Таджикистан, хотя на фоне показателей таких продвинутых, с точки зрения электронной торговли государств мира, даже, по сравнению с Центральноазиатскими странами, наши результаты пока выглядят скромно [2]. Для полноценного развития цифровой экономики государственным органам образования необходимо решить задачу подготовки соответствующих специалистов, что предполагает развитие системы образования Таджикистана [3]. С этой целью в таджикских высших учебных заведениях осуществляется переход на трехязычное образование, применение цифрового обучения. В настоящее время идет подготовка кадров как внутри страны, так и в рамках межгосударственных соглашений в стенах зарубежных высших учебных заведений.

С бурным развитием информационно-коммуникационных технологий, всех сфер человеческой жизни и появилось понятие «цифровая экономика». Для измерения уровня социально-экономического развития используется индекс человеческого развития, который, кроме традиционного показателя ВВП, стал включать ожидаемую продолжительность жизни и уровень образования, а также разработаны и используется система сопутствующих индексов, охватывающих другие аспекты гуманитарной составляющей развития.

В республике делаются первые шаги широкого внедрения элементов и принципов цифровой экономики, целью которой является создание

цифровой платформы для повышения конкурентоспособности всех субъектов экономики, что, в конечном счете, в свою очередь улучшит качество жизни населения. В настоящее время организации и компании, которые внедряют современные инновационные технологические разработки в области IT-технологии находятся среди лидеров в сфере реализации цифровой экономике. Известные эксперты по цифровой экономике республики единодушно отмечают, что эффективное управление на производстве - это результат внедрения цифровой экономики в компаний, это привело к повышению производительности труда высокодоходными технологиями и конкурентоспособными товарами и услугами. Известно, что повышение производительности труда на предприятиях достигается путем технического переоснащения производства на базе информационно-коммуникационных технологий, внедрения нового эффективного цифрового оборудования и технологий; интенсификация труда, т.е. реализация посредством применения на предприятии ряда административных мер-перераспределения функций между исполнителями, которые нацелены на решения задач автоматизации на основе цифровых технологий, ускорение выполнения сотрудниками предприятия своих служебных обязанностей; повышение эффективности организации труда выявление и устранение всех факторов, приводящих к производственным потерям, определение наиболее рациональных способов увеличения эффективности работы, а также развитие на предприятии оптимальных приемов организации рабочих мест производственных процессов на базе цифровых технологий.

Развитие цифровой экономики вызывает кадровый вопрос - опасения касаются того, что часть профессий станет неактуальной и специалисты останутся невостребованными.

В разрабатываемой программе перехода на принципы цифровой экономики Республики Таджикистан необходимо предусмотреть механизмы возможных рисков, связанных с исчезновением ряда традиционных профессий: учетчиков, кассиров, операторов, техников по учёту и др. Необходимо предусмотреть создание системы подготовки и постоянной переподготовки кадров для информационно-коммуникационных технологий. Трудовое будущее молодых людей должно быть ориентировано на реалии цифровой экономики. Система высшего образования и профессионального послевузовского образования должна быть перестроена. Благодаря цифровым технологиям каждый житель страны должен получить доступ к качественному образованию, ориентированному на будущее. Для того

чтобы успешно конкурировать с зарубежными компаниями, необходимо решить проблему трансформации производства в целях повышения эффективности, снижения издержек. В наши дни это становится возможным, благодаря применению информационных технологий в управлении и переходу к принципам цифровой экономики [2].

В этих условиях цифровой экономикой предоставляется широкая возможность развития предпринимательства и созданию новых высококвалифицированных рабочих мест. Для малых и средних предпринимателей цифровая экономика предоставляет широкие возможности прозрачности ведения производственно-хозяйственной деятельности по новым технологиям, что облегчает процесс всяких проверок, ревизии.

Сегодня экономические границы Республики Таджикистан практически открыты для зарубежных компаний, очень много китайских и российских производственных компаний осваивают новый бизнес в Республике Таджикистан, опытные китайские и российские менеджеры приглашены и работают в компаниях Республики Таджикистан, появляются молодые, активно настроенные руководители, и все они прекрасно понимают, что автоматизация - это одно из очень эффективных средств повышения конкурентоспособности своей компании. Что касается политики страны в области информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан, то приняты ряд нормативно-правовых документов, непосредственно относящихся к внедрению в республике информационно-коммуникационных технологий.

Использование информационно-коммуникационных технологий сегодня в республике является не только ключевым фактором перехода на цифровую экономику хозяйствования, стимулирующую экономический рост, но необходимым условием развития страны.

К настоящему времени запущен портал электронное правительство Таджикистана, проводится обзор ведомственных ИТ-проектов. В Таджикистане создан портал электронного правительства hukumat.tj/glav/taj, в котором размещена информация органов государственной власти и другая информация об услугах, которые они предоставляют.

Для развития электронного правительства в РТ проводится работа по реализации отдельных проектов, некоторые из них:

- создание Единого электронного Регистра информации и сведений по лицензиям и разрешениям (ijozat.tj), содержащего полную и

достоверную информацию о процессе получения лицензий и разрешений для отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан;

- внедрение системы электронного налогового декларирования, позволяющей плательщикам облегчить процесс составления отчетности и полностью автоматизировать процесс представления налоговых деклараций в налоговые органы (andoz.tj, www.mbma.tj);

- реализация совместного проекта Исполнительного органа государственной власти г. Душанбе и Общественного Фонда «ГИПИ» – «Мо метавонем!». Интернет-сайт данного проекта (mometavonem.tj) представляет собой электронную приемную обращений граждан по вопросам качества работы столичных коммунальных услуг.

Посредством работы портала эффективность коммунальных служб столицы теперь находится под личным контролем мэра г. Душанбе; Создан централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан `Адлия` (adlia.tj), предназначенный для профессиональных пользователей, которые в своей работе пользуются информацией нормативно-правового характера: юристов, аудиторов, налоговых консультантов, бухгалтеров и предпринимателей.

Сегмент электронной экономики Республики Таджикистана пополняется рядом государственных информационных систем и ресурсов по вопросам управления недвижимым имуществом, ведения электронного архива статистической отчетности, обеспечения оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел, органов прокуратуры, судов.

Благодаря информационно-коммуникационным технологиям повышено качество работы органов и организаций системы Минтруда и органы социальной защиты, создается интернет-портал социальной защиты, инфолиния по многим направлениям работы этого ведомства, электронная служба занятости.

Таким образом, следует отметить, что цифровая экономика как объективный процесс развития экономических отношений в условиях научно-технического прогресса и представляет собой институциональные категории в экономике, основанные на информационно-коммуникационных технологиях и направленные на повышение благосостояния и качества жизни населения, что способствует экономической безопасности страны.

Управление современными промышленными предприятиями необходимо проводить на основе комплексного подхода, с использованием интегрированных информационных систем управления, в контур которых встраиваются системы поддержки принятия решений,

базирующиеся на современных технологиях интеллектуального анализа данных и методах компьютерного моделирования.

В условиях жесткой конкурентной борьбы управленческая деятельность сопряжена с целым спектром рисков. В этой связи необходимо акцентировать особое внимание на управленческом прогнозировании в контексте нейтрализации или минимизации возможных рисков. Очевидно, что только лишь опыт и интуиция руководителей не могут обеспечить принятие правильных решений при постоянном изменении условий функционирования предприятий. Наиболее важным помощником руководителя становятся компьютерные информационные системы поддержки принятия управленческих решений, которые позволяют смоделировать ситуацию и выбрать наилучший план действий.

Вопрос о том, каково же сегодня состояние предприятий Республики Таджикистан и отвечает ли оно мировым стандартам, насколько мы отстаем от высокоразвитых стран в области информатизации производства и бизнес-процессов очень интересен. Конечно же, историческое отставание присутствует, оно связано даже не столько с информационно-коммуникационными технологиями, сколько с общим производством, потому что технологии, которые используются предприятиями Республики Таджикистан, зачастую адресуются к середине, а порой и к началу XX века, поэтому, конечно же, для предприятий первоочередным вопросом является модернизация оборудования, основных источников производства, основных средств производства, и сегодня информационно-коммуникационные технологии выступают в роли неотъемлемой составляющей этих новых технологий производства. Поэтому то отставание, которое измеряется несколькими десятками лет, в зависимости от отраслей, очень быстро сокращается и предприятия Республики Таджикистан движутся темпами, которые в разы, а иногда и в несколько раз опережают темпы по модернизации компаний высокоразвитых стран.

В настоящее время не только в отдельно рассматриваемой экономической системе, но во всем мире происходят глубочайшие изменения и качественные структурные трансформации, связанные с кардинальной переоценкой экономических ценностей на принципах цифровых и облачных технологий, прежде всего, с опережающим переходом развитых стран на новый технологический уклад - экономику знаний и услуг, цифровых и природоохранных технологий, многократно снижающих энерго- и материалоемкости производства.

Перспективным подходом к подготовке высококвалифицированных специалистов цифровой экономики, формированию наукоемких технологических систем телекоммуникационного производства - как инструменту управления экономикой предприятия - снижения издержек производства и повышения производительности труда - могут стать кооперация ОАО «Точиктелеком» с научными организациями - Институт экономики и демографии АН Таджикской Республики и другие фирмы и корпорации, в целях осуществления определенного проекта на самых ранних стадиях разработки и апробации информационно-коммуникационных технологий. Это позволит минимизировать издержки общих прикладных исследований, ускорить процесс, а также воплощение замысла в конечную продукцию, облегчить процесс вывода новинок на рынок за счет совместных маркетинговых мероприятий в условиях широкого применения принципов информационных технологий цифровой экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Трубочёва С.И. Современные методы повышения производительности труда. Мосува. фин.и стат.: - 2012 .
2. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. Информационные системы в экономике Душанбе 2016
3. Холматов М.М. Развитие телекоммуникаций и информационных технологий за 25 лет независимости Республики Таджикистан / М.М. Холматов // Экономика Таджикистана. - 2016. -№ 2-3. –С.142-151.
4. Солиев Р. Коммуникационные технологии в развитии современной глобальной экономики. Душанбе. 2017

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКОЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация: Управление современными промышленными предприятиями необходимо проводить на основе комплексного подхода, с использованием интегрированных информационных систем управления, в контур которых встраиваются системы поддержки принятия решений, базирующиеся на современных технологиях интеллектуального анализа данных и методах компьютерного моделирования. К общим критериям решения задач управления можно отнести: целесообразность, простоту и компактность, динамичность, безопасность, сбалансированность при создании Базы Данных (больших чисел). Развития цифровой экономики вызывает кадровый вопрос - опасения касаются того, что часть профессий станет неактуальной, и специалисты останутся невостребованными. Актуальность и

недостаточная разработанность функционирования рынка информационно-коммуникационных технологий управления экономикой предприятия, а также недостаточно развитый рынок консалтинговых, аутсорсинговых услуг и инжиниринговых исследований социально-экономических проблем становления инновационного типа экономики и повышения качества человеческого капитала в Республике Таджикистан во взаимодействии с информационными технологиями предопределили выбор темы данной статьи.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровая экономика, кадры цифровой технологии.

ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ ИҚТИСОДИИ РАҚАМӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муҳимият ва таҳияи нокифоя амаликунии бозори технологияҳо иттилоотӣ ва коммуникатсионии идоракунии иқтисодиёти корхона, инчунин, бозори нокифоя рушд ёфтаи хизматрасонии консалтингӣ, хизматрасониҳои аутсорсинг ва таҳқиқоти муҳандисии масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ташаккули навъи иқтисодиёти инноватсионӣ ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо технологияи иттилоотӣ баррасӣ мешавад. Меъёрҳои умумии ҳалли вазифаҳои идоракунии инҳоро дар бар мегирад: мақсаднокӣ, соддадилӣ, ҳамоҳангӣ, динамикӣ, бехатарӣ, тавозун дар ташкили базаи додаҳо (рақамҳои калон). Идоракунии корхонаҳои саноатии муосир бояд дар асоси усули комплексӣ бо истифода аз системаҳои идоракунии ҳамгироии иттилоотӣ, ки дар он системаҳои дастгирии қабули қарорҳо дар асоси технологияи муосири таҳлили иттилоотии зеҳнӣ ва усулҳои тарҳсозии компютерӣ сохта шудаанд, амалӣ карда шаванд. Рушди иқтисоди рақамӣ ба мушкилоти кадрӣ боис шудааст, ки баъзе касбу ихтилофҳо ғайри актуалӣ мешаванд ва мутахассисон беэтибор хоҳанд буд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ, кадрҳои технологияи шрақамӣ.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR MANAGING THE DIGITAL ECONOMY OF THE ENTERPRISE

Annotation: Management of modern industrial enterprises must be carried out on the basis of an integrated approach, using integrated information management systems, into the circuit of which decision support systems are built, based on modern technologies of data mining and computer modeling methods. The general criteria for solving control problems include: expediency, simplicity and compactness, dynamism, safety, balance in the creation of the Database (large numbers). The development of the digital economy raises a personnel issue - concerns are related to the fact that some of the professions will become irrelevant, and specialists will remain unclaimed. The relevance and insufficient development of the functioning of the market for information and communication technologies for managing the economy

of an enterprise, as well as an underdeveloped market for consulting, outsourcing services and engineering research of socio-economic problems of the formation of an innovative type of economy and improving the quality of human capital in the Republic of Tajikistan in interaction with information technologies predetermined the choice of the topic of this article.

Keywords: technology and ittylooty va communication, itisodiyet ragamy, personnel technology and shrakamy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Эгамов С.С., Оев Н.Х. – магистри кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 918-34-34-34, почтаи электронӣ: mamadsho.0797@gmail.com

Информация об авторах: Эгамов С.С., Оев Н.Х. – магистр кафедры информационных систем в экономике ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992)918-34-34-34, электронная почта: mamadsho.0797@gmail.com

Information about the authors: Эгамов С.С., Оев Н.Х. - Master of the Department of Information Systems in Economics TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 918-34-34-34, email: amadsho.0797@gmail.com

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

Р/т	Муаллиф ва унвони маъруза / Автор и название доклада	Саҳ. Стр.
1.	<i>Ғаниев Т. Б., Ғаниев Н. Т.</i> - Гузариш ба шаклҳои навини идоракунии технологияи электронӣ дар менечменти стратегии тамаддунсози асри ХХ1	
2.	<i>Исайнов Ҳ.Р., Казокзода У.Х.</i> - Рушди устувори иқтисодӣ: вазъи ҳозира ва дурнамои он дар ҷумҳурӣ	
3.	<i>Бобосодиқова Г.Б.</i> - Самтҳои мукамалгардонии менечменти иҷтимоӣ	
4.	<i>Низомова Т.Д., Давлатова Р.Қ.</i> - Имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ	
5.	<i>Васиев Ф. М., Лолаев А. А.</i> - Асосҳои назариявии бамеъёрғирӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар ташкилотҳо	
6.	<i>Искандаров Ҳ.Ҳ., Пиров А., Бобокалонова Л. З.,</i> - Танзими давлатии шугли аҳоли ва бозори меҳнат дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт	
7.	<i>Мирзоев Н.Х., Каримов Ҷ.С.</i> - Технологияи нави иттилоотӣ ва нақши он дар иқтисодӣ миллий	
8.	<i>Муҳсинов Д.С., Наимзода Н.Қ.</i> - Самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои нави иттилоотӣ дар корхонаҳо	
9.	<i>Давлатов С. Н., Ибрагимов И. И.</i> - Усулҳои навини идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити муосир	
10.	<i>Дустов Б.Т., Чалилов Б.</i> - Равиши маркетингӣ ва истифодабарии он дар шароити саноатикунони мамлакат	
11.	<i>Сайдахмадов З.Ҳ., Каримов М.И.</i> - Ҷанбаҳои назариявии алоқамандии дониш ва сифат	
12.	<i>Саъдуллозода Н.С., Ҳамидзода Х.</i> – Омилҳо, сабабҳо ва оқибатҳои муҳочирати байналмилалӣ кувваи корӣ	
13.	<i>Ғайзуллоев Б.С., Қурбонов А.Ҷ.</i> Паёмдҳои истифодаи ғайриоқилонаи технологияҳои иттилоотӣ дар рушди ҳаёти иҷтимоии ҷавонон	
14.	<i>Ҳочазода Д.Қ., Наимов Д.М.</i> - Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ ва тадбиқи онҳо дар иқтисодиёти миллий	
15.	<i>Ҷулиев М.</i> - Таъсири низоми молиявӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ	
16.	<i>Назаров М. С.</i> - Беҳатарии озӯкаворӣ ва таҳлили таъминии рушди инноватсионии комплекси агросаноатии ҷумҳурии тоҷикистон	

17.	<i>Норов Х.Г.</i> - Совершенствование эффективности использования водных ресурсов в сельском хозяйстве	
18.	<i>Исмоилова П.</i> - Теория и совершенствования управления в АПК	
19.	<i>Киличева М.М.</i> - Управление пространственным развитием предоставления банковских услуг населению	
20.	<i>Раҷабов Т. Б., Расулов Б., Сайдаҳмадова Ф.</i> - Мавқеи назорати дохилӣ дар низоми идоракунии ташкилот дар шароити муосир	
21.	<i>Алихонзода Ш., Ҳасанова М. З.</i> - Танзими зиддиинҳисорӣ омили ягонаи фаъолияти соҳибкорӣ	
22.	<i>Ҳасанова И. О., Раҳмонов М. А.</i> - Модели идоракунии амалисозии лоиҳаҳо ва натиҷагирӣ дар менечменти муосир	
23.	<i>Ҳафизов М.Д., Хикматова Ш.А., Абдуқодирзода Г.У.</i> - Заминаҳои рақамисозии иқтисодиёт ва таъсири он ба бозори дохилии меҳнат	
24.	<i>Иргашева Н.А.</i> - Системаи идоракунии контент (сms)-ҳо барои коркарди интернет-мағоза	
25.	<i>Бахтиёрӣ И.М., Эсанов Ҳ.А.</i> - Шақлҳои сохторҳои ҳамгирӣ дар КАС	
26.	<i>Бобокалонова Л. З., Бахтиёрӣ А.Б.</i> - Равишҳои глобалии илмию омӯзиши фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагии роҳбарӣ дар менечмент	
27.	<i>Бобозода Ф.Р., Саломова Р.М.</i> - Нақши таълимоти бефосилаи касбӣ-электронӣ дар рушди касби тахассусии кормандон	
28.	<i>Юсупов Ш. Н.</i> - Нақш ва аҳамияти системаҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ дар низоми идоракунии	
29.	<i>Сафаров Н. У.</i> Тағйирёбии сатҳи нишондиҳандаҳои неқӯаҳволӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон дар давраи гузариш	
30.	<i>Тағоев Б.Д., Давлатов Ф. Қ</i> - Асосҳои илмӣ - назариявӣ ба таҳқиқи беҳатарии озукаворӣ дар ҷаҳони муосир	
31.	<i>Ҷалилов Б. А.</i> - Идоракунии захираҳои обӣ: ҷанбаҳои миллии ва минтақавӣ	
32.	<i>Юсупов Ш.Н., Муҳаммадвали П.</i> - Тамоюлотӣ рушди бозори технологияҳои телекоммуникатсионӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	
33.	<i>Эмомзода Ё.А., Эмомзода А.А.</i> - Масъалаи бекорӣ: ҳалли технологияи инноватсионӣ он	
34.	<i>Эсанов М.Д., Ҳасанова И.О.</i> - Рушди соҳаи туризм дар шароити ҷаҳонишавӣ	
35.	<i>Ҳасанова И. И.</i> - Устойчивое развитие электроэнергетики таджикистана (на базе комплексного использования водных ресурсов)	
36.	<i>Шерматов Р.Б., Мирзоев А.М., Шерматов Ф.Р.</i> - Бозори пахта ва муаммоҳои рушди он дар шароити иқтисоди бозоргонӣ	
37.	<i>Асоева Ф.У.</i> - Формирования библиотечно-информационной среды образовательных услуг в условиях технологической глобализации	
38.	<i>Эгамов С.С., Оев Н.Х.</i> - Информационно-коммуникационные технологии как инструмент управления цифровой экономикой предприятия	